КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 43

Частина 1

КИЇВський ВУЗ 2013 УНІВЕРСИТЕТ

У збірнику вміщено наукові розвідки професорів, доцентів, викладачів, аспірантів та студентів, присвячені аналізу світоглядних горизонтів сучасного мовознавства.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	д-р філол. наук, проф. А.Д. Бєлова
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	д-р філол. наук, проф. В.Б. Бурбело; д-р філол. наук, проф. І.О. Голубовська; канд. філол. наук, проф. Н.Ю. Жлуктенко, д-р філол. наук, проф. В.І. Карабан; д-р філол. наук, проф., член-кор. НАН України Н.Ф. Клименко; д-р філол. наук, проф. Н.М. Корбозерова; д-р філол. наук, проф. Г.Г. Крючков; д-р філол. наук, проф. О.С. Снитко; д-р філол. наук, проф. Л.В. Коломієць; д-р філол. наук, проф. Л.І. Шевченко; д-р філол. наук, проф. О.І. Чередниченко
Адреса редколегії	01030, м. Київ, б-р Тараса Шевченка, 14, Інститут філології, тел.: 239-32-58
Рекомендовано	Вченою радою Інституту філології 26.03.2013 року (протокол № 8)
Зареєстровано	Постановою президії ВАК України протокол №1-05/5 від 01.07.10
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет" Свідоцтво про реєстрацію друкованого засобу інформації видано Міністерством юстиції України серія КВ № 16155-4627Р від 11.12.2009 р ДК № 1103 від 31.10.02

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
ВПЦ "Київський університет", 2013

Андреєва Т.М., ст. викл., к. філол. н.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ТАВТОЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто специфіку формально-смислової та образної природи тавтологічних фразеологізмів, визначено їхні стилістичні параметри, охарактеризовано типологію структури.
Ключові слова: *плеоназм, повтор, тавтологічна пара, тавтологія, фразеологізм.*

В статье представлена специфика формально-смысловой и образной природы тавтологических фразеологизмов, определены стилистические параметры, охарактеризована типология их структуры.
Ключевые слова: *плеоназм, повтор, тавтологическая пара, тавтология, фразеологизм.*

The article deals with the specific formal semantic and imaginative nature of tautological phraseologisms, their stylistic features are revealed, typology of their structure described.
Key words: *pleonasm, repetition, tautological pair, tautology, phraseologism.*

Фразеологізми не випадково привертають до себе увагу. Перетворившись на своєрідні мовні "закам'янілості", вони відображають особливості мислення етносу, його світогляду, репрезентують результати пізнання довколишньої дійсності. Водночас "вони – скарбниця поетичних уявлень народу" [Ужченко 2005, 6]. Тому аксіоматичним виступає твердження про мотиваційні зв'язки, наявні між фразеологічною системою національної мови і культурою її носія. Свого часу вони були предметом дослідження в різноаспектних працях багатьох науковців (О. Блінової, С. Георгієвої, Л. Скрипник, Ф. Медведєва, В. Ужченка, О. Селіванової, В. Мокієнка, І. Подюкова, М. Толстого, В. Телії, В. Жайворонка, В. Коваля, О. Назаренко, Д. Ужченка, Л. Мельник, Т. Григоренко, О. Масло, Н. Мазур, Н. Скоробагатько, І. Царьової, Т. Д'якової, Г. Ібрагімової О. Мостової Л. Даниленко, А. Мелерович, А. Афанасьєвої, О. Кононової,

О. Майбороди, Ю. Прадіда, Л. Савченко, А. Найди, М. Скаб, В. Яковлєвої, Ю. Лебеденко, З. Мацюк, О. Шкуран, А. Аксамитова, А. Бабкіна, З. Барболової, А. Бириха, Л. Степанової, В. Васильченка, І. Кевлюк та інших). Водночас є ще значна кількість фразеологічних "ділянок", що потребують вивчення, зокрема, група тавтологічних фразеологізмів. Вони ще не опинялися в епіцентрі системного розгляду. Тому ***актуальність*** статті випливає з потреби заповнення згаданої лакуни. ***Мета*** дослідження – дати загальну характеристику такого різновиду фразеологізмів української мови, як тавтологічні. ***Об'єкт*** – тавтологічні фразеологізми української мови.

Тавтологічні фразеологізми (далі – ТФ) вирізняються серед інших специфікою своєї форми – наявністю тавтологічного повтору. Традиційно під ***тавтологією*** (грец. ταυτολογία – повторення, від ταυτό (τό αυτό) – те саме і λογος – слово) – розуміють "неусвідомлюваний, мимовільний або, навпаки, навмисний повтор у межах словосполучення, речення того самого чи однокореневого слів (формально-семантична тавтологія) або різнокореневих слів з тотожним, аналогічним і подібним значенням (семантична тавтологія). Це може бути виявом недостатньої культури" [Тараненко 2000, 625]. Отже, з терміном "тавтологія" пов'язано ряд близьких, але все ж таки різних понять. Інтегральним компонентом для всіх ЛСВ лексеми "тавтологія" виступає "повтор". Але, на думку інших дослідників [Геккина], не кожен повтор – тавтологія. У наведеній цитаті у поняття "тавтологія" включено також і поняття "плеоназм". Під плеоназмом розуміємо повтор різних слів з тотожною чи близькою семантикою, що зумовлює "зайвослів'я", логічно-смислової надмірності. Хоча як образний засіб плеоназм має достатньо потужний потенціал. Таким чином, розрізняємо два типи повторів: *тавтологічний* (здебільшого дворазове використання в одному контексті того самого слова чи спільнокореневих слів) і *плеонастичний* (вживання лексичних компонентів, один із яких – зайвий, оскільки дублює семантику іншого). Для першого випадку характерна та сама чи дериваційно модифікована форма (**марнота марнот** [Фразеологічний словник української мови 1993, 465; далі – посилання лише на сторінку цього джерела], **мішок мішком** [498], **морочити памороки** [509], для другого – абсолютно різна форма компонентів, один з яких семантично надлишковий

(**побачити на [свої (власні)] очі** [650], **без кінця [і] без краю; без кінця-краю** [376]. Отже, диференційною ознакою для цих двох типів повтору виступає форма.

Від образних тавтологізмів слів відрізняти ***тавтологічну помилку*** – ненавмисне використання тавтологічного повтору: *затанцювати танець, зробити роботу, засніжити снігом*. Вона свідчить про низький рівень володіння мовою. Тавтологічну помилку часто називають фраземою "масло масляне" або – рідше – "дерев'яне дерево".

До ТФ зараховуємо одиниці фразеологічної природи, у компонентному складі яких наявний свідомий повтор того самого чи спільнокореневого слова. Такий прийом надає аналізованим фраземам виразної експресивності, перетворюючи їх на широко вживані засоби образотворення: *Комарі нас* ***поїдом їли****, пили нашу кров, насолоджуючись* (О. Довженко), *Колись я був добрий, а вони мене зробили злим. Що ж? Нехай так і буде. Я їм свого не подарую.* ***Око за око****,* ***зуб за зуб*** (Григір Тютюнник), *Робота в мене – тихішої не знайдеш: бакенщиком* ***вік звікував*** (О. Донченко).

ТФ виступають здебільшого як одиниці з двома повнозначними складниками (тавтологічними компонентами). Такі структури будемо називати ***тавтологічні пари*** (далі – ТП). Трикомпонентні одиниці – явище рідкісне: **дивним дивом дивуватися** [238].

Поряд із ТФ, що відповідають ТП, виявлено випадки, коли ТП входять до багатокомпонентних одиниць: **щоб тебе (його, її** *і т. ін.***) писачка писала / списала** [627], **міряти однією міркою (на одну мірку, на один аршин)** [494], **круто заміс місити** [495]. За нашими підрахунками, ТФ, що дорівнюють ТП, складають 98 відсотків від загальної кількості фразем, залучених до аналізу (170 одиниць).

ТП можуть функціонувати: а) в магічних формулах (негативного спрямування): **нехай (хай) лизень злиже** *кого, що* – "Уживається для вираження незадоволення ким-, чим-небудь, зневаги до когось, недоброго побажання комусь" [423], **щоб тебе (його, її** *і та ін.*) **писачка писала / списала** – "Уживається для вираження незадоволення, гніву і т. ін., висловлених при згадуванні про писання" [627].

Виявлено випадки, коли ті самі ТП функціонують як окремі фраземи, так і в складі одиниць розширеної структури: **один на один** [579], **один на одному**, *з сл.* "сидіти" [579], **один (одне) з-перед**

(перед, поперед) одного [579] // **один одного вартий; одне одного варті** [579], **один одному на голову лізе (лізуть)** [579].

Структуру ТП формують: а) іменники (таких одиниць найбільше): **від випадку до випадку** [97], **хоч возом вози** [143], а також субстантивовані прикметники: **як** (**мов, ніби** *і та ін.*) **рівний з рівним** [736], **святая (свята, святе) святих** [790]; б) іменники з дієсловами: **бити / вдарити відбій** [24], **бувати (бути) / побувати у бувальцях** [60]; в) іменники з прикметниками: **на віки вічні** [128], **з далекого далека** [219]; г) займенники: **сам на сам** [778]; ґ) прислівники: **і так і перетак** [875], **так за так** [875].

В іменникових ТП можливе як безпосереднє сполучення складників (**кінець кінцем** [375], **лити (литися) ливцем** [425], **марнота марнот** [465], так і опосередковане службовими словами різної природи (**від (з) зорі до зорі** [344], **зуб за зуб** [347], **кістка (кість) від кості** [377], **із краю в край** [395], **нехай (хай) лизень злиже** *кого, що* [423], **не в лоб, так по лобі** [443]. Хоча такі різні типи зв'язків можуть варіюватися у межах однієї ТП: **кат катом // кат з катів** [366].

Деякі ТФ характеризуються наявністю варіантів тавтологічного компонента: **поїдом (їдьма, їдом) їсти** [358], **кипнем (кипенем) кипіти** [373], **лігма (лежнем) лежати** [420]. Трапляються випадки, коли члени ТП зливаються в одну лексему: **з давніх-давен** [219], **і гадки-гадоньки не мати** [468].

Найчастіше ТФ мають структуру простого словосполучення (з переважанням підрядних): **пропадати пропадом** [709], **пришити пришву (пришви)** *до чого* [702], **рада в раду** [725], **раз за разом** [727], **суди та пересуди** [870]. Рідше ТФ співвідносяться зі складним словосполученням: **міряти мірками (міркою, ковшем) гроші** [494], **один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили)** [578], **сто (сто сот, тисячу** *і т. ін.***) крот болячок [у печінки** *і т. ін.***]** *кому, чиї* [862] або й реченням: **спати і в сні бачити** *що* [846]. Також трапляються фраземи, що складаються з двох ТП (формально вони дублюють складне речення): **ані (ні) слихом [не] слихати, ані (ні) видом (у вічі) не видати** *кого* [825].

У структурі ТФ можуть функціонувати одиниці з утраченим лексемним статусом: **з давніх-давен** [219], **з далекого далека** [219], **баш на баш** [21], **відом не відати** [113]. Також використовуються розмовні рідковживані компоненти: **кипнем (кипенем) кипіти** [373]

/ КИПІНЬ (КИПЕНЬ). 1. *розм.* Те саме, що окріп. 2. *перен., рідко.* Біла піна на воді під час її бурхливого вирування, а також кипіння [Словник української мови 1973, 150], **лігма (лежнем) лежати** [420] / ЛІГМА, *присл., розм.* У лежачому положенні; лежачи [Там само, 508]. Це засвідчує архаїчність таких утворень.

Серед ТФ наявні одиниці, що перебувають між собою в синонімічних зв'язках: **баш на баш** *з сл.* "міняти" – "Здійснювати еквівалентний обмін" [21] // **так на так** *з сл.* "міняти *і та ін.*" – "Здійснювати еквівалентний обмін" [875]; **валом валити / повалити** – "1. Іти чи їхати у великій кількості (про людей). 2. Рухатися суцільною масою" [66] // **плавом (як, мов, ніби** *і та ін.* **плав) пливти (плисти, линути** *і та ін.*) / **попливти (поплисти, полинути** *і та ін.*) – "1. Рухатися безперервним потоком (про людей). 2. Безперервно збільшуватися, надходячи у великій кількості" [647]; **віть за віть** – "Відплата тим самим" [133] // **зуб за зуб** – "Відповідати на заподіяну образу, кривду т. ін. тим самим" [347] // **око за око** – "Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим" [585].

Зі стилістичного погляду ТФ частіше нейтральні, однак серед них трапляються: а) вульгарні (**дубом одубитися** [581]); б) жартівливі (**бодай рак урачив** *кого* [730]; **не в лоб, так по лобі** [443]); в) лайливі (**нехай (хай) лизень злиже** *кого, що* [423]; **сто сот крот болячок** [**у печінки** *і та ін.*] *кому, чиї* [862]); г) зневажливі (**один одному на голову лізе (лізуть)** [579]); ґ) книжні **(святая (свята, святе) святих**, *чого і без додатка* [790]); д) застарілі (**дзвонити (видзвонювати) в усі дзвони** [234]); е) іронічні **(один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили)** [578]) та іронічно-фамільярні (**мішок мішком** [498]).

Окрім решти, ТФ можуть являти собою: а) позбавлені номінативності одиниці вигукового характеру, що функціонують як знаки певних емоцій: **око за око** – "Уживається для вираження прагнення помститися за вчинене зло, несправедливість, образу і т. ін.; відплата тим самим" [585], **отаке й таке (отаке)** – "Уживається як узагальнена форма передачі викладеного раніше для уникнення повторення, економії часу" [591]; б) компаративи: **як людина з людиною** [453], **як (мов, ніби** *і т. ін.***) рівний з рівним** [736], **як у забій бити / забити** [26].

Найактивніше ТФ творяться за допомогою таких компонентів: а) *слово*: **ні слова, ні півслова; ні слівця, ні півслівця** [826], **[від слова] до слова** [827], **слово в слово** [829], **слово за словом; слово по слову** [829]; б) *один*: **один від одного недалеко відбіг (відскочив, відбігли, відскочили)** [578], **один в один** [579], **один на один** [579], **один на одному** [579], **один (одне) з-перед (перед, поперед) одного** [579], **один одного вартий; одне одного варті** [579], **один одному на голову лізе (лізуть)** [579], **одним один (однісінький) одне (одно) і те ж (і те саме)** [580]; в) *око*: **око в око** [584], **око на око** [585], **око за око** [585]; г) *лоб*: **лоб до лоба** [443], **не в лоб, так по лобі** [443], **лобом в лоб** [444]; ґ) *зуб*: **зуб за зуб** [347], **зуб на зуб не попадає** [347], **зуб з зубом не зведе** [325]; д) *вік*: **на віки вічні** [128], **по віки вічні** [129], **по віковічні віки** [129], **до віку вічного** [129], **вік вікувати / звікувати** [129].

Таким чином, ТФ формують відповідну підсистему в межах фразеології української мови. Їхньою характерною ознакою є специфіка форми. В основі одиниць такого типу лежить лексичний повтор, що реалізується у тавтологічній парі. На противагу тавтологічній помилці (мовній незграбності) тавтологічний фразеологізм являє собою структуру, сформовану з образною настановою. Серед ТФ кількісно переважають ті, що дорівнюють ТП. Найбільше серед ТП – іменникових.

Тавтологічний компонент може варіюватися. Деякі ТП являють собою як окремі фразеологізми, так і компоненти фразем, що мають розширену структуру. Найпоширеніші ТФ ті, що формально співвідносяться з простим словосполученням, серед яких переважають підрядні.

Наявність компонентів ТФ, які не мають статусу лексеми, підтверджує їхню архаїчність. Дериваційно найактивнішими тавтологічними компонентами виступають *слово, один, око, лоб, зуб, вік*.

1. *Васильченко В. Н.* Этнофразеологизмы: точки пересечения этнокультуры и этноязыка / В. Н. Васильченко // Основные вопросы лингвистики, лингводидактики и межкультурной коммуникации: сб. науч. трудов по филологии. – Астрахань, 2008. – № 2 (2). – С. 32–38. 2. *Геккина Е. Н.* Плеоназм и тавтология [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gramma.ru/RUS/?id=8.23. 3. *Потебня О. О.* Естетика і поетика слова / Олександр Опанасович Потебня. – К.: Мистецтво, 1985. –

302 с. 4. Словник української мови в 11-ти томах / [уклад. В. Винник, В. Градова та ін.]. – Т. IV – К.: Наук. думка, 1973. – 830 с. 5. Фразеологічний словник української мови / [уклад. В. Білоноженко та ін.]. – К.: Наукова думка, 1993. – 980 с. 6. *Тараненко О. О.* Тавтологія / О. О. Тараненко // Українська мова: Енциклопедія. – К.: Вид-во "Українська енциклопедія" ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 625. 7. *Телия В. Н.* Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / Телия В. Н. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с. 8. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів / В. Ужченко, Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

Андрійченко Ю.В., к.філол.н., доц.
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Статтю присвячено лінгвопрагматичному аналізу гендерних стереотипів в іспанській мові. Багаторівнева структура комунікативної особистості знаходить відображення у специфіці створюваного нею тексту. Одним із ключових компонентів цієї структури є стать. Ґендерні стереотипи входять в соціальне життя людини і відіграють в ньому важливу роль. Саме тому в лінгвістичний опис було введено термін «ґендер», який визначає стать як соціокультурний концепт, що формується в межах системи етнічно зумовлених стереотипних уявлень.

Ключові слова*: ґендер, текст, комунікація, мовні стереотипи.*

Статья посвящена лингвопрагматическому анализу гендерных стереотипов в испанском языке. Многоуровневая структура коммуникативной личности находит отражение в специфике порождаемого ею текста. Одним из ключевых компонентов этой структуры является пол. Гендерные стереотипы входят в социальную жизнь человека и играют в ней важную роль. Поэтому в лингвистическое описание включен термин «гендер», который определяет пол как социокультурный концепт, формирующийся в рамках системы этнически обусловленных стереотипных представлений.

Ключевые слова: *гендер, текст, коммуникация, языковые стереотипы.*

The article deals with the gender stereotypes as the means of conceptualization of the ideas about man and woman. Furthermore, gender stereotypes are involved in person's thinking and speaking activities. In addition to age, gender is one of the universal dimensions on which status differences are based.
Key words: *gender, text, communication, language stereotype.*

Мета статті полягає в дослідженні феномена ґендерних стереотипів, його зв'язку із соціальними ролями чоловіків і жінок у суспільстві, фіксованих за допомогою лінгвальних механізмів у комунікативній поведінці ґендерної мовної особистості.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена необхідністю пошуку адекватних шляхів вивчення такого складного явища, яким є ґендер в іспаномовному комунікативному просторі.

Об'єктом дослідження є гендерно марковані лексичні одиниці іспанської мови.

У сучасній лінгвістичній науці не існує остаточного визначення терміна *стереотип.* Стереотипи відображають дві особливості суспільної думки: існування стандартизованих і спрощених форм вираження і первинність цих форм у відношенні до конкретних процесів або актів спілкування. Стереотип не лише підкреслює статистично середню думку, але й пропонує норму, спрощений зразок соціально схваленої або соціально дозволеної поведінки. Соціальні стереотипи функціонують у тих ситуаціях, коли складне явище спрощується до знайомого зразка, який був узятий з арсеналу історичної пам'яті, прецедентної ситуації навіть аж до міфологічних схем. Стереотип також може виступати і як тип поведінки: люди не лише впізнають звичні образи, але й намагаються їм слідувати. Визнаючи знаковий характер стереотипів (що дозволяє розглядати їх як семіотичні об'єкти й застосовувати для їхнього аналізу методи, які були розроблені в семіотиці), слід додати, що стереотипи не обов'язково повинні бути вербалізованими [Щепанская 2004, 49]. Ментальні стереотипи можуть фіксуватися мовою або іншим семіотичним кодом (візуальними образами, кінесикою і та ін.). За Рупертом Брауном, стереотип – це сприйняття того, що більша частина

членів однієї категорії поділяє однакові атрибути [Brown 2004, 109]. Походження може пояснюватись однією з трьох причин:

1) категоризація, у якій ми співвідносимо певні групи з нетиповими характеристиками;
2) справжні відмінності між групами;
3) асиміляція культури, у якій ми живимо.

Стереотипи – це соціальні феномени. Вони зумовлені соціокультурними механізмами й закріплені в колективних уявленнях певного лінгвокультурного суспільства. Стандарти поведінки співвідносяться з реальною стратифікацією суспільства. Це означає, що кожна із соціальних страт має свої стереотипи поведінки. Стереотип, зазвичай, має негативне забарвлення, але насправді, відтворені ним образи можуть бути як негативними, так і позитивними, а іноді нейтральними. Якщо ці образи поділяє значна кількість людей, вони перетворюються у соціальні стереотипи.

Ґендерний аспект мови розкривається за допомогою аналізу ґендерних стереотипів, які є культурно і соціально зумовленими думками про маскулінність і фемінність, тобто сукупності внутрішніх і зовнішніх характеристик, якостей і норм поведінки обох статей. Стереотипи можуть вивчатись у двох площинах мови: формальній (на матеріалі фразеології, мовних кліше) і семантичній (у результаті аналізу змістових конотацій мовних одиниць). Художні твори є багатим матеріалом для дослідження, оскільки в них відображено картини світу певного етносу.

До середини XX століття латиноамериканська література ігнорувала жіночі персонажі первинного плану, лише декілька авторів відважились подолати цей андроцентричний бар'єр. З появою фемінізму в іспаномовній культурі в 60-ті роки минулого століття почали з'являтися певні кола і групи, які були зацікавлені у вивченні проблематики й ролі жінки в суспільстві. Саме в ці роки розпочалось поширення жіночої літератури. Феміністична критика в Латинській Америці також сфокусувала свої перші зусилля на ідентифікації ґендерних міфів і стереотипів, які існували в літературних творах, написаних авторами-чоловіками. У своєму нарисі *Mitos culturales de la mujer*, Кармен Наранхо запропонувала дослідити стереотипи, які з'явилися в так званій патріархальній культурі й визначалися як *класичні*, щоб проаналізувати різницю між персонажами-жінками, які хочуть визволитися і тими, хто вже

вільний [Naranjo Carmen 2001, 58]. Цей нарис, який мав дескриптивний характер, дав поштовх для подальших досліджень: Роса Доменелья разом зі своїми колегами зробили компаративний аналіз мексиканської прози відповідно до соціально-історичної реальності кінця сімдесятих років минулого століття, яка існувала на той період часу. Було обрано одинадцять текстів художніх творів сучасних мексиканських авторів, між ними, було двоє авторів-жінок, у яких було знайдено певний дисбаланс між малою перевагою жіночих персонажів у реальною ситуацією, яка панувала в ті часи, коли жінки вже активно впливали на соціальне життя латиноамериканського простору. У досліджених творах, навпаки, жінки відігравали пасивну роль. Також у творах, авторами яких були чоловіки, було виявлено відношення до жінки виключно як до об'єкту бажань чоловіка. Твір мексиканського поета-есеїста Пас Октавио *El laberinto de la soledad*, на думку дослідників, сприяв посиленню цього стереотипу. Зокрема, учені дійшли висновку, що в ньому не можна простежити остаточне звільнення жінки [Domenella, Morán, Negrín 1991].

У своєму нарисі *Сексизм в мексиканській літературі* Карлос Монсіваіс вважає, що література є сексистською, тому що відображає реальність, яка панує в Мексиці. Після аналізу певної кількості архетипів, у яких згадується чиста наречена, самовіддана мати, грішниця, що кається, вірна солдатська дружина автор визначає, що жіночі персонажі слугують лише фоном, на якому розгортаються події [Monsiváis Carlos 1995]. Його висновок ґрунтується на тому, що ці персонажі завжди присутні у текстах художніх творів як стериотипізовані, оскільки вони не відіграють особливої ролі і їхнє місце завжди є вторинним і залежним від першорядних героїв, які, зазвичай, є чоловіками. На думку Карлоса Монсіваіса, латиноамериканська культура і література презентують жінку як природне створіння, яке не має жодних духовних потреб і яке лише повинне слугувати чоловікам.

Що ж таке лінгвістичний сексизм? Адресант вдається до лінгвістичного сексизму, коли його повідомлення завдяки своїй формі (наприклад, за допомогою прихованих слів), а не змісту, несе в собі дискримінацію за статевими ознаками. І навпаки, коли дискримінація виявляється за змістом висловлювання, а не за формою, вона вважається соціальним сексизмом. Лінгвальний сексизм і сексизм соціальний дуже щільно пов'язані, але не є

одним цілим. Наприклад, той, хто говорить, що жінки менш розумні ніж чоловіки вдається до соціального, а не лінгвістичного сексизму.

Розгляньмо приклад лінгвістичного сексизму:

Los hombres y las hembras son inteligentes por igual.

На перший погляд вона нейтральна: чоловіки і жінки однаково розумні. Але маємо лексичну одиницю *hembra* замість *mujer,* перше лексичне значення якої означає *самиця.*

Проаналізуємо два приклади:

A la manifestación acudieron muchos funcionarios y también muchas mujeres.

El consejo estaba compuesto por once varones y tres mujeres.

Перший приклад ілюструє ситуацію, яка не є сексистською з сексистською фразою, у якій є опозиційна пара: *funcionarios – mujeres.* Друга фраза є демонстрацією сексистської ситуації з не сексистською фразою.

Мексиканська дослідниця Елена Уррутіа шукає сліди сексизму в мові, беручи за ілюстрацію один з найяскравіших прикладів патріархальності: Словник Королівської іспанської Академії. На думку авторки, в словнику існує посилення стереотипів у визначеннях. Наприклад, *AFEMINAR* (фемінізуватися); деякі дієслова, що визначають дію, яку демонструє чоловік стосовно пасивної жінки: *OBSEQUIAR* (одне з значень цього дієслова – залицятися); одне з лексичних значень дієслова *GOZAR* визначається як *пізнати жінку.* Для подальшого дослідження мачистських елементів, які існують у мові, Елена Уррутіа використовує правило інверсії, яке полягає у зміні статі специфічної фрази і проаналізувати чи не виявиться така зміна дивною і не звичною [Urrutia Elena 2004, 12]. Альваро Гарсіа Месегер у своєму дослідженні граматичної статі в книзі *¿Es sexista la lengua española?* вивчає кожен із прикладів, наведених Еленою Уррутіа і зауважує, що лексичний сексизм менш шкідливий, ніж сексизм синтаксичний, але в кінці зазначає, що у випадку іспанської мови не має синтаксичного сексизму лише в мовленні, наразі потрібно говорити про сексизм адресанта і адресата. Наприклад, ненормативна лексика: лінгвістичний сексизм адресанта, коли він використовує вирази, які завдяки своїй формі, а не контексту, виявляються дискримінованими через стать. Стосовно сексизму адресата: коли він не сприймає сексизм адресанта або коли інтерпретує в сексистській формі вирази, які їх не мають.

Що стосується синтаксичного сексизму, то він відіграє більш впливову роль ніж лексичний, оскільки ті, хто його застосовує, мають більш глибоке коріння патріархальної свідомості. Це феномен, який виражений у прихованій формі. На думку Альваро Гарсіа Месегера, існує дві форми синтаксичного сексизму: *чоловічий кут зору* і *семантичний стрибок*. Наведемо приклади:

1. *Чоловічий кут зору: Gente que sólo busca su pan, su hembra, su fiesta en paz.*

У цьому прикладі лексична одиниця *gente* визначає виключно чоловічу стать. Лексична опозиційна пара *gente – hembra.*

2. *Семантичний стрибок: Los ingleses prefieren el té al café. También prefieren las mujeres rubias a las morenas.*

З однієї фрази – до іншої: лексична одиниця *ingleses* семантично *стрибає* від колективу осіб (англійці – нація) до колективу виключно чоловіків.

З розвитком ґендерного концепту в таких науках як психологія, соціологія і антропологія, вже зруйнувалася асоціація значення чоловіка з маскулинністю і жінки з фемініністю, тому, вважаємо, що ці зміни будуть відбуватися і в лінгвістиці також.

1. *Щепанская Т. Б.* Монография: Система: тексты и традиции субкультуры /Татьяна Борисовна Щепанская . – М: Изд-во: О.Г.И., 2004. – 288 с. 2. *Brown Rupert* Group processes:dynamics within and between groups Blackwell Publishing, 2nd ed. United Kingdom 2004. – 417 p. 3. *Domenella, Morán, Negrín y otros*. La mujer y el desarrollo, la mujer y la cultura; Antología. Compilación de Carmen Naranjo. México. SEP Diana. 1991. – 310 p. 4. *Monsiváis Carlos* Sexismo en la Literatura Mexicana. – México: Sep Setentas, 1995. – 195 p. 5. *Naranjo Carmen* Mitos culturales de la mujer. Antología. México: Ed. Diana., 2001. – 149 p. 6. *Urrutia Elena* Estudios sobre las mujeres y las relaciones de género en México: aportes desde diversas disciplinas. Distrito Federal. El Colegio de México, México, 2002. – 98 p. 6. *Urrutia Elena* Las mujeres mexicanas en busca de su ciudadanía", en El Colegio de Jalisco. El Colegio de Jalisco, México, 2004. – 45 p.

Андрусяк І.В., к. філол. н., доц.,
Ужгородський національний університет

ТЕЛЕСКОПІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена одній із характерних особливостей сучасної англійської мови – телескопії, у вітчизняній та зарубіжній лінгвістиці відомій також під назвою контамінація. Незважаючи на високу продуктивність та значний словотвірний потенціал, телескопія в цілому є одним із найменш досліджених аспектів лінгвістики. Мета статті – провести соціолінгвістичний аналіз нових телескопізмів сучасної англійської мови. Результати дослідження показують, що утворення блендів пов'язане майже з усіма сферами життя англомовного суспільства: інформаційними технологіями, економікою, географією, літературою і мистецтвом, лінгвістикою, модою, спортом, дозвіллям тощо.

Ключові слова*: бленди, телескопія, телескопізм, контамінація, словотворчий процес, похідне слово, соціолінгвістичний аналіз.*

Статья посвящена одной из характерных особенностей современного английского языка – телескопии, которая в отечественной и зарубежной лингвистике известна под названием контаминация. Несмотря на высокую продуктивность и значительный словообразовательный потенциал, телескопия в целом являет собой один из наименее исследованных фрагментов в лингвистике. Цель статьи – провести социолингвистический анализ новых телескопизмов в современном английском языке. Результаты исследования показывают, что образование блендов связано почти со всеми областями жизни англоязычного общества: информационными технологиями, экономикой, географией, литературой и искусством, лингвистикой, модой, спортом, досугом и многими другими.

Ключевые слова*: бленд, телескопия, телескопизм, контаминация, словообразовательный процесс, производное слово, социолингвистический анализ.*

The present article deals with one of the prominent features of the present-day English language that is the phenomenon of blending, also known as contamination or telescoping. Comparatively little is known about blending on the whole despite its productivity and its potential

importance for word formation research in general. The article aims at a sociolinguistic study of the units under consideration. The results show that blends are created in almost every sphere of our life, information technologies, economics, geography, literature and art, linguistics, fashion, leisure activities, sport, health and fitness being just a few of them.

***Key words**: blends, telescopy, telescopism, contamination, blending, word-fromation process, derivative, sociolinguistic study.*

За свідченнями лінгвістів, процес утворення блендів є характерним для багатьох мов і відбувається на всіх стадіях їхнього розвитку [Algeo 1977, 47; Cannon 1986, 725]. Надзвичайно популярна сьогодні, телескопія не є новим процесом у мові. Як влучно зауважив Томас Пайлс, стародавність та популярність – це дві найсуттєвіші характеристики блендів [цит за: Algeo 1977, 47]. Свідченням їхньої стародавності є те, що бленди були зафіксовані в латинській та грецькій мовах, а також у санскриті. В англійській мові бленди зустрічаються у текстах Вільяма Шекспіра (наприклад, *trimpherate* < *triumph* + *triumvirate*) та Герберта Спенсера (наприклад, *wrizzle* < *wrinkle* + *frizzle*). Відомим творцем блендів є англійський письменник Льюїс Керрол, який створив багато телескопізмів в «Алісі в задзеркаллі» у поемі «Бурмоковт» [Carroll 2009]. Як відзначає Л.В. Ерстлінг, «Буркомовт» буквально складається із блендів [Эрстлинг 2010, 132]. Крім того, в англійській мові є багато «старих» слів, які завдячують своєю появою телескопії, але не сприймаються сучасними мовцями як бленди: наприклад, *anecdotage*, утворене внаслідок поєднання *anecdote* та *dotage* для позначення балакучості в похилому віці, вперше зафіксоване 1823 року; *squirl* – бленд *squiggle* та *whirl*, що описує пишний, розмашистий почерк та існує з 1843 року та ін. [Cannon 1986, 725]. Це також і такі загальновживані слова, як *because < by and cause; bit > binary and digit; fortnight > fourteen + nights; goodbye > God be with ye; o'clock > of the clock; slang > slovenly language; Wi-Fi > wireless and fidelity,* без яких не обходиться жодна сучасна англомовна людина в щоденному спілкуванні. Частиною англійської мови стали також декілька блендів з колекції Л. Керрола: *galumph (gallop + triumph)* «*ходити, крокувати з гордим виглядом»*, та *chortle (chuckle + snort)* «*фиркати (від радості, сміху)»* .

Телескопічні одиниці не тільки активно утворюються в сучасних мовах: англійській, німецькій, українській, російській та багатьох інших, але є і надзвичайно популярними. Особливо активністю у вживанні блендів вирізняється медіадискурс, Інтернет та художня література. Так, наприклад, на твіттері (Twitter), одному з найпопулярніших вебсайтів, телескопія є нормою спілкування: *twitout, twiton, twitsend*, *Twitterian*. Популярністю бленди завдячують своїй влучності, здатності тонко і чітко підкреслювати найсуттєвіші характеристики предмета, явища, процесу і т. ін. однією мовною формою [Algeo 1977, 47]. Як зауважує Г. Кеннон, бленди утворюються в основному в усному мовленні, але, незважаючи на свою популярність, багато блендів зникають так і не потрапивши до словникового складу мови [Cannon 1986, 725] .

У лінгвістичній літературі неодноразово вказувалося, що утворення блендів є особливо характерним для мов германської групи. Недаремно перші дослідження телескопізмів у зарубіжній лінгвістиці розпочалися більше, ніж століття тому і стосувалися німецької мови [Bergstrom 1906; Wood 1911].

Проте, незважаючи на свою універсальність та популярність, контамінація є одним із найсуперечливіших явищ у сучасній лінгвістиці. Попри величезну кількість досліджень, на сьогодні немає одностайної думки щодо термінології, визначення самого процесу, його одиниць, меж і місця в сучасних лінгвістичних класифікаціях [Cannon 1986, 725]. Це можна пояснити, в першу чергу, тим, що процес контамінації є надзвичайно неоднорідним, і всі його прояви неможливо описати на основі наявних у лінгвістиці законів і правил словотворення та фонетичних принців.

Бленди неодноразово ставали предметом наукових пошуків як вітчизняних, так і зарубіжних лінгвістів. Але порівняно з іншими процесами словотворення, у межах якого, як правило, розглядається це явище, телескопія отримала значно менше уваги. У лінгвістичних працях розглядалися причини утворення блендів [Marchand 1969; Жукова 2010; Тимошенко 1976; Шевелева 2003], питання, пов’язані з їхньою класифікацією [Adams 1973; Algeo 1978, 1993], вивчалася роль і місце телескопії в системі словотворення [Ицкович 1971]. Значна увага приділялася термінології, зокрема визначенням самого процесу та його одиниць, а також структурним, семантичним, прагматичним та

когнітивним характеристикам блендів [Berman 1961; Bryant 1974; Kubozono 1990; Жукова 2010; Мурадян 1978]. Проте дотепер не вироблено чітких критеріїв, на основі яких мовну одиницю можна віднести до блендів. Крім того, названі праці відрізняються трактуванням природи телескопії та термінологією. Усе це, а також зростаюча роль телескопії у процесах утворення нових слів в англійській мові, робить дослідження цього процесу актуальним.

Мета нашої статті – провести соціолінгвістичний аналіз блендів, зафіксованих в електронних глосаріях неологізмів сучасної англійської мови, і через них виявити ті фрагменти дійсності англомовного суспільства, які отримали лінгвістичну фіксацію за допомогою цих одиниць.

З часу перших досліджень телескопії наукові дискусії щодо самого процесу, а також одиниць, утворених внаслідок його дії, велися під різними назвами: у зарубіжній, головним чином, англійській лінгвістиці використовуються терміни blending, blends або blendings, portmanteau words, contraction, contractions, contamination(s), telescopy; в українській та російській – телескопія, телескопізми, контамінація, контамінації, вставки, слова-злитки, слова-спайки, слова-амальгами. Огляд лінгвістичної літератури показує, що і вітчизняні, і зарубіжні лінгвісти вживають термін «телескопія» для позначення процесу утворення блендів [Арнольд 1986; Тимошенко 1976; Шанский 1969]. Як пояснює І. Арнольд, термін базується на метафорі, якою лінгвістичний процес прирівнюється до процесу складання телескопа, коли його частинки зсуваються одна в одну [Арнольд 1986, 89]. А. Жукова додає, що термін «телескопія» висуває на перший план лексичну природу процесу утворення нового слова, у результаті якого значення початкових елементів поглинаються і трансформуються в нове похідне значення [Жукова 2010, 7]. Проте найпопулярнішим серед російських та українських науковців є термін «контамінація», якому за вживаністю в англійській лінгвістиці відповідає «blending» [Шведова 1965; Силина 1990; Cannon 1986].

Соціолінгвістичний аналіз нашої вибірки показав, що утворення блендів пов’язане майже з усіма сферами життя англомовного суспільства: інформаційними технологіями, економікою, географією, літературою і мистецтвом, лінгвістикою, модою, спортом, дозвіллям і багатьма іншими.

Завдяки простоті та легкості їхнього утворення бленди є популярними в мові реклами, шоу-бізнесу та в медіадискурсі: наприклад, *advertorial* + позначає рекламу *(advertisement)*, написану у формі та стилі редакційної статті *(editorial)*. *Infomercial* – це рекламна комерційна передача *(television commercial)*, що за формою нагадує інформаційне повідомлення *(information announcement).* Як будь-яка реклама, така передача є комерційною за характером, мета якої представити інтереси спонсора. Спочатку слово *infomercial* функціонувало тільки у сфері телевізійної реклами, зараз воно вживається у відношенні до будь-якого повідомлення (часто відео), що містить велику кількість інформації, мета якої популяризувати певну точку зору. Ще одне медіаслово на *info-*, *infotainment,* вживається для позначення процесу створення програм (часто медіа), що містять великий обсяг інформації, але водночас мають і розважальний компонент, спрямований на збільшення популярності серед споживачів та аудиторії. Отже, структурно поєднання двох слів *information* та *entertainment*, за значенням і етимологією *infotainment* – це комбінація інформації та розваг. Гібрид журналу (magazine) та каталогу (catalogue) отримав назву *magalogue.* Бленд *televangelist* позначає телевізійного євангеліста (television evangelist), який використовує телебачення для проповідування своєї віри.

Низка блендів рекламного характеру пов'язана з торгівлею. Вони відображають сучасну тенденцію маркетингу, що виявляється у все більшому використанні інформаційних технологій, медіаресурсів та, навіть, кінопродукції для реклами продуктів. Наприклад, комп'ютерна гра на веб-сайті, що інкорпорує рекламний зміст та яскраве зображення, називається *advergame*; *advertecture* – це збірна назва для рекламок, які малюють на стінах будівель. Рекламні агенції взялися за написання романів – *fictomercials*, які наскрізь пройняті рекламним посланням і кожним рядком покликані просувати їхню продукцію.

У сфері розваг функціонує велика кількість телескопічних утворень з елементом – *tainment*, який внаслідок своєї вживаності поступово набуває статусу словотвірного елемента (суфікса): наприклад, *edutainment* «створення програм (кінопрограм, телевізійних, «живого кіно», і, особливо, комп'ютерних ігор), які наповнені і розважальним, і освітнім змістом»; *exertainment* «будь-

яка форма фізичних занять, що включає аспект розваг»; *militainment* «форма розваг, що є характерними для військових».

Багатою на телескопічні утворення є сфера телебачення. Намагаючись задовольнити смаки своїх споживачів, сучасне телебачення продукує велику кількість нових «гібридних» програм, які відповідно отримують «гібридні» назви – бленди. Слово '*telenovela*' дало початок багатьом іншим телескопічним назвам телевізійних програм з елементом *-novela*, у яких перша частина вказує на походження «мильної опери»: *Koreanovela* (поєднання *Korean* та *telenovela*) – «мильна опера», яка є корейською за походженням; *asianovela* (*Asia* у сполученні з *telenovela*) – багатосерійна телевізійна програма, створена в Азії або азіатами; *chinovela* (*Cinese* + *telenovela*) – китайська «мильна опера». Дещо відрізняється від них бленд *Japanimation,* який за структурою є поєднанням *Japan* та *animation* – «японські мультиплікаційні фільми».

Телескопічні одиниці з елементом *docu-* позначають вид програми, який поєднує риси документального фільму з програмою іншого жанру: *docufiction* – белетристична програма, що презентується як документальний фільм; *docusoap* – жанр реаліті-програми в стилі документального фільму, сюжет якого нагадує «мильну оперу»; *docudrama* – вид драми (фільм, телевізійне шоу, вистава), що поєднує елементи документального фільму і драми, показуючи частину реальних подій і частину, відзняту акторами; *docutainment*, який може також продовжити список блендів з елементом *–tainment* – документальний фільм, створений як розважальна програма. Ще однією варіацією на тему «*documentary*» є бленди *rockumentary*, що вживається на позначення документального фільму, який показує життя рок-зірок та стосується їхньої музики*;* та *webumentary (Web + documentary)* – документальний фільм, створений на веб-сайті, використовує елементи, характерні для мережі «Інтернет» (канали зв'язку, образи, аудіо, відео та ін.).

Кілька нових телескопізмів було утворено на позначення реаліті-програм: *celebreality* – поєднання *celebrity* і *reality* («телевізійна програма про життя відомої особи») та *dramality* (телевізійне шоу, що поєднує елементи драми та реаліті-програми). *Warmedy* – це програма з яскраво вираженим «теплим», зорієнтованим на сім'ю, змістом.

Утворення *sitcom,* бленд *situation* і *comedy* стало основою для багатьох інших нових телескопізмів, що позначають його різновиди: *slackcom* – комедія положень із головними персонажами – ледарями (slackers); *zitcom* – телевізійна комедія положень з підлітками в ролі дійових осіб, що побудоване на слові *zit* («прищ»), що, у свою чергу, є метонімічною назвою підлітка; *bitcom* (*bit* + *sitcom*) – коротке відео у форматі комедії положень, що наявне в Інтернеті.

Швидкий темп сучасного життя впливає на всі сфери англомовного суспільства. Сучасна людина не має досить часу навіть для того, щоб поїсти. Поєднання двох прийомів їжі стає нормою для всіх нас у сучасному житті. Мова відповідно реагує новими утвореннями: *brunch* (*breakfast* + *lunch*) вживається для позначення прийому їжі, що є пізнішим за часом, ніж сніданок, але більш раннім, ніж обід. Оскільки він замінює два прийоми їжі, то складається з продуктів, які за нормальних обставин вживають як за сніданком, так і за обідом. Такий сніданок-обід – *brunch* – став популярним у багатьох коледжах і гуртожитках, особливо у неділю та на вихідні [Kelly 1998, 581]. Телескопізм *brinner* (*breakfast* + *dinner*) позначає не стільки поєднання сніданку та вечері, скільки вживання їжі, яка асоціюється зі сніданком на вечерю. Бленд *brupper* (*breakfast* + *supper*) утворений за аналогією з *brinner*. Обидва новотвори відображають також доволі економний вибір сучасного американця чи британця, оскільки вартість сніданку завжди менша за вартість вечері [10 Ways].

Нові телескопізми, зафіксовані в нашій вибірці, свідчать також про те, що сьогодні зазнають змін і способи проведення відпочинку в англомовному суспільстві. Традиційна двотижнева літня відпустка поступається місцем одноденному відпочинку – *daycation,* – під час якого не потрібен нічліг; або, навіть, половині одноденної відпустки – *halfacations*. У сучасному діловому світі нормою стає поєднання відпустки з роботою, коли велику частину часу на відпочинку людина проводить відповідаючи на повідомлення, дзвінки, пов’язані з роботою. Такий відпочинок отримав назву *fake-ation*.

Чоловіки захоплюються особливим видом відпустки – *mancations* – відпочинок, на який їде група чоловіків для суто «чоловічих» розваг. З моменту свого утворення у 2002 році слово стало надзвичайно популярним в усьому англомовному світі. Готелі та

центри відпочинку пропонують «чоловічі» туристичні поїздки, що включають все: покер, екстремальні види спорту та спа-послуги. Серед нововведень організатори таких турів пропонують душевне оздоровлення, кулінарні курси, йогу, а також відновлення сексуального потягу [Mancation].

Сучасна термінологія відпочинку, що базується на телескопії, включає також *weddingmoon* – відпочинок, що поєднує шлюбну церемонію і медовий місяць; *gaycation* – відпустка, організована з урахуванням інтересів сексменшин; *maycation* – відпустка в травні (May); *nacation* – відпочинок, який людина проводить повністю оголена, особливо, на пляжі; *staycation* – відпустка, яку проводять вдома (stay-at-home vacation); *naycation* – відпочинок, під час якого не витрачаються кошти ні на подорож, ні на інші розваги. Якщо у людини обмежені фінанси, кращою альтернативою для відпочинку вдома (*staycation)* стає *playcation*, що позначає вид відпустки, під час якої сім'я залишається в рідному місті, але проводить багато часу разом і з друзями, організовуючи різноманітні події. Такий відпочинок стає нормою життя для багатьох в англомовному світі, оскільки дає можливість звести кінці з кінцями і в той самий час якісно провести час із сім'єю [Paycation].

Багато нових телескопізмів є назвами нових видів спорту або вправ, які встигли стати відомими торговими назвами: *Aquarobics* (*aqua + aerobics*)*, Callanetics* (ім'я основоположниці цього виду гімнастики Каллан Пікні –*Callan Pinckney + athletics)*; *slimnastics* (*slim + gymnastics*). Сюди належать і бленди з елементом *-cise* (частина слова *exercise*): *Jazzercise* (*jazz + exercise*)*, aquacise* (*aqua + exercise*)*, dancercise (dance + exercise), sexercise (sex + exercise);* та *boxercise (boxing + exercise)*. Телескопізм *exergaming,* який теж базується на слові *exercise*, поєднаному з *gaming,* позначає процес гри у відеоігри, що, як вважається відбувається із залученням фізичних вправ. Деякі з назв нових видів фізичних занять побудовані на слові *aerobics*: *chairobics* – вправи, які виконуються в інвалідному візку (chair або wheel chair) та *strollerobics* (елементи аеробіки, які виконують молоді мами за допомогою дитячої коляски, коли прогулюються разом із дітьми).

У нашому корпусі зафіксовані телескопізми, що є назвами мов, які зазнали впливу англійської: *Spanglish* – «латиноамериканська іспанська мова, яка містить багато англійських слів»; *Japlish* – «японська мова, яка інкорпорує багато англійських слів». Інші

приклади включають поєднання англійської з німецькою *(Deutsch)* – *Denglish;* зі шведською – *Swedlish* (Swedish + English), з уельською – *Wenglish* (Welsh + English), з китайською – *Chinglish* (Chinese + English), з російською – *Runglish* (Russian + English),і зімбабвійською – *Zimblish* (Zimbabwean + English). За аналогією в англійській мові утворилося багато нових блендів, де слово *English* поєднувалося з іншим, яке відображає не іншу мову, а сферу функціонування: *Weblish* форма англійської мови, яка використовується в електронних документах в онлайн листуванні та спілкуванні, для якої характерне вживання малої літери, практичне ігнорування пунктуації, орфографічні помилки та розмовний стиль; *spinnish* – мова піар-менеджерів або прес секретарів (spin doctors). Цікавим є утворення *slanguage* – поєднання *slang* і *language*.

Таким чином, можна зробити висновок, що завдяки своїй влучності, інформаційній компресії та простоті утворення телескопічні одиниці широко вживаються у всіх сферах життя англомовного суспільства. Такі гібридні утворення, як бленди, є лінгвістичними відповідниками нових понять, предметів, явищ реальної дійсності, що поєднують у собі риси декількох елементів.

1. *Арнольд И. В.* Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. – 3-е изд., перераб. и доп. / И.В. Арнольд. М.: Высш. шк., 1986. – 295 с. – На англ. яз. 2. *Эрстлинг Л. В.* Телескопные слова во французском языке // Вестник ПСТГУ III Филология. 2010. Вып 4 с. 132-142. 3. *Ицкович В. А.* О контаминации и смежных с ней явлениях Текст. / В.А. Ицкович, Б.С. Шварцкопф // Памяти академика В.В. Виноградова. М., 1971. – С. 90–96. 4. *Жукова А. Н.* Семантические и прагматические характеристики лексической контаминации в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Жукова Анна Николаевна. – Самара, 2010 – 20 с. 5. *Мурадян А. Ю.* Словослияние в современном английском языке (специфика, динамика, теория): автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / А.Ю. Мурадян. – Л., – 1978. – 15 с. 6. *Силина В. Б.* Контаминация Текст. / В.Б. Силина // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. энцикл., 1990. – С. 113. 7. *Тимошенко Т. Р.* Телескопия в словообразовательной системе современного английского языка: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германские языки» / Тимошенко Тамара Романовна. – Киев, 1976. –

26 с. 8. *Шанский Н. М.* Очерки по словообразованию / Шанский Н.М. – М.: Наука, 1969. – 241 с. 9. *Шведова Н. Ю.* Активные процессы в современном русском синтаксисе Текст. / Н.Ю. Шведова. М., 1965. – 92 с. 10. *Шевелева А. Н.* Структура и семантика телескопических производных с точки зрения когнитивной лингвистики (На материале современного английского языка): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04: Санкт-Петербург, 2003. – 19 с. 11. *Adams V.* An Introduction to Modern English Word-Formation Text. / V. Adams. – Longman: London, 1973. – 228 p. 12. *Algeo J.* Introduction // Fifty Years among the New Words. A Dictionary of Neologisms, 1941–1991. / Ed. by John Algeo. – Cambridge: CUP, 1993. – P. 1–19. 13. *Algeo J.* The Taxonomy of Word Making / J. Algeo // Word. – 1978. – V. 29. – №2. – P. 122–131. 14. *Algeo J.* Blends, a Structural and Systemic View / J. Algeo // American Speech. – 1977. – No. 1/2. – Vol. 52. – P. 47–64. 15. *Bergstrom G. A.* On Blendings of Synonymous or Cognate Expressions in English / G. A. Bergström. – Lund: Häkan Ohlsson, 1906. – 79 p. 16. *Berman J. M.* Contribution on blending / J. M. Berman. – Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik. – 1961. – Vol. 9 – P. 278–281. 17. *Bryant M. B.* Blends are increasing / M. B. Bryant // American Speech. – 1974. – Vol. 9. – P. 163–184. 18. *Cannon G.* Blends in English word formation / Garland Cannon // Linguistics. – 1986. – №24. – P. 725–753. 19. *Carroll L.* Alice's Adventures in Wonderland and Through the Looking-Glass / Lewis Carrol. – Oxford: Oxford University Press, 2009. – 352 p. 20. *Kubozono H.* Phonological constraints on Blending in English as a Case for Phonlogy-Morphology Interface / H. Kubozo // Yearbook of Morphology / [G. Booij, Wim Zonneveld, G. Booij, Bert Schouten, Peter Coopmans]. – 1990. –Vol. – P. 41–21. 21. *Kelly M. H.* To "brunch" or to "brench": some aspects of blend structure / Kelly M.H. // Linguistics, 1998, Vol. 36, № 3. – P. 579 – 590. 22. *Marchand H.* The Categories and Types of Present Day English Word-Formation Text. / H. Marchand. – Munchen, 1969. – P. 367–370. 23. *Mancation* // http://en.wikipedia.org/wiki/Mancation 23. Paycation // http://www.investopedia.com/terms/p/paycation.asp 24. 10 Ways To Eat Brinner (Breakfast For Dinner) http://www.thekitchn.com/thekitchn/recipe-roundup/10-ways-to-eat-brinner-breakfast-for-dinner-114521 25. Wood F. Iteratives, Blends and "Streckformen" Text. / F. Wood // Modern Phylology. 1911. – Vol. 9, № 12. – P. 174–177.

Андрухович А.А., здобувач,
Національна академія Служби безпеки України

ҐЕНДЕРНА (А)СИМЕТРІЯ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ СПЕЦСЛУЖБ НІМЕЧЧИНИ

У статті досліджено організацію інтернет-дискурсу сектора безпеки Німеччини з позицій ґендерної (а)симетрії, ґендерну складову політкоректності розглянуто як прагматичний принцип сучасної комунікації в секторі безпеки.
Ключові слова: *інтернет-комунікація, ґендерна складова політкоректності, дискурс спецслужб.*

В статье рассматривается организация интернет-дискурса сектора безопасности Германии с позиций гендерной (а)симметрии. Гендерная составляющая политкорректности рассматривается как прагматический принцип современной коммуникации в секторе безопасности.
Ключевые слова: *интернет-коммуникация, гендерная составляющая политкорректности, дискурс спецслужб.*

The article considers the organization of Internet discourse of the security sector in Germany from the positions of gender (a)symmetry. The gender component of the politcorrectness is viewed as a pragmatic principle of modern communication in the security sector.
Key words: *Internet-communication, gender component of politcorrectness, the discourse of the special services.*

Постановка проблеми. Інтернет-комунікація й гендерна політкоректність – тренди й водночас виклики інститутам сектору безпеки світу, певні зміни в комунікативній діяльності яких відбулися з виникненням Інтернету. Сьогодні непредставленість будь-якого соціально-політичного інституту в мережі значно знижує його іміджевий статус і вплив на суспільство.

Ґендер є системною характеристикою соціального порядку, від якої неможливо відмовитися навіть у комунікативній практиці такої маскулінної сфери діяльності, як сектор безпеки. Ґендерний баланс дискурсів свідчить про готовність їхніх творців відповідати викликам сучасності.

Організація інтернет-дискурсу сектора безпеки Німеччини та спецслужб як його складової з позицій лінгвоґендерології і лінгвопрагматики найменш досліджена, що становить **актуальність цієї статті**.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурс сектора безпеки ще не був предметом пильної уваги лінгвістів. Але для його вивчення актуальними є роботи в галузі інтернет-комунікації (Є. Вавілова, О. Войскунський, О. Галічкіна, О. Горошко, Л. Компанцева, Д. Кристал, О. Лутовінова), лінгвоґендерології (Д. Батлер, С. Бовуар, С. Вороніна, М. Гаспаров, О. Горошко, А. Кириліна, Л. Компанцева, Є. Кубрякова, Р. Лакофф, Н. Пушкарьова, Т. Рябова, Г. Слишкін, М. Томська, М. Фуко), психолінгвістики (Ш. Берн, І. Голубовська, Н. Слухай, О. Снитко, Ю. Сорокін, С. Хантингтон).

Метою статті є дослідження *лінгвоґендерологічних* особливостей інтернет-дискурсу сектора безпеки Німеччини.

Виклад основного матеріалу. Експлікація категорії *ґендер* у різних мовах і культурах є настільки неоднаковою, наскільки неоднаковими є різні мови з точки зору їх андроцентричності й патріархальної/матріархальної організації картини світу. Це дає можливість переглянути процес номінації осіб з позицій лінгвістичної ґендерології, виявити соціокультурні відмінності статей, що закріплені у визначеннях осіб різної статі в різних мовах.

Боротьба з сексизмом у мові сконцентрувалася переважно у сфері лексики. Лінгвістичне реформування відбувається у кількох напрямках:

1) заміна сексистських форм ґендерно-нейтральними або ґендерно-рівними формами (залежно від мови);

2) найменування суб’єктів та об’єктів, які з різних причин не мали назв;

3) відновлення втрачених слів;

4) реформування (через інше написання і вимову) деяких ключових слів [Григорян 2004, 182].

Мовні зміни, які відображають ґендерну репрезентацію, є надзвичайно важливими, адже особистості жінок і чоловіків конструюються і виявляються за посередництва мови.

Не існує чітких поглядів на сутність і взаємовідносини дискурсів сексизму, антисексизму й політкоректності. Д. Камерон вважає, що не слід розглядати мову як просте відображення

дійсності, як визначальний фактор соціальних змін [Cameron 1992, 147]. Мова, на її думку, «може розглядатися як певний носій ідей і припущень, які в силу постійного відтворення в дискурсі, стають настільки звичними, що люди перестають звертати увагу на їх значимість» [Cameron1996, 42]. Сексизм, антисексизм і політкоректність – це функціонально різні явища, набір різноманітних дискурсивних практик, що інтерпретується як дискримінаційний, чи негативна інтерпретація цієї неоднозначної позиції. Термін *політкоректність* зазвичай уживається в контекстах, пов'язаних з ґендерними й расовими проблемами.

Модель дискурсу, яка використовується для вивчення цього складного набору дискурсивних практик, повинна аналізувати їх не лише як набори лінгвістичних одиниць, але і як оціночні судження, пов'язані з поведінкою людини. Професор М. Букольц [Bucholtz 2003, 51] пропонує своєрідну версію ідеї французького вченого П. Бурдьє, у якій підкреслюється роль конкретної людини як активного конструктора власної ідентичності у відношенні й у зв'язку з конкретними співтовариствами людей. Це може мати велике значення для ґендерно чутливої громадськості, вказувати на належність людини до різних комунікативних спільнот, толерантність, визнання й прийняття ґендерного рівноправ'я.

Інтернет-комунікацію спецслужб Німеччини було досліджено на основі параметру ґендерної (а)симетрії. *Інформаційно-комунікативне суспільство* як носій лінгвокультури, ґендерні стереотипи/(а)симетрії та комунікативно-прагматичні особливості реалізації ґендерного дисплею стають *умовою формування мовної норми.*

Крос-культурні асиметрії виявляються на рівні асоціацій, пов'язаних із ґендерно маркованими номінаціями чи концептуми, наприклад «чоловік», «жінка», «дівчина», «хлопець». Словникова стаття ABBYY Lingvo x3 [ABBYY Lingvo] дає такий переклад іменника *Mann* -(e)s, Männer: 1) чоловік (про стать), 2) чоловік (подружні відносини), 3) людина, 4) при вказівці на кількість людей – чи чоловіків, чи жінок (hundert Mann – сто чоловік, auf den Mann – на одну людину), 5) солдат, рядовий, 6) воїн, 7) з вигуком Mann! – (по)слухайте! – вживається при звертанні як до чоловіків, так і до жінок. Цікавим є варіант номінації жіночого роду *Männin* , -nen 1) жінка (бібл.), 2) мужня жінка, 3) чоловікоподібна жінка. У німецькій мові для номінацій хлопчика/хлопця використовуються іменники чоловічого роду

der Knabe/der Junge, а для назви дівчинки/ дівчини – das Mädchen/das Fräulein, слова середнього роду, які імпліцитно вказують на відсутність у референта статевої ідентифікації. Цікавим є факт наявності в дискурсивних практиках німецьких спецслужб розмовного варіанта маркера «weiblich»: weibliche Offiziere, weibliche Mitglieder. Прикметник weiblich утворений від іменника das Weib – `жінка`, `баба`, який має негативну конотацію. А. Кириліна пише: «В німецькій мові існує слово ‹…› der Mensch, яке іноді може вживатися й іронічно по відношенню до жінки з артиклем середнього роду» [Кирилина 1999, 40].

Факт наявності асиметричних відносин у дискурсивних практиках німецьких спецслужб підтверджується наявністю розмовного варіанту маркера «weiblich» на позначення військовослужбовців жіночої статі: *weibliche Offiziere, weibliche Mitglieder* [Erste weibliche Offiziere bei der Schützenbruderschaft Schwitten]. Прикметник *weiblich*, утворений від іменника *das Weib* – `жінка`, `баба`, має негативну конотацію (у 70% досліджених словосполучень), артикль *das* вказує на належність іменника до середнього роду, що, відповідно до граматичного роду іменника, принижує ґендерний статус особи, яка стоїть за цією номінацією.

Той факт, що сфера спецслужб є значною мірою прерогативою чоловіків, відображений в існуванні, навіть буденності лексем та іменникових словосполучень чоловічого роду, які стосуються службової діяльності й військової служби, наприклад, назв військових звань та посад: *Offizier, General, Leutnant, Unteroffizier, Obergefreiter, Feldwebel* та ін. Для позначень жінок-військовослужбовців іноді використовуються маркери типу *Frau*, як Frau *Feldwebel*, що теж є ознакою андроцентризму, адже майже в усіх випадках базовими є слова й словосполучення чоловічого роду, а похідними – жіночого. Вступаючи на військову службу людина приймає рішення носити військове звання. Якщо кандидатом на військову службу є жінка, то усвідомлене рішення свідчить про її преференції в прийнятті маскулінної картини світу, адже ґендерного контрагента до військових звань ФРН немає.

Можна припустити, що в такому випадку мають місце когнітивні процеси у формуванні ґендерного усвідомлення дійсності. Важливою особливістю свідомості є здатність на основі фрагмента інформації або уривчастих відомостей миттєво відновлювати можливу картину світу, заповнювати лакуни,

приписувати дійовим особам неназвані мотиви та наміри, робити висновки про наслідки на основі наявної інформації. Інтерпретація мовних виразів, як правило, виходить далеко за межі фактично сказаного. Можна визначити головне й надати адресату можливість додумати, вибудувати власну картину, зробити висновки про решту відомостей. Відновлення прихованої інформації, інференція, запускається при складанні Військової присяги. У самому тексті асиметрій виявлено не було.

«*Ich schwöre*, der Bundesrepublik Deutschland treu zu dienen und das Recht und die Freiheit des deutschen Volkes tapfer zu verteidigen». – § 9 SOLDATENGESETZ, EIDESFORMEL FÜR BERUFSSOLDATEN UND SOLDATEN AUF ZEIT (http://www.gesetze-im-internet.de).

«*Ich gelobe*, der Bundesrepublik Deutschland treu zu dienen und das Recht und die Freiheit des deutschen Volkes tapfer zu verteidigen». – § 9 SOLDATENGESETZ, GELÖBNISFORMEL FÜR WEHRPFLICHTIGE SOLDATEN (http://www.gesetze-im-internet.de).

Займенник першої особи однини «я» об'єднує обидві статі. «Клянуся» – відповідає як чоловічому, так і жіночому роду. Дієслова «служити, захищати» вжиті у формі інфінітива, який теж не вказує на певну стать. Отже, аналіз тексту військової присяги на вірність німецькому народові репрезентував ґендерну симетрію й толерантність, на відміну від дискурсивних практик інтернет-сторінок інших спецслужб, наприклад, Федеральної служби безпеки в Російській федерації.

«*Сотрудником* органов федеральной службы безопасности может быть *гражданин* Российской Федерации, *способный* по своим личным и деловым качествам, возрасту, образованию и состоянию здоровья выполнять возложенные *на него* обязанности» (http://www.fsb.ru/fsb).

Іменники «сотрудником», «гражданин», прикметник «способный», займенник «него» безсумнівно вказують на ґендерну асиметрію, перекіс у бік маскулінності.

Мова відображає й конструює образ жінки як вторинний, підлеглий у відношенні до чоловіка. А. Григорян називає маркування як «вид нерівного несиметричного, ієрархічного відношення всередині опозиції», де «маркований член передає більш вузьке значення, залишаючи більш широке й загальне за немаркованим членом опозиції» [Григорян 2004, 234]. Фемінні маркування лексичних одиниць у німецькій мові – це похідні від

іменників чоловічого роду з додаванням суфіксів: *Mitarbeiter – Mitarbeiterin, der Beamte – die Beamtin.* Мова передбачає наявність номінацій жіночої статі, похідних від чоловічих, але їх статус, як бачимо з наведених прикладів нижчий, що вказує на мовний диспаритет на рівні номінацій. Досить нерівномірні взаємовідносини дискурсів політкоректності бачимо на інтернет-сайтах різних спецслужб Німеччини. Найбільший ступінь толерантності й політкоректності виявляє німецький сайт Федеральної служби розвідки, тут номінації обох статей вжито паралельно, до того ж іменник жіночого роду в більшості випадків передує іменникові чоловічого роду, що свідчить про своєрідний реверанс у бік фемінності, компенсацію статусу похідної номінації, вирівнювання ґендерного дисплею: «Sie können sich als ***Mitarbeiterin oder Mitarbeiter*** des mittleren und einfachen Dienstes im Bundesnachrichtendienst bewerben, wenn Sie über folgendes Anforderungsprofil verfügen». «Es sind nahezu alle Berufsgruppen vertreten und als Beschäftigte, ***Beamtinnen und Beamte*** sowie ***Soldatinnen und Soldaten*** in den verschiedenen Laufbahnen des öffentlichen Dienstes tätig». «Entdecken Sie die einzigartigen Jobs als ***Spezialistin oder Spezialist*** ‹…›» (http://www.bnd.bund.de).

Наступна спецслужба Німеччини – Федеральне відомство захисту Конституції – також прокламує ґендерну рівність, але на номінації жіночого роду вказує лише суфікс *«/in»*, іменник не прописаний повністю, до того ж він зазначений після іменника чоловічого роду, вказуючи на маркованість члена опозиції, а, отже, його вторинність: «Informatiker/**in**», а не Informatiker/ **Informatikerin**, й далі: Anwendungsentwickler/**in**, Systemadministrator/**in**, Systemingenieur/**in**» (http://www.verfassungsschutz.de).

Найменший рівень політкоректності в ґендерному дисплеї демонструє інтернет-сторінка Військової контррозвідки Німеччини. Асиметрії на рівні номінацій проявляються таким чином:

«Dem Geschäftsbereich gehören ***Soldaten, Beamte*** und zivile ***Arbeitnehmer*** an» (http://www.mad.bundeswehr.de).

Soldaten, Beamte, Arbeitnehmer – форма множини іменників вжита для представлення лише чоловічої статі.

Як стверджує теоретик феміністської ідеології Л. Пуш, жінка має бути адекватно відображеною й ідентифікованою в мові суспільства для комфортного психологічного, соціального й

біологічного існування в ньому; нерівномірна представленість у мові осіб різної статі й прояви дискримінації образу жінки в мовній картині світу, асиметрії в системі мови «спрямовані проти жінок» [Pusch 2009, 83]. Мова андроцентрична, адже вона фіксує картину світу з чоловічої точки зору, нав'язує чоловічі цінності й оцінки, представляє чоловіче в ролі суб'єкта, а жіноче – об'єкта, чогось «другорядного», «вторинного».

Таким чином, у багатьох випадках жінки часто ігноруються мовою, фемінність і маскулінність чітко розмежовані, а іноді й протиставлені одне одному як у якісному (позитивно – негативно конотовані), так і в кількісному (домінування чоловічого) співвідношенні, що зумовлює утворення асиметрій.

Висновки. Необхідність лінгвоґендерологічного аналізу дискурсу сектора безпеки обумовлена тим, що внаслідок глобалізації світової спільноти наше спілкування стає все більш і більш віртуальним, дистантним, опосередкованим, і поступово саме цей тип комунікації – віртуальний – витісняє або ж значно звужує інші форми спілкування. Через те, що аудиторія Інтернету настільки різнобарвна за своїми расовими, віковими, освітніми та іншими ознаками, у цьому мультиглобальному, мультинаціональному середовищі, може всебічно виявлятися глибина ґендерного дисплею.

Отже, фемінність і маскулінність у дискурсивних практиках віртуального простору розрізняються й розмежовуються як за конотацією, так і квантитативно, що вказує на значний перекіс у бік андроцентричності, наявність асиметрій на різних рівнях. Електронна комунікація є однією з форм масової комунікації, у якій виявляється мовна картина світу, саме в масовій комунікації найбільш очевидним є та чи інша акцентуація та динаміка ґендерного параметру й пов'язані з ними ґендерні стереотипи, саме тут можливі психологічний і соціальний впливи на суспільство, які стають очевидними при детальному дослідженні комунікативно-прагматичних особливостей віртуального простору.

Перспективи подальших розвідок. Лінгвоґендерологічні особливості інтернет-комунікації спецслужб України та країн Європи ще не ставали предметом спеціального аналізу. Це дозволяє припустити, що врахування ґендерної складової сучасного інформаційно-комунікативного суспільства буде сприяти більш плідній діяльності відповідних органів.

1. *Григорян А.* Состояние и перспективы гендерной лингвистики на Западе в конце XX – начале XXI веков. – Иваного: Ивановский гос. ун-т, 2004. – 292 с. 2. *Кирилина А. В.* Гендер: лингвистические аспекты / Алла Кирилина. − М.: Институт социологии РАН, 1999. − 180 с. 3. ABBYY Lingvo x3 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.lingvo.ua/ru/Translate/de-ru. 4. *Bucholtz M.* Theories of Discourse as Theories of Gender: Disocurse Analysis in Language and Gender Studies / Mary Bucholtz // The Handbook of Language and Gender / J. Holmes and M. Meyerhoff. – Blackwell Publishing, 2003 – P. 43–69. 5. *Cameron D.* Feminism and Linguistic Theory / D. Cameron. – McMillan Press Ltd., 1992. – 247 p. 6. *Cameron D.* The language and gender interface: challenging cooptation / D. Cameron // Rethinking Language and Gender Research: Theory and Practice / Bergval V., Bing J., Freed A. – London and New York: London, 1996. – P. 31–53. 7. Erste weibliche Offiziere bei der Schützenbruderschaft Schwitten [Електронний ресурс] / Schützenbruderschaft St. Sebastianus 1848 Schwitten e.V. – Режим доступу: http://st-sebastianus-schwitten.de/index.php/aktuelles/82-erste-weibliche-offiziere-bei-der-schuetzenbruderschaft-schwitten. 7. Pusch Luise F. Das Deutsche als Männersprache: Aufsätze und Glossen zur feministischen Linguistik / Luise F. Pusch. – Suhrkamp, 2009. – 201 S.

Антоненко Н.П., асп.,
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

ИЗОМОРФЫ «КРУГА» И «ВРАЩЕНИЯ» В СТРУКТУРЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВОВ ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН (НА МАТЕРИАЛЕ РУССКИХ ВОЛШЕБНЫХ СКАЗОК)

Статья посвящена описанию ситуаций перехода между мирами в сакральной истории личности на материале русских волшебных сказок. Особое внимание уделено семантическим доминантам «круг» и «вращение».

Ключевые слова: *мифопоэтика, психологический ассоциатив, волшебная сказка, круг, вращение*

Стаття присвячена опису ситуацій переходу між світами в сакральній історії особистості на матеріалі російських чарівних казок. Особливу увагу приділено семантичним домінантам "коло" та "обертання".

Ключові слова: *міфопоетика, психологічний асоціатив, чарівна казка, коло, обертання*

Article describes situations of transition between the worlds of sacred history of personality on the example of Russian fairy tales. Special attention is paid to semantic dominants "circle" and "rotation".

Key words*: mythopoetics, psychological associative, fairy tale, circle, rotation*

К числу важнейших задач современного гуманитарного познания относится проблема определения законов объективации смысла в альтернативных мирах, маркированных как сакральные.

Возможный мир – это категория модальной логики, которая используется для установления истинности / ложности модальных высказываний [Вардзелашвили, 37], это нечто мыслимое, что не отражает реального положения вещей («реальность нереального»), это возможное положение вещей по отношению к субъектам объекта, находящегося в реальном мире и проецирующего свое «я» в другие мыслительные пространства [Бабушкин 2001, 4–10]. Это возможное развитие событий, альтернативный вариант, который существует в другой плоскости бытия или восприятия бытия.

Объективацией перехода в другой мир может быть знак с семантикой модальности (*кажется, вероятно, возможно*, *действительно, безусловно, несомненно, конечно, очевидно, понятно, союзы так, как будто, как будто, если бы, как если бы, словно, точно, подобно, вряд ли, едва ли, вероятно*, а также вопросительная частица неужели, конструкции типа *если бы ... то, или ... или, б+инфинитив* [Вардзелашвили 2003, 38–40], *глаголы знать, верить, помнить, надеяться, хотеть* [Хинтикка 1980, 73], *обещать, говорить, видеть* [Герасимова 1985, 6] и слова, формирующие придаточное предложение с союзом «что», а также словоформа глагола на «-л-» и другие). Предусматривают возможность выбора прочтения их содержания во время расшифровки также метафоры, метонимии, субъекты осмысления, объекты осмысления, символы, любой компонент абстрактной, конкретной логики и др.

Эти и другие языковые знаки являются определенными маркерами, с помощью которых носители языка переключаются от мира действительности к другому мыслительному пространству

определенной возможности или альтернативности. Однако, все они имеют разную степень соотнесенности с реальностью, например «Несомненно, он прочтет эту книгу» / «Возможно, он прочтет эту книгу». Таким образом, эти слова могут указывать на различную степень проявления «возможных миров», их градацію. На оси возможности-невозможности они будут находиться в определенной иерархии.

Таким образом, при помощи единой формы выражения могут быть объективированы различные виды возможностей. Так, например, глагол «мочь» указывает на возможность в интеллектуальном и физическом смысле, но также может обозначать отсутствие препятствий, черты характера того или иного лица и др. [Булыгина, Шмелев 1997, 215–216].

В пространстве языка принято разграничивать понятия «жесткий десигнатор» и «нежесткий десигнатор» [Крипке 1982, 350–351], [Пхакадзе 1991, 87]. Способность индивида пересекать границу миров рассматривали многие ученые. Один и тот же индивид, объект, предмет может появляться в различных возможных мирах обозначенный именем или дескрипцией. Жестким дескриптором является термин, называющий один и тот же объект во всех «возможных мирах» (например, квадратный корень из 25 будет определенное число, а именно – 5).

Если в какой-либо ситуации этот объект не существует, можно сказать, что у десигнатора отсутствует референт и тот объект, который так обозначен, не существует. Предметом нашего анализа являются жесткие десигнаторы.

Для исследования ситуаций перехода в мифе ключевым является понятие психологического ассоциатива.

Психологический ассоциатив (ПА) – любой вербализованный компонент ситуаций сакральной истории личности или социума [Слухай 1999, 108]. ПА могут быть мотивированы общечеловеческим бытийно-этическим спектром свет-тьма (жизнь-смерть, польза-вред/добро-зло, любовь ненависть» [Слухай 2005, 81], «счастье-несчастье, доля-недоля» [Иванов, Топоров 1965, 64] или могут быть связаны с личными событиями в сакральной истории личности, ведь «миф есть в словах данная личностная история» [Лосев 1990, 578]. Эти события предполагают изменение социального статуса в обществе, переход на новый этап развития (рождение, инициация, свадьба,

смерть и др). Важны «эмоциональные привязанности, удовлетворяющие его потребности в соотнесенности и единении с миром за пределами его личности. Простейшая и наиболее часто встречающаяся форма человеческой соотнесенности – это его «первичные узы» с тем, откуда он происходит: узы по крови, по общей земле, по роду, по матери и отцу – или, в более сложных обществах, связь со своим народом, религией, классом» [Фромм 1993, 268]. Состав ситуаций сакральной истории личности в русских волшебных сказках представлен следующим спектром: инициация, любовь (поиски любимой/любимого, сватовство, свадьба), пролитие сакральных соков человека (слез и крови), колдовство, рождение и смерть.

Все образы в составе языка сакрального отличаются изоморфизмом, и психологические ассоциативы не являются исключением. Спектр изоморфов регулируется и управляется ***семантическими доминантами*** (семантическими потоками, которые выбрасывают изоморфные образы). Это «разработанные» и «акцентированные» участки концептуальной сферы [Падучева 1966, 163–165], «фундаментальные идеи», характеризующиеся частотностью, разнообразием форм, пониженной степенью осознаваемости [Вежбицкая 1996, 33]. Семантические доминанты этнически мотивированы и в разных культурах могут быть более или менее значимыми, находиться в ядерной зоне или на периферии картины мира.

Основополагающими идеями наиболее развитой и широко представленной ядерной зоны мифопоэтической картины мира являются кружение и верчение, актуализированные семантикой круга.

Семантика круга в русских волшебных сказках представлена следующими вербализаторами (связаны с общими значениями бесконечности, повторения, возобновления, бессмертия и т.д.):

- *змея:* «красная девица ударилась оземь, обернулась змеею, вскочила доброму молодцу на грудь и обвилась кольцом вокруг его шеи…» [Народные сказки 1992, 209];
- *кольцо:* «Ровно в полночь встал Мартынка с постели, вышел на широкий двор, перекинул кольцо с руки на руку – и тотчас явилось перед ним двенадцать молодцев» [Народные сказки 1992, 212];
- *озеро:* «…подъехал к озеру, слез с коня, прилёг на брюхо и давай глотать студёную воду. Пьет и не чует беды; а царь морской

ухватил его за бороду» [Живая вода 1986, 110]; «Вдруг прилетают двенадцать голубиц, поскидали платья и пустились в озеро: играют, плещутся, смеются, песни поют» [Живая вода 1986, 112];

- *клубочек:* «Иван-царевич покатил клубочек и пошел вслед за ним» [Русские народные сказки 1978]; «Старый старичок говорит ему: – Ну делать нечего, вот тебе клубок: куда он покатится, туда и ты ступай за ним смело. Иван-царевич поблагодарил старого старичка и пошел за клубочком. Клубок катится, он за ним идет…» [Живая вода1986, 123];
- *яйцо и блюдце:* «Покатится яичко по серебряному блюдечку, и предстанет Финист – ясный сокол. Смотрит на него Марьюшка и слезами заливается» [Живая вода 1986, 92]; «Вот тебе серебряное блюдечко и золотое яичко…Покончишь работу – бери блюдечко, клади золотое яичко, само будет кататься…» [Живая вода 1986, 89];
- *кружение сов:* «Лес зашумел, загудел; поднялся свист, совы закружились, мыши из нор повыползали – да все на Марьюшку» [Живая вода 1986, 91].

Как видим, круг может иметь как положительное значение (змея в качестве психопомпа, кольцо, вызывающее помощников), так и отрицательное (колодец с отравленной водой). Это свидетельствует об амбивалентности мировосприятия восточных славян, взаимосвязанности добра и зла, а иногда и перехода добра в зло.

Семантика вращения вокруг оси представлена такими формами объективации как вращение избушки, вращение веретена, вихрь.

- *вращение избушки:* «И вот выходит Марьюшка на поляну и видит: стоит избушка на курьих ножках – вертится» [Живая вода 1986, 88];
- *вращение веретена:* «Вот тебе серебряное донце, золотое веретенце. Бери в руки, само прясть будет, потянется нитка не простая, а золотая» [Живая вода 1986, 91];
- *вихрь:* ««Спасибо, Иван-царевич! – сказал Кощей Бессмертный. – Теперь тебе никогда не видать Марьи Моревны, как ушей своих!» и страшным вихрем вылетел в окно…» [Народные сказки 1992, 49].

Как видим, акцентируются исключительно отрицательные значения верчения и его связь с нечистой силой. Так, вертится

избушка, которая находится на пересечении миров и преграждает путь героя в иной мир; вертится веретено, полученное из иного мифомира; в виде вихря передвигается Кощей Бессмертный.

Семантика катания выражена в русских волшебных сказках при помощи вербализаторов *яичко* и **клубочек**.

- *катание яичка:* «Покатится яичко по серебряному блюдечку, и предстанет Финист – ясный сокол. Смотрит на него Марьюшка и слезами заливается» [Живая вода 1986, 92];
- *катание клубочка:* «Иван-царевич покатил клубочек и пошел вслед за ним» [Русские народные сказки 1978].

Катание в русских волшебных сказках, по аналогии с верчением, связано с ирреальным миром, способностью неодушевленного предмета являться психопомпом в подземном царстве или атрибутом колдовства.

Таким образом, к семантическим доминантам относится ядерная зона концептуальной сферы. Семантические доминанты представляют собой основные идеи, характеризующихся частотностью, разнообразием форм объективации в языке, пониженной осознаваемостью. Основополагающими семантическими доминантами являются кружение и верчение. Данные идеи представлены образами колодца, клубочка, вихря, яйца и др.

Большинство исследованных образов имеют амбивалентные характеристики (например, колодец), однако акцентированы представления о нечистой силе, о местах их обитания, способах перемещения в пространстве, о демоническом влиянии на человека. Необходимо отметить, что данный спектр доминант может быть расширен и дополнен путем исследования большего количества волшебных сказок.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что русские волшебные сказки являются средой существования мифопоэтического языка, который проявляет собственные законы объективации в текстах. Они являются мощным носителем мифопоэтических смыслов и заслуживают в дальнейшем глубоких исследований.

1. *Бабушкин А. П.* "Возможные миры" в семантическом пространстве языка / А. П. Бабушкин. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 86 с. 2. *Булыгина Т. В.* Языковая концептуализация мира / Т. В. Булыгина, А.

Д. Шмелев. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 574 с. 3. *Вардзелашвили Ж. А.* «Возможные миры» текстуального пространства *[Электронный ресурс]:* статья / Ж. А. Вардзелашвили. – Режим доступа: http://vjanetta.narod.ru/tekst.html (дата обращения: 15.02.2012). – Название с экрана. 4. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Русские словари, 1996. 5. *Герасимова И. А.* «Возможные миры» и «ситуации» в анализе познавательных установок// Неклассические логики. – М., 1985. – 6–16 с. 6. *Живая вода*: сб. русских народных песен, сказок, пословиц, загадок / сост., вступ. ст. и примеч. В. П. Аникина. – М.: Детская литература, 1986. – 462 с. 7. *Иванов В. В.* Славянские языковые моделирующие семиотические системы / В. В. Иванов, В. Н. Топоров. – М., 1965. – 247с. 8. *Крипке С.* Тождество и необходимость // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Радуга, 1982. – Вып. XII. Логика и лингвистика. – С. 340–376. 9. *Лосев А. Ф.* Из ранних призведений / А. Ф. Лосев. – М., 1990. – 578 с. 10. *Народные сказки*. Библиотека русской сказки: в 10 т., Т.2. – М.: Возрождение, 1992. – 323 с. 11. *Падучева Е. В.* Неопределенность как семантическая доминанта русской языковой картины мира / Determinatezza e indeterminatezza nelle lingue slave. – Padova: Unipress, 1966. 12. *Русские народные сказки* / сост. В. Аникин. – М.: Детская литература, 1978. 13. *Слухай Н. В.* Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвокультурології / Н. В. Слухай. – К.: Київський ун-тет, 2005. – 167 с. 14. *Слухай Н. В.* Міфопоетичний словник східних слов’ян / Н. В. Слухай. – Сімферополь: Кримське навч.-пед. держ. вид-во, 1999. – 120 с. 15. *Хинтикка Я.* Логика в философии – философия логики / Я. Хинтикка. – М., 1980.

Антонов О.В., асп.,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОГО СТИЛЮ В СУЧАСНИХ ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

У статті проаналізовано проблему визначення комунікативного стилю в сучасних міждисциплінарних дослідженнях, запропоновано напрямки подальших досліджень в означеній сфері та їх перспективність.

Ключові слова*: стиль, комунікація, комунікативний стиль.*

В статье проанализирована проблема определения коммуникативного стиля в современных междисциплинарных исследованиях, предложены направления и перспективы дальнейших изысканий в данной сфере.
Ключевые слова: *стиль, коммуникация, коммуникативный стиль.*

The problem of determining the communicative style in modern interdisciplinary research is analyzed in the article. The directions and prospects for further research in this area are offered.
Key words: *style, communication, communicative style.*

Сучасне мовознавство надає особливої уваги проблемам комунікації, однією з яких є питання комунікативного стилю. Наше дослідження присвячене аналізу підходів до вивчення комунікативного стилю в сучасному мовознавстві та є актуальним, оскільки дозволяє виявити місце та роль зазначеного явища у колі існуючих проблем комунікативної лінгвістики. Антропоцентричне спрямування новітніх досліджень робить необхідним аналіз мовлення з урахуванням екстралінгвальних факторів, які впливають на поведінку мовця й слухача в процесі комунікації, інтерпретацію цієї поведінки та виявлення правил перебігу інтеракцій.

Поняття *комунікативного стилю* набуває поширення у лінгвістичних розвідках, проте на разі існує проблема визначення його змісту в сучасному мовознавстві. Остання полягає насамперед у багатозначності та існуванні великої кількості тлумачень поняття *комунікація*, що своєю чергою наклало відбиток на дослідження комунікативного стилю та його особливостей.

Зазвичай, під комунікацією розуміють технічний процес обміну інформацією, передачі емоційного та інтелектуального змісту між двома і більше індивідами (або групами) [Косенко 2011, 19]. Таким чином, коли ми говоримо про комунікацію, нас перш за все цікавить те, як відбувається процесс передачі інформації. Поняття *комунікація* у мовознавстві позначає спілкування між людьми та іншими соціальними суб’єктами.

Поняття *стилю є* основним у стилістиці і вихідним для багатьох інших стилістичних понять. Проте досі в лінгвістичній стилістиці немає єдиного усталеного і загальноприйнятого визначення стилю, а в існуючих дефініціях переважно відображені основні ознаки стилю.

Цей факт зумовлений тим, що поняття стилю багатопланове і може визначатися за кількома критеріями різного порядку. Визначення стилю як лінгвістичного поняття стосується мови як системи; мовної діяльності; мовців як суб'єктів і об'єктів цієї діяльності та текстів і висловлень як її продукту. Тут доречно згадати визначення М. Брандес, яка розмежовує два лінгвістичні поняття стилю: стиль як тип обробки мови, тип надання мові форми і стиль як механізм функціонування мови [Брандес 1988].

У лінгвістиці терміном *стиль* називають різновид мови, що традиційно закріплений у певному суспільстві за однією з найбільш загальних сфер соціального життя. Аналіз лінгвістичної літератури показує, що зазначений термін переважно використовується на позначення *мовленнєвого* або *функціонального* стилю, як історично сформованої і суспільно усвідомленої системи мовних засобів, які функціонують у певній сфері спілкування, часто співвідносячись із конкретною професійною сферою, і має низку характерних ознак (усна або письмова форма вияву мови, монологічнй або діалогічний вид мовлення, масовий чи індивідуальний спосіб спілкування, тон або регістр мови та інші, більш специфічні параметри та ознаки. Сюди відносять рівень емоційності мовлення, його спонтанність чи підготовленість, вибір лексичних одиниць. У рамках дискурсивного напрямку лінгвістичних досліджень існує точка зору, що термін *функціональний стиль* належить до числа найменш вдалих термінів у лінгвістиці, зокрема, з точки зору жанровостилістичної категоризації дискурсу [Долинин 1978, 294]. Як альтернатива пропонується поняття *формат дискурсу* – різновид дискурсу, що склався у результаті поступального соціокультурного розвитку і виділяється залежно від комунікативної дистанції, ступеня самовираження мовця, регістру спілкування, використаних клішованих мовних засобів.

Сьогодні, коли виокремлюються нові сфери спілкування, наприклад, наукова, політична, педагогічна тощо, змінюється традиційна типологія функціональних стилів, а параметрами їх виокремлення, крім сфери діяльності людини, стають специфічна роль адресата тексту, мета спілкування, перевага у використанні певного типу мовлення, способу та форми спілкування [Селіванова 2010, 695].

Останнім часом з’явилася низка розвідок, автори яких оперують поняттям *комунікативний стиль*. Так, дослідники зосереджують увагу на особливостях реалізації комунікативного стилю в міжкультурній комунікації у процесі міжособистісної вза’ємодії представників різних соціумів, що мають свої, історично детерміновані особливості комунікації, способи та засоби міжособистісного впливу. Аналізуються та розглядаються способи й канали передачі інформації та думок. У російському мовознавстві проблема комунікативного стилю розглядається у зв'язку з аналізом мовленнєвих актів [Косенко 2011]. Крім того, значну увагу приділено особливостям використання комунікативного стилю в літературі, засобам донесення думки автора до цільової аудиторії, впливу на неї, маніпуляції увагою читача. Поняття комунікативного стилю також активно розробляється зарубіжними та вітчизняними вченими у психологічних та психолінгвістичних дослідженнях, які допомагають виявити специфічні особистісні характеристики, що впливають на формування комунікативного стилю та його подальший розвиток. Індивідуальний стиль мовлення розглядається як властива кожній конкретній людині система психологічних та психолінгвістичних прийомів, способів та засобів діяльності з урахуванням природних і особистісних характеристик, а також як індивідуальна стабільна форма комунікативної поведінки людини, що виявляється в будь-яких умовах взаємодії [Куницина 2001, 422]. У рамках психології спілкування *стиль* визначається як система найближчих комунікативних цілей і способів (засобів) їх досягнення. Відповідно виділяють п'ять стилів комунікативної поведінки: відчужений, слухняний, збалансований, опікаючий, владний [Латынов 1995, 90]. Однією зі специфічних ознак цієї типології є ступінь відповідності стилю спілкування загальноприйнятим нормам поведінки в конкретній комунікативній ситуації.

Щодо поняття "комунікативний стиль", то сьогодні його визначають як сукупність засобів та способів передачі певної інформації, унікальних, особистісно орієнтованих засобів психолінгвістичного впливу на цільову аудиторію з метою донесення думок, переконань чи іншої комунікативної інформації до комунікативного партнера(ів). Однак, на цьому етапі неможливо дати єдине (універсальне) визначення комунікативного стилю.

Відомий російський дослідник І. А. Стернин характеризує комунікативний стиль як домінуючу манеру спілкування, що виявляється в більшості комунікативних ситуацій [Стернин 2003, 97]. Комунікативний стиль вирізняється набором необхідних релевантних складників, а саме: 1) коли говорити, 2) що говорити, 3) де говорити, 4) типові мовні формули, 5) правила ввічливості, 6) загальна організація та структура дискурсу, 7) найпоширеніший тип адресата (цільова аудиторія), 8) характер соціуму, 9) особливості вербальної агресії і допустимі засоби іронії.

Лінгвопрагматичний вимір комунікативного стилю вимагає віднести до його ознак також звукову інтенсивність мови, довжину пауз, правила наголосу та інтонації.

Для визначення *комунікативного стилю* важливими є категорії способу тональності спілкування, що розглядаються в контексті сучасних соціолінгвістичних і прагмалінгвістичних досліджень дискурсу [Карасик 2002, 9]. В. І. Карасик пропонує віднести до параметрів тональності дискурсу серйозність / несерйозність, повсякденність / неповсякденність (ритуальність дискурсу), змістовність / інформативність, конструктивність / конфліктність, відкрите (пряме) /завуальоване (непряме) вираження інтенцій [Карасик 2002, 278]. У трактуванні М. Халлідея [Halliday 1978, 33] способи і засоби спілкування, що використовуються в його межах, іменуються поняттям *регістр*, у рамках якого виділяють три релевантні виміри: поле (місце спілкування), тональність (стиль дискурсу), модус (канал спілкування). Тональність як базова ознака способу спілкування характеризується ставленням учасників комунікації один до одного, до спостерігачів або свідків, до місця, де відбувається комунікативний акт, та до предмету мовлення. Тональність у такому розумінні виразно корелює з категорією комунікативного стилю, з тією лише різницею, що тональність спілкування, на думку деяких дослідників, співвідноситься з міжособистісною взаємодією в рамках різних інституційних дискурсів. У випадку з комунікативним стилем культура мовлення буде обумовлена специфікою культур різних соціумів.

Існує і лінгвокультурологічний підхід до вирішення проблеми комунікативного стилю. Специфічні для кожної культури норми й цінності виявляються в комунікативній взаємодії представників різних лінгвокультурологічно маркованих соціумів. Використовувані при цьому комунікативні засоби комбінуються

особливим, типовим для певної лінгвокультури способом. Ці культурно обумовлені комбінації комунікативних засобів визначаються як генералізовані мовні зразки. Деякі дослідники вважають їх комунікативним стилем лінгвокультури [Helmold 1993, 527]. Іншими словами, комунікативний стиль у цьому розумінні відображає існуючі в культурі уподобання щодо вибору вербальних, невербальних і паравербальних засобів та способів організації міжособистісної культурно маркованої взаємодії.

До культурної маркованості стилю відносять багатослівність або лаконічність, інтенсивність мови, фатичну чи аналітичну спрямованість висловлювання, песимістичне чи оптимістичне забарвлення, переважання емоційного або ділового підходу в спілкуванні, стратегії відкритого (прямого) або ввічливо-непрямого стилю, етикетно-формального чи вільного (неформального), з обов'язковим зоровим контактом чи униканням останнього (у процесі усного мовлення) [Flechsig 2001, 10].

Таким чином, дефініція поняття "комунікативний стиль" потребує суттєвого уточнення та опису всіх його онтологічних характеристик, що у перспективі міждисциплінарних досліджень дозволить розкрити природу цього психолінгвістичного феномена та дати йому компетентну оцінку.

1. *Брандес М. П.* Стиль и перевод: Учебное пособие. – М.: Высш. шк., 1988. – 127 с. 2. *Долинин К. А.* Стилистика французского языка / К. А. Долинин . – Л.: Просвещение, 1978. 13. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. 3. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2002. 4. *Косенко Ю. В.* Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. / Ю.В. Косенко. – Суми: Сумський державний університет, 2011. – 187 с. 5. *Куликова Л. В.* Понятие коммуникативного стиля: Електронний ресурс: Назва з екрану: [режим доступу]: http://www.roman.by/r-97331.html. 6. *Куницына В. Н., Казаринова Н. В., Погольша В. М.* Межличностное общение: Учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: Питер, 2001. 7. *Латынов В. В.* Стили речевого коммуникативного поведения: Структура и детерминанты // Психологический журнал. – 1995. – № 6. 8. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля, 2010. – 843 с. 9. *Стернин И. А.* Русское и немецкое коммуникативное поведение и проблема межкультурной коммуникации / Межкультурная

коммуникация: парадигмы исследования и преподавания. Материалы международной научно-практической конференции. – Красноярск, 2003. 10. *Flechsig, Karl-Heinz*: Kommunikationsformen und Kommunikationsstile. Beitrage zum interkulturellen Training. Gottingen, 2001. 11. *Halliday M. A.* K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. – London: Arnold, 1978. 12. *Helmold, Katharina* v./Bernd-Dietrich Mьller: Zur Vermittlung interkultureller Kompetenzen. In: Muller, Bernd-Dietrich (Hg.): Interkulturelle Wirtschaftskommunikation. – Munchen 1993.

Асмукович І. В., асп.,
Житомирський державний університет імені Івана Франка

СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВІАЦІЙНОЇ ФАХОВОЇ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ РАДІООБМІНУ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ)

Статтю присвячено дослідженню структурно-синтаксичних особливостей англійського професійного авіаційного дискурсу. У роботі охарактеризовано поняття фахової мови, проаналізовано основні функціонально-комунікативні характеристики та структурно-синтаксичні особливості англійських спеціальних текстів радіообміну.

Ключові слова: *фаховий текст, термін, професійний дискурс, радіообмін, еліпсис, еліптичне речення.*

The article focuses upon the structural and syntactical traits of the English aviation professional discourse. Main features of the language for specific purposes are examined; functional-pragmatic characteristics and structural syntactical peculiarities of the English radiotelephony specific texts are analysed.

Key words: *specific text, term, professional discourse, radiotelephony, ellipsis, elliptical sentence.*

Статья посвящена изучению структурно-синтаксических особенностей англоязычного профессионального авиационного дискурса. В работе охарактеризовано понятие специализированного языка, проанализированы основные функционально-коммуникативные характеристики и структурно-синтаксические особенности английских специальных текстов радиообмена.

Ключевые слова: *специальный текст, термин, профессиональный дискурс, радиообмен, эллипсис, эллиптическое предложение.*

Актуальність теми. Фахові мовні підсистеми у мовознавстві XXI століття розглядаються переважно як функціонально зорієнтовані відгалуження національної мови в окремо визначеній сфері практичного застосування знань професійної спільноти. Останнім часом набуває актуальності комунікативно-прагматичне та структурно-семантичне дослідження синтаксичної організації фахового дискурсу.

Важливі наслідки взаємодії мовної системи і спеціалізованої діяльності були встановлені під час розгляду окремих аспектів синтаксичної структури і семантики текстів офіційно-ділового стилю у наукових працях І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка, Т. ван Дейка та інших мовознавців, де особливості мовленнєвих структур пов'язувались із ситуативними умовами фахової діяльності [Вихованець 1993; Загнітко 2008; Dijk 2003].

Що стосується вивчення різнорівневих мовних одиниць авіаційної комунікації, то в лінгвістиці відомими є наукові праці з цієї теми Єнчевої Г. Г., Мальковскої Т. А., Романченко А. А., Ткачової Л. Б. [Єнчева 2011; Мальковская 2004; Романченко 2010; Ткачёва 1987], присвячені в основному семантиці лексичних компонентів авіаційної терміносистеми.

Разом з тим нам не вдалося виявити комплексного дослідження синтаксичних одиниць в англійських авіаційних фахових текстах як репрезентантах вербальної комунікації у відповідній сфері. Недостатньо вивченою залишається прагматична, синтаксична та структурно-семантична організація сучасного англомовного авіаційного професійного дискурсу, зокрема залежність формально-граматичної організації речень від комунікативно-прагматичної мети, стратегій і тактик адресанта. У зв'язку з цим важливим і перспективним видається цілеспрямоване вивчення структурно-синтаксичних особливостей авіаційної фахової мови.

Мета дослідження полягає у встановленні специфіки англомовного професійного авіаційного дискурсу шляхом розкриття його структурно-синтаксичних характеристик.

Об'єктом дослідження є англомовні фахові тексти радіообміну.

Предмет вивчення складають структурно-синтаксичні особливості англомовного професійного авіаційного дискурсу.

Джерелами дослідження стали записи текстів радіообміну, здійснюваного на бортах повітряних суден, опубліковані в мережі Інтернет і спеціальній фаховій літературі з авіації (підручниках, посібниках, довідниках).

Поняття "професійний дискурс" визначається в роботі як текст, занурений у професійне життя. Його кваліфікаційними ознаками є такі: *професійна спрямованість* (відповідність текстів вимогам учасників професійної комунікації); *верифікація* (істинність реалізованої у тексті інформації); *діалогічність* (спеціальний текст як фрагмент загальної професійної дискусії); *замкненість* (обмеженість доступу до інформації, що детерміновано рівнем професійної компетенції адресата); *мовна нормативність* (адекватне оформлення спеціальної інформації мовними засобами); *стилістична розшарованість* відповідно до структурної частини професійного дискурсу та форм спілкування (усна, писемна) [Колеснікова 2008, 123].

Під *англійським професійним авіаційним дискурсом* ми розуміємо англомовні тексти у сфері авіації, які слід розглядати у широкому контексті з урахуванням усіх супровідних чинників. Aviation English (*авіаційна англійська, Radiotelephony, Airspeak, Skytalk, фразеологія радіообміну, радіообмін англійською мовою, радіотелефонна фразеологія "земля-повітря"*) обслуговує спеціальну, окрему, самодостатню галузь авіаційної діяльності. Підмову радіообміну Т. О. Мальковська розглядає як сукупність фонетичних, граматичних і лексичних одиниць мови, що вживаються в діалогах між учасниками повітряного руху (авіаційного диспетчера й пілота) під час виконання польоту [Мальковская 2004, 23].

Мова радіообміну порівняно із загальновживаною мовою має незначні відмінності у вимові й інтонації, серйозні відмінності в граматичних структурах, певний темп мовлення. ІКАО висуває до мови радіообміну дві вимоги: стислість і однозначність. Як функціональний стиль мова радіообміну характеризується жорсткою структурованістю, насиченістю числівниками, термінологією та псевдотехнічною лексикою. Це в основному усне, діалогічне мовлення [ICAO 2001].

У функціональному плані текст радіообміну – це ієрархічно організовані мовленнєві акти, об'єднані у висловлювання діалогічного плану. Діалог, як форма мовного спілкування,

передбачає порівняно швидку зміну акцій і реакцій взаємодіючих індивідів. Усно-розмовна діалогічна мова радіообміну будується відповідно до принципу економії, що можна спостерігати на всіх рівнях підмови радіообміну. Тенденція до стислості знаходить своє вираження в насиченості скороченнями, використанні кодового способу передачі інформації, високою реккурентністю (термін "реккурентність" розуміємо як "повторне вживання мовної одиниці з риторичною або стилістичною метою", а також як "повторюваність синтаксичних структур" [Werner 1988, 684]) еліптичних конструкцій.

Статистичний аналіз нашого матеріалу показує, що еліптичні речення складають 84,8% від загального числа речень в англійських діалогах радіообміну. Беручи до уваги той факт, що переговори "пілот-диспетчер" відбуваються "тут і зараз", відсутність в англійських діалогах допоміжних дієслів (*to be, to have*), дієслова *to be*, що виконує функцію дієслова-зв'язки, і таких дейктичних засобів, як займенники та артиклі, не впливає на рівень взаєморозуміння між комунікантами і дозволяє вважати подібні опущення виправданими з точки зору професійних вимог, що висуваються до мови повітряного радіотелефонного зв'язку.

Більшу частину (72,3%) від загального числа речень проаналізованих нами англомовних діалогів радіообміну становлять еліптичні речення, у яких редуковано службові слова й займенники, які можуть бути відновлені за допомогою принципів парадигматики. Так, редукуванню піддаються:

1) артиклі:

Pilot – ... field in sight approximately 3 miles.

Controller – ... you are number 1. Light aircraft departing for Ring Wood Lakes VFR [ICAO Aviation English].

Слід вказати на дуже низьку реккурентність використання артиклів. Неозначений артикль майже завжди піддається редукуванню. Випадки його вживання одиничні і становлять 0,5%. Означений артикль зустрічається дещо частіше.

2) прийменник і означений артикль:

Controller – ... cleared to land runway 26 ...

Controller – ... line up runway 26... [ICAO Aviation English]

3) допоміжне дієслово, що використовується для утворення аналітичної дієслівної форми простого дієслівного присудка:

Pilot – Whisper jet 776 just passing the outer marker.

Pilot – IE copied [CAP 413].

4) займенник у ролі підмета й допоміжне дієслово, що використовується для утворення аналітичної дієслівної форми:

Controller – ... stop immediately.

Pilot – Stopping [Robertson 1990, 73].

5) дієслово-зв'язка:

Controller – ... readback correct [Robertson 1990, 55].

Controller – ... Green center line lights on runway unserviceable.

6) займенник і дієслово-зв'язка, що виконують функцію підмета і частини складеного іменного присудка:

Pilot – GARUY

Controller – ... number 1 [Robertson 1990, 98].

7) займенник, що виконує функцію підмета в репліках пілота:

Pilot – ... will report [Robertson 1990, 124].

8) займенник, що виконує функцію підмета в спонукальних реченнях з дієсловом-присудком у формі імператива, як правило, у репліках авіадиспетчера:

Controller – GTA roger, report passing 2500 feet initially.

Controller – Gulf 770, descend to flight level 170, report passing flight level 190 [Robertson 1990, 23].

Реккурентність еліптичних речень, що відновлюються синтагматично, в англійських діалогах радіообміну становить 12,5%. Еліпсис подібного типу речень можна відновити з контексту, тобто з попереднього, наступного або з цього ж речення.

Controller – ... report passing Stone flight information service, expect a special VFR, join at Ring Wood Lakes for runway 17, QNH1020.

Pilot – Report the Lakes for 17, 1020 [CAP 413].

Спостерігається низька реккурентність еліптичних речень, у яких пропускаються комунікативно значущі елементи. Це пояснюється тим, що, незважаючи на високий ступінь передбачуваності вживання мовних одиниць, внаслідок тематичної обмеженості, повторюваності ситуації спілкування та наявності мовного стереотипу, учасники комунікації, щоб уникнути помилки при передачі й декодуванні повідомлення, виключають редукцію повнозначних членів речення.

Засобом вираження надмірності в підмові радіообміну є повтори (лексичні, синтаксичні та лексико-синтаксичні). Повтори в діалогах радіообміну виконують специфічні функції, до яких

належать: а) встановлення і перевірка каналу зв'язку; б) дублювання основної інформації з метою виключення можливих помилок під час її передачі і декодуванні.

Controller – ... turn left on the outer taxmay to holding point 27R.

Pilot – Roger, left on the outer for 27R [CAP 413].

У повітряних переговорах обов'язковий повтор певних вказівок авіадиспетчера (*read back*) використовується для підтвердження того, що пілот декодував повідомлення авіадиспетчера у повній відповідності з комунікативними намірами останнього.

Отже, підмова радіообміну, будучи вищою мірою ситуаційно залежною, з одного боку, насичена дублюючими елементами, а з іншого – прагне до стислості, лаконічності за рахунок мовної економії.

1. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с. 2. *Загнітко А. П.* Теорія сучасного синтаксису: Монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2008. – 294 с. 3. *Єнчева Г. Г.* Лінгвокогнітивне моделювання процесу перекладу авіаційних термінів (на матеріалі англо-українських версій нормативно-технічної документації ICAO): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.16 / Г. Г. Єнчева ; Державний заклад "Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського", Одеса, 2011. – 24 с. 4. *Колеснікова І. А.* Діалектика номінального та узуального в професійному дискурсі: Монографія / І. А. Колеснікова. – К.: КНЕУ, 2008. – 246 с. 5. *Мальковская Т. А.* Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Т.А. Мальковская. – Пятигорск, 2004. – 163 с. 6. *Романченко А. А.* Авіаційна термінологія сучасної перської мови (характеристика, класифікація, створення та засоби поповнення): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.13 / А. А. Романченко ; Ін-т сходознавства ім. А.Ю. Кримського НАН України. – К., 2010. – 16 с. 7. *Ткачева Л. Б.* Основные закономерности английской терминологии / [ред. Н. В. Арнольд]. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1987. – 200 с. 8. *Dijk T. A. van.* Ideology and Discourse. A Multidisciplinary Introduction / Dijk T. A. van.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.discourse-in-society.org/teun.html – 2003. 9. *ICAO* Annex 10 Aeronautical Telecommunications – Vol.2 Communication Procedures (6 October 2001): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://civilavia.info/documents/c8cac0ce.html 10. *Werner*

A. Terminologie zur neueren Linguistik / A. Werner. — Tьbingen: Niemeyer, 1988. – Bd. 2. – S. 684–685.11. *CAP 413* (Radiotelephony manual): [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.caa.co.uk/2012. 12. *ICAO* Aviation English ONLINE: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aviationenglish.com/ 13. *Robertson F. A.*, Jonson E. Airspeak. Radiotelephony Communication for Pilots / F. A. Robertson. – N.Y, L., Toronto, Sydney, Tokyo: Prentice Hall, JL, 1990. – 225 p.

Афанасьєва О. М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

НАУКОВА ПОЛЕМІКА: РИТОРИКО-АРГУМЕНТАТИВНИЙ АСПЕКТ

Дослідження присвячено аналізу риторико-аргументативних особливостей наукової полеміки на матеріалі франкомовних наукових часописів та Інтернет-комунікації. Виявлено та проаналізовано основні тактики та лінгвопрагматичні прийоми і засоби побудови полемічного наукового дискурсу.

Ключові слова: *наукова полеміка, риторико-аргументативні характеристики, функції автора, комунікативні тактики, лінгвопрагматичні засоби.*

Исследование посвящено анализу риторико-аргументативных особенностей научной полемики на материале франкоязычных научных журналов и Інтернет-коммуникации. Выявлены и проанализованы основные тактики и лингвопрагматические приемы и средства построения полемического научного дискурса.

Ключевые слова: *научная полемика, риторико-аргументативные характеристики, функции автора, коммуникативные тактики, лингвопрагматические средства.*

The research deals with the rhetoric and argumentative features of scientific polemics. The analysis is based on the materials of French scientific journals and Internet communication. The basic linguistic and pragmatic tactics and techniques as well as the tools for building polemical scientific discourse are discovered and analyzed.

Key words: *scientific polemics, rhetoric and argumentative characteristics, functions of the author, communication tactics, linguistic and pragmatic tools.*

Метою пропонованої статті є виявлення та опис риторико-аргументативних ознак сучасного полемічного наукового дискурсу у французькій лінгвокультурі з частковим застосуванням зіставного аналізу.

Актуальність обраної проблеми зумовлено тим, що вивчення риторико-аргументативних ознак сучасного полемічного наукового дискурсу, зокрема у французькій лінгвокультурі, є одним із важливих компонентів комплексного дослідження наукового дискурсу.

Об'єктом аналізу є дискурс наукової полеміки.

Предметом дослідження є риторико-аргументативний аспект наукової полеміки у французькій лінгвокультурі.

Наукова новизна полягає в тому, що полемічний науковий дискурс у його риторико-аргументативному вимірі не був предметом спеціального дослідження на матеріалі французької мови.

Питання, пов'язані з протиставленням різних поглядів у дискусії, знаходженням рішення в суперечці, розв'язанням конфліктної ситуації посідають важливе місце в сучасних мовознавчих і суспільних науках, теорії комунікації, конфліктології тощо. Загальновизнаною є думка про те, що саме дискусія, полеміка, постановка під сумнів усталених поглядів є рушієм прогресу. В історії розвитку цивілізації, наукової, філософської, суспільної, теологічної думки мистецтво ведення дискусії, принципи якого були розроблені ще в античній риториці, відігравало неабияку роль: досить згадати добу Відродження, Реформацію, добу Просвітництва, суспільно-політичні дебати та наукові контроверзи сучасності.

Існують різні типи дискусійно організованої комунікації, які позначено відповідними номінаціями. Такими є *спір, сперечання, суперечка, дискусія, диспут, полеміка, дебати, контроверза, незгода, сварка* в українській мові, *altercation, contestation, controverse, débat, dispute, empognade, mêlée, prise, querelle, polémique* – у французькій, *altercation, argument, bicker, clash, contention, controversy, debate, difficulty, disagreement, dispute, fight, quarrel, run-in, spat, squabble, tiff, words, wrangle, hassle, rhubarb,*

tangle – в англійській. Усі вони належать до конфліктогенного типу комунікації і, згідно з поглядами Дж. Лакоффа і М. Джонсона, утілюють когнітивну метафору війни, бою, битви і спираються на прийоми залякування, погрози, торгу, посилання на авторитет тощо [Лакофф 2004, 97–101].

Наукова галузь спілкування включає обов'язково і дискусійний аспект, який почасти набуває полемічної форми. Крім того, суттєві зміни наукових парадигм у XX ст. (див. праці Б. Латура, Е. Морена, П. Фейєрабенда та ін.), передусім нова епістемологія постмодерну в гуманітарних науках (Ж. Ф. Ліотар, М. Фуко, Ж. Дерріда та ін.), призвели до перегляду цих універсальних вимог, постановки їх під сумнів, навіть заперечення. Так, класичний період розвитку науки характеризувався метою остаточного досягнення істини та її фіксації [Ильин 1985, 66], переважанням абстрактно-теоретичних та позитивістських підходів, а так звана постклясична епістемологія включає суб'єкт пізнання як елемент наукової діяльності, визнає відносний характер наукового знання, що посилює роль суб'єктивної думки, опінії відносно об'єктивного, надсуб'єктного знання.

За визначенням Л. І. Мацько та О. М. Мацько, полеміка (від гр. polemikos – військовий, ворожий), як і дискусія, є обговоренням певної важливої проблеми чи окремого питання. Проте якщо для дискусії головним є пошук істини шляхом вдалої постановки і зіставлення аргументів і контраргументів, то для полеміки головним є досягнення перемоги шляхом зіткнення різних поглядів, утвердження власного погляду, хоч і на шкоду істині. У дискусії протилежні сторони називаються опонентами, у полеміці – супротивниками, суперниками, конкурентами. У дискусії опоненти шукають істину, компроміс, консенсус, угоду, злагоду; у полеміці – утвердження власного погляду, перемогу своєї позиції. Дискусія ведеться за певними правилами і за згодою її учасників. Тема дискусії формулюється заздалегідь або до початку дискусії. Учасники її почергово висловлюють свої положення, думки, спростування, в результаті чого дискусія набуває логічного, зв'язного характеру. Мовні засоби дискутування мають бути прийнятними для всіх учасників дискусії, толерантними. Використання непередбачуваних засобів осуджується і може зупинити дискусію без висновків і завершення її. Натомість полеміка не дотримується таких правил. У ній перемагає ініціатива суперників,

ситуативність спілкування, непередбачувані і раптово знайдені «під руку» засоби не завжди переконливої, але наполегливої і напористої аргументації [Мацько 2006, 217].

Науковий пошук є неможливим без свого полемічного аспекту. На цьому наголошував, зокрема, Г. Башляр, який вважав, що: *L'observation scientifique est toujours une observation polémique.*» [Bachelard 2003, 16]. Водночас протилежної точки зору дотримувався М. Фуко, який зауважував: "*Le polémiste, lui, s'avance bardé de privilèges qu'il détient d'avance et que jamais il n'accepte de remettre en question. Il possède, par principe, les droits qui l'autorisent à la guerre et qui font de cette lutte une entreprise juste ; il n'a pas en face de lui un partenaire dans la recherche de la vérité, mais un adversaire, un ennemi qui a tort, qui est nuisible et dont l'existence même constitue une menace. Le jeu pour lui ne consiste donc pas à le reconnaître comme sujet ayant droit à la parole, mais à l'annuler comme interlocuteur de tout dialogue possible, et son objectif final ne sera pas d'approcher autant qu'il se peut d'une difficile vérité, mais de faire triompher la juste cause dont il est depuis le début le porteur manifeste. Le polémiste prend appui sur une légitimité dont son adversaire, par définition, est exclu*" [Foucault 1984].

Нерідко наукова полеміка виходить за рамки власне наукової комунікації, переходить у ширшу площину наукового популяризаторства або суспільно-політичної дискусії. Прикладами такого суспільного резонансу стали останнім часом дебати щодо визначення тлумачними французькими словниками таких понять, як *colonisation* [Polémique 2006] чи *homosexualité* [Bellerivele 2012]. У наш час поширення новітніх технологій сприяє залученню широкого кола як фахівців, так і нефахівців до обговорення дискусійних питань, яке часто перетворюється на гостру полеміку. При цьому полеміка набуває нерідко надскладної структури, де об’єктом критики стають на лише певні погляди та їхні автори, а й інші учасники дискусії зі своїми опініями. Крім того, у такого роду дискусіях почасти знімаються мовно-нормативні і деонтологічні обмеження.

Досліджуючи полемічно спрямовану наукову комунікацію, важливо визначити ролі та функції, які беруть на себе її учасники. К. Флоттум виділяє такі риторичні ролі автора наукової праці: 1) письменника, яка відсилає до процесу написання чи організації статті; 2) дослідника; 3) аргументатора; 4) оцінну роль автора [Fløttum 2007, 26]. Ф. Растьє, зі свого боку, виділяє дві пари

акторів наукового дискурсу: комунікативну функцію виконують Провідник та Режисер, а діалогічну репрезентацію забезпечують Гарант та Критик [Rastier 2005]. Виходячи з цих міркувань, можна виділити такі основні ролі і функції учасника наукової полеміки: критика і гаранта, за Ф. Растьє, та аргументатора, який також активно вдається до оцінки, за К. Флоттум.

Проведений в рамках цього дослідження аналіз показав, що основними мовленнєвими тактиками у науковій полеміці виступають такі, що спрямовані, за П. Браун і С. Левінсоном [Brown 1987], до збереження позитивного обличчя мовця і водночас несуть загрозу позитивному обличчю адресата. Серед них ми виділили тактики звинувачення, які спрямовано, звичайно, на різні аспекти наукової особистості адресата. Так, зустрічаємо звинувачення:

- У невдалому запозиченні чужих ідей: "*Par rapport à la tradition dite "machiavélienne", D.Gaxie apporte un habillage scientifique lourd qu'il emprunte lui-même à la notion webérienne "d'entreprise politique", à la notion schumpétérienne "de marché politique" et, bien sûr, à l'arsenal de la sociologie de domination de N.Elias à P.Bourdieu"* [Baudouin 1994, 882].

- У неналежному науковому рівні, некомпетентності: *"Et si l'activité scientifique est cette opération cumulative qui tente de rassembler le plus grand nombre d'éléments confirmatoires, alors le travail réalisé par D.Gaxie est assurément d'une très grande teneur scientifique"; "L'ouvrage de Daniel Gaxie n'est pas original dans son intention et on lui saura gré de ce clacissisme'; 'Cette présentation est, cependant, insuffisante"* [ibid.].

Такі звинувачення нерідко супроводжуються прямою негативною оцінкою наукової якості викладу: «Je n'en finirais pas de relever les confusions, les contresens, les malentendus, les simplifications abusives, les erreurs, les lectures partielles et partiales dont ses propos sont saturés. Il faudrait reprendre longuement chacune de ses phrases pour en corriger les formulations inadéquates, montrer toutes les incimpréhensions qu'elles dénotent afin de rétablir le sens des propositions qu'elles prétendent refuter. L'exercice serait épuisant et vain. Il est préférable de se borner à illustrer quelques-uns de ces malentendus» [Gaxie 1994, 895].

- У непорядності, використанні маніпулятивних прийомів: *"Et il faut bien se rendre à l'évidence: ces techniques qu'il dénonce comme*

dangereuses lorsqu'elles sont utilisées dans la communication politique, Philippe Breton les utilise toutes, ou presque, lorsqu'il s'agit de convaincre son auditoire d'un soir. À croire qu'il n'est pas capable d'appliquer à lui-même la rigueur qu'il demande aux autres"[Chemla 2001].

- У маскуванні справжніх мотивів і намірів: " *En fait, notre cher L. Chemla vient ici vendre son bouquin, le fait même qu'il reproche à Breton. Que l'on puisse se tromper dans une démarche scientifique arrive, même si cela est regrettable. Que l'on truque les résultats est nettement plus grave, certes. Mais la démarche qui a mon sens est la plus malhonnète dans cette page est de venir "se payer une tête reconnue" afin d'essayer de bâtir sa propre carrière, et au-delà de fourguer ses bouquins, tout en accusant les autres d'user de ces mêmes procédés. Le principe est bien connu des chercheurs, quant on est tout en bas (et que l'on a pas grand chose à perdre), l'ascenceur le plus rapide est de critiquer la tête de file. Cette stratégie fonctionne parfois lorsqu'elle arrive à créer une polémique médiatique ou dans certaines sphères spécifiques, et permet de semer le doute chez les profanes"* [ibid.].

- У прихованій брехні: "*...son discours est basé sur un mensonge par omission, très certainement volontaire de la part d'un auteur qui a écrit déjà deux ouvrages de référence sur le sujet, puis sur un artifice rhétorique de bas étage pour étayer un discours dont je dois constater l'inanité, le vide, l'inintérêt profon"* [ibid.].

- У підміні понять чи методологічного ракурсу дослідження: " *Je ne peux suivre non plus mon interpellateur quand il veut m'entraîner sur des terrains que je me suis précisément efforcé éviter* " [Gaxie 1994, 895].

- У нерозумінні власних помилок: " *J'entendais parler un scientifique qui n'avait même pas conscience de se décrédibiliser totalemen"* [Chemla 2001].

- У неналежному аргументі, наприклад, до авторитету: "*Internet fait l'objet d'un discours quasi-religieux Oui, c'est vrai, certains illuminés surmédiatisés que cite P. Breton (Lévy, Quéau) ont un discours qui n'est que fantasmatique. Mais il s'agit d'une poignée de personnages dont les paroles ne sont prises au sérieux par personne, sauf par Philippe Breton lui-même et par les quelques médias en mal de sensationnalisme dont il semble tirer toutes ses informations"* [ibid.].

- У нанесенні шкоди науці, її іміджу: "*Il convient d'aller plus loin et, au-delà du scientisme, de mésurer les dommages que peut causer un positivisme rigide"* [Baudouin 1994, 891].

Інколи звинувачення набувають комплексного характеру: "*Mais je n'écris pas tout ceci pour dénoncer un mensonge. Pas seulement. Philippe Breton est, je l'ai dit, chargé de recherche au CNRS et professeur à la Sorbonne. Il est écouté en tant que tel, et il a une responsabilité morale quant à sa parole publique et aux messages qu'il transme".* [Chemla 2001].

Навішування ярликів, навіть образа протилежної сторони є нерідкісним явищем у побудові полемічного дискурсу, особливо в он-лайн комунікації, як це спостерігаємо в наступному уривку: "*Philippe Breton base son discours sur la critique d'un discours qu'on ne peut même pas qualifier de minoritaire tant il est délirant. Sur le discours de 2 ou 3 personnes dans le monde, surmédiatisées comme de juste par des médias qui ne parlent que de sensationnel"* [ibid.].

Водночас часто критика, звинувачення опонента мають прихований характер, пом'якшуються завдяки використанню відповідних тактик і прийомів. Проте таке полемічне «хеджування» стає інколи додатковим засобом посилення критичної спрямованості висловлення. До таких засобів можна віднести поміщення в лапки як спосіб перекладення відповідальності за сказане [Зализняк 2007], наприклад, "*La "schizophrénie" positiviste*" [Baudouin 1994, 891].

Широковживаним засобом непрямої критики опонента є переведення її у площину узагальнення, міркування взагалі. Такі загальні міркування можуть стосуватися науки чи відповідної наукової галузі, наприклад: "*Il serait temps, néanmoins, que la science politique quitte enfin ses donjons, admette la fécondité de certains éclairages philosophiques et renonce ainsi à son chantage favori: "Mais voyons, cher collègue, ce n'est pas la SCIENCE politique, cela!"* [ibid., 893].

Узагальнена критика може стосуватися і предмета дослідження: "*On pourra dire ce qu'on veut, mais les sciences humaines n'ont de science que le nom. Beaucoup d'études, de démonstration, de recherches sont sujets à caution par la nature même da la matière étudiée. La sociologie n'y fait pas exception, alors la démonstration de Breton n'en est tout simplement pas une"* [Chemla 2001].

Крім того, критик може спрямувати свої звинувачення до певного класу чи групи науковців, наукових шкіл: "*Le fait est simple: les sociologues sont des menteurs. J'en sais quelque chose. Ce n'est pas tant parce que je pourrais être censé en faire partie (je vous*

jure que j'ai le diplôme), que par l'expérience de la chose. La méthode dénoncée ici est celle de la rhétorique classique en sociologie: on peut dire tout et son contraire, l'important est de dire ce que l'on peut prouver rapidement. Les écoles de sociologie fourmillent. Des interactionnistes aux déterministes les plus farouches, on navigue entre l'individualisme méthodologique, le structuralisme, j'en passe. La plupart de ces écoles et de leurs sbires vont pondre des analyses auxquelles on pourra trouver des exceptions. Les sociologues s'évertueront alors à montrer que les exceptions confirment la règle. Et pôf, pirouette ! Comme si le champs des sciences sociales n'était pas celui de la science en général... (la science "dure" ne voit guère d'exceptions, ou alors la théorie évolue). En sociologie, l'important, c'est de pondre rapidement un bouquin pour s'approprier un champs. Le type qui bosse actuellement sur internet va pouvoir dire n'importe quoi toute sa vie, car il est devenu LE spécialiste du net. Qu'il ne possède pas les compétences techniques, qu'il ne connaisse pas l'économie ni l'histoire du réseau n'a pas d'importance. L'important est qu'il puisse se positionner sur ce "champs'. Alors le reste suit....".

Учасники наукової дискусії звертаються також до самого факту полеміки: "*Des polémiques éclatent parfois dans le ciel officellement serein de la science. Les divertissements sont rares dans nos sociétés académiques et certains accordent un regard amusé aux formules bien senties dont elles sont généralement émaillées. Elles alimentent ainsi un court moment ce qu'il est convenu d'appeler les conversations professionnelles, mais ne vont guère au-delà d'un affrontement narcissique"* [ibid.].

Предметом критики стають способи ведення полеміки, зневага до іншого, приниження опонента: "*Plus globalement, la culture du débat est en baisse dans notre belle "démocratie" ! On reste entre soi, dans des chapelles fermées, mais quand on devrait débattre – parce qu'on est pas d'accord, qu'il y a conflit de valeurs – on préfère manier l'indignation, le procès, et s'ignorer mutuellement. Socrate allait rencontrer les sophistes, ses pires adversaires idéologiques ; face à nos ennemis, nous nous contentons de dire "c'est des sales fascistes" ou "des sales staliniens", et ne prenons pas la peine d'aller au plus loin d'un échange rationnel. Nous comptons plutôt sur des juges pour corriger les erreurs et les mensonges que sur la discussion argumentée ! Bravo à Philippe breton de montrer ici, par son silence, l'envergure et l'application de sa "morale" politique. Et si ce n'était que lui, ce serait*

sans grande importance, mais ne représente-t-il pas l'intellectuel français typique, avec son orgeuil élitiste ?" [ibid.].

Учасники дискусії можуть використовувати і тактику переведення до площини власне дискусії, тобто здійснюють перехід від особистісної критики до предмета обговорення, тим самим позиціонуючи себе «вище» міжособистісних образ: " *Pour éviter ces étroitesses, il faut sans doute dépasser le cadre trop circonscrit du "duel" entre un auteur et un lecteur critique, et tenter de poser quelques problèmes plus générau"* [Gaxie 1994, 894].

Засобом умовного пом'якшення гостроти полеміки стає підміна посилання на автора посиланням на написаний ним текст, проте така деперсоналізація стає, навпаки, прийомом висловлення певної зневаги до опонента: " *Le texte qui me prend à partie s'y prête. Exposant sans originalité ni sophistication excessives des opinions qui traversent le milieu académique, il donne l'occasion d'illustrer les incompréhensions ordinaires auxquelles se heurtent les analyse sociologiques. Il permet également de mettre en évidence les censures, dénégations, présupposés normatifs et rivalités académiques qui sont au fondement de ces incompréhensions. Il inite, enfin, à avancer quelques éléments de réflexion sur le rapport aux valeurs de la sociologie et sur les conditions d'un véritable débat scientifique"* [ibid., 894–895].

Іншу групу прийомів умовного пом'якшення критики об'єднує іронічна фокалізація висловлення. Так, наприклад, імітація позитивно спрямованих мовленнєвих актів, зокрема похвали, нейтралізується обмежувальними конструкціями, як от *à première vue* у наступному уривку: "*L'introduction du livre s'achève sur une leçon d'humilité qui, à première vue, ne manque pas de panache"* [Baudouin 1994, 882], або посиланням на неуважність читача: "*Ce qu'un lecteur distrait pourrait considérer comme une marque de courage intellectuel se révèle à l'usage un exercice confortable"* [ibid.]. Нерідко зустрічається й іронічна подяка, яка імплікує своє власне заперечення: "*Merci Monsieur Chemla pour votre brillante et rigoureuse réflexion !"* [Chemla 2001].

Іронія полеміста чи критика посилюється оцінними епітетами, метафорами:"*Attardons-nous plus attentivement sur ce subtil engrenage intellectuel qui conduit D.Gaxie à refuser de la manière la plus intransigeante qu'une "discussion", une "décision" ou une "action" puissent s'émanciper, ne fût-ce que partiellement, du socle sociologique sur lequel elles lèvent nécessairement à l'origine"*, асоціативними зв'язками: "*Le professeur Baudouin vient de lire ma copie et de rendre*

son verdict" [Gaxie 1994, 894]. Так, значну частину наведених вище прикладів взято з полеміки відомих французьких політологів Ж. Бодуена та Д. Гаксі, яка стосується праці останнього «La démocratie représentative». У своїй критичній статті Ж. Бодуен використовує метафори ОДЯГУ, АРСЕНАЛУ, МЕХАНІЗМУ, ДАНИНИ, ФОРТЕЦІ, СВІТЛА, ОБМЕЖЕННЯ, а Д. Гаксі, відповідаючи на цю критику, ілюструє свої тези метафорами ВИРОКУ, ДУЕЛІ, НЕБА тощо. Звичайно, зутрічаємо тут і метафору війни, яка підкреслює нетерпимість, відсутність пошуку компромісу: "*Il n'est pas facile de répondre à un contradicteur qui part en guerre contre des positions qu'il m'attribue mais dans lesquelles je ne parviens pas à me reconnaîtr"* [Gaxie 1994, 895].

Полемічна інтеракція є насиченою емоційно, що, зокрема передається за допомогою окличних речень і є особливо характерним для Інтернет комунікації, як про це свідчать наведені вище уривки. Зустрічаємо також виділення великими літерами, які посилюють емотивний аспект висловлення, позначають властивий усній мові логічний наголос.

Основою полеміки є її діалогічний характер, що виявляється в реагуванні адресата, передусім, на висловлені на його адресу звинувачення. Тому відкидання звинувачень і контрзвинувачення є однією з найуживаніших тактик у науковій полеміці: "*La liste des sujets que je ne soupçonne pas, que je ne peux concevoir, qui m'échappe, dont je me garde bien de tirer les conséquences logiques est impressionnante. Je suis prisonnier de toutes sortes de visions et de "paradigmes", aussi divers que pervers. Pire, reproduisant le "syllogisme du soupçon", je suis tout entier occupé à "décimer les rapports de la démocratie", et la "gravité des devastations" que j'introduits dans la construction extraordinaire et fragile de la démocratie est telle que l'on sent bien qu'il faut d'urgence m'interdire de "légiférer sur l'économie générale d'une société démocratique"* [Gaxie 1994, 894]. Як бачимо, при цьому адресат вдається до прийому іронічного цитування свого опонента, за допомогою якого знімає висловлені на свою адресу звинувачення.

Відкидання звинувачень і контрзвинувачення набувають форми протиставлення, наприклад: "*Je suis supposé réduire activité politique à une offre de biens spécifiques quand j'analyse un aspect du travail politique pour montrer qu'il consiste en offre de biens composites dont certains seulement sont spécifiques. Je suis accusé de*

ne voir dans les hommes politiques que des prestataires de services intéressés alors même que je m'efforce de combattre les visions naïvement cyniques de leurs pratiques. On me reproche de réduire les prises de position des acteurs politiques à leurs schemes de perception et appréciation quand je m'efforce de montrer qu'elles sont aussi un effet de la compétition donc un produit collectif " [Gaxie 1994, 895].

Відповідаючи на критичні закиди, учасник полеміки може посилатися на нерозуміння чи висловлювати сумнів щодо правильної інтерпретації деяких аспектів організації наукової комунікації, зокрема, видавничої політики часопису. Такі застороги, які певним чином можна пояснити різними англосаксонськими і «галльськими» традиціями і підходами до написання наукових статей [L'analyse 2004, 129–130; Poudat 2006, 46–55], зустрічаємо у відповіді англомовного американського ученого Дж. Кемпбелла на критику його статті, опублікованої у франкомовному канадському часописі *Sociologie et sociétés*: "*Si je comprends bien, les éditeurs de la revue ont réuni, dans ce numéro spécial, des articles et des commentaires pour faciliter le dialogue. J'applaudis à cette tentative et j'approuve les observations très judicieuses qui figurent dans les quatre principaux articles"* [Campbell 2002, 169].

Учений також звинувачує опонентів у неправильному розумінні мети його статті: "*Il n'en reste pas moins que, dans ce genre de dialogue, il faut faire bien attention de ne pas mal interpréter les paroles de l'autre camp. Malheureusement, il n'en est pas toujours ainsi. Le but de ma participation à ce numéro spécial a été mal compris si on considère mon article comme une critique de la théorie du choix rationnel, car ce n'en est pas une, et certains commentaires à son sujet n'ont aucun rapport avec mon propos. Permettez-moi d'expliquer ma position"* [ibid.]

Іншою його тактикою є виправдовування та пояснення власної позиції: "*Mon article n'est donc pas une critique de la théorie du choix rationnel comme certains commentateurs le laissent supposer dans ce numéro. Tout au plus, est-ce une critique de ceux qui interviennent en faveur de l'influence des idées"* [ibid., 170].

Досить частим полемічним прийомом є діалогізація або навіть полілогізація викладу, що виражається зокрема у референції або безпосередньому зверненні до уявного арбітра, яким найчастіше виступає публіка, наукове товариство, учасники дискусії: "*Heureusement, notre société "offre à ses ressortissants des ressources*

intellectuelles et institutionnelles spécifiques pour faire entendre leurs voix" et, puisque la Revue française de science politique me propose de réagir à ce requisitoire, je peux essayer de répondre" [Gaxie 1994, 894].

Учасник полеміки нерідко вдається до прийому антиципації вірогідної реакції свого противника: " *J'esquisserai prudemment une troisième voie: je ne dissimulerai pas le scepticisme foncier que j'ai éprouvé la lecture du livre et je tenterai seulement en établir une critique rationnelle... ayant la certitude que son auteur mobilisera vite tout son talent – et il est grand ! – pour répliquer comme il se doit à ce libelle"* [Baudouin 1994, 881].

Інколи автор-полеміст зіставляє, зіштовхує різні точки зору, позиціонуючи себе при цьому об'єктивним або нейтральним спостерігачем такої конфронтації. У наступному уривку Дж. Кемпбелл переводить гостроту полеміки на третіх осіб, висловлюючи сподівання на розвиток продуктивного діалогу: "*Je ne veux pas pousser trop loin dans cette direction, mais je dois clarifier un point fondamental. En modifiant la théorie du choix rationnel, Becker et les autres théoriciens brouillent les frontières qui séparent le choix rationnel des autres approches. Par contre, les spécialistes de l'autre camp brouillent aussi ces frontières, par exemple, en reconnaissant qu'un coût irrécupérable et d'autres mécanismes portant l'empreinte de l'origine influent sur les prises de décision et qu'il existe des relations importantes entre les intérêts, les normes et les identités. Sous cet angle, il se produit dans les deux camps un très léger déplacement vers un terrain commun à l'égard de certaines questions. Je ne prétends pas que l'on s'entend sur tout à propos de ces questions ou qu'une certaine synthèse théorique soit imminente. Comme les articles et les commentaires publiés dans ce numéro spécial le démontrent, bien des désaccords persistent. Néanmoins, il semble qu'un dialogue plus tempéré et plus productif s'amorce. C'est une autre chose à laquelle j'applaudis"* [Campbell 2002, 172].

До інших тактик можна віднести застосування різних видів гіпотетичності, припущення, уявного діалогу із супротивником як засіб аргументації для посилення власної позиції: "*Si j'émets l'hypothèse selon laquelle l'incapacité du communisme yougoslave à susciter entre ses ressortissants et ses peuples une véritable culture de tolérance, de compromis et de participation a très vraisemblablement été le facteur primordail de l'horreur serbo-croate, D.Gaxie me rétorquera sans doute qu'il s'agit là "d'un postulat invérifiable", voire*

d'une "naïveté" scientifiquement insupportable!» або «*D.Gaxie m'objectera sans doute que le travers sociologique dont je fais grief à sa description des institutions publiques tombe en grande partie devant l'analyse qu'il fait du « champ politique », autrement dit de ce système complexe interactions et interrelations qui réunit les différents agents intéressés la politiqu"* [Baudouin 1994, 884].

При цьому учасники дискусії застосовують прийом гіпотетичної підміни – поставити себе не місце опонента чи учасника дискусії:

"Bonjour, je suis étonné de NE PAS lire de réponse de Philippe Breton sur votre site. Je suppose qu'il n'a pas été censuré ! Alors, de deux choses l'une:

- ou bien il ignore l'existence de ce site et de vos articles, ce qui indique une bien piètre connaissance de l'internet pour quelqu'un qui traite de ce sujet ! Mais, plus probablement:

- il ne juge pas nécessaire d'engager le débat avec vous. il vous MEPRISE, ce qui là encore surprend chez un grand défenseur de "l'Ethique" et de la Morale. Mais le silence est la réaction habituelle, et qui me semble pleine de morgue, des puissants et des dominants par rapport aux faibles et aux dominés, auxquels ils ne daignent même pas répondre" [Chemla 2001].

Важливим засобом діалогізації виступають риторичні питання, які ішироко застосовуються у полемічній комунікації: "*Est-il vraiment besoin d'ajouter que cette orientation n'est que la rançon d'une problématique fort ancienne qui, dans le sillage de la sociologie webérienne, s'emploie à déplacer le regard de la "légitimité" d'une action publique vers sa "légitimation", ignorant par là même la question de l'évaluation normative des pratiques et noyant accessoirement l'ensemble des régimes politiques dans l'indistinction joyeuse des "dominations légitimes" ?» [Baudouin 1994, 884] або «Est-ce vraiment en cloisonnant les genres et en établissant des hiérarchies douteuses qu'on stimulera à nouveau l'imagination collective de ses membres ?"* [ibid., 893]

В Інтернет полеміці зустрічаємо також реакцію 3-ої оосби – користувача, який не є фахівцем в даній галузі і не може визначити правоту тієї чи іншої сторони: "*Bonjour tout l'monde, c'est ma première intervention ici. Je m'initie à internet et je n'y connais pas grand chose, mais après l'article sur Laurent Chemla que je viens de lire...où il est décrit comme un espèce de dictateur qui censure à tour*

de bras et qui fait des représailles, sur usenet.fr...je me pose de sérieuses questions !! Je n'ose même pas citer l'URL de cette page, tellement il est décrit comme un malade ! Toutes mes excuses si ce n'est pas le cas, mais... ??? Qui dit vrai ?" [Chemla 2001].

Таким чином, наукова полеміка завдяки своєму Інтернет поширенню та медіатизації набуває сьогодні таких рис, як популяризація, залучення широкої публіки нефахівців, недотримання деонтологічних обмежень. До риторико-аргументативних та лінгвопрагматичних особливостей наукової полеміки в цілому можемо віднести численні різновиди тактики звинувачення опонента, висловлення негативної оцінки, прийоми іронії, емоційної та образної насиченості викладу, його діалогізації та поліфонізації. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленні зіставного аспекту вивчення наукової та медійної полеміки в різних лінгвокультурах.

1. *Зализняк А. А.* Семантика кавычек /Анна Андреевна Зализняк // Труды Международного семинара «Діалог 2007» по компьютерной лингвистике и ее приложениям. – М., 2007. – Режим доступу: http://www.philology.ru/linguistics2/zaliznyak_anna-07.htm. 2. *Ильин В. В.* Природа науки / Виктор Васильевич Ильин, Анатолий Терентьевич Калинкин. – М.: Высшая школа, 1985. – 230 с. 3. *Лакофф Дж.* Метафоры, которыми мы живем / Джордж Лакофф, Марк Джонсон. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 256 с. 4. *Мацько Л. І.* Риторика: Навч. посіб. / Любов Іванівна Мацько, Оксана Михайлівна Мацько.– К.: Вища школа, 2006. – 311 с. 5. *Bachelard G.* Le Nouvel Esprit Scientifique / Gaston Bachelard. – P.: P.U.F., 2003. – 183 p. 6. *Baudouin J.* Sociologie critique et rhétorique de la déploration / Jean Baudouin // Revue française de science politique. – 1994. – ¹ 5. – P.881–893. 7. *Bellerivele P. de.* Polémique: Larousse veut changer la définition du mot « homosexualité » / Pierre de Bellerivele. – Режим доступу: http://www.ndf.fr/nos-breves/06-07-2012/polemique-larousse-veut-changer-la-definition-du-mot-homosexualite. 8. *Brown P.* Some universals in language usage / Penelope Brown and Stephen D. Levinson. – Cambridge University Press, 1987. – 348 c. 9. *Campbell J. L.* Clarification et réponse aux critiques / John L. Campbell // Sociologie et sociétés. – 2002. – Vol. 34. № 1.– P. 169–173. 10. *Chemla L.* Philippe Breton est un menteur / Laurent Chemla. – 2001. – Режим доступу: 11. *Fløttum K.* The typical research article does it exist? / Kjersti Fløttum // Perspectives interculturelles et interlinguistiques sur le discours académique. –

Université de Turku, 2007. – Vol.1. – P. 16–44. 12. *Foucault M.* Polémique, politique et problématisations: Entretien avec P. Rabinow, mai 1984 / Michel Foucault. – Режим доступу: http://1libertaire.free.fr/MFoucault262.html 13. *Gaxie D.* Dénie de réalité et dogmatisme de la doxa / Daniel Gaxie // Revue française de science politique. – 1994. – № 5. – P. 894–912. 14. L'analyse de discours: [sous la dir. de R.Ringoot et Ph.Robert-Demontrond]. – Editions Apogée, 2004. – 222 p. 15. Polémique autour de la définition de "colonisation" et "coloniser" par le Petit Robert – Режим доступу: http://www.lemonde.fr/societe/article/2006/09/06/polemique-autour-de-la-definition-de-colonisation-et-coloniser-par-le-petit-robert_809909_3224.html 16. *Poudat C.* Etude contrastive de l'article scientifique de revue linguistique dans une perspective d'analyse des genres: thèse pour obtenir le grade de docteur: sciences du langage / Poudat Céline. – Université d'Orléans, 2006. – 477 p. 17. *Rastier F.* Pour une sémantique des textes théoriques / François Rastier // Revue de sémantique et de pragmatique. – 2005. – № 17. – P. 151–180.

Бабире О. В., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КЛІМАТГЕЙТ У КОНЦЕПТАХ І НОМІНАЦІЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Стаття присвячена аналізу сучасних концептів і номінацій в англомовному екологічному дискурсі. Розглянуті ключові концептуальні метафори, що виникли під час обговорення кліматгейту у віртуальному просторі. Їхня поява свідчить про постійну зміну тенденцій в уявленні про екологію та кліматологію як наукові дисципліни.

Ключові слова: *екологія, кліматгейт, екоконцепт, концептуальна метафора, номінація.*

Статья посвящена анализу современных концептов и номинаций в англоязычном экологическом дискурсе. Рассматриваются ключевые концептуальные метафоры, появившиеся в процессе обсуждения климатгейта в виртуальном пространстве. Их появление свидетельствует о постоянной смене тенденций в представлениях об экологии и климатологии как научных дисциплинах.

Ключевые слова: *экология, климатгейт, экоконцепт, концептуальная метафора, номинация.*

The article is dedicated to the analysis of modern concepts and nominations in the English-speaking ecological discourse. The key conceptual metaphors that appeared in process of climategate discussion in virtual reality are examined. Their appearance proves the constant change of tendencies in the rendition of ecology and climatology as sciences.

Key words: *ecology, climategate, eco-concept, conceptual metaphor, nomination.*

У XXI столітті екологія і тема захисту навколишнього середовища є невід'ємною складовою розвитку світової спільноти. Загальновідомо, що проблеми екологізації, екологічності та екологічної безпеки активно обговорюються як на саммітах, міжнародних конференціях, так і у засобах масової інформації. Екологічна тематика стає культовою на ринку товарів і послуг, а слова «екологічно дружній» (*ecologically friendly*) та «зелений» (*green*) є ознаками брендовості.

Екологічні проблеми ставлять під сумнів колись актуальні імперативи розвитку людства: модель масового споживання і виробництва, наприклад, втрачає свою популярність, поступаючись місцем «сталому/стійкому розвитку зі збереженням навколишнього середовища» (*sustainability / sustainable development*).

Поступова зміна парадигми розвитку та її орієнтація на екологічний фактор свідчить про те, що людство почало замислюватися не лише про економічну рентабельність, а й про збереження навколишнього середовища; сучасний спосіб мислення все більше набуває ознак «екологізованості».

На зміни реагує і мова, адже вона є унікальним засобом фіксації і збереження уявлень про світ. Про цю її властивість свідчать нові концепти і номінації, які віддзеркалюють рух, напрям людської думки та розвиток нашої цивілізації.

У лінгвістичних дослідженнях останнього десятиліття було виокремлено кілька екологічно-релевантних концептів, що асоціюються із соціально значущими поняттями, які є важливими для бізнесу, громадських організацій, науковців, що працюють у різних галузях. І.О. Розмаріца, наприклад, вважає основними концептуми в англомовному екологічному дискурсі НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ (*ENVIRONMENT*),

ЗАБРУДНЕННЯ (*POLLUTION*), ЕНЕРГІЮ (*ENERGY*), ЗМІНУ КЛІМАТУ (*CLIMATE CHANGE*) та ЧОРНОБИЛЬ (*CHERNOBYL*) [Розмаріца 2004]. Зважаючи на новітні тенденції розвитку людства, доцільним є виокремлення ще одного важливого концепту в межах екодискурсу – концепту СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯМ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА (*SUSTAINABILITY*), який передбачає ефективну взаємодію трьох важливих аспектів людського життя – економічного, соціального та екологічного.

Абстрактний характер цих концептів, складність і багатоаспектність явищ, які вони відображають, сприяють постійному розширенню їх семантичних полів та поступовому виокремленню нових концептуальних сфер та виділенню в їх рамках нових концептуальних ідей.

Так, зокрема, в межах концепту **ЗМІНА КЛІМАТУ**, де найважливішими концептуми дотепер були ГЛОБАЛЬНЕ ПОТЕПЛІННЯ (*GLOBAL WARMING*) і ПАРНИКОВИЙ ЕФЕКТ (*GREENHOUSE EFFECT*), сьогодні в англійській мові утверджується ще один, так само важливий – **КЛІМАТГЕЙТ** (*CLIMATEGATE*).

Термін «кліматгейт» запропонував журналіст консервативної британської газети *The Daily Telegraph* Джеймс Делінгпоул. Незадовго до цього, у листопаді 2009 року, на вебсайт *RealClimate* було завантажено понад 1000 імейлів з особистою перепискою вчених Відділу дослідження клімату Університету Східної Англії, які поставили під сумнів достовірність даних про зміну клімату та глобальне потепління. Оприлюднення інформації викликало небувалий резонанс у соціумі, вплинуло на ментальне переосмислення людьми кліматології та науки взагалі. З когнітивної точки зору процес комунікації щодо цього можна розглядати в межах концепту КЛІМАТГЕЙТ, який, на відміну від решти згаданих, тісно пов’язаний не лише з екологічною, а й з політичною та соціальною сферами життя суспільства.

На вербальному рівні концепт знайшов своє відображення на рівні нових концептуальних метафор і номінацій, об’єднаних темою кліматичного скептицизму (*climate scepticism*). Набули поширення також синонімічні номінації з негативною конотацією – «спростування кліматичних змін» (*climate denialism*),

«заперечення існування кліматичних змін» (*climate contrarianism*), «кліматична стурбованість» (*climate alarmism*).

Щодо згаданої вже номінації *climategate*, вона була утворена шляхом умотивованої синтаксичної транспозиції морфеми *-gate*, відомої з часів Вотергейтського скандалу (*Watergate*). Таким чином, морфема резонує з культурним знанням людей, адже асоціюється з суперечливою подією, де має місце приховування фактів. Як зазначає Метью Нізбет у своєму блозі *"Framing Science"*, «загальновживаний зараз термін «кліматгейт» стосовно справи вкрадених імейлів Східної Англії є надзвичайно ефективним фреймом, що повністю розкриває суть неправди, політизації і замовчування з боку учених мейнстріму» [Nisbet 2009].

Кліматгейт викликав небувалий резонанс, особливо швидко зреагував Інтернет, зокрема, блогосфера. Зазначимо, що в сучасній дискурсології помітний значний інтерес до дослідження блогів. Грег Маєрс зазначає: «Якщо блоги стають важливими у політичному, соціальному та економічному житті, нам потрібно знати, як вони функціонують…Переконані повинні знати, що роблять переконуюючі» [Myers 2010, 3]. З одного боку, аналіз Інтернет-дискурсу має свої переваги: він дає можливість досліджувати матеріал майже у реальному часі; з іншого боку, ми зустрічаємо труднощі, пов’язані з «форматом, різноманіттям, ефемерною природою, інтерактивністю та мультимодальністю» [Mautner 2005, 809].

Активне обговорення кліматгейту починає відбуватися у низці блогів, проте найяскравіше тенденція кліматичного скептицизму виявилася у блозі ***Watts Up With That***, який один із його учасників назвав «славетним розсадником кліматичної стурбованості» ("a renowned hotbed of climate alarmism").

Ще у назві *Watts Up With That* можна помітити гру слів на основі омофонії *what’s* та прізвища засновника блогу Ентоні Вотса (*Anthony Watts*).

Блог позиціонує себе як «**Найчастіше відвідуваний** сайт на тему глобального потепління і зміни клімату» ("The world’s **most viewed** site on global warming and climate change"), використовуючи суперлатив для більшої персуазивності.

На головній сторінці помітні ознаки теми скептицизму, адже в інформації про блог вказується, що це «коментарі з приводу **суперечливих** питань життя, природи, науки, погоди, зміни

клімату та технологій» ("commentary on **puzzling** things in life, nature, science, weather, climate change and technology").

Скептичну оцінку передають псевдоніми блогерів, серед яких знаходимо слова з негативними конотаціями: *Sam the* ***Sceptic****,* ***Skeptic*** *Tank, Euro****sceptic****,* ***Vigilant****fish,* ***Crucible*** *Spoon, JACK* ***Nonwarmist****,* ***Desperatenist*** та ін.

На тлі комунікації, що стала відома як КЛІМАТГЕЙТ, кліматологія як наука, що вивчає питання кліматоутворення, опис і класифікацію клімату земної кулі, антропогенні впливи на клімат, набуває додаткового забарвлення. Проведений аналіз дозволяє стверджувати, що номінації у екокомунікації об'єднуються навколо двох важливих концептуальних метафор – «**КЛІМАТОЛОГІЯ=РЕЛІГІЯ**» (*SCIENCE=RELIGION*) та «**КЛІМАТОЛОГІЯ=ПОЛІТИКА**» (*SCIENCE=POLITICS*).

Щодо концептуальної метафори «**КЛІМАТОЛОГІЯ=РЕЛІГІЯ**», необхідно зазначити, що мається на увазі релігія у широкому сенсі, яка включає як універсальні цінності – правду, очевидність, однозначність, консенсус, віру, так і поняття культу, церкви, проповідування, Біблія, пророки і т.д.

Найхарактерніші **релігійно орієнтовані номінації** стосуються:

- **кліматології**, яку блогери називають культом, «системою віри»: "How can we non-scientists have faith in the new data/information? How is this **faith-system** built?" (Jeremy)
- **Теорії зміни клімату**, яку асоціюють із догмою, мантрами, міфами, проповідями: "Exactly – as far as I can tell that's about the full extent of **the AGW** "science", simply **a mantra** which they only repeat over and over again in their "studies" (Didi).

"Greenhouse gases" are in fact **a myth**: Basic physics, whereby evaporating hot air rises to draw cooler northern currents underneath, cites convection currents rather than any micro-pollutant as symptom, not cause, of long-term cyclical "climatic" shifts (Folly).

- **Наукового консенсусу**, що не є результатом тривалих суперечок у пошуку істини, а лише свого роду «колективізмом», давно вже усталеним каноном, «співом того ж гімну»: "It seems that a certain percentage of "skeptical" comments must not be exceeded, it has to look like a majority of comments supported **the canon**" (Christian Ermercke).
- Найбільше номінацій використано для саркастичного називання **вчених-кліматологів**. Вони – месії, фанатики, пророки,

апостоли, гуру, священики, церковники, псаломщики, послідовники, євангелісти і под.: "**Apostles** were going to take my money in order to save the planet from ruin. The next eco scare is going to be plastic" (Jack Green).

- **Прогнозування кліматологів** називаються пророцтвами або, ще гірше, пророцтвами судного дня: "It reminds me of all the other failed notions of history, like astrology, eugenics, phrenology and alchemy, **doomsday prophecies** to name but a few" (J.Saxon).
- Комунікацію між ворогуючими сторонами, **скептиками і кліматологами**, блогери називають «культом, у якому ті, хто говорять «ні» мають бути знищені»: "I would caution you to think of the long game, which is death by a thousand cuts that can turn into a **cult in which nay sayers must be crushed**" (Allen).

Крім релігійного забарвлення, кліматологія набуває і ознак політизації. Концептуальна метафора **«КЛІМАТОЛОГІЯ=ПОЛІТИКА»** у комунікації щодо кліматгейту присутня в численних висловлюваннях блогерів, які сприймають науку про клімат як послідовність добре продуманих дій з боку влади і асоціюють її з ідеологією, несправедливими політичними режимами, жадібними політиками, відмиванням грошей та корупцією у системі освіти.

Розглянемо, зокрема, реалізацію скептичного ставлення до політичних діячів у межах кліматгейту. На рівні номінацій їх називають «царями», «галасливими маоістами, леніністами і марксистами»:

- How is it that we have **"Czars"** in America creating policies behind the scenes without Congressional oversight? **These Czars are blatant Maoists, Leninists, and Marxists** (Jam).

Царем називають і помічника Барака Обами з питань енергетики та зміни клімату Керол Браунер, яка займала цю посаду з 2009 по 2011 р.р.

- A disturbing thing is **Obama's Energy "Czar"** Carol "Brownshirt" Browner doesn't care about anything but her radical agenda (Bitly).

Правлячу еліту блогери називають «групою королів», які надають громадськості лише вигідну їм інформацію.

- Are we living in a democracy, or is **a group of about 2,000 kings** running our lives and feeding us information as it pleases? (Hugh)

Крім концептуальних метафор «КЛІМАТОЛОГІЯ=РЕЛІГІЯ» і «КЛІМАТОЛОГІЯ=ПОЛІТИКА», поширеною є ще одна – **«КЛІМАТОЛОГІЯ=ОБМАН»**. Так, можна помітити, що теорію антропогенного глобального потепління у блогосфері називають «аферою» (*scam*), «змовою» (*conspiracy*), «обманом», «підробкою» (*hoax, fraud*), «шахрайством» (*swindle*), «сміттям» (*junk*), «пародією» (*travesty*). Наприклад:

- Am I just a purist, or is all this **Climate "science" absolute pure junk**? (Henry chance)
- The stain and stink of **the Biggest Science Hoax Ever** has polluted more than one branch of Science. The very Method of Science has been abused and perverted across the board in various environmental sciences from marine biology to alpine ecology and everywhere in between (Mike D.).
- This is exactly the same here in Germany. Many comments critizising **the swindle** are rejected – not just those aiming at the individual newspaper or broadcast company (Christian Ermecke).
- They have to hide the decline! after all it would be **a travisty** if the real results didn't back them up! (Jason)

Блогери порівнюють кліматологію з астрологією, натякаючи на сумнівний статус обох дисциплін: "That's **not science, that's ASTROLOGY**!" (Patrick M.) і вважають за потрібне, щоб наукова спільнота «випрала свою брудну білизну», «розкрила цей обман»: "The scientific community needs **to air their dirty laundry** and **expose this fraud** for what it is" (Peter) або «відклала його подалі на запилений дах науки»: "This stuff is based on just one more pseudoscientific fad, destined to be put away in **the dusty attic of science" (**Jorgekafkazar**).**

Невдоволення станом сучасної кліматології також іноді виражається навіть розмовною лексикою. Так, називаючи наукову установу *shonky slang,* блогер використовує розмовний варіант слова «ненадійний» (*unreliable*) – *shonky*, та слово «сленг» (*slang*) у значенні «образа» (*insult*): "The whole AGW edifice is so **shonky slang** – if poor quality that it beggars belief that so many accept without question the mantras that "the science is settled" and "we must cut carbon pollution" (David Hoyle).

У висловлюванні іншого блогера відбувається зміна значення слова. Так, Гесрі Плайлер говорить про кліматологію: "All this is **dodo**" (Gasry Plyler). Слово *dodo* у неформальному значенні

означає «дуже консервативну людину, яка стоїть осторонь нових тенденцій, ідей, моди тощо». Тобто, відбувається асоціативне перенесення «люди (у нашому випадку це кліматологи) → сфера, де вони задіяні (у цьому випадку це кліматологія)».

Несхвально комуніканти відгукуються про вчених та результати їхніх «досліджень», порівнюючи їх із комедіантами і шарлатанами:

- This sort of thing is not mentioned by **indignant warmists** in their **moralistic frenzies**. Why not? They're **hypocrites**. And it doesn't appear in MSM articles in which it is OK to quote **alarmists** impugning the bona fides of critical scientists. Why not? (Roger Knights)
- **The perpetrators of the lie** should be very worried indeed. Sadly, even an ice age would not convince a majority of the most fervent believers (David Ball)
- However, the work during climategate has indeed been stellar. I always knew global warming was not happening on the scale **the warmmongers** said (if at all) and that humans had little or nothing to do with it and little or no power to alter it (Kirls).
- I'm worried that **the entrenched idealogists** will continue to ignore basic science fundamentals such as access to data unless some external pressure forces them to change (Sandw15).
- That's the risk you take when you appoint **a bloody fool** (dearieme).
- Climatologists adducing ambiguous historical data, necessarily incomplete and inconsistent, to plot not merely local but global temperatures decades in advance are either **ignorant of mathematics, fools, or mendacious charlatans** (TYvas).
- If El Nino does develop and the European winter does turn out to be above average, am I allowed to shoot the first **warm-monger** who tells me it is due to "climate change", please? (Sam the Sceptic**)**

Зневага до науковців підкреслюється вказівними займенниками *these/those*:

- I find the fraud and lies presented as fact by **these charlatans** of the CRU, IPCC and GISS to be an affront against humanity. How many young people have been targeted by **these liars** and **heir supporters** who wish to profit from the climate hoax**.** There will still be those who will continue to try and beat their AGW dead horse down the road (TComa).

- Nope, clearly **these 'scientists'** (I use the term loosely) show the future – Gaol/Jail and bankruptcy (moral and financial) (Lena).
- As an engineer, I'm disgusted by **these socalled scientists** (Kirls).
- **These clowns** deserve to be **the posterboys of corruption & incompetence** for generations to come (Gendeau).
- Next, **those climatologists** will be telling us that we're responsible for the decline in sunspot activity (Bentley).
- **Those crazy Vikings** eh? Of course they have been espousing global warming denialism for quite some time. Apparently they published (non peer reviewed) sagas around AD 1200 purporting to show a Medieval Warm Period! (Colin MacDonald)
- **Those whom the gods would destroy**, they first make mad (LarryOldTimer).
- This leaves the field wide open to manipulation by **those claiming to be experts** (J.Saxon).
- I am reminded of the story that in 1945 the captured German Atomic scientists were secretly recorded discussing the news of the Hiroshima bomb and their speculations were so bizarre that the Los Alamos personnel listening to the conversations were driven to comment, "Who are **those clowns**?" (Kim W)

Для опису дій учених використовують також дієслова з негативними конотаціями: *to steal, to sneak, to pilfer, to cheat, to swindle, to confuse, to rob, to enmesh* і т.д. Найчастіше зустрічаємо емоційно забарвлені *to cherry pick* та *to cook*:

- They were careful to use the portions of the temperature data set that would work for them – i.e., they **cherry picked** – to show continued warming" (Gene Nemetz); "Voilà! "Mike's Nature trick". **cherry picked** temperature data (Marco).
- Nothing to hide, of course. And who would want 'raw' data when they could have it **expertly cooked** by Jones, Briffa and the team? A data Chow Mein, anyone? Just the stuff on which to base major policy decisions. The special recipe used is secret, however, so you can't do this at home, folks (Martin Brumby).

У коментарях маємо авторські неологізми. Наприклад, номінація «кріматолог» (*crimatologist*) утворена від слова *crime* по аналогії зі словом «кліматолог» (*climatologist*): "Perhaps, a punishment for these **crimatologists,** while doing their time in prison,

would be to manually reconstruct and recover the original data:-)" (Robert Wood of Canada).

Обігрується і назва організації *Climate Research Unit*, де працівники порівнюються з хрестоносцями (*crusaders*) та чимось брудним, неприємним (*cruddy*):

- But the emails have revealed that the **CRUsaders** have meddled and manipulated journals (Richard).
- Dodgy Geezer, you show better deductive logic than the **CRUdders** (Gendeau).

Гра слів використовується у репліці "It must be **Mann made** factor, or the added value™ for sure" (Juraj V.) на основі омофонії слова *man* (людина) та прізвища кліматолога Майкла Манна.

Отже, під впливом процесу екологізації суспільної свідомості, переоцінки соціальних пріоритетів, екоорієнтації соціально-політичних рухів семантична структура екоконцептів безперервно зазнає деяких змін. Уже існуючі концепти доповнюються новими концептуальними сферами, як показав аналіз концепту КЛІМАТГЕЙТ.

1. *Розмаріца І. О.* Лінгвокогнітивні особливості комунікації у сфері екології (на матеріалі сучасної англійської мови): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 – Германські мови. – І.О. Розмаріца. – К., 2004. – 20 с. 2. *Mautner G.* Time to get wired: Using web-based corpora in critical discourse analysis. – Discourse & Society, 2005. – Vol. 16, no. 6. – P. 809–828. 3. *Myers G.* The Discourse of Blogs and Wikis. – London & New York: Continuum, 2010. – 180 p. 4. *Nisbet M.* "ClimateGate": A catchphrase that instantly flips the frame on climate scientists. Framing Science Blog [Електронний ресурс]. – Режим доступу до кн.: http://scienceblogs.com/framing-science/2009/12/06/climate-skeptics-flip-the-publ/

Джерела ілюстративного матеріалу: 1. http://wattsupwiththat.com/

Бадзюнь О. Є., студ.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ ТА ЯВИЩ ПОГОДИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглянуто лексичні одиниці на позначення станів та явищ погоди, які представлені ієрархічно організованим системним

комплексом – лексико-семантичним полем «Погода». Досліджено особливості функціонування лексем в англійському дискурсі й репрезентовано класифікацію з урахуванням синонімічних та антонімічних відношень.

Ключові слова: *концепт погоди, мовна картина світу, лексична одиниця, лексико-семанчичне поле, диференційна сема, синонімічні та антонімічні відношення.*

В статье рассмотрены лексические единицы для обозначения состояний и явлений погоды, которые представлены иерархически организованным системным комплексом – лексико-семантическим полем «Погода». В работе исследуются особенности функционирования лексем в английском дискурсе и представляется их классификация с учетом синонимических и антонимических отношений.

Ключевые слова: *концепт погоды, языковая картина мира, лексическая единица, лексико-семантическим поле, дифференциальная сема, синонимические и антонимические отношения.*

This article deals with the lexical units that denote atmospheric processes and weather phenomena. They are represented as a hierarchically organized system, namely, lexico-semantic field "Weather". The research examines some functions of lexical elements in the English discourse and attempts to classify them according to their synonymous and antonymous relations.

Key words: *the weather concept, the linguistic picture of the world, a lexical unit, a lexico-semantic field, a differential seme, synonymous and antonymous relations.*

Людина з давніх часів намагалася осмислити навколишній світ, і саме погодні явища першими знайшли своє відображення у мові. Це пояснює відносну стабільність їхнього складу впродовж багатьох століть і достатній ступінь репрезентативності в лексикографічних джерелах.

Мова як абстрактна система зі структурними відношеннями елементів у рівневій організації стала об’єктом пізнання через суб’єкта-людину, коли виникли соціально-індивідуальні чинники впливу на її розвиток. Це не лише засіб спілкування, а й невід’ємна складова й виразник досягнень людської культури. Так, останнє, що залишилося світові в асоціаціях від старої доброї Англії на фоні масштабної глобалізації та стирання культурних кордонів,– це тема погоди. Як правило, культурологічний образ Великобританії (або як

часто її ще називають "туманним Альбіоном") складається з уявлень про нестійку мінливу погоду в цій країні. Тому особливості погодних умов мають значний вплив на формування не лише іміджу королівства, але й на стиль життя британців.

Позначення станів погоди є одним із найбільш сприятливих об'єктів дослідження лексикології та фразеології. На сучасному рівні розвитку мовознавства, коли загальнотеоретичні основи семантичного аналізу достатньо розроблені, необхідним залишається вивчення окремих груп мовних одиниць із використанням антропо- і природоцентричних парадигм, що забезпечує більш глибоке розуміння закономірностей мовної системи й відображення її в мовній картині світу.

Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими елементами (словами та значеннями). Її своєрідність також полягає в тому, що, на відміну від інших мовних систем (фонологічної і граматичної), вона безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю.

Оскільки кожен етап у розвитку людства супроводжується виникненням нових реалій, що поступово приходять на зміну старим, і нових відносин між ними, то можна говорити про неповноту опису складників концепту "Погода". Тому актуальним нині залишаються аналіз та класифікація досліджуваних лексичних одиниць (зокрема, англійських іменників), які розглянуто як ієрархічно організований системний комплекс лексико-семантичного поля "Погода" з урахуванням їхніх синонімічних та антонімічних відношень.

Матеріалом дослідження є лексичні одиниці на позначення концепту "Погода" загальною кількістю сто десять лексем, виокремлені шляхом словникової вибірки [Longman Dictionary of American English 2000; Longman Dictionary of Contemporary English 2005; Longman Dictionary of English Language and Culture 1992; The New Oxford Thesaurus of English 2000].

Так, на основі компонентного аналізу можна виділити три мікрополя (три лексико-семантичні групи) у межах ЛСП "Погода": "опади", "вітер", "Спека – Холод "(Рис. 1). Одразу зазначимо, що явища природи, представлені іменниками перших двох ЛСГ "опади" і "вітер", характеризуються непостійністю, темпоральністю, тоді як температура є

іманентною ознакою природи, яка завжди притаманна навколишньому середовищу чи то в плюсовому, чи то в мінусовому вияві.

Оскільки словник "Longman Dictionary of Contemporary English" пояснює, що опади – "вода в будь-якому стані: чи то у рідкому (e.g. *rain, drizzle,*), чи то у твердому (e.g. *hail, snow*)" [Longman Dictionary of Contemporary English 2005, 1286], це дає можливість виділити в мікрополі *"Опади"* дві лексико-семантичні групи – ***"дощ/ туман"*** *і* ***"сніг / паморозь"***. (Рис. 2)

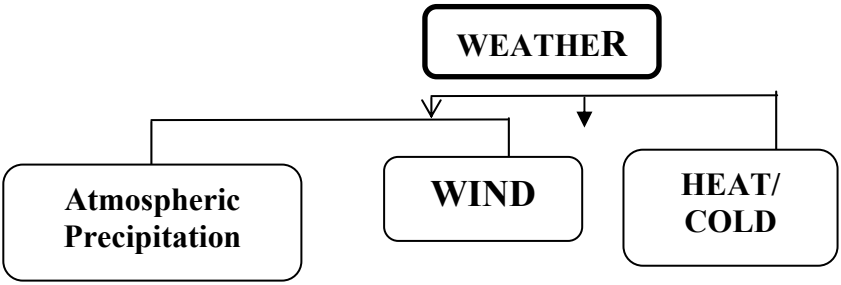

Рис.1. *ЛСП "Погода"*

ЛСГ *"дощ"* є типовим прикладом синонімічної групи слів: *mizzle, sprinkle, drizzle, outpouring, pour, rainstorm, thunderstorm, spate, torrent, flood, deluge, drench, rainfall, shower, downpour, cloudburst*. Але значення синоніма-домінанти *rain* і значення інших іменників групи розрізняються диференційними семами. Так, наприклад, *rain* і *downpour* – семою "інтенсивність", *rain* і *shower* – семою "тривалість", *rain* і *drizzle* – семою "якість".

***Рис.2**. Мікрополе "Опади"*

Atmospheric Precipitation

RAIN

mizzle sprinkle
drizzle
outpouring pour
rainstorm
thunderstorm
spate torrent
flood deluge
drench
rainfall
downpour
cloudburst

MIST

haze, film, gauze,
smaze, fret

fog, fogbank, smog

SNOW

flakes snowflake
snowfall
snowstorm
blizzard
icestorm
hail
hailstorm

FROST

mizzle
white frost
hoarfrost

***Рис.3**. Мікрополе "Спека – Холод"*

Heat – Cold

t °C

+

На позначення спеки

Torridity
Heat
Warmth

0

На позначення холоду

Cool
Cold
Chill
Frost
Frigidity

–

Важливо наголосити на тому, що, хоча іменники ***"rain", "sleet", "snow", "hail"*** позначають різні види опадів, вони можуть бути об'єднані спільною семою "*fall"*. За ознакою сильних опадів у вигляді повеней або хуртовин об'єднуються у синонімічний ряд значення таких іменників: "*fall", "shower", "flurry", "downfall", "avalanche"*, які є спільними як для синонімічного ряду "дощ", так і "сніг" .

Синонімом-домінантою для ЛСГ "Туман" є іменник *mist*. Група характеризується двома синонімічними рядами, об'єднаними спільною семою "інтенсивність": *haze, film, gauze, smaze, fret – fog, fogbank, smog*. І якщо лексеми першого ряду позначають розріджений, ненасичений туман, то в другому вони уживаються для номіналізації густого туману, який часто унеможливлює рух та погіршує видимість.

Для мікрополя "Вітер" характерним є розподіл на п'ять підгруп:

1) **"Вітри різних напрямків"** (*easterly, norther(ly), westerly, northeaster, southeaster* та інші);

2) **"Легкий вітер"** (*air, breeze, zephyr* та інші);

3) **"Сильний штормовий вітер"** (*gale, tempest, hurricane* та інші);

4) **"Порив вітру"** (*gust, blast, flaw, whiff, puff* та інші);

5) **"Регіональні вітри"** (*berg, chinook, harmattan, sirocco, solano* та інші).

Яскраво вираженою синонімічною групою є значення іменників підгрупи "Сильний штормовий вітер", Так, усі іменники (*storm, cyclone, typhoon, tornado, tempest, gale, whirlwind, twister, squall, hurricane, blizzard*) об'єднуються семою "великої інтенсивності", позначаючи силу вітру, а слово *storm* є синонімом-домінантою, оскільки саме ним найчастіше трактуються значення інших іменників у словникових дефініціях.

Диференційними семами для всіх видів штормових вітрів є "місце утворення вітру" та "їх поєднання з іншими атмосферними опадами". Закономірно, що ці ознаки не дозволяють замінити, наприклад, іменник *tornado* на *typhoon* при перекладі англомовних текстів на інші мови, оскільки ці вітри утворюються на різних територіях, і така заміна значень впливатиме на зміст висловлювання.

За своєю структурою відрізняється мікрополе "Спека – Холод" (Рис. 3), особливістю якого є поєднання синонімічної та контрарно-антонімічної градуальної опозиції. Основою зазначеного протиставлення є головні нейтральні слова "холод" і "спека", решта членів парадигми, виражаючи різний ступінь вияву ознаки, ніби

накладаються на це протиставлення і є синонімами для вираження інтенсифікації. Їх значення залежить від співвідношення зі значенням нейтральних слів.

Це дає нам змогу поділити мікрополе "Спека – Холод" на дві протилежні за температурною ознакою синонімічні групи: *warmth-heat-torridity* та *cool – cold – frigidity*.

Досліджуючи антонімічні протиставлення у цих групах, визначаємо різний ступінь вияву певного явища чи відношення з діаметрально протилежних позицій. Наприклад, іменник *torridity* не може бути антонімом до слова *cool*, а *cold* – антонімом до *warmth*, оскільки вони не відрізняються за категоріями інтенсивності та оцінки з виключно протилежних сторін. Іменник *torridity* (сема "велика інтенсивність спеки") має абсолютний антонім *frigidity* (сема "велика інтенсивність холоду"), а лексема *cold* (сема "середня інтенсивність холоду") є антонімом до *heat* (сема "середня інтенсивність спеки").

До периферійних членів підгрупи "Холод" відносимо іменники *nip, snap, freeze, bleakness, wintriness, freshness, sharpness*. "Середній ступінь тепла" у підгрупі "Спека" позначають периферійні іменники: *tepidity, lukewarmness, heatwave.*

Отже, у результаті дослідження і аналізу лексичних угруповань слів, об’єднаних спільними семами "атмосферні опади", "кліматичні умови", проведених на основі синонімічних і антонімічних відношень у межах природоцентричного підходу, нами було розроблено класифікацію і опис ЛСП "Погода" та виявлено певні особливості й принципи організації зазначеного поля і його функціонування.

1. *Апресян Ю. Д.* К построению языка для описания синтаксических свойств речи / Ю.Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М.: Наука, 1973. – С. 279–325. 2. *Арнольд И. В.* Лексико-семантическое поле в языке и тематическая сетка текста // Арнольд И.// Семантика. Стилистика. Интертекстуальность: Сб.ст. / Науч.ред. П.Е.Бухаркин. – СПб.: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 1999. – С. 250–259. 3. *Білюба Д.* Словосполучення "Adjective + Weather" як складова концепту погода // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет’’. – 2003. – №9. С.171–175. 4. *Іпатова А. Ф.* Особливості найменування явищ природи в англійській, німецькій, іспанській, українській та російській мовах // Studia Germanica Et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. –

Дон. НУ. –2008. – том 5, № 1(13). – С. 84–91. 5. *Косенко О. С.* Мовна картина світу// Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: ВПЦ "Київський університет". – 2005. – №15. С.105–114 6. *Розмаріца І. О.* Вербальна репрезентація концепту Climate Change в англомовній картині світу // Мовні і концептуальні картини світу: Зб. наук. праць. – К.: Логос, 2002. – С. 440–447. 7. *Longman Dictionary of American English*. – New York: Longman, 2000. 8. *Longman Dictionary of Contemporary English*. – New York: Longman, 2005. 9. *Longman Dictionary of English Language and Culture*. – Longman Group Limited, 1992. 10. *Longman Essential Activator*. – Longman Group Limited, 1997. 11. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language*. – The USA: Lexicon publications, 2004. 12. *The New Oxford Thesaurus of English*. – Oxford: Oxford University Press, 2000.

Базан О. М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ: ЛОГІЧНИЙ ЧИ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН?

У статті досліджуються характеристики риторичного питання як терміноодиниці кількох гуманітарних наук: філософії, риторики, лінгвістики, і робиться спроба встановлення специфіки його галузевої приналежності.

Ключові слова: *судження, філософія, логіка, риторика, лінгвістика, питальне речення, риторичне питання,експресивна функція.*

В статье исследуются характеристики риторического вопроса как терминоединицы нескольких гуманитарных наук: философии, риторики, лингвистики, а также делается попытка установления специфики его отраслевой принадлежности.

Ключевые слова: *суждения, философия, логика, риторика, лингвистика, вопросительное предложение, риторический вопрос, экспрессивная функция.*

The article investigates the rhetorical question characteristics as a terminological unit of several humanities: philosophy, rhetoric, linguistics, and also attempts to establish its branch belonging specifics.

Keywords: *judgment, philosophy, logic, rhetoric, linguistics, interrogative sentence, a rhetorical question, expressive function.*

Історія вивчення риторичного питання сягає Античності – часів Давньої Греції та Риму – і пов'язана зі зразковими промовами та філософськими трактатами великих ораторів та мислителів минулого: Демосфена, Сократа, Лісія, Перикла. Зразком навчання майстерності красномовства вважають «Риторику» давньогрецького філософа Аристотеля, в якій автор визначив роль оратора й ритора, слухача й аудиторії, інтенцію мовця, реакцію слухача, а також функціональні типи мовних актів [Аристотель 2000, 88–99]. Аристотель розробив основні категорії наукової риторики – *етос, логос* і *пафос*, кваліфікувавши *етос* як доречність мовлення, *пафос* – замисел створення промови й переконання оратора та *логос* – словесно-мовні засоби та логіку, які промовець має використовувати для переконування слухача [Аристотель 2000, 58–112 (Книга вторая)].

Одним з перших дослідників мовних засобів переконування був Марк Тулій Цицерон, який у трактатах про ораторське мистецтво провідними у створенні промови оратора визначає саме засоби мови [Цицерон 1972]. Відомо, що ще з античних часів риторичні фігури прийнято розподіляти на дві великі групи: власне фігури й тропи. Основою такого поділу були мінімальний об'єкт перетворення та зміни [Колотілова 2007, 86]. У фігурах об'єктом зміни є речення або словосполучення. Найчастіше риторичні фігури й тропи визначаються як відхилення від нормативного висловлення певної мови. Таке визначення, на нашу думку, потребує додаткового обґрунтування, оскільки дуже важко розрізнити поняття «риторичність мови» й «псування мови». Тому з'являються твердження, що риторичні фігури становлять собою відхилення від стандартів з метою досягнення естетичного ефекту [Колотілова 2007, 87]. Як наслідок, риторичні фігури й тропи розглядалися насамперед як засоби виразності, що покликані, з одного боку, продемонструвати почуття промовця, а з іншого – викликати потрібну реакцію аудиторії. Феномен риторичного питання прагнуть розкрити у філософії, риториці, лінгвістиці.

У мовознавстві риторичне питання – яскрава, експресивна конструкція з широким спектром виражальних можливостей. Використання риторичного питання у різних стилях мовлення дозволяє емоційно виділити повідомлення, створити нерозривний зв'язок «автор-читач», що полягає, з одного боку, у відтворюванні внутрішнього стану автора, передаванні його особистих поглядів на повідомлюване, а з іншого – в інтелектуальному пробудженні читача через розмірковування над прочитаним.

Метою нашого дослідження є визначення специфіки галузевої приналежності риторичного питання як терміноодиниці споріднених гуманітарних наук: філософії, риторики, лінгвістики.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній науковій літературі використовується кілька визначень риторичного питання, що вказує на неоднакове розуміння авторами природи досліджуваного явища. Так, сучасні філософські довідкові видання не виокремлюють риторичне питання у термінологічному апараті, а визначають його як різновид питання, у якому *асерторична сторона* (те, що відомо, що характеризує предмет питання, окреслює клас можливих значень невідомого, акцентує на тому, існування чого припускається питанням і ознаки чого поки що невідомі) – виступає на перший план, а *проблематична сторона* (те, що вимагає з'ясування) – на другий. Науковці вважають ці характеристики диференційною ознакою риторичних питань від власне питань, у яких – навпаки: проблематична сторона превалює над асерторичною [Філософський енциклопедичний словник 2002*,* 478]. Ці міркування певною мірою репрезентуються заголовком статті Олександра Ткаченка Бажали як краще...краще кому?//Дзеркало тижня. – №40, 30.10.2010 – 5.11.2010, с.10, оформленому риторичним запитанням. У цьому прикладі *змістовно та графічно* на перший план висувається значення відомого, <u>асерторична сторона</u> – *бажали як краще,* а те, що вимагає з'ясування, <u>проблематична сторона</u> – *краще кому* – на другий план. Отже, це питання є риторичним. Модифікація риторичного питання у власне питання, в якому за законами логіки поєднання асерторичної та проблематичної сторін є дзеркально протилежним до творення риторичних питань, дає такі результати: *Бажали як краще...краще кому? – риторичне питання*, а *Кому бажали краще? – власне питання*.

Звісно, не завжди можна вирізнити тип питання лише за його словесно-змістовим наповненням. У таких випадках допомагає контекст, що дозволяє визначити повне смислове навантаження питальної одиниці. Так, у заголовку статті Наталії Дмитренко, де розглядається проблема існування книжкового магазину «Сяйво», Чи буде «сяйво» у кінці тунелю? // Україна молода. – № 202. – 9.11.2011, завдяки мовній грі, використовується питання, яке, без прочитання контексту, можна визначати як власне питання, давши відповідь, – *Так, буде «сяйво» у кінці тунелю* чи, навпаки, – *Ні, не буде «сяйва» у кінці тунелю.* Однак, авторка публікації змістовно не досягає однозначного результату комунікації з читачем, адже сама не знає,

якою буде подальша доля магазину «Сяйво». На нашу думку, таку конструкцію можна кваліфікувати як риторичне питання, природа якого не передбачає наявності однозначної відповіді.

Риторика, що є проміжною наукою між філософією та лінгвістикою, вивчає риторичне питання як найбільш поширену риторичну фігуру, що за лексико-граматичним вираженням не відрізняється від звичайного запитання, однак за специфікою – не потребує відповіді на відміну від звичайного [Мацько 2003, 149]. Риторичне питання є ефективним елементом діалогізації монологічного мовлення, бо служить для смислового та емоційного виділення мовленнєвих смислових центрів, для формування емоційно-оцінного відношення адресата до предмета мовлення, а також для надання адресату особливо важливих у смисловому відношенні етапів роздумів (доказів) [Михальская 1996, 240]. Крім того, ця фігура є засобом, який підсилює інтерес до мовлення, закликає до активного сприйняття того, про що говориться, в експресивній формі містить певну (стверджувальну, частіше заперечувальну) інформацію [Иванкова 2002, 86].

Риторичне питання є також одиницею судової риторики, що розглядає його як експресивно-емоційне впевнене заперечення протилежної позиції та апеляції до суду. Як правило, риторичне питання містить у собі оцінку того, про що говорить оратор, – оцінку не випадкову, а зумисну, вживану для підсилення мовлення, для впливу на слухача. У судовій риториці для ефекту емоційного підсилення використовують поняття *«суперриторичного питання»*, яке нічого не заперечує, не стверджує, а використовується для того, щоб зробити текст ще більш виразним, наприклад: «Не охолов гнів народу / з приводу цього страшного злочину / і як свідчення цьому / зацікавлення людей / до чинного судового процесу// Як піднялася рука у Серебрякова зазіхнути на людське життя?» [Иванкова 2002, 113; *О.Б. – автор прикладу Іванкова Н.М.*]. Також сучасна риторична наукова література визначає риторичне питання як домінуючий складник провокаційного мовлення [Зарецкая 2002, 40].

Якщо риторичне питання як логічний феномен у філософії та риториці досліджували ще з часів Античності, то у лінгвістиці вивчення цієї одиниці мовлення розпочалося – на початку 50-х років XX століття (І. Р. Гальперін, П. С. Попов та інші вчені). За останні десятиріччя провідні українські та зарубіжні мовознавці активізували спроби дати визначення лінгвістичному поняттю «риторичне питання» й описати особливості його функціонування (В. І. Горєлов,

О. О. Калініна, Ю. М. Скребньов, С. Т. Шабат та інші вчені). Варто відзначити, що структурна та функціональна неоднорідність речень цього типу не сприяла однозначному тлумаченню риторичного питання. Так, в одних працях *риторичним питанням* називають *експресивно забарвлене заперечення* (Русская грамматика-1980), в інших – *стверджувальне повідомлення чи спонукання* (І. В. Арнольд, Є. М. Галкіна-Федорук, І. Р. Гальперін). Існує також погляд щодо тлумачення риторичного питання як *прихованого ствердження чи заперечення* (О. С. Ахманова, Л. Ф. Бердник, М. І. Жинкін, Ю. М. Скребньов).

Вітчизняні та російські лінгвістичні довідкові видання визначають термін «риторичний» як *прикметник до риторика* і подають дефініцію цього поняття як «піднесений, переповнений словами і виразами, що розраховані на привертання уваги, підсилення враження від висловленого» [Ахманова 2004, 389; Ганич 1985, 237; Мала філологічна енциклопедія 2007, 356]. Для більшості лінгвістів термін «риторичне питання» позначає особливу синтаксичну конструкцію, сутність якої полягає в переосмисленні граматичного значення питальної форми. Тобто, риторичне питання має одночасно диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних (значення повідомлення). Якщо Л. О. Кадомцева застосовує класичний (загальновживаний) термін *«риторичне питання»* [Сучасна українська літературна мова 1974, 133], то Є. М. Галкіна-Федорук [Галкина-Федорук 1954, 16], Н. С. Валгіна [Русский язык : Энциклопедия 2003, 473], А. П. Загнітко [Загнітко 2011, 447] – *«питально-риторичні речення»*. І. Р. Вихованець кваліфікує подібні конструкції як *«невласне-питальні речення»* [Вихованець 1993, 146]. Існує ще одна точка зору на визначення терміна, так на думку Л. Г. Соловйової, – це *«псевдопитання»* [Соловьева 1986, 96]. Ми послуговуватимемося терміном «риторичне питання», оскільки вважаємо, що він найбільш повно визначає специфіку таких синтаксичних одиниць.

У сучасній лінгвістиці риторичні питання переважно досліджуються в окремих, вузькоспрямованих наукових статтях, а також у вітчизняних та іноземних підручниках зі стилістики та лінгвістичної риторики [Арнольд 1981; Ахманова 2004; Долинин 1978; Зарецкая 2002; Калинина 1986; Мороз 1963; Попов 1950; Шабат 2000]. Так, І. В. Арнольд визначає риторичне питання як найбільш вивчену у стилістиці форму транспозиції. Дослідниця зауважує, що риторичне питання не передбачає відповіді й

вживається не для того, щоб спонукати слухача повідомити дещо невідоме мовцю. Функція риторичного питання – привернути увагу, підсилити враження, підвищити емоційний тон, додати піднесеності повідомлюваному. Відповідь у ньому вже підказана, і риторичне питання тільки залучає читача/слухача в роздуми чи переживання, роблячи його більш активним, ніби змусивши самого зробити висновок [Арнольд 1981, 167].

К. А. Долінін, посилаючись на вчення Ш. Баллі, пропонує називати риторичні питання – «несправжніми питаннями», які, на його думку, не мають жодного відношення до риторики, а є непрямим експресивним засобом, що символізує більш чи менш визначену групу почуттів, використовуючи для цієї мети голосову виразність. У зв'язку з цим К. А. Долінін розподіляє «несправжні» питання на ті, що вживаються з метою впливу на адресата і не потребують відповіді, та ті, що виконують лише експресивну функцію [Долинин 1978, 286–287]. За нашими спостереженнями, більшість лінгвістів відносять до риторичних питань всі питальні речення, що не потребують відповіді й вказують на емоційність. Тобто основними ознаками риторичності є емоційна насиченість висловлювання і відсутність переконливої інформаційної відповіді.

У енциклопедії «Українська мова» риторичне питання обґрунтовується як експресивна конструкція, фігура мови, що використовується як засіб відтворення діалогу з уявним співрозмовником і оформлюється питальним реченням. При цьому запитання адресатові не розраховане на відповідь, бо відповідь або неможлива чи зайва, або вона вміщена чи смислово конденсована в самому запитанні [Українська мова: Енциклопедія, 551]. За комунікативним призначенням риторичне питання чітко протистоїть власне питальному реченню, бо воно не спрямоване на реалізацію пошуку інформації. Це речення є питальним за структурою, хоч передає, як і розповідне речення, повідомлення про що-небудь.

Синтаксична неоднорідність риторичних питань зумовлена їх логіко-граматичною природою. Синтаксисти виділяють поняття «речення» і «судження», що не є тотожними, зазначаючи, що судження є основною одиницею мислення, завжди виражається реченням і буває стверджувальним або заперечним. Судження є реченням, але речення не завжди виражає судження – не є судженнями питальні,спонукальні, бажальні речення, у яких нічого не стверджується і не заперечується [Шульжук 2004, 47]. Риторичне питання виходить за межі цього твердження і є винятком. Існує така думка, що основу риторичного питання складає стверджувальне чи заперечне судження, обрамлене у

питальну форму, оскільки функцію запиту пошуку інформації у риторичних питаннях витісняє функція виголошення повідомлення [Бердник 1974, 52; Жинкин 1955, 23; Попов 1950, 20].

Ми вважаємо, що риторичне питання в лінгвістиці є синкретичним функціональним типом речень, який об'єднує диференційні ознаки питальних (зовнішня питальна форма) і розповідних речень (значення повідомлення). При цьому центр, ядро риторичних питань, є реченнями, у яких питальна форма виражає експресивно забарвлене повідомлення (власне риторичні питання). Модальне значення риторичних питань проявляється як відношення змісту речення до дійсності, при якому очікувана відповідь уже не становить нової інформації для мовця [Сучасна українська літературна мова 1972, 133].

Нагадаємо, що основне завдання риторичного питання – приєднувати емоційний момент до категоричного судження [Попов 1950, 20]. Отже, у питальній формі риторичні питання виражають судження, оскільки реальність факту нібито встановлена. Але основна функція питальності – спонукати співбесідника з'ясувати чи уточнити реальність факту, тобто повідомити те, чого ми не знаємо зовсім або знаємо недостатньо. Це означає, що за поданим риторичним прийомом закріпилась питальна форма для того, щоб спрямувати наявного чи уявного співбесідника на відповідь, яка буде констатувати лише те, що співбесідник розуміє зміст висловленого питання-судження (таким чином, риторичні питання набувають ніби значення інтимізуючих засобів) [Сучасна українська літературна мова 1972, 133].

Переконливою вважаємо думку О.О. Калініної, яка стверджує, що граматична семантика риторичного питання характеризується різноступеневим поєднанням значень питання та повідомлення, а ступінь (міра) збереження питальної семантики може бути різною і пов'язана з потенційною допустимістю відповіді [Калинина 1986, 98]. Саме у зв'язку з цим риторичні питання переважно відносять до питальних речень, розглядаючи їх як один із різновидів невласне-питальних речень, як питальне речення у його вторинних функціях, як переносне, транспоноване, вживання питальної форми [Долинин 1978, 23].

Для нас безсумнівним є твердження, що риторичні питальні речення мають всі ознаки речення як синтаксичної конструкції: предикативність, модальність, граматичну організованість, семантичну та інтонаційну завершеність. Однак, визначальною ознакою віднесення риторичних питань до *питальних речень невласне-питального типу* є специфічна *риторична інтонація*, бо

такі речення сприймаються як питальні лише з погляду інтонаційного, ритмомелодійного. Інтонація риторичних питальних речень, на відміну від звичайної нейтральної питальної інтонації, є більш рівною, а інколи навіть заниженою. Вважаємо, що Л. О. Кадомцева справедливо визначає інтонацію як головний модальний виразник риторичних питань і стверджує її подібність до інтонації уточнювальних питальних речень, у яких параметри інтонації (інтенсивність, тон, час, звучання) насамперед виділяють ядро думки-питання [Сучасна українська літературна мова 1972, 134]. У займенникових риторичних питаннях із питальним словом питальне слово як ядро питальності модулюється голосом, що спричиняє висхідно-спадний тон, протяжність мови тощо. В обох типах риторичних питань (займенниковому й незайменниковому) наявна здебільшого виразна каденція кінця фрази, хоча й зустрічаються випадки з антикаденцією [Сучасна українська літературна мова 1972, 134].

Ще раз відзначаємо, що природа риторичного питання – неоднорідна як за логіко-граматичною, так і синтаксичною структурою. Риторичні питання виражають експресивність та високу емоційність висловлення, що полягає у контрастному конфлікті між формою та змістом. За формою ці одиниці обрамлені у питальне речення, а за змістом виражають значення повідомлення. Це є диференційною ознакою риторичних питань щодо інших типів питальних речень: в основі риторичного питання – стверджувальне чи заперечне судження.

Таким чином, спроба визначення приналежності риторичного питання до термінопонять філософії, риторики чи лінгвістики не дала можливість однозначно розмежувати значеннєві характеристики досліджуваної одиниці і вимагає додаткового комплексного дослідження. Водночас, риторичні питання можна кваліфікувати як логіко-лінгвістичний феномен, у якому поєднуються диференційні ознаки понять, що однаковою мірою є характерними для досліджуваних галузевих терміносистем.

1. *Аристотель*. Риторика. (Перевод с древнегреческого и примечания О. П. Цыбенко под ред. О. А. Сычева и И. В. Пешкова.) Поэтика. (Перевод В. Г. Аппельрота под ред. Ф. А. Петровского.) Сопровождающая статья В. Н. Марова, – Москва, Лабиринт, 2000. – 224 с. 2. *Арнольд И. В*. Стилистика современного английского языка. – 2-е изд., перераб. – М.: Просвещение, 1981. – 295 с. 3. *Ахманова* О. С. Словарь лингвистических

терминов / *О. С.* Ахманова. – 2-е изд., стер. – М : УРСС : Едиториал УРСС, *2004*. - 571 с. 4. *Бердник Л. Ф.* Вопрос как отрицание // Русская речь. – М., 1974. – № 1, С. 52–54. 5. *Вихованець І. Р.* Граматика української мови: Синтаксис. – К.: Либідь, 1993. – 368 с. 6. *Галкина-Федорук Е.* Современный русский язык. Синтаксис. – М., изд-во МГУ, 1954. – 365 с. 7. *Ганич Д. І., Олійник І. С.* Словник лінгвістичних термінів. – К.: Вища школа, 1985. – 360 с. 8. *Горелов В. И.* О природе риторического вопроса // Известия АН СССР. Серия литературы и языка, том XXV. – С. 347–349. 9. *Долинин К. А.* Стилистика французкого языка / К. А. Долинин. – Л.: Просвещение. Ленинградское отделение, – 1978. – 342 с. 10. *Жинкин Н. И.* Вопрос и вопросительное предложение // Вопросы языкознания. 1955. – № 3. – С. 22–34. 11. *Загнітко А. П.* Теоретична грамматика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2011 – 992 с. 12. *Зарецкая Е. Н.* Риторика: Теория и практика речевой коммуникации. – 4-е изд. – М.: Дело, 2002. – 480 с. 13. *Иванкова Н. Н.* Основы судебного красноречия (риторика для юристов): Учебное пособие. – М.: Юристъ, 2002. – 384 с. 14. *Калинина А. А.* Риторический вопрос среди различных типов предложений // Русский язык в школе. – №4. – 1986. – С. 97–101. 15. *Колотілова Н. А.* Риторика: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 232 с. 16. *Мала філологічна енциклопедія* / уклали: І. О. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2007. – 478 с.: іл. 17. *Мацько Л. І., Мацько О. М.* Риторика: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2003. – 311 с. 18. *Михальска А. К.* Основы риторики: Мысль и слово: учеб. пособие. – М., 1996. – 218 с. 19. *Мороз В. Н.* О вопросительном предложении // Науч. тр. Ташкент. гос. ун-та – Ташкент, 1963. – Вып.211. Языкознание. – С. 137–147. 20. *Попов П. С.* Суждение и предложение. Сб. «Вопросы синтаксиса». Учпедгиз, 1950. 21. Русский *язык* : Энциклопедия / Под ред.Ю.Н.Караулова. – М.:БРЭ;ДРОФА, 2003. – 703 с. 22. *Соловьева Л. В.* Псевдовопросительные предложения-высказывания в акте коммуникации (на материале публицистики)// Сб.науч.тр. МГПИИИЯ им. М. Тореза. – Вып.272. – М.,1986. – С.96–104. 23. *Сучасна українська літературна мова:* Синтаксис / За заг.ред.академіка І.К.Білодіда. – К.:Наук.думка, 1972. – 516 с. 24. *Українська мова: Енциклопедія* [редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. – К.: «Укр. енцикл.» ім. М.П. Бажана, 2000. – 752 с. 25. *Філософський енциклопедичний словник*. – К.: Абрис, 2002. – 742 с. 26. *Цицерон М. Т.* Три трактата об ораторском искусстве. – М., 1972. – 471 с. 27. *Шабат С. Т.* Категорія питальної модальності в сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд.. філол..наук: 10.02.01 «Укр. мова»/ С. Т. Шабат. – Івано-Франківськ, 2000. – 19 с. 28. *Шульжук К. Ф.* Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

Басюк Л.М., асп.,
Східноєвропейський НУ імені Лесі Українки

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США

Статтю присвячено аналізу особливостей комунікативної поведінки учасників парламентського дискурсу Великої Британії та США у лінгвокультурологічному та дискурсивно-прагматичному аспектах. Визначено методи аналізу національно-культурної специфіки комунікативної поведінки.

Ключові слова: *комунікативна поведінка, комунікативні норми, парламентський дискурс.*

Статья посвящена анализу особенностей коммуникативного поведения участников парламентского дискурса Великобритании и США в лингвокультурологическом и дискурсивно-прагматическом асапектах. Определяются методы анализа национально-культурной специфики коммуникативного поведения..

Ключевые слова*: коммуникативное поведение, коммуникативные нормы, парламентский дискурс.*

The article deals with the communicative behavior of participants of Great Britain and the United States parliamentary discourse. Methods of analysis of its national-cultural specificity are defined.

Keywords: *communicative behavior, communication rules, parliamentary discourse.*

Мовна комунікація на сучасному етапі розвитку лінгвістичної науки розглядається як культурний код нації, інтерпретація якого дає можливість познайомитись, глибше пізнати та краще зрозуміти культуру, традиції та цінності, які істотно впливають не лише на елементи мовного коду, а й на власне процес комунікації: його складники, стратегії і тактики, принципи і правила їх організації. Запорукою ефективного міжкультурного спілкування є знання національно-культурної специфіки комунікативної поведінки.

Проблеми комунікативної поведінки розглядалися такими науковцями, як С.С. Аверинцев [Аверинцев 1988, 1], С.О. Арутюнов, О.Р.Багдасаров, Й.Л. Вейсгербер [Арутюнов 1994, 2], В.В. Воробйов [Воробйов 2008, 4], М.І. Сукаленко [Сукаленко 1992,6], С.Г. Тер-

Мінасова [Тер-Мінасова 2000, 7], Н.І. Формановська [1989, 8], Й. Стернін та ін. Незважаючи на велику кількість робіт, присвячених цій проблемі, вона залишається в центрі уваги.

Актуальність теми нашого дослідження пов'язана з необхідністю системного та комплексного опису комунікативної поведінки різномовних інтерактантів у контексті лінгвокультурологічного та дискурсивно-прагматичного аспектів її вивчення в сучасній лінгвістиці.

Об'єктом дослідження є парламентський дискурс.

Предметом дослідження є засоби відображення національно-культурної специфіки у комунікативній поведінці інтерактантів парламентського дискурсу.

Мета статті – з'ясувати специфіку відображення національно-культурних орієнтирів у мовленнєвій поведінці комунікантів – представників різних лінгвокультур. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення **завдань**: 1) визначити поняття "комунікативна поведінка"; 2) розглянути методику опису комунікативної поведінки; 3) описати комунікативну поведінку учасників парламентського дискурсу Великої Британії та США.

Суб'єктом мовної комунікації є людина, яка належить до певної *лінгвокультурної спільноти* – групи людей, об'єднаних мовою та культурою, і реалізує себе у процесі інформаційного обміну як комунікативна особистість.

Комунікативна особистість – комунікант, наділений сукупністю індивідуальних якостей і характеристик, які визначаються його комунікативними потребами, когнітивним діапазоном і комунікативною компетенцією та виявляються у процесі комунікації.

Комунікативну особистість детермінує комунікативна поведінка, обумовлена комунікативною свідомістю, крізь призму якої експлікуються інтенції, цінності, когнітивна база особистості, оскільки особистість реалізується під час діяльності та оцінюється за своїми діями.

Комунікативна поведінка – сукупність норм і традицій спілкування певної лінгвокультурної спільноти, що реалізуються в комунікації.

Термін «комунікативна поведінка» був запроваджений російським дослідником Й.В. Стерніним, який у дослідженні «Про поняття комунікативної поведінки» охарактеризував це поняття як сукупність норм і традицій спілкування народу. Учений провів порівняльний аналіз американської та російської комунікативної поведінки [Стернин 2003, 5].

Можна говорити про комунікативну поведінку лінгвокультурної спільноти загалом, деякої групи носіїв мови та окремого індивіда.

Комунікативна поведінка як компонент національної культури формує комунікативну культуру нації.

Комунікативна поведінка характеризується певними нормами, що дає змогу описувати її як *нормативну комунікативну поведінку* (з дотриманням комунікативних норм) або *ненормативну комунікативну поведінку* (з порушенням комунікативних норм).

Комунікативні норми – *комунікативні правила, обов'язкові для виконання в певній лінгвокультурній спільноті.*

Норми комунікативної поведінки розглядають у чотирьох аспектах, виокремлюючи загальнокультурні, ситуативні, групові та індивідуальні.

Мовна комунікація в сучасному світі часто відбувається між носіями різних культур, які мають власний мовний код, конвенції поведінки, ціннісні настанови, звичаї і традиції. Тому важливого значення набуває знання *етноспецифіки мовної комунікації* – національної специфіки комунікативної поведінки різних народів.

Для отримання інформації про комунікативну поведінку народу вдаються до контрастивного аналізу, який дає змогу описати декілька форм виявлення національної специфіки комунікативної поведінки:

1. Відсутність національної специфіки: певні комунікативні ознаки в порівнюваних культурах збігаються.

2. Наявність національної специфіки:

а) комунікативна дивергенція (лат. divergere – розходитися) – розбіжність окремих характеристик комунікативних ознак у порівнюваних культурах;

б) комунікативна ендемічність (грец. endēmos епсіетоз – місцевий) – притаманність деякої комунікативної ознаки лише одній із порівнюваних культур;

в) комунікативна лакунарність (лат. lacuna – заглибина) – відсутність певної комунікативної ознаки в порівнюваній культурі за наявності її в іншій культурі.

Національна специфіка комунікативної поведінки виявляється як у стандартних комунікативних ситуаціях встановлення, підтримання і припинення контакту, звертання, запрошення, подяки, відмови, вибачення, ведення суперечки тощо, так і в різних комунікативних сферах, зокрема діловому та побутовому спілкуванні, спілкуванні між чоловіками та жінками, зі знайомими та незнайомими людьми.

Науковці накопичили багато окремих фактів про національно-культурну специфіку спілкування, проте комунікативна поведінка будь-якої лінгвокультурної спільноти досі не була предметом системного

опису. Це зумовлено насамперед недостатньою розробленістю теорії і методики такого опису. Перші моделі комплексного описання комунікативної поведінки запропоновано Ф. Бацевичем, Й. Стерніним та М. Севіл-Тройк [Яшенкова 2010, 9].

У нашому дослідженні ми робимо спробу аналізу комунікативної поведінки учасників парламентської взаємодії за моделлю американської дослідниці Мюріель Севіл-Тройк, яка пов'язує опис комунікативної поведінки учасників спілкування з аналізом конкретних комунікативних подій, що, на її думку, має починатися з розгляду основних компонентів, зокрема таких:

1. Жанр, або тип події: за жанром комунікативними подіями англомовного парламентського дискурсу є парламентські дебати.

2. Тема, або предмет обговорення: тема і предмет обговорення залежать від назви та компетенцій комітетів як у парламентських подіях Великої Боитанії, так і в США.

3. Мета або функція як події загалом, так і окремих учасників інтеракції: мета обговорення події залежить від порядку денного засідання комітетів, а кожен з тріади «голова засідання – парламентар/конгресмен – відповідач» виконуть свою регламентовану функцію під час парламентської взаємодії.

4. Обставини, за яких відбувається подія (місце, час, пора року та фізичні аспекти): парламентські дебати проходять у приміщені англійського Парламенту (Велика Британія) та Капітолі, де засідає Конгрес США будь-якої пори року та у визначений регламентом час.

5. Тональність, або емоційний тон події: тональність англомовних парламентських подій характеризується серйозністю тону, оскільки в комітетах обговорюються питання державного значення, вирішення яких безпосередньо впливає на політичну картину кожної держави (Велика Британія та США) загалом.

6. Учасники, зокрема вік, стать, етнічна належність, соціальний статус тощо, та їхні взаємини: учасники парламентської взаємодії вирізняються в першу чергу за соціальним статусом, який визначений інституціональними ознаками парламентського дискурсу. Вік, стать, етнічна належність не впливають на хід обговорення питань під час засідань комітетів, особливо яскраво це виражено в парламентському дискурсі США.

7. Форма повідомлення, враховуючи звуковий і незвуковий канали та природу використовуваного коду: повідомлення в парламентському дискурсі Великої Британії та США варіюються від лаконічних до розгорнутих, залежно від типу повідомлення –

відповідь на запитання, коментування, вступне повідомлення тощо. Природа звукового коду (мова повідомлення) полягає у використанні загальноприйнятого мовного кодексу (державна мова) та вживанням варіантів мови – така тенденція залежить від особи мовця і його належності до певної етнічної групи чи регіону в межах Великої Британії чи США.

8. Зміст повідомлення, тобто про що повідомляється: зміст повідомлення залежить від тематики та предмету обговорення, а відтак від компетенцій комітетів взагалі.

9. Послідовність комунікативних актів, у т. ч. зміна комунікативних ролей та перекривання: у парламентському дискурсі Великої Британії та США послідовність комунікативних актів залежить від пріорітетної позиції кожного учасника парламентської взаємодії, які виступають як адресант чи адресат, і, таким чином, визначають як ініціальні (квестиви, директиви, експресиви тощо), так і реактивні комунікативні акти (репрезентативи, комісиви, експресиви тощо).

10. Правила інтеракції, тобто настанови, яких не можна порушувати під час спілкування: парламентська інтеракція чітко регламентована в часі, тематиці, структурі та ході її проведення.

11. Норми сприйняття, які охоплюють загальні знання, знання про відповідну культуру, спільний фонд знань комунікантів, що дає змогу адекватно сприймати повідомлення співрозмовника, розуміти приховані смисли тощо: сприйняття комунікантами один одного в межах парламентських дебатів базується на загальній обізнаності кожного з них про культуру, національні цінності та пріорітети, стан економіки, політики тощо в державі, представниками якої вони є.

Отже, національно-культурна специфіка комунікативної поведінки певного народу є складним і маловивченим явищем, а відтак потребує детального вивчення, систематизації та структуризації, визначення методів і моделей її опису та понятійного апарату.

1. *Аверинцев С. С.* Попытки объясниться: Беседы о культуре. [Текст] / С. С. Аверинцев. – М.: «Правда», 1988. – Тираж 500 экз. – 45 с. – ISBN 5-94242-008-4. 2. *Арутюнов С. А., Багдасаров А. Р. и др.* Язык – культура – этнос. [Текст] / С. А. Арутюнов, А. Р. Багдасаров. – М.: Наука, 1994. – Тираж 1000 экз. – 233 с. 3. *Бацевич Ф.* Основи комунікативної девіатології / Ф. Бацевич. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 236 с. 4. *Воробьев В. В.* Лингвокультурология: [монография] / В. В. Воробьев. – М.: РУДН, 2008. –

337 с. 5. *Стернин И. А.* Очерк английского коммуникативного поведения / Стернин И.А., Ларина Т.В., Стернина М.А. – Воронеж: Истоки, 2003. – 185 с. 6. *Сукаленко Н. И.* Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира / Н.И. Сукаленко. – К.: Наук.думка, 1992. – 162 с. 7. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация: [учебн.пособие для студ., аспирантов и соискателей по спец. "Лингвистика и межкультурная коммуникация"] / С. Г. Тер-Минасова. – М.: Слово, 2000. – 262 с. 8. *Формановская Н. И.* Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М.: Высшая школа, 1989. – 159 с. 9. *Яшенкова О. В.* Основи теорії мовної комунікації: навч. посібник / О. В. Яшенкова. – К.: ВЦ «Академія», 2010. – 312 с.

Безпаленко А.М., д. філол. н., доц.,
НУ біоресурсів і природокористування України

КОНЦЕПТИ ВИРАЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧОГО ЗНАННЯ: ПРИНЦИП, ЗАКОН, ТЕОРІЯ

Подається порівняльний аналіз таких гносеологічних категорій як теорія, закон, принцип. Стверджується, що об'єднуюча семантична риса усіх трьох – узагальнене пояснення, яке є найціннішим у науці, бо дає можливість володіти і управляти.

Ключові слова: *теорія, закон, принцип, узагальнення, відкриття.*

Дается сравнительный аналіз таких гносеологических категорий, как теория, закон, принцип. Утверждается, что объединяющей семантической чертой всех трех является обобщающее объяснение, которое является самым ценным в науке, ибо дает возможность владеть и управлять.

Ключевые слова: *теория, закон, принцип, обобщение, открытие.*

The comparative analysis of such gnoseological concepts as theory, low, principle is given. It is affirmed that the uniting semantic feature of all the three concepts is the generalizing explanation which is the most valuable in science because of giving possibility to posses and to govern.

Key words*: theory, low, principle, generalization, discovery.*

Свого часу нами було запропоновано нову типологію наукових відкриттів, в основу якої покладено єдиний принцип – **означення евристичного акту**. Найбільш узагальнено наукові відкриття з цієї

точки зору можна поділити на три типи: **відкриття-вказівки, відкриття-творення, відкриття-усвідомлення** [Безпаленко 2008].

На відміну від відкриттів-указівок та відкриттів-творень, які презентуються, так би мовити, самими об'єктами таких відкриттів, відкриття-усвідомлення обґрунтовуються і оприлюднюються у вигляді теорій, принципів, законів.

Беручи до уваги високу частотність вживання цих категорій у мовознавстві, доцільно визначити, в якій мірі вони збігаються, а в якій відрізняються сутнісно. Крім того, випадки конфронтативності цих теорій, законів, принципів є надзвичайно повчальними у гносеологічному плані.

Так, слово **теорія** походить від грецького *τέωρiά* – "розгляд", "дослідження". В одному з кількох своїх значень це слово стало терміном логіки і гносеології, а саме – у значенні "система узагальненого знання, пояснення тих чи інших явищ дійсності; сукупність узагальнених положень, які утворюють якусь науку або її галузь" [Словник іншомовних слів 2000, 885], або "система узагальненого достовірного знання про той або інший фрагмент дійсності, яка пояснює, описує та передбачає функціонування певної сукупності об'єктів, що його складають" [Філософський словник 1980, 366].

Поняття **принцип** (походить від лат. *principium* – "основа", "начало") тлумачиться як "центральне пояснення, особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь" [Словник іншомовних слів 2000, 762], або "центральне поняття, основа системи, яка є узагальненням та поширенням певного положення на усі явища тієї області, із якої даний принцип абстраговано" [Філософський словник 1980, 294].

Закон – це "одна з категорій наукового пізнання, яка вживається для позначення істотних, загальних і необхідних зв'язків між предметами і явищами об'єктивного світу…, і є вираженням взаємообумовленості, взаємозалежності явищ …, а також відзначається стійкістю, повторюваністю, загальністю і необхідністю" [Український Радянський Енциклопедичний Словник 1966, I, 741], або "відображення внутрішнього сутнісного і стійкого зв'язку між явищами, який обумовлює їхню упорядковану зміну" [Філософський словник 1980, 115].

Отже, бачимо, що центральна ознака дефініцій і теорії, і принципу, і закону є спільною – це **загальне** знання, **узагальнене** пояснення, положення. Усі три концепти покликані виражати

відкриття-усвідомлення і уособлюють так зване **теоретичне** знання. Можливо, що у цій тріаді кожна з категорій відрізняється лише **ступенем** узагальненості, який навряд чи можливо якось виміряти. У всякому разі повсякденне наукове мовлення чинить стійкий спротив чіткому розмежуванню складників цієї тріади. Тому усе, що стосується однієї з трьох категорій до певної міри можна віднести і до інших двох.

Чому ж у науці так цінується теоретичне знання, яке по суті завжди є відкриттям-усвідомленням?

Ось що пише з цього приводу К. Тищенко: "Усяку теорію цінують виключно за її узагальнення дійсності. Це узагальнення є наслідком проекції явищ дійсності на концептуальну сітку універсальних понять, що й перетворює сприймані явища на наукові факти" [Тищенко 2000, 42]. Інші учені вказують, що "наукова теорія впорядковує знання, пов'язує його у єдину систему, синтезує окремі факти, дані, емпіричний матеріал…, що дозволяє удосконалювати, розвивати знання" [Ворожцов, Москаленко., Шубина 1990, 191]. "Завдяки такій пов'язаності пам'ять утримує універсальні наукові факти у вигляді певної множини знань, – компактнішої, аніж це було б без участі концептуальної сітки" [Тищенко 2000, 42]. Автор теорії стресу канадський фізіолог Г. Сельє ознакою хорошої теорії вважав якраз те, що вона об'єднує найбільшу кількість фактів у найпростіший із можливих спосіб, бо ж, на його думку, "...першорядна мета науки – упорядкування і спрощення" [Сельє 1987, 276–284].

У кожній галузі наук існують десятки теорій, принципів, законів. Так, до найцінніших надбань **біології** справедливо відносять теорію еволюції Ч. Дарвіна, в основу якої покладено принцип поступовості змін; теорію умовних і безумовних рефлексів І. Павлова, згадувану вже теорію стресу Г. Сельє, принцип домінанти О. Ухтомського у сенсориці [Біологія 1995, 547], принцип комплементарності у цитології [Загальна біологія 1991, 155–157], матричний принцип побудови ДНК [там само], принцип редуплікації макромолекул [Біологія 1995, 34] та інші.

До найцінніших надбань фізики та математики відносять фундаментальну працю І. Ньютона "Principia Mathematica" ("Принципи математики") (1687), кінетичну теорію газів, теорію броунівського руху, хвильову теорію світла (вона ж теорія суцільності або безперервності), квантову теорію теплоємності, електронну теорію Г.-А. Лоренца, хвильову теорію електрона Е. Шредингера, теорію електрона Дж.-

К. Максвелла, теорії П.-А. Дірака, В. Гейзенберга, [Иоффе 1985], принцип близькодії та принцип далекодії електромагнітного поля [Яворский, Селезнев 1989, 181], молекулярно-кінетична теорію будови тіл [там само, 106], загальну та спеціальну теорії відносності А. Ейнштейна, принципи Х. Гюйгенса, О. Френеля, В. Паулі, принципи мінімуму потенціальної енергії, принцип постійності швидкості світла, принцип електричних полів [там само, 79, 182, 370, 371, 393] та інші.

У **космології** стосовно походження Всесвіту – теорія Великого вибуху Ж. Леметра, спектральна теорія пояснення цього ж таки Великого вибуху Е. Хаббла, теорія коливань (стискання та розширення) Всесвіту Р. Пенроуза та С. Хоукінса і зовсім протилежний їм принцип незмінності Всесвіту Г. Бонді [Рейд, Фара, Эверетт 1997, 90–91].

Усі ці теорії та принципи, незважаючи на те, що деякі із них є суперечливими і у різні часи піддавалися сумніву, складають надійний фундамент, на якому непорушно стоїть кожна з окремих наук, а загалом для історії пізнання природи являють неперехідну цінність.

Стосовно мовознавства, то тут найбільш детальний і всеохопний перелік теорій та принципів наведено у монографії К. Тищенка "Метатеорія мовознавства" [Тищенко 2000, 143, 148–149], а також перелік законів [там само, 209–212], причому автор не лише перераховує їх, а й подає оригінальну їх класифікацію з двох точок зору – гносеологічного та мовно-експлікативного (контрастні; генералізаційні; аспектизаційні; екстеріорізаційні) – всього більше 50 теорій, законів, аксіом і гіпотез, 36 принципів, серед яких зокрема: принципи сигніфіки, принципи синтактики, принципи ідіолектики, принципи етнолектики, принципи контрастики [там само, 216–217]. У А. Мартіне є робота "Принцип економії у фонетичних змінах (Проблеми діахронічної фонології)".

У психології постульовано цілий ряд законів та принципів: закон диференціації фігури та фону, закон преґнантності, закон ампліфікації (доповнення), закон транспозиції; принцип післядії фону і фігури, принцип упливу очікувань на виділення фігури, принцип незберігання часто повторюваної інформації, принцип осмисленості сприйняття та ін. [Аллахвердов 1999, 104–110]. Причому можна помітити, що у наукових джерелах із психології категорія **закон** часто субституюється поняттям **принцип**.

Слід зазначити, що ми навели перелік лише невеликої кількості назв теорій та принципів задля того, щоб показати їхнє розмаїття і деяку легкість, з якою вживаються у науці самі слова **теорія, принцип, закон**.

Перерахувати їх усі досить важко, особливо якщо взяти до уваги поширену традицію називати їх іменами їхніх відкривачів і творців. Та у цьому немає потреби. Вабливість і, сказати б, романтизм теорій, принципів та законів у їхній **універсальності**: ними можна пояснити все, або майже все. А кому не хочеться мати у кишені універсального ключа до усіх загадок буття або хоча б окремої його ділянки? У глобальному вимірі теорії, закони і принципи є найціннішими формами презентації і зберігання знання, бо вони пояснюють, а значить, дають найцінніше – розуміння, яке забезпечує можливість володіти і управляти. Можна сказати, що прибуток від них глобальний і щосекундний, і тому його неможливо підрахувати. Р. Кирхгоф зазначав: "немає нічого практичнішого, ніж хороша теорія".

Головною об'єднуючою причиною запровадження кожної нової теорії, обґрунтування нового принципу чи закону є їх гносеологічна вимушеність, зумовлена обмеженістю попередніх форм презентування наукового знання. Кожна нова теорія, новий принцип, закон – це наслідок свідомого або несвідомого незадоволення існуючими або ж їх заперечення.

1. *Аллахвердов В. М.* Сознание и познавательные процессы / В. М. Аллахвердов // Психология. Учебник. / Под ред. докт. психол. наук А.А.Крылова. – М.: "Проспект", 1999. – С. 94–132. 2. *Безпаленко А. М.* Наукові відкриття та їх типологія очима мовознавця // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: зб. наук пр. / М-во освіти і науки України, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, вип. 14 / відп. ред. Н.М. Корбозерова. – К.: Логос, 2008. – С. 37–42. 3. *Біологія: Навчальний посібник* / А.О. Слюсарев, О.В. Самсонов, В.М. Мухін, та ін.; За ред. та пер. з рос. В.О. Мотузного. – К.: Вища школа, 1995. – 607 с. 4. *Ворожцов В. П., Москаленко А. Т., Шубина М. П.* Гносеологическая природа и методологическая функция научной теории / Владимир Петрович Ворожцов, Алексей Трофимович Москаленко, Мари на Петровна Шубина. – Новосибирск: Наука, 1990. – 228 с. 5. *Загальна біологія.* 19-те видання / За ред. Ю.І. Полянського. / Полянський Ю.І., Браун О.Д., Верзілін М.М та ін. – К.: Вид-во "Радянська школа", 1991. – 272 с. 6. *Иоффе А. Ф.* Непрерывное и атомное строение материи // Абрам Фе'дорович Иоффе. О физиках и физике. – Л.: Наука, 1985. – С. 67–97. 7. *Рейд С., Фара П., Эверетт Ф.* История открытий. Энциклопедия / Струан Рейд, Патриция Фара, Фелиси Эверетт / Редактор серии Энтони Маркс, перев. с англ. А.М. Голова. – М.: Росмэн, 1997. – 150 с. 8. *Селье Г.* От мечты к открытию: Как стать ученым / Ганс Селье. – М.: Наука, 1987. – 368 с. 9. *Словник іншомовних слів* /

уклад. Л.О. Пустовіт та ін. – К.: Довіра, 2000. – 1018 с. 10. *Тищенко К. М.* Метатеорія мовознавства / Костянтин Миколайович Тищенко. – К.: Основи, 2000. – 350 с. 11. *Український Радянський Енциклопедичний Словник у трьох томах*. – К.: Вид-во АН УРСР, 1966 – 1968 рр. 12. *Философский словарь* / Под ред. И.Т.Фролова – 4 изд. – М.: Политиздат, 1980. – 444 с. 13. *Яворский Б. М., Селезнев Ю. А.* Справочное руководство по физике / Борис Михайлович Яворский, Юрий Алексеевич Селезнев. – М.: Наука, 1989. – 576 с.

Берегова О. А., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

СТИЛІСТИКА ДЕКОДУВАННЯ: ПРИЙОМ ПОВТОРУ В ІСПАНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ

У статті проведено аналіз такого стилістичного прийому, як повтор з погляду лексико-синтаксичного аспекту. Розглянуто види повтору в іспанській народній загадці, значущість і особливості їх використання.
Ключові слова: *загадка, повтор, види повтору.*

В статье представлено анализ такого стилистического приема, как повтор с точки зрения лексико-синтаксического аспекта. Рассмотрены виды повтора в испанской народной загадке, значимость и особенности их употребления.
Ключевые слова: *загадка, повтор, виды повтора.*

The article deals with the analysis of such stylistic devices as repetition from the point of syntax aspect. Types of repetition in Spanish folk riddle, meaningfulness and features of using are considered.
Keywords: *riddle, repetition, types of repetition.*

Статтю присвячено розгляду однієї з проблем стилістики – використанню повторів у тексті загадки. Різні види повторів – синонімічні, антонімічні, наскрізні, а також різновиди повторів, зокрема, паралельні конструкції – усі ці стилістичні засоби оживляють загадку, сприяють її виразності, емоційності, надають їй особливого ритму й динамічності. Текст загадки – це в більшості випадків стилістично оброблений автором словесний твір із метою оптимальної дії на адресата. Повторюваність бере участь у створенні

когезії фольклорного тексту, забезпечує його завершеність і стійкість змістовно-концептуальної інформації [Васильева 2004, 45]. Значущість повтору зумовлена структурою загадки, тому вживання повторів на всіх мовних рівнях у тексті загадки є ключовим мовностилістичним прийомом.

На текстоутворювальній ролі повтору неодноразово наголошували дослідники, які зверталися до текстів різних жанрів і стилів (Ю. М. Лотман, Н. В. Черемсіна, Н. С. Новикова та ін.). Повтор є певним кодом, ключем до відгадки, за допомогою якого відбувається переключення з одного предмета на інший, який, за задумом творця загадки, виступає другорядним. Повтор не лише привертає увагу адресата до важливого уривка в тексті та сприяє зв'язності тексту, а й створює інший ефект: чим більше говориться про когось або про щось, тим більше увага переключається на інший об'єкт.

Повтор не завжди оцінюється як конструктивний елемент побудови тексту. М. П. Сенкевич визначає побудови з повторами як порушення сполучуваності слів [Сенкевич 1984, 205], а Х. Касарес вважає конструкції з плеоназмом відхиленнями від норми побудови [Касарес 5, 350]. Інші лінгвісти дійшли висновку, що причини повторення пов’язані з основною функцією мови – бути засобом спілкування, оскільки повтор висловленого пов'язаний із потребою мовця донести думку до слухача, нав’язати йому цю думку.

І. В. Соколова зауважує, що повтор впливає на реалізацію прагматико-комунікативної настанови мовця і пропонує дослідження повтору на фоно-морфологічному та лексико-синтаксичному рівнях, а також як ізоморфного явища у міжрівневій взаємодії. Дослідниця стверджує, що повтор як художній прийом наділений особливими можливостями для виділення основної думки, посилення емоційності, побудови тексту, тому використання цього прийому митцями слова стає предметом подальшого вивчення його функціональних можливостей [Соколова 2022].

Стосовно функціональних особливостей уживання повтору, то спостереження З. П. Куликової зводяться до висновків, що в поетичних текстах повтор, крім постійних функцій посилення й актуалізації семантики ключового поняття або висловлення загалом, виконує такі функції: функцію гармонізації вірша, зображально-виражальну (експресивну), ритмо- та римоутворювальну, композиційну, смислоутворювальну, бере участь у передачі нової інформації, виступає як засіб мовної гри [Куликова 2007, 5].

А. Ф. Папіна вибудовує систему типів і видів повтору в художніх текстах таким чином. Повтори з різнорідністю лексико-семантичною й позиційною: 1) синонімічний повтор; 2) антонімічний повтор; 3) перифрастичний повтор; 4) гіпонімічний повтор; 5) омонімічний та неонімічний повтор; 6) паронімічний повтор; 7) семантичний повтор. Повтори граматичні в тексті з послідовним і паралельним зв'язком: 1) анафоричний займенниковий повтор; 2) граматичний повтор засобів вираження кожної з п'яти категорій: учасників комунікативного акту, учасників подій, події, часу (і виду), простору й оцінки (раціональної та ірраціональної, аксіологічної). Ірраціональна (аксіологічна) оцінка послуговується також і звуковим повтором (звуковим символізмом) [Папина 2002, 61–62].

У дослідженні Т. В. Жук за основу прийнято класифікацію повторів за характером їхньої структурної організації. За цим критерієм дослідниця виділяє: а) простий контактний повтор; б) розширений повтор; в) кільцевий повтор; г) повтор-підхоплення; д) ланцюжковий повтор. Щодо структурної організації авторка пропонує розрізняти такі види лексичних повторів: контактний; дистантний, концентрований; перманентний. Відповідно до розуміння лексичного повтору як поліфункційного засобу семантичного зв'язку тексту Т. В. Жук виокремлює такі види: а) номінаційно-ланцюжковий повтор; б) тотожний лексичний повтор; в) синонімічний повтор; г) антонімічний повтор [Жук 2005, 8–9].

За структурно-стилістичним критерієм (за виявом у межах художніх тропів, стилістичних фігур), узявши за основу класифікацію Ю. Ю. Волянської виділяємо такі види повторів [Волянська 2009, 57]: морфемний повтор, ітеративні, лексичні, синтаксичні, емфатичні повтори.

Інтеративні повтори.

Анафора вважається повтором слова чи групи слів на початку рядків, строф, фраз: ***Tengo*** *una manta* | ***que no*** *la puedo cortar;* | ***tengo*** *una plata* | ***que no*** *la puedo contar:* | ***tengo*** *un queso* | ***que no*** *lo puedo partir {El cielo, las estrellas y la luna},* ***En el campo fui*** *criada* | ***en el campo fui*** *nacida;* | *donde quiera que yo entro* | *todos lloran y suspiran {Atuád}.*

Епіфора виступає як повтор слова або групи слів у кінці рядків, строф: *Todos me pisan a* ***mí,*** | *y no piso a* ***nadie.*** | *Todos preguntan de* ***mí,*** | *yo no pregunto de* ***nadie*** *{El camino}, Peludo montó a* ***pelado*** | *hizo juramento y pudo,* | *que hasta no verlo peludo* | *no bajaría de* ***pelado*** *{Gallinita empollando}.*

Анадиплосис, або *епаналепса* це повтор останнього слова чи групи слів вірша або фрази на початку наступного вірша або фрази: *Un árbol con doce **ramas**, | cada **rama** con doce **nidos**, | cada **nido** con siete **pájaros**, | cada **pájaro** con su apellido {El año, los meses, las semanas, los días}, En un monte está una **silla** | y en la **silla** está un Rey {Monterrey}.*

Рамкова конструкція вважається повтором слова на початку і в кінці синтаксичної конструкції: *Tengo un **pollo** | que tiene guasca; | tira la soga, | y chilla el **pollo** {La campana}, Me llaman **pan** sin ser **pan**; | tengo voces de alegría | y me sacan en los días | de mayor celebridad; | de bofetadas me dan, | y yo, puesto en un madero, | pienso que fui cordero, | mas ni soy Dios ni soy **pan** {Pandereta}, De **mozo** | fiero y canoso | de viejo | lindo **mozo** {La espiga de maíz};*

Полiптотон виступає як лексичний повтор, ускладнений граматичними змінами компонентів, наприклад: *Todos **preguntan** por mí, | y yo no **pregunto** por nadie {El camino}, Apellídanme **rey** y no tengo **reino** | dicen que soy rubio y no tengo pelo | afirman que ando y no me muevo | **relojes** arreglo sin ser **relajero** {El sol}.*

Полісиндетон це повтор сполучників, який скріплює частини речення і створює ефект "пригадування послідовності подій, що спостерігається при усному переказі" [Ладисова 1986, 70]: *Eres Clara sin ser agua | **y** verde ser laurel, | **y** encarnada sin ser rosa | **y** blanca sin ser papel {Clara}, Mil veces doy alegría | **y** otras mil causo dolor; | **y** aunque saben que yo engaño | todos me tienen amor {Sueño}.*

Епанадиплосис вважається повтором слова на початку та кінці однієї строфи: ***Pino** sobre **pino,** | sobre pino lino, | sobre lino flores | y alrededor amores {La mesa}, Blanca por dentro | verde por fuera | si quieres que te lo diga | **espera espera** {La pera}.*

Асиндетон це експресивний синтаксичний прийом, заснований на редукції; відсутності сполучників між однорідними словами або частинами цілого, наприклад: *Dos torres altas, | dos miradores, | un quitamoscas, | cuatro andadores {Los cuernos, ojos, rabo y patas de la vaca}, . Di placer, gusto, contento | con mi fruta encapillada, | y ahora estoy vuelta en nada, | temiéndole a cualquier viento |con que soy desbaratada {La ceniza}.*

Ітеративний повтор, таким чином, є явищем складним і багатогранним, який виконує в тексті загадки такі функції: виділення важливих елементів тексту, експресивність, милозвучність, ритмічність тексту.

Лексичний повтор. Когезія і когерентність у тексті загадки реалізується, передусім, у синонімічному повторі. *Синонімічний*

повтор сприяє деталізації висловлення, уживається з метою повнішого, експресивнішого визначення предмета, підвищує ритмічну організацію тексту. В енігматорах переважно представлений контактний синонімічний повтор, характерний для текстів малого формату. У загадці синоніми забезпечують необхідну спрямованість сприйняття й уваги завдяки інтенсифікації значення. Вплітаючись у структуру енігматичного тексту, вони спрямовують увагу реципієнта на найсуттєве в його змісті. Частіше в синонімічному повторі беруть участь окремі слова, як правило, прикметники або іменники: ***Paño*** *sobre paño | y una* ***telita*** *en el alto {Cebolla}, En el universo* ***no la hubo*** *| con ser Dios quien es* ***no la tuvo*** *| y a un poeta se la dio {La letra a}.*

Важливе місце в поетичній організації іспанської народної загадки посідають *лексичні антоніми* як художній засіб експресивного посилення, наприклад: *Arca, aequita, | de Díos bendita, | se* ***abre*** *y se* ***ciera*** *| y nunca rechina {Ojo}, En medio del mar estoy | y sin mí no hay bonanza | soy* ***primera*** *en el amor | y* ***final*** *de la esperanza {La letra a}.*

Плеоназмом вважають надлишковість засобів, що використовуються для передачі лексичного чи граматичного змісту висловлювання. Експресивний плеоназм є типовим для фольклорних текстів, де плеонастичні епітети й порівняння можуть перетворюватися на стійкі поетичні формули, наприклад: *Por* ***un caminito*** *| va* ***caminando*** *aquel bicho, | un bicho que ya te he dicho {La vaca}, En un momento dos* ***veces*** *| en un minuto una* ***vez*** *| y en cien años no se ve {La letra m}.*

Морфемним повтором є повторюваність морфем, що створюють основу слова. Переважний тип морфемного повтору в текстах іспанських загадок – афіксація, який об'єднує слова з однаковим суфіксом. Кожен афікс має свої значення, які актуалізуються завдяки повтору афіксації: *La mam**ita** recién naciendo, | y el hij**ito** ya anda visando {La candela y el humo}, En alto se sube | y no a predicar; | toditos le piden | y a todos les da {Carnicero}*. Суфікс у наведеному прикладі підкреслює зменшувально-пестливе значення.

Крім актуалізації значення відсутності ознаки, морфемний повтор виконує функцію милозвучності, надаючи експресивності тексту загадки. В іспанських загадках представлено такі види морфологічного повтору: повтор слів, словосполучень для заперечення або підсумовування: *Oro* ***no es*** *| plato* ***no es*** *| te doy de plazo un mes | para que me adivines lo que es {El platano};* повтор похідних одного іменника: *Una* ***señorita*** *muy* ***aseñorada*** *| porque estaba digo y | porque digo estaba {La*

taba}; повтор одного й того ж іменника: ***Botón*** *sobre* ***botón*** | ***botón*** *de filigrana* | *a que no me lo adivinas* | *ni de aquí a mañana {La granada};* повтор форм одного дієслова: *Cartas van* | *cartas vienen* | *y en el aire se detienen {La noticia}.*

Синтаксичні повтори. Проведений аналіз засвідчив, що в текстах загадок синтаксичні паралельні конструкції часто вживані. Вони сприяють скріпленню тексту, функціональному ототожненню його компонентів. Синтаксична повторюваність необхідна в загадках для чіткої ритмічності та рими: *Habla sin boca* | *corre sin pies,* | *vuela sin alas,* | *¿qué puede ser? {Cigarra}.*

Як відзначає Й. Хейзинга, "давні мислителі були схильні бачити у світовому процесі вічну боротьбу початкових протилежностей, які були закладені в сутність всіх речей ... Здавна було звично мислити про все як про подвійність протилежностей" [Хейзинга 2004, 191–192]. *Антитеза* часто пронизує всю структуру енігматора загадки, створюючи неповторний і цілісний образ енігмата: *De* ***día*** *colgando* | *y de* ***noche*** *apertando {Aldaba}.* Подібні зіставлення нерідко називають не лише контекстуальними, а й мовними, індивідуальними, авторськими. Вони не звичайні, а оказіональні, випадкові й зумовлені певним стилістичним завданням. Йдеться вже не про власне антоніми, а про використання прийому антонімізації слів, їх навмисного зіштовхування: *Arca, arquita,* | *de Dios bendita,* | *se* ***abre*** *y se* ***cierra*** | *y nunca rechina {Ojo}.* Зауважимо, що нерідко енігматор однієї загадки збагачений різними стилістичними прийомами, які, поєднуючись, доповнюють, посилюють один одного. У наведеній вище загадці представлено синтаксичний паралелізм у поєднанні з антитезою.

Різновидом синтаксичного паралелізму є *хіазм.* У цій фігурі права частина за своєю синтаксичною структурою симетрична лівій, повторює в зворотному порядку всі складники лівої, наприклад: ***Delante*** *llevo* ***los ojos****,* | ***las patas*** *llevo* ***detrás****,* | *canto siempre trabajando* | *y mi canción es ris-rás {Cigarra}.*

Гіпербатон це загальна назва недискретних фігур, пов'язаних зі зворотною перестановкою слів, заснована на повній інверсії, змальовує сприйняття початку вислову як чогось нового (рему), всупереч звичайному порядку, коли воно сприймається як дане (тема). Гіпербатон не часто, але зустрічається в корпусі іспанської народної загадки. Наприклад: *Soy un pescado azulado,* | *me gusta el agua salada,*| *me pescan en grandes redes* | *y soy* ***a la plancha asada*** *{La sardina}.*

У проаналізавоних нами загадках зустрічається лише градація як *емфатичний повтор*. *Градація* – гібридна фігурна апмпліфікація, що поєднує зіставлення за схожістю і контрастом. Складається з ряду словесних компонентів (не менше трьох), які об'єднані спільним значенням, але протиставляються інтенсивністю його вияву. У синтаксичній стилістиці градацію розуміють як ланцюжок анадиплосисів, частин вислову (тексту), розташованих у порядку їх наростаючої або спадної семантичної й емоційної значущості. Наприклад: *El sol fue quien me dio la vida | y el sol me suele acabar, | hago a la gente sombra | y aunque del agua nacida, | al aire vuelvo a pasar {La nube}*.

Підсумовуючи результати спостережень, зазначимо, що в тексті загадки задіяні всі можливості лексики, семантики, граматики. Повторення слів – це лише один зі способів нагромадження однорідних і водночас різних за силою експресивних засобів. Завдяки значному емоційно-експресивному потенціалу, фігури повтору сприяють акцентуванню уваги слухача, психолизації, смислового та емоційного посилання, вираження ритмічної організації та зв'язності тексту загадки. Зміст загадки невіддільний від її словесної форми, тому що в ній істотну роль відіграє не лише значення слова, навіть посилене повтором, але і його сполучуваність з іншими лексичними одиницями.

1. *Васильева Ю. В.* Повтор как принцип организации фольклорного текста (Лексико-синтаксический повтор в произведениях русского нгло-шотл. фольклора): дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 / Юлия Витальевна Васильева. – Саратов, 2004. – 213 с. 2. *Волянська Ю. Ю.* Основні критерії укладання типології повтору / Юлія Юріївна Волянська // Донецьк. вісник наук. тов. ім. Т. Шевченка. – Донецьк: Український культурологічний центр, Східний видавничий дім, 2010. – Т. 28. – 350 с. 3. *Жук Т. В.* Лексичний та синтаксичний повтор в українській народній творчості (на матеріалі українських народних казок): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Тетяна Василівна Жук ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 18 с. 4. *Касарес Х.* Вступ у сучасну лексикографію / Х. Касарес. – М., 1959. – 354 с. 5. *Куликова З. П.* Повтор как средство экспрессивности и гармонизации поэтических текстов М. Цветаевой и Р. М. Рильке: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка", 10.02.20 "Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание" / Злата Павловна Куликова ; Пед. ин-т ФГОУ ВПО "Южный федеральный университет". – Ростов-на-Дону, 2007. – 21 с.

6. *Ладисова Н. М.* Исследования повтора в английских литературных сказках / Н. М. Ладисова // Методика обуч. иностр. Языку, 1986. – Вып. 1. – С. 67–71. 7. *Папина А. Ф.* Текст: его единицы и глобальные категории: [учебн. для студ.-журн. и филол.] / Аза Феодосиевна Папина. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 368 с. 8. *Сенкевич М. П.* Стилістика наукового мовлення та літературне редакування наукових творів / М. П. Сенкевич. – [2-е вид.]. – М.: Вища школа, 1984. – 319 с. 9. *Соколова І. В.* Прагматико-комунікативні характеристики категорії повтору в текстах-анонсах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / Ірина Валентинівна Соколова ; Харківськ. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2002. – 19 с. 10. *Хейзинга Й.* Homo Ludens. В тени завтрашнего дня / Йохан Хейзинга. – М.: ООО Изд-во АСТ, 2004. – 539 с.

Біскуб І.П., д. філол. н., доц.,
Східноєвропейський НУ імені Лесі Українки

КОРЕЛЯЦІЯ КОНЦЕПТОТВОРЕННЯ Й КАТЕГОРИЗАЦІЇ: ЛІНГВОІНДУКТИВНИЙ ПІДХІД

У статті висвітлено основні підходи до розуміння механізмів концептотворення й категоризації з огляду на потребу у формалізованому описі лінгвістичної інформації у лексичних базах даних.

Ключові слова: *концептуальні структури, категорія, категоризація, моделювання.*

В статье охарактеризованы основные подходы к пониманию механизмов образования концептов и категоризации в связи с необходимостью формального описания лингвистической информации в лексических базах данных.

Ключевые слова: *концептуальные структуры, категория, категоризация, моделирование.*

The article highlights the main approaches towards relating the creation of concepts and categorization in view of formal description of linguistic information in lexical databases.

Key-words: *conceptual structures, category, categorization, modeling.*

Будь-які спроби зрозуміти і науково обґрунтувати процеси, пов’язані з творенням концептів у свідомості індивідів, призводять

до переосмислення взаємозв'язку лінгвістичної семантики і загальної психологічної теорії усвідомлення й розуміння світу людиною [Lakoff 1987]. У сучасному мовознавстві найпродуктивнішим нам уявляється напрямок лінгвоконцептології, у межах якого виявляються і досліджуються *концептуальні структури* – форми ментальних репрезентацій, що базуються на принципах інференції і дають змогу планувати ментальні й фізичні дії індивідів [Jackendoff 2002, 68].

Р. Джекендофф звертає увагу на те, що концептуальні структури мапуються на власне лінгвістичні рівні синтаксичних і фонологічних структур згідно з так званими правилами відповідності (*correspondence rules*), формуючи у такий спосіб множини вербалізаторів [Jackendoff 2002, 69]. Через свою ідеальну природу, концепти піддаються аналізу переважно шляхом вивчення їх вербалізаторів. Такі дослідження є продуктивними, особливо з огляду на потужний методологічний потенціал сучасної когнітивної лінгвістики, внаслідок чого вчені мають можливість оперувати комплексними поняттями, такими як «концептосфера» й «коцептосистема». Однак ще й досі незрозумілими залишаються власне механізми творення концептів.

Логічно передбачити, що потенційно можливими є два основних напрямки концептотворення:

1) безпосереднє мапування реальності (об'єктивної або психологічної) на певні когнітивні структури, внаслідок чого утворюються макроконцепти із подальшою сегментацією на мікроконцепти (тобто формуються концептуальні структури);

2) мапування реальності за допомогою лінгвістичних структур із подальшим утворенням когнітивних категорій, які згодом систематизуються у мозку людини за допомогою концептуальних структур.

Будь-яка лінгвокогнітивна теорія потребує підтвердження шляхом аналізу достатньої кількості мовного матеріалу, а на сучасному етапі особливої ваги набувають розвідки, у яких емпірично-дескриптивні результати підлягають під подальшу формалізацію, внаслідок чого лінгвістика пропонує власні методи лінгвокогнітивного моделювання мислення. Природну мову на сучасному етапі використовують не лише як засіб формалізації інформації, але і як інструмент для комп'ютерного моделювання знань і забезпечення вербальної взаємодії між людиною й машиною [Біскуб 2009]. Це спричиняє додаткове зацікавлення представників когнітивної лінгвістичної парадигми, зокрема у виявленні закономірностей інтелектуальної та

вербальної діяльності людини, які можна було б представити як універсальні комунікативно-когнітивні моделі знань, згодом інтегровані в експертні системи й системи штучного інтелекту. Основна складність на шляху до розробки таких моделей – широка варіативність реалій зовнішнього світу й способів їх віддзеркалення у свідомості людини. Згідно з останніми дослідженнями нейрофізіологів, сутності об'єктивної реальності по-різному репрезентовані в мозку людини: у вигляді наочних образів, наївних понять, символів.

Когнітивна наукова парадигма як спосіб інтерпретації та вивчення особливостей пізнавальної діяльності людини передбачає міждисциплінарний підхід до вивчення й моделювання різних типів знань у свідомості індивіда. Принциповим завданням для когнітивної науки є встановлення загальних та універсальних принципів, що покладені в основу ментальних процесів у мозку людини.

Когнітивна діяльність людини базується на певних структурах знань, які утворюють у її свідомості картину світу, що представлена за допомогою ментальних репрезентацій сутностей об'єктивної та психологічної дійсності [Lakoff 1987]. Природна мова – універсальний та оптимальний спосіб актуалізації ментальних репрезентацій.

За умови успішного інтегрування різних типів знань і їхніх моделей існує можливість поєднати й представити їх у вигляді загальної моделі світу. Модель світу визначається як сукупність певним чином організованих знань про світ, що властиві когнітивній системі або її комп'ютерній моделі. У спрощеному форматі модель світу виступає частиною когнітивної системи, де зберігаються знання про будову світу, його закономірності та ін.

Модель світу, репрезентована за допомогою лінгвістичних засобів, пов'язана з результатами розуміння тексту або дискурсу загалом. У процесі розуміння в дискурсі будується його ментальна модель, яка є результатом узаємодії плану змісту тексту й знань про світ, що властиві суб'єктам комунікації. Ч. Філмор зазначав, що "можна використовувати термін "модель", коли мається на увазі точка зору конкретної людини на світ або те уявлення про світ, яке будує інтерпретатор під час інтерпретації тексту" [Филлмор 1988, 110].

Враховуючі усі наведені вище види інтегративних зв'язків між когніцією й вербальною діяльністю індивіда, вважаємо за можливе висунути ідею про нероздільний зв'язок між процесами

концептотворення й категоризації, внаслідок чого можливо створювати лінгвокогнітивні моделі знань. У сучасних розвідках стосовно категоризаційних особливостей природної мови наголошено, що систематизація знань, яка покладена в основу процесу категоризації, відображає спосіб позиціонування цих знань стосовно вже наявної в мозку людини інформації про споріднені концептуальні сутності [Lakoff 1987, 157]. Категоризація до певної межі – накладання психологічної мета-реальності на об'єктивний світ, який, окрім своєї матеріальної природи, передбачає й певні ідеальні сутності.

У наших попередніх розвідках [Біскуб 2009] ми запропонували підхід, згідно з яким лінгвістичну категоризацію доречно розглядати у двох ракурсах: 1) як універсальний спосіб когнітивного та формального кодування лінгвальних і нелінгвальних знань про світ, що використовується під час добору лінгвістичних одиниць до мовних пакетів прикладних програм; 2) як застосування існуючого арсеналу лінгвістичних (граматичних, синтаксичних, семантичних, концептуальних) категорій сучасної англійської мови з метою забезпечення успішної мовленнєвої взаємодії людини й комп'ютера.

Застосування категоріального розподілу мовних одиниць сприятиме моделюванню когнітивної й комунікативної діяльності, яка відображається в особливому виді дискурсу – дискурсі програмного забезпечення – та актуалізується під час ведення мовленнєвого (усного або письмового) діалогу людини й комп'ютера.

Розглянемо потенціал лінгвістичної категоризації як дієвого інструменту лінгвокогнітивного моделювання знань. В.І. Карасик, аналізуючи відтворення когнітивних процесів за допомогою категорій лінгвістики, виділяє три основні лінгвістичні процедури, пов'язані з когнітивним моделюванням:

- дослідження інформації (проблеми референції і умовної правдивості);
- дослідження представлення інформації (семантичні операції, концептуалізація);
- дослідження переобробки інформації (розуміння тексту, збереження і репрезентація знань) [Карасик 1992].

Ці процедури базуються на триєдиній сутності мовного знака – єдності семантики, синтактики і прагматики. Основним принципом категоріального моделювання мови виступає принцип "від функції до засобу", який є перспективним інструментом моделювання

дискурсивної комунікації людини й комп'ютера з огляду на номінативний характер добору мовних засобів для позначення ключових операторів програмного забезпечення і стратегічного моделювання ситуацій для їх використання.

Про інтегративний зв'язок категоризації і когнітивного моделювання свідчать виокремлені В.І. Карасиком когнітивні моделі виділення категорій на дедуктивній основі, такі як комунікативна, когнітивна і структурна моделі [Карасик 1992].

Комунікативна модель будується як абстрактна формула ситуації спілкування, у якій присутні мовець, слухач, предмет мовлення й обставини мовлення. Уточнення основних характеристик комунікації відбувається за допомогою категорій дейксису ("я" – "тут" – "зараз").

Когнітивна модель будується як абстрактна формула ситуації, дії або стану. У найабстрактнішому вигляді вона зводиться до формули "суб'єкт – предикат". Послідовна конкретизація суб'єкта і об'єкта, який вичленовується із предиката, призводить до встановлення категорій аналогового синтаксису, таких як семантичні відмінки Ч. Філмора.

Структурна модель будується на основі лінійних взаємозв'язків у тексті. Існують статичні і динамічні структурні моделі. У статичних моделях розмежовуються сурядні і підрядні зв'язки, уточнюються види підрядних зв'язків (узгодження, керування, прилягання). У динамічних моделях реалізуються синтаксичні трансформації [Карасик 1992, 87].

С. Пінкер та А. Прінс стверджують, що мозку людини потрібні категорії для того, щоб зменшити ментальне навантаження під час оперативної обробки інформації [Pinker, Prince 2002, 246]. Однак, досвід лінгвокогнітивного вивчення таких категорій засвідчує, що у пам'яті людини зберігається як сама категорія, так і кожен її член (наприклад, категорії «місяці»).

У своїх працях А. Бобік [Bobick 1987], Р. Шепард [Shepard 1987], Дж. Андерсон [Anderson 1976] активно пропагують ідею про те, що концептуальні категорії сприяють інференційним процесам, під час яких людина на основі обробки спостережень за об'єктами зовнішнього світу усвідомлює наявність інших ознак цих об'єктів, які зовнішньо або контекстуально не виражені. Таким чином, не володіючи усією інформацією про об'єкт, ми відносимо його до певної концептуальної категорії і, як наслідок, отримуємо пакет дотичної інформації, який пропонує сама категорія. Розподіл об'єктів між категоріями є нічим іншим, ніж когнітивним моделюванням,

внаслідок якого утворюються «природні моделі» ("natural models" [Bobick 1987], або, за іншою термінологією «причинно-наслідкові зони» ("consequential regions") [Shepard 1987].

Розробка таких моделей дасть змогу формального лінгвокогітивного моделювання знань з метою наповнення знаннями сучасних інтелектуальних систем. Деякі спроби моделювання концептуальних категорій спостерігаємо в сучасних лінгвістичнх базах даних, де лінгвістична інформація фрагментується та систематизується за індуктивним принципом. Наведемо приклад лінгвоіндуктивної моделі лінгвістичної категоризації для лексеми "category", взятий із лексичної бази даних для сучасної англійської мови DANTE:

Category MEANING n *class of things of similar characteristics*

➪ *For further information about what you should do next please select the appropriate category from the list below.*

➪ *The Science Museum is currently looking for manufacturers to submit their products in one of the six categories listed below.*

➪ *Considerable debate exists on how to define a category.*

➪ *The awards are split into 11 categories ranging from small domestic through commercial to partnership schemes.*

COLLOCATES *broad, grammatical, distinct, main*

➪ *Allowing for certain stylistic overlaps, all medallion designs can be divided into two broad categories.*

➪ *The syntax analyser currently operates using statistical information about the combination of sequences of grammatical categories.*

➪ *Theoretical explanations of soccer spectator violence occupy four distinct categories.*

➪ *Unpaid carers , in the context of the present discussion , are in three main categories .*

STRUCTURE N_mod

➪ *The subscription cost for each membership category shall be determined at each Annual General Meeting.*

➪ *Entries will be short listed to a maximum of 6 finalists per award category.*

➪ *No more than three pieces from either age group categories could be submitted in digital format to the first selection panel.*

STRUCTURE PP_X of

➪ *The fact that these practices often fall into the categories of community or public art , with their attendant negative connotations , goes someway to explain their critical invisibility.*

➪ *There are several different categories of exam questions:*

➪ *The third category of membership is affiliate members – this was introduced in December 2005.*

CHUNK fall into ... category

➪ *Genetic tests of body fluids fall into two categories.*

➪ *Our knife , he decides , does not fall into that category.*

У наведеному прикладі спостерігаємо індуктивний розподіл лінгвістичної інформації за структурно-концептуальними ознаками: *Meaning, Collocates, Structure, Chunk.* Кожен фрагмент категоріальної інформації супроводжується ілюстраціями, тобто прикладами вживання. Сучасні автоматичні парзери здатні побудувати трансформаційні дерева до кожного із запропонованих прикладів. У такий спосіб відбувається зняття неоднозначності та розмежування значень для багатозначних слів. Зрозуміло, що концептуальне значення елемента репрезентоване у кожній із наведених індуктивних категорій. Наші подальші розвідки будуть спрямовані на те, щоб з'ясувати механізми взаємовпливу лінгвістичної категоризації та концептуальних структур під час укладання лінгвістичних баз даних. Такий підхід дасть змогу змоделювати дедуктивне розпізнавання комп'ютером лінгвістичної інформації під час автоматичного аналізу мовлення.

1. *Біскуб І. П.* Англомовний дискурс програмного забезпечення як модель мовленнєвої взаємодії людини й комп'ютера: монографія / І.П. Біскуб. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2009. – 388 с. 2. *Филлмор Ч.* Фреймы и семантика понимания / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1988. – Вып. 23: Когнитивные аспекты языка. – С. 51–67. 3. *Карасик В. И.* Язык социального статуса / В.И. Карасик. – М.: Ин-т языкознания РАН; Волгогр. гос. пед. ин-т, 1992. – 330 с. 4. *Anderson J. R.* Language, Memory, and Thought / J.R. Andeson. – Hillsdale. NJ: Erlbaum, 1976. – 546 p. 5. *Bobick A.* Natural object categorization. Unpublished Doctoral Dissertation / A. Bobick. – MIT: Department of Brain and Cognitive Science, 1987 6. *Jackendoff R.* The natural logic of rights and obligation / R. Jackendoff / Language, Logic, and Concepts. Ed. By R. Jackendoff, P. Bloom, K. Wynn. – Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2002. – P. 67–96. 7. *Lakoff G.* Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / G. Lakoff. – Chicago and London: The University of Chicago Press, 1987 – 614 p. 8. *Pinker S,* Prince A. The nature of human concepts: evidence from an

unusual source / S. Pinker, A. Prince / Language, Logic, and Concepts. Ed. By R. Jackendoff, P. Bloom, K. Wynn. – Cambridge, Massachusetts, London: The MIT Press, 2002. – P. 221–263 9. *Shepard R.N.* Toward a universal law of generalization for psychological science / R.N. Shepard. – Science, № 237, 1987. – P. 1317–1323

Блажко М.І., к. філол. н.,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПЕРЦЕПТИВНИХ І ГРАДУАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ

Стаття присвячена дослідженню семантичної структури прикметників і дієприкметників сучасної німецької мови на позначення звучання як засобів диференціації інформації, зосередженої у параметральному компоненті концепту KLANG. Встановлено, що перцептивні ад'єктиви номінують просторову й темпоральну складники компонента концепту, а градуальні одиниці виокремлюють норму на кількісній шкалі та вказують на відхилення від неї у бік збільшення або зменшення параметрів звучання, визначаючи формування оцінного й екологічного значень.

Ключові слова*: прикметники та дієприкметники на позначення звучання; параметральний компонент концепту KLANG; перцептивні ад'єктиви; градуальні ад'єктиви.*

В статье исследуется структура значения прилагательных и причастий современного немецкого языка, характеризующих звучание, которые дифференцируют информацию, сосредоточенную в параметральном компоненте концепту KLANG. Установлено, что перцептивные адъективы называют пространственную и темпоральную составляющие компонента, а градуальные адъективы фиксируют норму на количественной шкале и отклонения от нее в сторону увеличения или уменьшения параметров звучания, определяя формирование оценочного и экологического значений исследуемых единиц.

Ключевые слова*: прилагательные и причастия, характеризующие "звучание"; параметральный компонент концепту KLANG; перцептивные адъективы, градуальные адъективы.*

The article explores the structure of the meaning of the German adjectives and participles characterizing sound production and differentiating the information

accumulated in the concept KLANG / SOUND. It is revealed that perceptual units name spatial and temporal components of the concept while scalar units indicate the norm as well as an increase or decrease of sound parameters underlying the formation of the evaluative and ecological meanings.

Key words: *adjectives and participles characterizing sound production; the parametral component of the KLANG (SOUND) concept; perceptual units; scalar units.*

Сучасні семантичні й когнітивні лінгвістичні студії спрямовані на дослідження мовних засобів вербалізації знань та уявлень про світ і мову, набутих внаслідок взаємодії людини з навколишнім середовищем. У полі зору цих розвідок перебуває вивчення концепту ЗВУЧАННЯ, вербалізованого одиницями різних частин мови, які репрезентують знання людини про властивості навколишнього середовища, сприйняті слухом [Гуніна 2000, 31]. З-поміж засобів означування концепту ЗВУЧАННЯ на матеріалі різних мов досліджено семантичні й функціональні властивості дієслів [Бабакова 2007; Корнієнко 1982] та іменників [Глушич 1986]. Прикметники на позначення звуку вивчено на матеріалі англійської, французької й російської мов [Мерзлякова 2003], а специфіка семантики ад'єктивних засобів об'єктивації концепту KLANG залишилася поза увагою германістів, що зумовило необхідність встановлення семантико-когнітивних властивостей досліджуваних слів.

Прикметники й дієприкметники на позначення звучання в сучасній німецькій мові вербалізують параметральний компонент концепту KLANG, структура якого представлена перцептивним, градуальним і процедурним рівнями. Подальша організація рівнів виявляється в складниках компонента концепту – просторовому, темпорально-ритмічному, кількісному, оцінному й екологічному, які зумовлюють поділ ад'єктивних одиниць на відповідні групи. Просторовий і темпорально-ритмічний складники параметрального компонента концепту структурують його перцептивний рівень, вербалізований ад'єктивами на позначення сприйняття.

Просторовий складник значення досліджуваних одиниць відображає здатність людини за допомогою слуху локалізувати місце джерела звуку зсередини – ззовні, зверху – знизу, ліворуч – праворуч, попереду – позаду й визначати далеку або близьку відстань від джерела до людини. Прикметники на позначення звучання актуалізують просторове значення у сполученнях із локативними прийменниками *vor* "перед", *zwischen* "між", *unter* "під", *neben*

"поряд" тощо; прислівниками *oben* "зверху", *unten* "знизу", *hinunter* "згори" тощо; а також предметно-просторовими іменниками, напр., *aus der Wohnung* "з квартири", *vom Balkon* "з балкону" тощо. Так, близьку відстань між людиною з хрипким голосом на балконі й реципієнтом, який стоїть знизу, експлікує прислівник *unten* "знизу", а словосполучення *vom Balkon her* "з балкону" уточнює напрямок поширення звуку – згори униз: *Nun war ich schon unten auf der Straße... "Hoch! Lüttich ist gefallen. Hurra! " kam es vom Balkon her, mit heiserer Stimme* [Becher 1981, 449]. Відстань від джерела звуку до людини виражається у німецькій мові дієприкметниками на позначення звуків тіла, напр., *schnalzend* "той, що клацає язиком", *pochend* "той, що ритмічно б'ється"; звуків, продукованих артефактами, наприклад, *tickende Uhr* "годинник, що тікає", або натурфактами, напр., *abrollender Donner* "грім, що стихає".

Темпорально-ритмічна складова частина значення прикметників і дієприкметників на позначення звучання відображає здатність людини фіксувати його коротку або довгу тривалість і збільшення періодичності, наприклад, *unaufhörlich* "безперервний". ***Короткотривалість*** вказує на обмежену в часі послідовність звуків, що у словниковому тлумаченні дієприкметника *knackend* "той, що тріщить" передає прикметник *kurz*, який актуалізує короткий тріск при розламуванні деревини, напр., *einen kurzen, hellen Laut von sich gebend wie zerbrechendes Holz* [Duden 1989, 849]. Необмежена ***тривалість*** співу, мовлення, булькання, стуку коліс, сигналів механічних приладів тощо актуалізується у словникових дефініціях ад'єктивних одиниць *heulend* "той, що реве", *langgezogen* "тривалий" тощо, лексичними індексами з темпоральним значенням: прислівником *lange* "довго", прикметниками *gedehnt* "протяжливий", *langgezogen* "тривалий". ***Різний ритм*** передається семами повторюваності у словникових тлумаченнях дієприкметників, напр., *hämmernd* "той, що б'є молотком", *pfeifend* "той, що свистить", або у сполученнях прикметників *leise* "тихий", *schrill* "різкий" з прислівником зі значенням ітеративності *manchmal* "інколи" або обставинами часу *in diesem Augenblick* "у цю мить", *von Zeit zu Zeit* "час від часу" тощо. ***Поодинокі повторення*** звуків, викликаних ударами, стуком, кашлем, тріском тощо, відображаються лексичними індексами повторюваності: іменниками зі значенням послідовності, наприклад, *eine Folge*, *Abstände* тощо, прикметником *rhythmisch* "ритмічний" у дефініціях низки дієприкметників, напр., *trommelnd* "той, що барабанить" – *in kurzen [rhythmischen] Abständen [heftig] (an-, auf-, gegen etw.) schlagend, klopfend* [Duden 1989, 1563[. Прикметник *leise* "тихий" експлікує поодинокі

повторення, напр. чоловічого сміху, завдяки сполученню з іменниками в функції обставини часу *von Zeit zu Zeit* тощо: *Dann wurde es still, und nur von Zeit zu Zeit vernahm ich Laute wie Kichern oder leises männliches Auflachen, dann wieder nichts* [U.Kolb 1995, 104]. На ***збільшення періодичності*** звуків свисту, покашлювання, стуку дощу тощо вказують у словникових дефініціях низки дієприкметників прислівники *mehrmals* "неодноразово", *hintereinander* "один за одним", прикметник *gleichmäßig* "рівномірний", дієприкметник *ununterbrochen* "той, що не переривається" тощо. Так, прикметник *brausend* акцентує увагу на тривалих періодичних звуках, продукованих вітром або хвилями, що засвідчує його словникова дефініція [Duden 1989, 281].

Градуальний складник значення досліджуваних одиниць фіксує ступінь вияву позначеної ознаки за параметрами "більший або менший за норму" та відбитий у значенні прикметників і дієприкметників із семантикою кількості, оцінки й шкоди. *Кількісні* параметри звучання відображено градуальними прикметниками на позначення гучності, висоти й різкості, які виражають більш стабільні якості, ніж дієприкметники. Семантику прикметників визначаємо відповідно до шкали із застосуванням процедури відхилень від прийнятної для людини норми звуку, актуалізованої прикметником *hörbar*. Спектр більших за норму звуків задається прикметником *laut*, який вказує на зростання ступеня гучності звуку: від *laut* "гучного" до *lautstark* "дуже гучного", *überlaut* "занадто гучного", *ohrenbetäubend* "надгучного". Менша гучність тихих звуків позначається прикметником *leise*, є більш деталізованою, виявляючи вісім ступенів гучності: *leise* "тихі", *halblaut* "негучні", *gedämpft* "приглушені", *verhalten* "стримані", *flüsternd* "дуже тихі", *unhörbar* "ледь чутні", *tonlos* "беззвучні" й *stumm* "абсолютно беззвучні" звуки. При визначенні ступеня гучності звуків, продукованих побутовими приладами – телевізором, автомагнітолою – німецькомовні комуніканти надають перевагу прикметникам *laut* або *leise*. Ці одиниці, сполучаючись із інтенсифікатором *übermäßig* "надмірно", прислівником *so* "настільки" тощо, позначають дуже гучні або ледь чутні звуки. Так, щоб не чути гучних звукових сигналів інших автомобілів, окремі водії навмисне збільшують гучність магнітоли, що виражено сполученням прикметника *laut* з прислівником *so*: *Ronny stellt das Autoradio laut, so laut, dass er kein Hupen hören kann* [Schramm 1997, 149]. Навмисне зменшення гучності стуку черевиків, позначене сполученням прикметника *leise* з прислівником *so*, допомагає людині залишитися непоміченою: *Ich nahm den*

Hintereingang von unserem Block und als ich im obersten Stockwerk ankam, trat ich in meinen Mongoleistiefeln so leise wie möglich auf, damit ich nicht klingelte [Wagner 1997, 117].

Оцінні характеристики значення досліджуваних одиниць спираються на кількісні й вербалізуються градуальними прикметниками на позначення приємних і неприємних звуків. Норма оцінки відображає досвід сприйняття приємного звучання й представлена позитивною оцінкою, яка вербалізується прикметником *gleichmäßig* "рівномірний". На збільшення приємного звучання вказують одиниці з семантикою консонансного звучання: звучного "*klanglich*"; повного "*klangvoll*", бездоганного "*wohlklingend*" і гармонійного "*harmonisch*", мелодійного "*sonor*". Так, мелодійність оркестру створює гарний настрій, викликає приємні спогади й приносить людині насолоду: *Sie genoß den satten, vollen Klang des Orchesters, und ihr Lieblingsinstrument war die Klarinette, deren samtweichen Ton sie stets mit Arons ausgeglichenem Temperament in Verbindung brachte* [Schneider 2000, 223]. Зменшення приємного звучання зумовлене зростанням різкості звуку на кількісних шкалах і відображене одиницями на позначення: неприємних голосів, напр. *schrill* "різкий", *heiser* "сиплий", або дисонуючих музичних звуків, напр. *misstönend*.

Екологічні характеристики значення досліджуваних одиниць співвідносяться з кількісними й оцінними параметрами, об'єктивуючись прикметниками й дієприкметниками з семантикою шкоди або користі. *Шкідливість* як нав'язливий вплив на органи слуху людини відображений такими одиницями: *laut* "гучний", "*geräuschvoll*" тощо. Значення шкоди одиниці з семантикою кількості набувають внаслідок сполучуваності з інтенсифікатором *ganz* "дуже", прислівником *so* "настільки" тощо. Так, взаємодія градуальних прикметників *laut*, *hoch* з інтенсифікатором *ganz* "дуже", прислівниками зі значенням часу *immer* "завжди" й *manchmal* "інколи" підкреслює шкідливий вплив тривалих гучних шумів електропоїзда на потребу людини у сні: *Uwe wohnte schon über fünf Jahre in dem alten Haus, und er hörte nur noch die erste Bahn richtig, Rauschen, Schleifen, manchmal ein hoher Schleifton, rhythmische Schläge, leise, immer lauter werdend, ganz laut, das Haus erzitterte unter den Schlägen <…>Und der Schlaf war ganz weit weg* [Morgner 1992, 278]. *Нешкідливість* або корисність звуків, позначена одиницями *geräuschlos* "безшумний", *leise*, пов'язана з приємною оцінкою звуків природи або мелодій. Так, заспокійливий вплив тихого плескоту

хвиль виражає прикметник *leise*: *Er macht die Fenster weit auf, und* <u>*das Wasser klatscht leise gegen die Mauer*</u>. <…> <u>*und klatscht uns in den Schlaf*</u> [Naters 1999, 63]. Семантика екологічності звучання властива також групі одиниць зі значенням *протидії руйнівній силі звуку*, які вербалізують досвід людини у захисті від шкідливих звуків, напр. *schalldämpfend* "звукоізоляційний".

Кожен рівень параметрального компонента концепту KLANG сприяє формуванню значення досліджуваних одиниць: перцептивний рівень відображає базові знання про просторові й темпорально-ритмічні властивості звучання; градуальний рівень втілює розуміння людиною кількісних параметрів звуків, їхню співвіднесеність із нормою і відхиленням від неї. Процедурний рівень репрезентує невербалізовані знання, пов'язані з операцією градуювання й семантико-когнітивними механізмами комбінаторики. Дослідження всіх рівнів семантики прикметників і дієприкметників на позначення звучання створює умови для пояснення їхньої сполучуваності з іншими частинами мови.

1. *Бабакова О. В.* Семантична структура та функціонування дієслів звучання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О. В. Бабакова. – Запоріжжя, 2007. – 20 с. 2. *Глушич О. Д.* Существительные-звукообозначения в русском языке и их функционирование в художественной речи: автореф. дис. канд. филол. наук: спец. 10.02.01 "Русский язык" / О. Д. Глушич. – К., 1986. – 24 с. 3. *Гунина Н. А.* Концепт "звучание" и его вербализация в английском языке / Н. А. Гунина // Когнитивная семантика: 2-я Междунар. школа-семинар по когнитивной лингвистике, 11–14 сент. 2000г.: материалы. – Тамбов: Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – Ч. 2. – 2000. – С. 29–32. 4. *Корниенко Л. М.* Структурно-семантические особенности звукоподражательных глаголов современного немецкого языка: дис. канд. филол. наук: 10.02.04 / Людмила Михайловна Корниенко. – К., 1982. – 222 с. 5. *Мерзлякова А. Х.* Типы семантического варьирования прилагательных поля "Восприятие". На материале английского, русского и французского языков / А. Х. Мерзлякова. – М.: Эдиторал УРСС, 2003. – 352 с. 6. *Becher, J. R. Abschied* / Johannes Robert Becher. – Berlin-Weimar: Aufbau Verlag, 1981. – 450 S. 7. *Duden:* Deutsches Universalwörterbuch. – Mannheim-Wien-Zürich: Dudenverlag, 1989. – 1816 S. 8. *Kolb, U.* Eine Liebe zu ihrer Zeit / U. Kolb. – Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1995. – 143 S. 9. *Morgner, I.* Rumba auf einem Herbst / I. Morgner. – Hamburg-Zürich: Luchterthand Literaturverlag GmbH, 1992. – 377 S. 10. *Naters, E.* Königinnen / E. Naters. – Köln: Verlag Kiepenheuer + Witsch,

1999. – 151 S. 17. 11. *Schneider, R.* Schlafes Bruder / Robert Schneider. – Leipzig: Reclam Verlag, 1996. – 206 S. 12. *Schneider, R.* Die Unberührten / Robert Schneider. – München: Albrecht Knaus Verlag, 2000. – 253 S. 13. *Schramm, I.* Aprilmechanik / I. Schramm. – Berlin: Verlag Volk und Welt, 1997. – 319 S. 14. *Wagner, B.* Paradies / B. Wagner. – Berlin: Ullstein, 1997. – 440 S.

Боднар І. М., викладач,
Львівський національний університет імені Івана Франка

ОБ'ЄКТ ТА СУБ'ЄКТ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Концепти, які позначають основних учасників дидактичного процесу, – того, хто навчається, і того, хто навчає, характеризуються різними семантико-когнітивними зв'язками. Виражені мовними засобами складні соціокультурні відносини між учасниками дидактичного процесу і є предметом даного дослідження.

Ключові слова: *семантичне значення, концепт, концептуальна ознака.*

Концепты, обозначающие главных участников дидактического процесса – обучаемого и обучающего – характеризуются разными семантико-когнитивными связями. Социокультурные отношения между участниками дидактического процесса, выраженные посредством языковых форм, являются предметом данного исследования.

Ключевые слова: *семантическое значение, концепт, концептуальный признак.*

Concepts referring to two main participants of the process of edification, the trainee and the trainer, are characterized by semantic and cognitive ties of different types. Their sophisticated socio-cultural relationships expressed through linguistic instruments are the subject of the survey.

Key words: *semantic meaning, concept, concept features.*

Концептосферу ОСВІТА утворює множина концептів, пов'язаних із процесом навчання. **Об'єктом** цього дослідження є концепти, що передають поняття ***особа, котра навчається*** та ***особа, котра навчає***, тобто дві взаємопов'язані сторони, без яких дидактичний процес неможливий.

Спроба визначити семантико-когнітивні зв'язки між цим учасниками процесу передачі та отримання знань і становить **мету** лінгвістичної розвідки.

Актуальність теми пов'язана із вивченням і систематизацією реалій дійсності через їх актуалізацію засобами мови.

Як відомо, семантичний простір мови та концептосфера є однорідними за своєю природою – це ментальні сутності. Різниця в тому, що мовне значення прикріплене до мовного знака, а концепт як елемент концептосфери далеко не завжди по'вязаний із конкретним мовним знаком. Він може виражатися багатьма мовними знаками, їх сукупністю, а може й не мати відображення в системі мови [Попова, Стернин 2007, 88–89; Рудакова 2004, 53].

Дослідження, що проводяться в рамках когнітивної наукової парадигми, виявляють одну дуже важливу закономірність, яка лежить в основі процесів сприйняття і обробки інформації: онтологічне протиріччя когнітивної діяльності мовної особистості підказує суміщення структурно-орієнтованого і власне інтерпретативного підходу до аналізу мовних фактів, інакше кажучи, вказує на необхідність "спаювання" методів когнітивістики і семіотики [Самигуллина 2007, 16–17].

Як відомо, лінгвістична одиниця представляє концепт у мовній комунікації не повністю, а з допомогою своєї семантики лише транслює ряд головних ознак концепту, які є важливими для певного повідомлення. Повністю увесь концепт у всій розмаїтості свого змісту актуалізується множиною мовних засобів, кожен із яких передає лише певний концептуальний фрагмент [Рябкова 2012, 187]. Лексичні та фразеологічні одиниці й інші стійкі лінгвістичні засоби, наявні в системі мови, актуалізують концепти, задіяні в комунікативному процесі.

Саме таким є концепт що відображає поняття ***навчання, передача / отримання інформації***. Оскільки для виконання дії передачі – прийому інформації, інструкції тощо, потрібно дві сторони, маємо відповідно суб'єкт (той, хто передає інформацію) та об'єкт (той, хто приймає інформацію) навчального процесу.

Кожна зі сторін як із когнітивної, так і з семантичної точки зору, представляє певний концепт з відповідними концептуальними ознаками (КО).

До концепту [ЛЮДИНА, КОТРА НАВЧАЄТЬСЯ] входять такі концептуальні угрупування (КУ): «людина, що дорослішає», «людина, що отримує знання», «молодий науковець», «початківець»,

«людина, що володіє знаннями/інформацією» та «людина, що не володіє знаннями/інформацією».

КУ «людина, що дорослішає» представлене лінгвістичною одиницею *alumnus/alumna*. Ці слова передають смисл [людина, котра навчається] в ретроспективному плані, – вони актуалізують поняття *postgraduate* в буквальному сенсі – '*особа, яка вже завершила навчання*'. Слід зазначити, що ця концептуальна ознака є особливістю англійської мовної картини. Також цей концепт – один із небагатьох в англійській мові, який наділяє репрезентанта гендерною ознакою.

КУ «людина, що отримує знання» представляють лексеми *bookish, bookworm, educable, learner, pupil, student, scholar, docile, train* (подано в послідовності спаду питомої ваги смислового компонента – education). Синонімом до *bookworm* є слово *swotter,* яке також передає концептуальну ознаку 'особа, що багато читає'. Проте, якщо '*bookworm*' характеризує інтелектуала, для якого книга є джерелом інформації, то '*swotter*' – людина, яка використає прочитану, а вірніше 'зазубрену' інформацію максимум один раз. Той факт, що іменник *swotter* не зареєстрований у жодному з лексикографічних джерел як самостійна одиниця (а тому й не може бути концептуальним конституентом) наводить на думку, що менталітет британців не сприймає поняття 'читати, щоб забути'.

Для актуалізації КО «початківець» в англійській мові служать лексичні одиниці: *beginner, freshman, abecedarian, amateur, catechumen, fledgeling, freshman*. Репрезентанти цієї групи позначають особу, яка починає освоювати певну сферу життя, досі їй невідому, тобто знаходиться на початковому етапі навчання. Характерно, що синонімічний ряд у лексикографічних джерелах у всіх лексем *beginner, abecedarian, amateur* ідентичний, завдяки чому їх би можна було вважати 'ідеальними синонімами'. Початкове значення *catechumen* – особи, що починає освоювати церковні догми – перейшло в загальний узус, позначаючи 'новачка' в будь-якій сфері.

КУ «початківець» презентує доволі велика кількість лексичних одиниць, у семантиці яких присутні метафоричні ознаки, адже асоціюються вони з особою, яеа є 'зеленою', себто неосвіченою та недосвідченою, 'свіжою', подібно до 'пташеняти (жовторотого)'. Тут можна виділити такі групи, відповідно до опорного компонента: а) соматизми *in embryo, tenderfoot, babe*; б) зооморфізми *colt, fish, greenhorn, nestling;* в) флоризми *in the bud, buckwheater,*

greeny/greenie, hayseed; г) інші метафори: *in its infancy, raw recruit, new kid on the block*. На противагу КО «початківець» виступає фразеологізм *old hand* для позначення ознаки «професіонал». На відміну від *fledgeling* або *greenhorn*, *freshman* хоча й містить елемент образно-емотивного значення, проте має чітко виражену смисленнєву форму – початківець, а саме студент першого року навчання, і тому ця лексема формує центральну частину означеної концептуальної групи.

КУ «людина, що володіє знаннями/інформацією», або «інтелектуал», та антагонічне КУ «людина, що не володіє знаннями/інформацією» презентовані такими мовними засобами: *educated, educationalist, informed, learned, literate, savant, scholar, scholarly, lettered, intellectual, read, ripe ma ignoramus, ignorant, illiterate, stupid, unlettered, uneducated*.

Набуття знань та володіння багатим інтелектуальним потенціалом, або ж відсутність цих рис у особи виражаються також фразеологічними одиницями зі структурними компонентами *brain, mind, head* (що одразу асоціюється із наявністю/відсутністю 'голови', або розуму): *egg-headed, strong-minded – absent-minded, empty-minded, giddy-brained, rattleheaded, rattlebrained, blockhead, empty-headed, featherbrained, harebrained, airheaded, dummkopf, puddinghead, softhead*. Крім *brain* та *head*, соматизми *foot, brow* також є складниками лексичних одиниць, що передають ознаки цієї концептуальної групи: *highbrow – low-brow, middlebrow; tenderfoot*. Нейтральне забарвлення мають периферійні складники з компонентом *raw* – '*сирий*', тобто ще недосвідчений, такий що буде розпочинати навчання: *raw recruit, rawness*.

Ignorant, illiterate, unlettered, uneducated характеризують особу, яка не отримала /недоотримала знання (інформацію). Якщо *ignorant* – особа, що з певних причин є незнаючою (хоча не виключено що має документ про освіту), то *uneducated* – особа, яка ніде не навчалась, проте це не заперечує її інтелектуальних можливостей. Порівняйте: *An ignorant person can be dangerous. I'm ignorant of mathematics. Uneducated but highly intelligent person*. [RHD]. Початкове значення понять *illiterate* та *unlettered* – 'необізнаний у літературі': *Unlettered though highly trained in science*. [RHD]. Лексема *illiterate* також розвинула значення '*неосвічена особа, така яка не вміє читати і писати*', актуалізація якого відбувається не лише на семантичному, але й на асоціативному рівні мовної свідомості. Вислів відомого поета про те, що 'неуцтво – це пітьма' підтверджується мовними

фактами: особа, яка не має елементарних знань є в ‘темноті’: *benighted, in the dark, unenlightened*.

Savant в англійській мові позначає «контр-інтелектуала» – людину з ментальними розладами, яка проте є ‘генієм’ у певній сфері. На семантичному рівні слово *savant* можна вважати класичним прикладом енантіосеми – воно одночасно має і позитивну, і негативну оцінювальну характеристику.

Концепт [ЛЮДИНА, КОТРА НАВЧАЄ] представлений такими КУ: «людина, що займає пост», «людина, що робить кар’єру», «людина, що працює», «людина, що володіє ресурсом», «людина, що піклується про молоде покоління».

Лексичні одиниці *professor, professorate, docent, lecturer, director, teach, advisor, counselor* представляють КУ «людина, що займає пост». Асоціативно близьку до неї КО «людина, що робить кар’єру» презентують слова *academic, academician, master*. Поняття «людина, що працює», яке пов’язане з двома попередніми як семантично, так і когнітивно, представлено словами *educationalist, pedagogue-pedagog, teacher, teaching, lecturer, faculty*. Семантика більшості цих ЛО не виходить за межі однієї і тієї ж понятійної категорії.

КУ «людина, що володіє ресурсом» актуалізоване в мові за допомогою лексичних одиниць: *educator, lecturer, teach, teacher, master*. Значення *master – магістр, учитель* існувало ще в Давньоанглійській мові, хоча питома вага цієї лексеми як складника концепту, що входить до концептосфери освіта – на межі центру та периферії. У сучасній англійській мові смисл *master – професіонал у певній галузі* є більш популярний. Проте, цей смисл накладається і на ‘освітянське’ значення цього поняття – адже для того, щоб навчати інших, потрібно самому бути професіоналом та володіти певними ресурсами. А особа, яка має багатий багаж знань та умінь, у народі асоціюється з ‘розумними’ або ‘високого рангу’ і маркується зооморфізмами та флоризмами: *ivory-tower, owlish, mandarin*, які утворюють периферію цього КУ.

До КУ «людина, що піклується про молоде покоління» належать поняття *instructor, mentor, train, instruct, coach*. Внутрішня (смислова) форма семи *instruct*, яка має розгалужену частиномовну сітку, наближена до концептуальної ознаки [примусова дія] (див. далі [процес навчання/учіння]) особливо через фразеологічні одиниці *brainwash, break in, clue in, drum into*, проте не акцентує на цій КО. Реалізація поняття [спонукати до навчання] здійснюється через

опосередковані смислові ознаки "скеровувати в правильному напрямку; забезпечувати повною інформацією; наказувати; навчати".

Процес навчання, отримання нових знань та умінь, не завжди є добровільним. Іноді кореляція між [особою, що навчає] (суб'єктом дидактичного процесу) та [особою, що навчається] (об'єктом дидактичного процесу) має характер примусу, натиску, тиску з боку першої. Підтвердженням цьому є значення і визначення лексичних одиниць, через які цей концепт реалізується в мовній свідомості носіїв мови – синонімами до *inculcate, indoctrinate,* які уже самі по собі несуть асоціативний елемент сили, є поняття *brainwash, beat into, instill, implant* (пор. укр. *промивати мізки, вбивати/втовкмачувати (в голову), насаджувати/прививати (ідею)* .

На противагу їм, поняття *initiate, extracurricular, extramural* містять смисловий елемент [добровільного потягу до знань], [потребу в додаткових знаннях]. Крім того, в англійській ментальності існує поняття [трудитися/навчатися наполегливо ночами] актуалізоване лексемою *lucubrate*. Існування таких двох груп концептуальних ознак – [спонукання до отримання знань] та [добровільного потягу до знань] – наводить на думку, що отримання знань, як і сам процес навчання, займають важливе місце у свідомості англійців.

Описуючи реалії, що існують у ментальності народу – носія мови за допомогою лінгвістичних засобів цієї ж мови, ми будуємо мовну картину світу, яка включає в себе як мінімум три компоненти – світ дійсності, світ мислення та світ мови [Джиоева 2006, 46]. Справді, реалії що нас оточують, фільтруються крізь призму менталітету народу та відтворюються у його мовній свідомості.

Дослідивши концепти, що характеризують двох основних учасників дидактичного процесу, які в свою чергу є складниками концептосфери ОСВІТА, можна краще зрозуміти соціо-культурні зв'язки, що виникають між ними. Зрозуміло, що суб'єкт навчання – особа, яка навчає – свідомо чи підсвідомо домінує над об'єктом цього процесу – особою, яка навчається. Таке домінування виявляється у різних формах: від порад, інструкцій, вказівок до строгих вимог і примусу. Описуючи реалії дійсності за допомогою семантики одиниць мови, ми тим самим виявляємо семантико-когнітивні зв'язки як всередині концептів, так і на між концептуальному рівні.

1. *Рудакова А. В.* Когнитология и когнитивная лингвистика / А. В. Рудакова. – Воронеж: Истоки, 2004. – 80 с. 2. *Рябкова Е. С.* Лингвокультурный концепт как элемент языка и культуры / Е. С. Рябкова // Альманах современной науки и образования, 2012. – №4 (59). – С. 187–188. 3. *Самигуллина А. С.* Когнитивная лингвистика и семиотика / А.С. Самилиина // Вопросы языкознания, 2007. – № 3. – С. 11–24. 4. *Попова З. Д., Стернин И. А.* Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин – М: АСТ Восток-Запад, 2007. – 314 с. 5. *Джиоева А. А.* Английский менталитет сквозь призму языка: концепт "privacy" // Вестник МГУ. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2006. № 1 – С. 41–59.

Довідкові джерела

1. Англо-український фразеологічний словник / Уклав К. Т. Баранцев. – К.: Знання, 2006. – 1056 с. 2. Collins English Dictionary – Complete and Unabridged 10th Edition 2009: www.dictionary.reference.com 3. Dictionary.com Unabridged – Based on the Random House Unabridged Dictionary, © Random House, Inc. 2006: www.dictionary.reference.com 4. Longman Dictionary of Contemporary English: www.ldoceonline.com 5. Oxford Dictionaries: www.oxforddictionaries.com 6. Roget's 21st Century Thesaurus, Third Edition: www.bartleby.com.

Бойко О. О., магістрант,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР УСНОЇ РЕКЛАМИ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (на матеріалі французької мови)

У статті проаналізовано ефективність використання мовленнєвого жанру реклами як одного із засобів навчання французькій мові. Здійснено спробу вивчення рекламного жанру у світлі лінгвометодичного підходу.

Ключові слова: *мовленнєвий жанр, міжкультурна комунікація, комунікативна компетенція, мовленнєво-жанровий підхід, методика викладання іноземних мов, лінгвістика.*

В статье анализируется эффективность использования речевого жанра рекламы как одного из средств обучения французскому языку. Сделана попытка изучения рекламного жанра в свете лингвометодического подхода.

Ключевые слова: *речевой жанр, межкультурная коммуникация, коммуникативная компетенция, жанровый подход, методика преподавания иностранных языков, лингвистика.*

The article analyses the efficiency of advertisement genre as one of the means in teaching French. An attempt to study an advertisement genre in terms of linguomethodology is maked.

Key words: *discourse genre, cross-cultural communication, communicative competence, genre-based approach, foreign language teaching methodology, linguistics.*

Із нестримним розвитком нових технологій зростає потреба у взаємодії між представниками різних культурних спільнот. Як справедливо відзначав Е. Сепір, «необхідність спілкування змушує мовців, що розмовляють однією мовою, вступати в безпосередній або опосередкований контакт з мовцями, що розмовляють сусідніми та культурно домінуючими мовами» [Сэпир 1993, 173]. Особливо актуальною така ідея стає в умовах активного зближення, чи навіть «стиснення», яке переживає сучасне суспільство. Уведений іще 1962 року Маршалом Маклюеном термін «global village» [McLuhan 1964] для опису нової саме на той час комунікативної, а згодом і культурної ситуації з кожним днем виправдовує закладений у нього смисл.

Під час взаємодії у будь-якій галузі з представниками будь-якого культурного середовища неможливо уникнути **міжкультурної комунікації** (далі – МК) як «процесу спілкування (вербального і невербального) людей (груп людей), які належать до різних національних і соціальних лінгвокультурних спільнот, як правило, послуговуються різними ідіоетнічними мовами (або різними соціальними діалектами однієї мови)» [Помірко 2010, 24]. МК характеризується використанням засобів мовного коду з культурно-специфічними смислами, а також стратегій і тактик спілкування, що відрізняються від тих, які вони вживають під час інтеракції в умовах гомогенного культурного простору. Кожен з учасників спілкування має свою **комунікативну компетенцію**, яка, проте, може стати причиною комунікативних невдач, тобто недосягнення ініціатором спілкування комунікативної мети, що призводить до відсутності взаєморозуміння комунікантів або комунікативного шоку, який полягає в усвідомленні несумісності норм і традицій спілкування, що виникає в умовах безпосереднього спілкування і часто стає причиною культурного шоку на психологічному рівні. Саме тому в процесі МК важливо знати про

наявність специфічних дискурсів, не властивих іншій культурі, і незбігів у втіленні формально однакового типу дискурсів.

У рамках власне лінгвістичного дослідження таких дискурсів, в умовах МК, услід за дослідником Р. Помірко, виділяємо мовленнєво-жанровий підхід до організації мовного коду в спілкуванні. **Мовленнєвий жанр** (далі – МЖ) в МК – вияв свідомості людини, «її культури та належності до певного етносу, самобутності світосприйняття, міфічного та лінгвокреативного мислення, мовних одиниць – символів, фігур і тропів, творення яких – це пошук міжкультурних образних ознак реальних предметів і явищ» [Помірко 2010, 5]. Неможливо пізнати певну мову і культуру без оволодіння системою МЖ, властивих конкретній лінгвокультурній спільноті. Як переконливо свідчать результати останніх досліджень у галузі функціонально-комунікативної, антропозорієнтованої лінгвістики, одним із найважливіших складників комунікативної компетенції носія літературної/розмовної мови є успішне оволодіння ним дискурсивними законами, включаючи вміння створювати та інтерпретувати різноманітні МЖ. З цього робимо висновок, що недостатня вивченість проблеми жанрової специфіки організації мовного коду в аспекті МК – серйозна перешкода на шляху розвитку теорії та практики спілкування носіїв різних лінгвокультур.

У цьому контексті хотілося б згадати погляди лінгвіста Дж. Свейлеса, який вважає, що жанр грає роль посередника між індивідом і суспільством [Swales 1990]. Учений пов'язує жанр із дискурсивною практикою, прийнятою в суспільстві і вказує на залежність структури і змісту від заздалегідь обумовлених і встановлених цілей і соціальних механізмів, що його регулюють. Дж. Р. Мартина образно зауважив, що «... жанри це те, як відбуваються події, для вираження яких використовується мова» (тут і далі переклад наш. – О. Б.) [Martin 2005, 250].

У науковій літературі представлено безліч визначень МЖ, проте єдиної і чіткої, а найголовніше, загальноприйнятої дефініції й досі немає. Усі існуючі концепції, за словами В. Дементьєва [Дементьев 2010], можна розділити на три групи за способом визначення МЖ.

Перша – аристотелівська, де жанр – це комплекс стійких художніх канонів. Поняття жанру тут або специфікується до меж художньої літератури, що унеможливлює його використання в лінгвістичному полі дослідження, або ж навпаки, занадто генералізується, не дозволяючи застосування більш конкретних підходів до його вивчення.

Другий підхід ґрунтується на описі окремих аспектів жанрової організації мовлення, представлений дослідженнями Шведової [Шведова 1960], Гольдіна [Гольдин 2002], Костомарова [Костомаров 2005]. МЖ вивчається як стійка форма мовлення і мовленнєвої поведінки, сукупність обов'язкових притаманних їй ознак, що вирізняють його з-поміж інших жанрів. Його недоліком є брак цільності та універсальності.

Школа М. Бахтіна [3], підтримана і розвинена А. Вежбицькою [Вежбицка 1997], Н. Арутюновою [Арутюнова 1992], В. Дементьєвим [Дементьев 2010], Лепетюк [Лепетюк 2005], вважає МЖ «…відносно стійкими типами висловлювань…», виробленими у певній сфері використання мови [Бахтин 1996, 237]. Визначальною ознакою МЖ, за Бахтіним, є його діалогічність: це не просто окреме висловлювання, що існує лише як абстрактне поняття, а необхідний елемент у структурі цілісного діалогу. Інші ознаки МЖ: цілеспрямованість, завершеність, зв'язок з певною сферою спілкування. На наш погляд, найбільш цілісну і чітку концепцію пропонує останній підхід, в рамках якого можливі інші розвідки, присвячені МЖ. Саме тому ми спираємось на погляди Бахтіна, розглядаючи такі риси МЖ: тематична єдність, композиційна цілісність та стилістична організація.

МЖ активно вивчається не лише у межах комунікативної лінгвістики, а й психолінгвістики, культурології та когнітивної лінгвістики. Відповідно до того, який напрямок представляють послідовники теорії Бахтіна, В. Дементьєв запропонував розділяти лінгвістичне вивчення МЖ, або ж генристику, та прагматичне вивчення МЖ, або жанрознавство [Дементьев 2010]. Останнім часом набуває поширення тенденція виділення третього напрямку, що займається вивченням МЖ, – комунікативної генристики. Вона дозволяє розглядати МЖ як перехідний елемент між мовою і мовленням, як засіб формального оформлення соціальної взаємодії.

Використання теорії МЖ у методиці викладання іноземних мов (далі – ІМ) знаменувало собою своєрідний перехід від переважно описового характеру дослідження МЖ до його більш практичного використання. Як зазначила професор американського університету Селс-Мерсіа, головною компетенцією у навчанні ІМ є дискурсивна [Celce-Murcia 2000]. А дискурс є ніщо інше, як сукупність різних МЖ. Прикладом такого методичного підходу є вузькоспеціалізоване вивчення французької мови для ділового спілкування, з науковою метою, навіть для туризму, адже МЖ, як фрейми, як репертуар, що його виробляє кожна сфера людської діяльності, незамінні у

ефективному опануванні мови, особливо у відносно короткий термін. При цьому у свідомості учня виникають уявлення щодо культурних особливостей країни, мова якої вивчається. Таким чином, можна говорити і про можливість розвитку іншомовної комунікативної компетенції, яка охоплює, згідно з О. Солововою, мовну, мовленнєву, соціолінгвістичну, соціокультурну, стратегічну, дискурсивну та соціальну компетенції [Соловова 2002]. Особливості вироблення деяких із них ми продемонструємо на прикладі одного із МЖ, на яких побудований автентичний підручник з французької мови рівня A2-B1 «Tout va bien – 2».

Найбільш цікавим, а найголовніше, незвичним у методичний літературі засобом навчання ІМ є МЖ реклами. Жанр усної реклами, який входить до складу рекламного дискурсу та визначає культурно-мовленнєвий характер ситуації купівлі, вже протягом тривалого часу привертає увагу до себе як до актуального, суспільно важливого елементу людської взаємодії. Дослідниками МЖ оферт як один із жанрів усного розмовного мовлення сприймається досить антагоністично, адже вона має неспецифічні для жанру риси. Сьогодні більш популярними є інші види реклами, особливо друкованої, які підсилюються сучасними технічними засобами. Американські дослідники маркетингу взагалі «не відносять особистий продаж (безкоштовні похвальні промови, згадки про товар) до реклами» [Гергесова 2002, 5]. Однак, якщо поглянути глибше, основою будь-якої матеріальної рекламної продукції є саме усна реклама як первинний жанр комерційної сфери. До того ж, головна відмінність усної реклами від її письмової форми полягає в наявності у ній характерних для розмовного мовлення властивостей імпровізації, непідготовленості. З точки зору покупця, вона є більш привабливою, адже містить значно більшу кількість інформації про товар, а також послаблює так званий захисний бар'єр невизначеності та недовіри, який, зазвичай, виникає при контакті із друкованою рекламою як відшліфованим, шаблонним засобом для продажу або занадто дорогої популярної продукції, або ж товарів, які мають сумнівну репутацію.

Реклама, з одного боку, надає споживачу відомості, необхідні для покупки та використання товару. З іншого, поєднуючи інформаційний принцип із сугестивним, справляє на людину емоційно-психологічний вплив, дозволяючи керувати не лише ситуацією, а й співрозмовником. Як бачимо на прикладі, поданому у підручнику, продавець рекламує кухонний комбайн, знаходячись,

очевидно, у виставковому павільйоні. Метою його є доведення інформації про товар до споживачів та імпліцитне спонукання їх до рішення про купівлю шляхом аргументованого наочного переконання. Особливу увагу привертає структура та принципи побудови цього МЖ. Зазвичай, одним із головним компонентів реклами є логотип, тобто буквено-символічний або словесний знак компанії виробника, який впливає на підсвідомість людини як стереотип довіри, якості або ж сигнал до відторгнення будь-якого виробу цієї фірми [Баландина 2005]. У даному у «Tout va bien – 2» прикладі ми не чуємо жодної назви, що дозволяє уникнути ситуації, коли асоціативна пам'ять заважає сприйняттю нової інформації.

Також рекламі, як письмовій так і усній, притаманна ознака наявності слогану – короткого лозунгу або девізу, що відображає унікальну якість товару [Баландина 2005]. Традиційно, він подається експліцитно та покликаний одразу привернути до себе увагу. У зазначеному в підручнику прикладі маємо незвичний підхід до використання слогану, який вливається в контекст: *« Alors, Madame, c'est oui ? Vouz me le prenez ? Bravo, voilà une maîtresse de maison qui sait vivre avec son temps ! Vous voyez, mesdames et messieurs, cela ne coûte rien ou presque de dire oui au confort dans la cuisine. Pensez-y bien. Vouz allez rentrer chez vous et ce soir, ou demain, vous vous direz « Ah ! si j'avais su, je l'aurais, je l'aurais acheté... » mais trop tard. Alors sautez sur l'occasion, n'hésitez plus... »* .

На наш погляд, така його інтерпретація дозволяє ефективніше взаємодіяти з покупцем, провокуючи його на роздуми, на можливість все вирішити самому, без відчутного нав'язування, адже *«Cela ne coûte rien ou presque rien de dire oui au confort dans la cuisine»*.

Основний текст містить назву товару, в нашому випадку *«robot ménager multi-fonctions»*, та так звану, унікальну торгову пропозицію, у якій виявляється його специфіка та наводяться аргументи на користь покупки, порядок подання яких, на нашу думку, найактивніше привертає увагу. Властивості товару, виставленого на продаж, представлено у поступовій градації від найпростіших, помітних самому покупцю, до прихованих, неочікуваних, вигідних, які є вирішальними у процесі заохочення покупця. Отже, по-перше, маємо загальну характеристику апарата, яка підтверджує його конкурентоспроможність поряд з іншими представниками технічних засобів його ряду, він *« superbe », « multi-fonctions », « il va rĭvolutionner votre vie », « rapide, moderne, fonctionnel et facile a l'emploi»*. Далі, підтверджуючи на практиці усе раніше сказане, продавець залучає допоміжний засіб, такий як демонстрація цих можливостей перед

покупцями, знову й знову доводячи очевидну легкість у користуванні та багатофункціональність пристрою. Наступним кроком реалізації стратегії продавця є звертання уваги на оригінальність товару, яка вирізняє його з-поміж інших апаратів того ж класу. Тут це – вбудовані ваги для зважування продуктів, що дозволяє зекономити час, місце на робочому столі та мати усе під рукою.

Потім автор вдається до інтерактивного спілкування з публікою, буквально відповідаючи на її ще не поставлені запитання, провокуючи там самим діалог, що посилює ступінь уважності покупця або ж допомагає сконцентрувати його дещо розсіяну увагу. Традиційно, йдеться про цінову вигоду у зв'язку з товаром від виробника, який він безпосередньо реалізує без участі магазину, що значно зменшує ціну, можливість купівлі у розстрочку, гарантійний строк. Однак найвдалішим маркетинговим ходом, ми вважаємо, є промо-акція «Подарунок за покупку», а в нашому прикладі їх навіть два: портативний електронний таймер, який дозволяє залишити кухню та чекати на приготування їжі уже в іншій кімнаті, та магнітна паличка, призначена для безпечного відкривання гарячих кришок від каструль. Незвичним є наявність одразу двох подарунків, що відіграють роль остаточних рушіїв спонукання клієнта до придбання товару, саме їхня якість напряму впливає на шанси товару бути проданим, а в результаті на успішність самої рекламної кампанії, яка базується на використанні МЖ усної реклами.

Жанр усної реклами – результат творчого процесу, побудованого на креативності та маневреності презентації інформації, логіці та чіткості викладу думок, готовності відповідати на можливі запитання. Однак чи не найбільшу роль відіграє якість тексту, яка залежить від правильно використаних у ньому мовних засобів. Можна виділити три «виміри рекламного тексту як словесного утворення: звук, слово, речення» [Гузина 2002]. Отже, беручи до уваги чотири рівні мови, серед яких фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний та синтаксичний, спробуємо дослідити характер поданого у підручнику усного рекламного тексту.

Задля того, щоб текст був переконливим, він має бути простим та зрозумілим, цікавим та емоційним. Для вирішення цієї проблеми у мові існують стилістичні засоби, які беруть за основу одиниці кожного із зазначених нами рівнів мовної структури. Серед них у розглянутому нами прикладі можна виділити такі: риторичне запитання: *«Qui parmi vous aurait imaginé ce matin qu'il trouverait aujourd'hui même la réponse à ses besoins en cuisine ? Personne, n'est-ce pas ?»*. Також використовується

епітрошазм, який полягає у підсиленні значення використаних слів – переваг комбайна – через чітке та лаконічне їх промовляння: *«Ce superbe robot-ménager multi-fonctions qui va révolutionner votre vie n'a pas son pareil dans le monde: rapide, moderne, fonctionnel et facile à l'emploi!».* Мають місце і фрази-кліше типу: « *une occasion à ne pas rater», «n'a pas son pareil dans le monde», «sautez sur l'occasion», «n'hésitez plus»;* паралелізм, який дозволяє збільшити смислове навантаження слова, тут *facile ma rapide*: *«Ce superbe robot-ménager multi-fonctions qui va révolutionner votre vie n'a pas son pareil dans le monde: rapide, moderne, fonctionnel et facile à l'emploi ! Par conséquent la cuisine devient un jeu d'enfant, tout se fait en un clin d'oeil».* Маємо приклад плеоназму, з допомогою якого наголошується обрана характеристика предмета, тобто його функція зважувати: *«une balance intégrée qui vous permet de peser vos aliments».*

Усі представлені стилістичні фігури допомагають створити більш яскравий образ товару та логічно сконцентрувати увагу покупця на необхідних моментах. Як допоміжний засіб атракції, а інколи й стимулювання уваги покупця використовуються різноманітні лексичні явища, серед яких синоніми *«Madame», «maîtresse de maison»*, при чому спостерігаємо помітну зміну ставлення до жінки, піднесення її до статусу справжньої господині, яка знається на користі та якості.

Важливі також ідіоми *«jeu d'enfant», «en un clin d'oeil», «vivre avec son temps»*, що роблять інформаційний потік простішим та доступнішим, ближчим до пересічного громадянина, до народу.

У рекламі також використовуються морфологічні засоби. Дієслово, як бачимо, вживається частіше через його можливості виражати експресивне спонукання, що справляє на людину більш сильний вплив. Особливо це виявляється у формі наказового способу на початку *«Approchez, approchez»*, всередині *«tenez, tenez»* та наприкінці «*pensez-y bien*», «*sautez sur l'occasion*», «*n'hésitez plus*». Такий систематичний принцип використання дієслів у наказовому способі цілком виправдано служить для налагодження та підтримки уваги споживача.

Використовуючи МЖ усної реклами, автори підручника надають учням змогу всебічно розвиватись, вміти логічно побудувати своє висловлювання, особливо усне, що традиційно вважається складним навіть для носіїв мови. Французи за своєю натурою досить педантичні, точність та конкретність для них – запорука успіху, саме тому поданий текст має на меті адаптувати учня до середовища країни, мова якої вивчається, а вміщені після нього завдання на

пошук аргументів у тексті на користь товару, його ціни, його вигідності для покупця, на встановлення послідовності викладу думок роблять використання МЖ усної реклами універсальним способом розвитку усіх необхідних компетенцій носія мови.

Детальне дослідження МЖ за трьома показниками, а саме тематикою, структурою та стилістичними особливостями, довів, що кожна сфера людської діяльності характеризується наявністю типових для неї форм спілкування, які сприяють полегшенню взаєморозуміння та ефективній взаємодії під час міжкультурного спілкування, служать мовленнєвою візитною карткою кожної лінгвокультурної спільноти, а також забезпечують інтеграцію індивіда у соціальні відносини.

1. *Арутюнова Н. Д.* Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис / Н. Д. Арутюнова // Жанры общения – М., 1992. – С. 53–55. 2. *Баландина Л. А.* Русский язык и культура речи [Электронный ресурс]: [учеб. для студ. заочной формы обучения] / Л.А. Баландина, Г.Р. Давидян, Г.Ф. Кураченкова, Е.П. Симонова. – М.: 2005. – Режим доступа: http://www.dofa.ru/open/book/1_russ/titul.htm#ogl 3. *Бахтин М. М.* Проблема речевых жанров / М. М. Бахтин // Собр. соч. в 5 т. – М.: Русские словари, 1996. – Т. 5: Работы 1940–1960 гг. – С. 159–206. 4. *Вежбицка А.* Речевые жанры / А. Вежбицка // Жанры речи: Сб. научных статей. – Саратов: Государственный учебно-научный центр «Колледж», 1997. – Вып. 1. – С. 99–111. 5. *Гергесова Л.* Промоутер как двигатель торговки / Л. Гергесова // СМ Номер один. – 2004.– С. 5. 6. *Гольдин В. Е.* Жанровая организация речи в аспекте социальных взаимодействий / В. Е. Гольдин, О. Н. Дубровская // Жанры речи. – Саратов, 2002. – Вып. 3 – С. 54 – 61. 7. *Гузина О. С.* Лингвистический анализ текста: [пособие для вузов] / О. С. Гузина. – Иркутск, 2002. – 163 с. 8. *Дементьев Д. Д.* Теория речевых жанров. Коммуникативные стратегии культуры / Д. Д. Дементьев – М.: Знак, 2010. – 600 с. 9. *Костомаров В. Г.* Наш язык в действии: Очерки современной русской стилистики / В. Г. Костомаров. – М.: Гардарики, 2005. – 287 с. 10. *Лепетюк І. Г.* Typologie du discours, leur analyse, classification et aspect intertextuel (Типологія дискурсу: мовленнєві жанри, їх аналіз, класифікація та інтертекстуальний аспект) / І. Г. Лепетюк. – К., 2005. – 102 с. 11. *Помірко Р.* Мовленнєві жанри в міжкультурній комунікації: [монографія] / Р. Помірко, Ф. Бацевич, А. Паславська. – Львів: ПАіС, 2010. – С. 30. 12. *Соловова Е. Н.* Пособие для студентов пед. вузов и учителей / Е. Н. Соловова. – М.: Просвещение, 2002. – 239 с. 13. *Сэпир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологи / Э. Сэпир; [пер. с англ. под ред. и с предисл. А. Е. Кибрика]. – М.: Прогресс, 1993. – С.173.

14. *Шведова Н. Ю.* Очерки по синтаксису русской разговорной речи / Н. Ю. Шведова. – М: Изд-во АН СССР, 1960. – 377 с. 15. *Celce-Murcia M.* Discourse and Context in Language Teaching [Електронний ресурс]: A guide for language teachers / M. Celce-Murcia, E. Olshtain. – NY: Cambridge University Press, 2000. – Режим доступу: http://elechina.super-red.es/celce-murcia.pdf 16. *Martin J. R.* The language of evaluation: appraisal in English / J. R. Martin, P. R. R. White. – Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p. 17. *McLuhan M.* Understanding Media: The Extensions of Man / M. McLuhan. – NY: McGraw Hill, 1964. – 318 p. 18. *Swales J. M.* Genre Analysis: English in Academic and Research Settings / J. M. Swales. – NY: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Augé H. Tout va bien 2! / H. Augé, M. D. Canada Pujols // Méthode de français – CLE International, 2005. – P. 164.

Бойко Т.В., к. філол. н., ст. викл.,
КНЛУ

ВЕРБАЛІЗАЦЯ ІДЕЙНОГО КОМПОНЕНТА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ MINNE / КОХАННЯ (на матеріалі лірики німецьких мінезингерів XII–XIV століть)

Стаття присвячена вербалізації ідейного компонента семантичної структури концепту MINNE / КОХАННЯ в ліриці мінезангу. На вербальному рівні ідейний компонент втілено в контекстах, де кон'юнктивними й афористичними засобами виражено ірраціональність, бажаність, уявність, підкреслену ідеалізацію зображуваних подій і осіб.

Ключові слова*: лінгвокультурний концепт MINNE, лінгвокультура, семантична структура концепту, вербалізація, національна картина світу, кон'юнктив, афоризм.*

Статья посвящена вербализации идейного компонента семантической структуры концепту MINNE / ЛЮБОВЬ в лирике миннезанга. На вербальном уровне идейный компонент воплощен в контекстах, в которых при помощи коньюнктивных и афористических средств выражены иррациональность, желанность, мнимость, подчеркнутая идеализация представленных событий и людей.

Ключевые слова*: лингвокультурный концепт MINNE, лингвокультура, семантическая структура концепту, вербализация, национальная картина мира, коньюнктив, афоризм.*

The article deals with ideological component of the concept MINNE *in the Minnesang lyrics. It is lingually represented in the contexts, where the irrationality, desirability, ostensibility, emphasized idealization of the depicted events and characters are expressed by means of conjunctive and by aphoristic means.*

***Key words**: lingual cultural concept* MINNE*, linguistic culture, semantic structure of the concept, verbalization, national lingual world view, conjunctive, aphoristic.*

Новітні лінгвокультурологічні розвідки є багатовекторними. Проте спільною в них є традиція дослідження національно-специфічних концептів як фрагментів концептосфери певної мови. Особливий інтерес викликає вивчення національно-культурної специфіки емоцій та їхніх когнітивних репрезентацій – лінгвокультурних концептів. **Актуальними** є сьогодні антропоцентрично спрямовані філологічні студії, що вивчають і описують номінативний простір внутрішнього світу емоцій людини певної епохи. Тому **метою** статті є дослідження вербального втілення ідейної складової лінгвокультурного концепту MINNE / КОХАННЯ як фрагменту концептуальної картини світу людини доби Середньовіччя. Наукова новизна пояснюється тим фактом, що в українській германістиці лінгвокультурологічний аспект дослідження MINNE / КОХАННЯ ще не був об’єктом ґрунтовного вивчення.

Зазначимо, що лінгвокультурний концепт MINNE є особливим концептом. Йдеться, відповідно до термінології С. Г. Воркачова, про окрему групу таких ментальних утворень, що відсилають до уявлень про основи людського існування. Тобто, це ті "універсалії духовної культури", сукупність яких утворює своєрідний "соціогеном" людства і які за допомогою мови забезпечують спадковість духовної культури. Характерними ознаками цієї групи концептів є: 1) світоглядна спрямованість, пов’язана з уявленнями про кінцеву мету життя (телеономність); 2) аксіологічність (оцінність) та "переживання" (емоціогенність); 3) складність (багатовимірність та ієрархічність) ознакового складу; 4) теоретичність як системність організації цього складу – виведення одних ознак з інших.

Однак, у мові, як вважає С. Г. Воркачов, є ще одне ім’я, що, можливо, більш органічно відповідає семантичним сутностям, які мають набір перелічених ознак. Це – "ідея". Його дослідження лексикографічних джерел підтверджують доцільність вживання цього терміна в подібній знаковій функції. Словники відображають такі семантичні характеристики ідеї: світоглядна спрямованість, семантична складність і теоретичність, семантична універсальність, синтетичність ідеї, етично-

оцінний характер, концептуальність. Ідея включає в себе усвідомлення мети та відображення свого предмета у формі ідеалу: не лише таким, яким він є, але і яким він повинен бути, тим самим оцінюючи його. Ідея – семантична сутність, що діалектично розвивається. Джерело її розвитку полягає в існуванні категоріальних протиріч, що заперечують її: разом з "тезою" у ній міститься і "антитеза", разом з концептом і "антиконцепт". Ідея успішності долі (щастя), наприклад, невіддільна від нещастя, справедливості – від несправедливості, патріотизму – від космополітизму. У такий спосіб С. Г. Воркачов пропонує ввести термін "лінгвокультурна ідея", що буде ще одним кроком у напрямі "синтезації" категоріального апарату сучасної лінгвоконцептології, ще однією "сходинкою вгору" [Воркачов 2007, 21–23; Воркачов 2010, 30].

Лінгвокультурний концепт MINNE містить у собі надзвичайно потужний ідейний потенціал, втілюючи моральний ідеал суспільної поведінки, який має бути гідно представлений у складі перелічених компонентів його семантичної структури. З огляду на це, опираючись на дослідження С. Г. Воркачова (теорія "лінгвокультурної ідеї") [Воркачов 2007, 21–22], ми доповнюємо семантичну структуру лінгвокультурного концепту MINNE ще одним компонентом – ідейним.

За І. Кантом, "ідея – це не що інше, як поняття досконалості, яка (досконалість) ще не існує в досвіді, наприклад ідея досконалої, справедливо керованої держави. Нехай лише наша ідея буде правильною, і тоді, незважаючи на перепони, що є на шляху до її здійснення, вона не здаватиметься неможливою" [Шишкофф 2003, 575].

Виходячи з цієї сентенції, ми можемо стверджувати, що лінгвокультурний концепт MINNE є лінгвокультурною ідеєю, яка віддзеркалює ідеальні уявлення середньовічного куртуазного суспільства про відносини між лицарем і дамою. Ці уявлення втілено на вербальному рівні в моралізуванні, що було притаманне майже всім мінезингерам. Кожен співець намагався у своїх творах представити своє ідеальне бачення почуття *Minne*, яке меншою мірою було пов'язане з особистим досвідом, а здебільшого визначалося загальноприйнятими куртуазними канонами суспільної поведінки.

Поети-мінезингери описували уявні події, які в більшості випадків були лише фікцією, ідеєю, про що свідчить численне вживання ***речень, де автор висловлює своє бажання, використовуючи граматичні форми умовного способу***. Автор щиро прагнув, щоб це стало частиною його життя, але, на жаль, оспівувана любовна ситуація залишалася лише ідеєю, яка існувала тільки в його уяві: *Ôwê,* ***solde*** *ich von ir süezen minne sîn áls mínneclîch* ***enpfangen****! – Ach,* ***würde*** *ich von ihrer gütigen Liebe ebenso liebevoll* ***empfangen****!* (Morungen, L, 42–43); *Ob ich* ***dûhte*** *hulden wert, sôn*

möhte *mir zer werlte lieber niht geschên. –* ***Hielte*** *sie mich ihres Wohlwollens für wert, dann* ***könnte*** *mir auf dieser Welt nichts Angenehmeres widerfahren.* (Morungen, L, 52–53); *Sô* ***waer*** *ich iemer gesunt. – Dann* ***wäre*** *ich für immer gesund.* (Morungen, L, 116–117); *Jô* ***wânde*** *ichs ein ende hân ir vil wunneclîchen werden minne. Nû bin ich vil kûme an dem beginne. – Ich* ***glaubte*** *doch wahrhaftig, ich hätte ein Ziel erreicht: ihre beglückende, herrliche Liebe. Jetzt stehe ich kaum am Anfang.* (Morungen, L, 132–133).

У жіночому мовленні вживання кон'юнктивних форм свідчило про те, що у вуста героїні вкладено не її власні роздуми (рефлексія), а перспектива її бажань. Ідеться про так званий "кон'юнктив уникання", який дозволяв жінці, що розповідає про свої почуття, залишатися в межах ідеології *ВИСОКОГО КОХАННЯ* [Haferland 2006, 389]: *Die swære wendet nieman, er entuoz, den ich mit triuwen méine, gehort ich sînen gruoz,* ***daz er mir nâhen læge, sô zergienge al mîn nôt****. – Dieses Leid nimmt niemand von mir, es sei denn, er täte es, den ich in Treue minne. Hörte ich ihn sagen,* ***dass er bei mir liegen wollte, dann verginge all meine Not****.* (Reinmar, L, 104–105); *Swie vil er mich denne* ***bæte****, al die wîle daz* ***enhulfe*** *niht. – Wie sehr er mich auch* ***bäte****, es* ***hülfe*** *gar nichts.* (Vogelweide, G, 24–25).

У ліриці мінезангу можна знайти багато фрагментів афористичного характеру, де автори втілили своє ідеальне уявлення про те, яким повинне бути справжнє почуття *Minne*, які чесноти повинні бути притаманні жінці та чоловіку в межах *Minne*-партнерства, яким повинне бути їхнє ставлення один до одного тощо:

1) сутність *Minne*: *Swâ zwei herzeliep gefriundent sich, und ir beider minne ein triuwe wirt, die sol niemer scheiden, dunket mich, al die wîle unz sî der tôt verbirt. – Wo immer sich zwei Liebende näherkommen und ihrer beider Liebe unverbrüchlich wird, die soll niemand voneinander trennen, so scheint mir, solange sie der Tod verschont.* (Johansdorf, M, 64–65); *Tougen minne diu ist guot, sî chan geben hôhen muot. Der sol man sich vlîzen. Swer mir triwen der nit pfliget, deme sol man wîzen – Heimliche Liebe ist die richtige, sie kann in Hochstimmung versetzen, sie soll man suchen. Wer nicht auf solche Weise zuverlässig liebt, den soll man dafür streng tadeln.* (Anonym, DGM, 62–63); *Owê minne! Der dîn âne möhte sîn! Daz wæren sinne. – Ach, Minne! Wer von dir frei sein könnte! Das wäre vernünftig.* (Aist, M, 24–25); *Ez tuot vil wê, swer herzeclîche minnet an sô hôher stat, dâ sîn dienst gar versmât. Sîn tumber wân vil lützel dar ane gewinnet, swer sô vil geklaget, daz ze herzen niht engât. Er ist vil wîse, swer sich sô wol versinnet, daz er dient, dâ' man sîn dienst wol enpfât, und sich dar lât, dâ man sîn genâde hât. – Es schmerzt sehr, wenn einer von Herzen liebt, jedoch an so hohem Ort, dass man seine Dienstwilligkeit dort ganz verachtet. Mit seiner törichten Hoffnung gewinnt der wenig, der immer über so vieles klagt, was zum Herzen nicht dringt. Sehr klug ist der,*

welcher es sich recht überlegt, so dass er seinen Dienst da anträgt, wo man ihn wohlwollend annimmt, und dorthin geht, wo man ihm mit Huld begegnet. (Morungen, L, 84–85); *Gît minne niuwan ungemach, so müeze minne unsœlic sîn. – Gibt Minne nichts als Unglück, dann möge Minne verflucht sein.* (Reinmar, L, 158–159).

Своєрідним маніфестом середньовічного куртуазного кохання стала поезія Вальтера фон дер Фогельвайде ***"Saget mir ieman, waz ist minne****?":*

Saget mir ieman, waz ist minne?

Weiz ich dez ein teil, sô wist ichs gerne mê.

Der sich baz denn ich versinne, der berihte mich durch waz si tuot sô wê. Minne ist minne, tuot si wol.

Tuot si wê, so enheizet si niht rehte minne. Sus enweiz ich wie si danne heizen sol.

Obe ich rehte râten künne waz diu minne sî, sô sprechent denne "jâ"! Minne ist zweier herzen wünne: teilent si gelîche, sost diu minne dâ. Sol abe ungeteilet sîn, sô enkans ein herze alleine niht enthalten.

Owê woldest dû mir helfen, frouwe mîn!

Kann mir jemand sagen, was Minne ist? Weiss ich davon auch schon einiges, so wüsst ich doch gern noch mehr von ihr. Wer mehr davon versteht, als ich, der belehre mich, weshalb sie so weh tut. Denn Minne ist doch Minne sofern sie wohltut!

Tut sie weh, heißt sie nicht rechte Minne. Und ich weiss nicht, wie man sie dann zu bezeichnen hat.

Falls ich richtig zu raten vermag, was Minne ist, so ruft alle "Ja"! Minne ist das Glück zweier Herzen: tragen sie zu gleichen Teilen, dann ist Minne da. Wird aber nicht geteilt, dann vermag ein Herz allein sie nicht aufzunehmen. Ach wolltest du mir helfen, meine Herrin! (Vogelweide, G, 46–47).

У такий спосіб мінезингери самі поступово сформували поняття *HOHE MINNE*, яке фактично стало поняттям *Antiminne*. Це почуття експлікувало себе як "нерозділене кохання; перманентні душевні страждання; довготривале домагання дами, яка ніколи не відповість на почуття лицаря; «таємність», що цілком суперечило природі людини. Щоб повернути людині право на природність, здатність відчувати абсолютно нормальні душевні та тілесні пориви, у мінезангу виникає поняття *NIEDERE* чи *EBENE MINNE*, яке було звернене до жінки не обов'язково куртуазного походження, передбачало взаємність почуттів і наявність чуттєвих елементів у любовних стосунках. На думку мінезингерів класичного та

постkласичного періодів, саме такі стосунки між чоловіком і жінкою можна назвати *коханням*;

2) ставлення до жінки: *Gerne sol ein rîter ziehen sich ze guoten wîben. dêst mîn rât. Boesiu wîp diu sol man vliehen. Er ist tump, swer sich an sî verlât, Wan sîne gebent niht hoehen muot. Iedoch sô weiz ich einen man, den ouch die selben vrowen dunkent guot. – Gerne und bereitwillig soll ein Ritter die Gesellschaft guter Frauen suchen. Das rate ich. Schlechte Frauen soll man meiden. Töricht ist, wer sich ihnen anvertraut, denn sie vermitteln nicht edlen Sinn und das rechte Hochgefühl. Und dennoch kenne ich da einen Mann, der auch solche Frauen schätzt.* (Morungen, L, 118–119); *Ich sage iu waz uns den gemeinen schaden tuot: diu wîp gelîchent uns ein teil ze sêre. Daz wir in alsô liep sîn übel alse guot, seht, daz gelîchen nimet uns fröide und êre. Schieden uns diu wîp als ê, daz si sich ouch liezen scheiden, daz gefrumt uns iemer mê, mannen unde wîben, beiden. – Ich will euch sagen, was uns allesamt schadet: in den Augen der Frauen erscheinen wir Männer viel zu gleichförmig. Dass sie uns unterschiedlos schätzen, seien wir böse oder gut; seht, solche Gleichmacherei nimmt uns Freudigkeit und Achtung. Wenn die Frauen wie früher Unterschiede zwischen uns machten, so dass dadurch auch sie unterscheidbar wären, das wäre von großem Nutzen für beide, Männer wie Frauen.* (Vogelweide, G, 52–53); *Swâ ich niht verdienen kann einen gruoz mit mîme sange, dat kêr ich vil hêrscher man mînen nac ode ein mîn wange. Daz kît >mir ist umbe dich rehte als dir ist umbe mich<. Ich wil mîn lop kêren an wîp die kunnen danken: waz hân ich von den überhêren? – Wo ich mir nicht einen Gruß mit meinem Sang erdienen kann, dorthin wende ich, Herr auch als Dienender, meine Seite oder meinen Rücken. Das meint: "Mir liegt an dir ebensoviel wie dir an mir". Ich werde meinen Lobgesang richten an Frauen die zu danken verstehen. Was hab ich von den Übervornehmen?* (Vogelweide, G, 54–55).

У ставленні до жінки відбувається ідейний переворот. Якщо раніше суспільною цінністю була лише куртуазна дама, то тепер валоративом стає жінка як така, незалежно від її соціального статусу. Жінка, яка виступає активною партнеркою в любовних стосунках, а не пасивним отримувачем любовних емоцій і благань.

Підсумовуючи сказане вище, можна стверджувати, що *Minne* не було фактом життя середньовічного лицаря. *Minne* функціонувало у свідомості середньовічного германця як ідея про кохання, як ідея про те, яким воно повинно бути, як воно себе повинно втілити практично, як повинні позиціонувати себе *Minne*-партнери в цих уявних стосунках.

1. *Воркачев С. Г.* Значимостная составляющая лингвокультурной идеи справедливости / С. Г. Воркачев // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2010. – №1 – С. 30–46. 2. *Лингвокультурный концепт: типология и области бытования* / [С. Г. Воркачев и др.]; под ред. С. Г. Воркачева; М-во образования и науки Российской Федерации, Волгоградский гос. ун-т. – Волгоград: Изд-во Волгоградского гос. ун-та, 2007. – 399 с. 3. *Философский словарь*. / Основан Г. Шмидтом; Под ред. Г. Шишкоффа;. [Пер. с нем. М. М. Беляев и др.] – 22. изд., перераб. – М.: Республика, 2003. – 575 с. 4. *Haferland H.* Subjektivität, Fiktion und Realität in Reinmars Frauenliedern / Harald Haferland // Zeitschrift für deutsche Philologie. – 2006. – Band 125. – Heft 3.– S. 358–389.

Джерела ілюстративного матеріалу

1.Deutsche Gedichte des Mittelalters. Mhd./Nhd. Übers., ausw. u. erl.: Müller, Ulrich. Erl.: Müller, Ulrich; Weiss, Gerlinde. – Stuttgart: Philipp Reclam jun. – 1993. – 607 S. (DGM). 2. Minnesang. Mittelhochdeutsche Texte mit Übertragungen und Anmerkungen. Hrsg., übersetzt und mit einem Anhang versehen von Helmut Brackert. – Fischer Taschenbuch Verlag GmbH, Frankfurt am Main, 1999 – 352 S. (M). 3. Morungen, Heinrich von. Lieder. Mittelhochdeutsch und Neuhochdeutsch. Text, Übersetzung, Kommentar von Helmut Tervooren. – Stuttgart: Reclam, 2003. – 248 S. (Morungen, L). 4. Reinmar. Lieder Nach der Weingartner Liederhandschrift (B). Mhd. / Nhd. Hrsg., Übers. u. Komm.: Schweikle, Günther. – Stuttgart: Reclam, 2002. – 408 S. (Reinmar, L). 5. Vogelweide, Walther von der. Gedichte: mittelhochdeutscher Text und Übertragung / Walther von der Vogelweide. Ausgew., übers. u. mit e. Kommentar vers. von Peter Wapnewski. – Frankfurt am Main: Fischer, – 1990. – 303 S. (Vogelweide, G).

Бойчук Н.В., асист.,
НУ біоресурсів і природокористування України

ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Статтю присвячено питанням перекладу, як важливого засобу спілкування між індивідами, які розмовляють різними мовами та належать до різних культур. Стаття аналізує переклад як міжмовне комунікативне явище. Процес перекладу визначений мовними нормами, комунікативними ситуаціями, функціональними параметрами первинного тексту та перекладацьких норм. Визначено роль та завдання перекладача у процесі міжкультурної комунікації індивідів. Наголошується на тому, що індивідуальність перекладача має значний вплив на вторинний (перекладений) текст.

Ключові слова: *комунікація, міжкультурна комунікація, переклад, мовні норми.*

Статья посвящена вопросам перевода, как важного средства общения между индивидами, которые разговаривают на разных языках и принадлежат к разным культурам. Статья анализирует перевод как межязыковое коммуникативное явление. Процесс перевода определен языковыми нормами, коммуникативными ситуациями, функциональными параметрами исходного текста и переводческих норм. Определена роль и задача переводчика в процессе межкультурной коммуникации индивидов. Подчеркивается большое влияние индивидуальности переводчика на вторичный (переведений) текст.

Ключевые слова: *коммуникация, межкультурная коммуникация, перевод, языковые нормы.*

The article is concerned with the problems of translation as an important means of communication between the persons, who speak different languages and belong to different cultures. The article analyzes translation as an interlingual communicative event. The process of translation is determined by the norms of the languages, the communicative situations, the functional parameters of the primary text and the translation norms. It was determined the role and the task of translator in the process of intercultural communication of individuals. It was stressed that the personality of the translator (interpreter) has a great influence on the secondary (translated) text.

Keywords: *communication, intercultural communication, translation, linguistic norms.*

Лінгвістична наука про переклад є ще зовсім молодою. Досі вона навіть не має загальноприйнятої назви. У різних джерелах можна знайти такі терміни як: «перекладознавство», «транслатологія», «теорія перекладу» та ін. Лише з початку другої половини двадцятого століття дослідження особливого виду мовленнєвої діяльності, яку називають «перекладом», почали формуватися в самостійну лінгвістичну дисципліну.

Переклад – це, безсумнівно, дуже давній та важливий різновид людської діяльності. Без неї важко було б уявити такі важливі історичні події як: створення великих імперій, населених численними та багатомовними народами, утвердження культури правлячої нації, розповсюдження релігійних та соціальних вчень [Комиссаров 1973, 4].

Мета статті полягає в різнобічному вивченні проблеми міжкультурної комунікації із особливою увагою до мови як одного із основних засобів спілкування.

Актуальність проблеми привертала увагу багатьох дослідників, таких як Аристотель, Вольтер, И. Г. Гердер, И. Кант, В. Фон Гумбольдт, Л. Шпитцер, Ф. Боас та ін.

Будь-яка суспільна епоха завдяки безперервним політичним, економічним, культурним взаємозв'язкам, що майже ніколи на довгий час не припинялися між державами і націями, характеризується у кожній національній мові своїм конкретним словниковим запасом. Виникнення нових слів-назв на позначення наукових, соціальних, політичних та інших понять в одній мові ніколи не обмежувалося рамками цієї мови, а завжди запозичувалося (через переклад) іншими мовами, створюючи спільний інтернаціональний словник різних мов.

Кожен шар такої лексики завжди безпомилково визначає історичний період, часто навіть дату входження слова в національний лексикографічний ужиток. Аналогічно тому, як за словом *«соха»* чи *«рало»* негайно вгадується докапіталістична епоха, або за перекладеними словами *інквізиція* чи *алхімія* вгадується *Середньовіччя*, так само за запозиченими словами *мортира, гаубиця, газова атака, танк, підводний човен, інтервенція, Антанта* й ін. вгадується *перша світова війна*. За лексичними одиницями *нічні авіабомбардування, штурмова авіація, гранатомет, міномет, танковий прорив, автоматники, ФАУ-1, ФАУ-2, атомна бомба – друга світова війна.* Нарешті, за словами і словосполученнями *атомна зброя, роботизація, комп'ютеризація, Інтернет, комп'ютер* тощо перед очима постає наш *період науково-технічної революції,* що почалася у XX ст. і триває досі [Корунець 2008, 21].

Досить значний шар лексики в кожній розвиненій мові вводиться виключно завдяки перекладу.

У наш час, у добу інформаційної навали, розвитку науки та техніки, а також появи багатьох нових національних держав, які сприяють розвитку міжнародних відносин, масштаби перекладацької діяльності неймовірно зросли, що дає змогу говорити про початок нового етапу в історії перекладу.

Переклад у сучасному світі виступає важливим засобом спілкування між індивідами, які розмовляють різними мовами й належать до різного лінгвокультурного ареалу. У такому контексті переклад розглядають як особливий вид міжкультурної комунікації.

Головним суб'єктом комунікації є людина, яка для забезпечення своєї життєдіяльності вступає у взаємозв'язок з іншими людьми. 70% свого часу людина витрачає саме на комунікацію. Без ефективного ведення зв'язку зупинилося б чимало виробничих процесів. Система людських взаємин опосередковується культурою, яка визначає характер і ефективність людського спілкування. Процес міжкультурної комунікації починається зі звичайного визнання факту існування культурних відмінностей між представниками різних культур, що є однією з найважливіших причин непорозуміння, а також їх подолання. Здійснення міжкультурної комунікації можливе, коли комуніканти володіють спільним кодом. Якщо особи, які вступають у комунікативний процес, не володіють спільним кодом, вони не зможуть досягнути взаєморозуміння.

Міжкультурна комунікація являє собою атрибут соціокультурного життя суспільства, у соціальному просторі якого відбувається взаємодія з підсистемами культури (всередині окремої культури), між різними культурами, у просторовому і часовому вимірах, а також між суб'єктами-носіями на рівні окремої культури і міжкультурного спілкування. Міжкультурна комунікація розвивається на основі діалогу культур.

Слід зазначити, що термін «міжкультурна комунікація» певною мірою співвідноситься з поняттям «діалог культур». Найбільш вичерпний аналіз цього явища подано в працях В. Біблера, який наголошує на формуванні нового соціального соціуму культури – форми вільного спілкування людей у її силовому полі [Библер 1989, 32]. Діалог культур – це потреба у взаємодії, взаємному збагаченні, яке передбачає взаєморозуміння, а значить тотожність. Необхідність діалогу культур є умовою самозбереження людства.

Важливим актом міжкультурної комунікації є переклад, оскільки він передбачає подолання культурної дистанції між комунікантами і спрямований на забезпечення їх порозуміння. Він руйнує міжмовний та міжкультурний бар'єр. Перекладачі є

представниками однієї національно-лінгвокультурної спільноти і, відповідно, повинні мати певну когнітивну базу, тобто певним чином структуровану сукупність необхідних обов'язкових знань як своєї, так і іншої національно-культурної спільноти (так звані – фонові знання), адже ними володіють носії цих мов і ці знання формують специфічний національно-культурний менталітет.

Отже, перекладач фактично є посередником у діалозі культур. Це значить, що на ньому, лежить велика відповідальність за комунікантів різних лінгвокультурних ареалів. Головним та найскладнішим завданням перекладача є якомога точніше відтворити оригінал, при цьому враховуючи всі культурні звичаї ти та манери поведінки, що притаманні народу, до якого належить та чи інша особистість.

Підготовка перекладача, перш за все, повинна бути спрямованою на оволодіння перекладацькою компетентністю – лінгвістичною, семантичною, інтерпретативною, текстовою, міжкультурною.

Зауважимо, що надзвичайно важливим для загальної культури сучасної людини є знання про суспільство і культуру народу, мова якого вивчається. Характерні риси європейського суспільства та його мови і культури можуть бути пов'язані з *повсякденним життям* (напр.: їжа та напої, години прийняття їжі, поведінка за столом; робота (розклад, перерви, відпустки, звичаї, традиції); дозвілля (вільний час, заняття різними видами мистецтва, спорту, активне і пасивне дозвілля, засоби зв'язку і масової інформації, тощо); *з умовами життя* (напр.: житлові умови в місті і селі; рівні життя (регіональні, соціально-групові й етнічні варіанти); соціальний захист і забезпечення населення, охорона здоров'я); *з міжособистісними відносинами й стосунками в сім'ї й суспільстві* (соціальна структура та взаємовідносини між класами; сімейна структура та взаємовідносини в сім'ї; статеві стосунки; стосунки між поколіннями; трудові взаємовідносини; стосунки з поліцією, офіційними органами та ін., взаємовідносини між політичними та релігійно-конфесійними групами); *з цінностями, поглядами та ідеалами, поведінкою за такими параметрами* (суспільний клас; суспільно-професійні групи (ремісники та робітники, службовці, університетські й кадрові працівники у різних установах); майно (прибутки та спадщина); соціальне забезпечення; установи; історія (основні події і факти); традиції та зміни в них; національні

культури; меншості (етнічні, релігійні); національна самобутність; політика; мистецтво (музика, образотворче мистецтво, театр, народна музика і пісня, танці тощо); ремісництво й ручна праця (в'язання, вишивання, ткацтво, плетіння гачком, плетіння корзин, деревообробка, тощо); релігія; спорт; гумор; хобі (фотографія, садівництво, питання, колекціонування і та ін.); *з мовою тіла* (знання правил пристойної поведінки, загальноприйнятих жестів, які входять до соціокультурної компетенції); *з етикетно-ритуальною поведінкою* (правила поведінки та хорошого тону, пов'язані з бесідою, одягом, пунктуальністю при візитах, подарунками, напоями та їжею і та ін.; поведінка, пов'язана з релігійною практикою і ритуалами; поведінка аудиторії та глядача на концерті, спектаклі, виставці, у музеї, на зборах, конференціях, презентаціях, на балах, вечірках, дискотеках, у кафе та ресторані тощо).

Знання, усвідомлення та розуміння стосунків (зокрема, схожих та відмінних рис) між «світом, з якого приходиш» та «світом, до спільноти якого прагнеш», лежать в основі міжкультурної свідомості, яка включає також усвідомлення регіональних та соціальних відмінностей цих двох світів.

Завданням викладача іноземної мови та перекладу є прищеплення міжкультурних навичок і розвиток міжкультурних вмінь, що включають здатність встановлювати зв'язок між власною національною самобутньою та іноземною культурою, розуміння поняття культури та здатність розпізнавати і використовувати різні стратегії для встановлення контакту з носіями іншої культури, виконуючи роль культурного посередника між власною та іноземною культурами, ефективно сприяти розв'язанню непорозумінь та культурних конфліктів у випадку їх виникнення, інформувати про українську державу та події суспільного життя, надаючи їм оцінку в загальноєвропейському контексті.

Важливим складником теоретичного вивчення процесу перекладу є опис чинників, під впливом яких здійснюється цей процес. У першу чергу, хід і результат процесу перекладу визначають смислові відношення, які можуть існувати між оригіналом і перекладом у зв'язку з особливостями рівнів змісту, обумовленими системами мови-оригіналу і мови-перекладу. Ці особливості є постійними чинниками, які

впливають на будь-який акт перекладу, незалежно від конкретних умов його здійснення.

Проте комунікативна модель перекладу наочно показує, що процес перекладу знаходиться і під впливом чинників, які змінюються залежно від конкретних умов, за яких відбувається цей процес. Опис перекладацького процесу не може не враховувати таких чинників, тим паче, їх змінний характер не є показником їхньої вторинності у процесі породження тексту перекладу.

Будь-який зі змінних чинників може вирішально вплинути на характер перекладацького процесу. Саме вони в кожному конкретному випадку визначають ступінь необхідності встановлення відношень еквівалентності між оригіналом і перекладом.

Змінні чинники, які впливають на процес перекладу можуть бути поділені на три групи. До першої групи будуть належати особливості і характер тексту, який перекладають. У процесі перекладу перекладач може мати справу з найрізноманітнішими оригіналами, які відрізняються один від одного своєю функціональною спрямованістю, часом і місцем породження, жанровою належністю, відношенням до всенародної норми вихідної мови.

Усі ці обставини накладають свій відбиток на методи і прийоми перекладу, що використовує перекладач, і на результати перекладацького процесу.

Друга група змінних чинників включає різні умови, за яких здійснюється процес перекладу. Сюди належать: спосіб породження оригіналу і перекладу (у вигляді фрагментів усного й письмового мовлення), ступінь співвіднесеності процесів породження оригіналу і перекладу в часі (синхронний, послідовний чи віддалений у часі переклад), обставини, за яких відбувається процес перекладу (терміни виконання, наявність додаткової інформації, ступінь автономності змісту матеріалів, що перекладається, ступінь відповідальності за можливі помилки і та ін.)

І, нарешті, до третьої групи будуть належати всі чинники, пов’язані з характеристикою осіб, що беруть участь у процесі перекладу, тобто джерела, перекладача і рецептора перекладу [Комиссаров 1973, 172–173].

Роль мови у процесі перекладу – така ж, яку вона завжди відіграє в житті суспільства: вона і тут виступає як «важливий засіб людського спілкування» [Федоров 1958, 11].

Отже, переклад є дуже важливим та необхідним засобом міжкультурної комунікації та має надзвичайну вагу для підтримки безпосередніх зв'язків між комунікантами, які належать до різних лінгвокультурних ареалів. Перекладач також відіграє неоціненну роль в щоденному підтриманні різних контактів зі світом на рівні керівників держав типу ООН, ЄС отщо. До перекладача ставлять високі вимоги, як до особистості з високою культурою та мораллю. Він має бути ознайомлений з основними культурологічними особливостями країни мови-перекладу, тобто мати певні фонові знання. Основне завдання перекладача під час процесу міжкультурної комунікації – встановити культурний зв'язок між мовцями і подолати мовний бар'єр, при цьому передавши зміст перекладу якомога точніше.

1. *Библер В. С.* Культура. Диалог культур (опыт определения) / В. С. Библер // Вопросы философии. – 1989. – № 6. – С. 31–42. 2. *Корунець І. В.* Вступ до перекладознавства / Ілько В. Корунець. Підручник. – Вінниця: Нова Книга, 2008. – 512 с. 3. Комиссаров *В. Н.* Слово о переводе / В. Н. Комиссаров. – М.: Международные отношения, 1973. – 214 с. 4. Федоров *А. В.* Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1958. – 377 с.

Бондаренко Я.О., к.філол.н., доц., докторант,
КНЛУ

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ В СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ КІНОТЕКСТАХ

У статті розглядається вербалізація когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах. Визначаються дискурсивні маркери стану когнітивного дисонансу. Аналізується концептуальне підґрунтя когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах.

Ключові слова: *мовна особистість, когнітивний дисонанс, вербалізація, кінотексти, дискурсивні маркери, концептуальне підґрунтя.*

В статье рассматривается вербализация когнитивного диссонанса в современных американских кинотекстах. Определяются дискурсивные маркеры состояния когнитивного диссонанса. Анализируется концептуальное основание когнитивного диссонанса в современных американских кинотекстах.

Ключевые слова: *языковая личность, когнитивный диссонанс, вербализация, кинотексты, дискурсивные маркеры, концептуальное основание.*

The article deals with verbalization of cognitive dissonance in modern American movie texts. Discourse markers of cognitive dissonance are singled out. Conceptual basis of cognitive dissonance in modern American movie texts is analysed.

Key words: *language personality, cognitive dissonance, verbalization, movie texts, discourse markers, conceptual basis.*

Антропоцентризм як один із провідних принципів сучасної лінгвістики обумовлює значний інтерес до мовної особистості в усіх її мовних і мовленнєвих, текстових і дискурсивних виявах [Бондаренко 2002; Калашникова 2011; Потапенко 2004]. Значний внесок до вивчення проблеми мовної особистості зробила когнітивна лінгвістика, яка збагатила й поглибила аналіз індивідуального й колективного дискурсів через введення у науковий обіг понять концептуальна й ціннісна картини світу, розробку нових методик аналізу, зокрема фреймового й концептуального, запозичення й переосмислення на лінгвістичному ґрунті деяких термінів когнітивної психології, у тому числі Я-концепції [Бондаренко 2005] та когнітивних стилів [Бондаренко 2004]. Взагалі, поєднання суто лінгвістичних та психологічних аспектів у дослідженнях мовної особистості цілком природні, оскільки мовна особистість є мовним віддзеркаленням особистості в її традиційному психологічному сенсі.

Наразі відбувається поступовий перехід від вивчення статичних параметрів мовної особистості до її аналізу в динаміці. Чимало досліджень присвячено комунікативній діяльності мовної особистості з акцентом на комунікативних тактиках і стратегіях [Иссерс 1999; Юшковець 2008]. З іншого боку, когнітивна діяльність мовної особистості, тобто діяльність, скерована на розуміння/інтерпретацію чогось [Краткий словарь когнитивных терминов 1996], поки що залишається мало вивченою. Це пояснюється кількома моментами. По-перше, лише частина когнітивної діяльності вербалізується в зовнішньому дискурсі – чимало залишається на підсвідомому рівні та у внутрішньому

мовленні, по-друге, когнітивна діяльність неоднаково вербалізується в різних комунікативних ситуаціях і різних типах дискурсу.

Отже, актуальним вбачається виявити своєрідні фокуси вербалізації когнітивної діяльності мовної особистості в дискурсі, коли когнітивна діяльність максимально усвідомлюється і виходить на поверхню. До таких фокусів належить, зокрема, стан когнітивного дисонансу, коли у свідомості особистості стикаються два чи більше несумісні факти, уявлення, цінності і под. [Фестингер 1999]. Психологічний дискомфорт, який виникає в результаті подібного зіткнення, змушує особистість зупинитися й переосмислити існуючу інформацію задля усунення конфлікту.

Метою цієї статті є дослідження засобів вербалізації ситуації когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах, сюжети яких розгортаються навколо когнітивної діяльності їхніх героїв. Аналіз матеріалу дозволяє виокремити два основні різновиди когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах – внутрішній ціннісний конфлікт, коли нові цінності кіногероя вступають у протиріччя зі старими, та інформаційний/інтерпретативний конфлікт, коли нова інформація є несумісною з отриманою раніше. В обох випадках стан когнітивного дисонансу супроводжується яскравим емоційним фоном і призводить до своєрідного стрибка когнітивної діяльності мовної особистості.

Перший тип когнітивного дисонансу зображений, зокрема, в американському телесеріалі "Доктор Хаус", коли до команди Хауса тимчасово приєднується практикантка Марта М. Мастерс, чия система цінностей суттєво відрізняється від ціннісної системи Грегорі Хауса та його підлеглих. Вперше Марта відчуває когнітивний дисонанс, коли бачить, як члени команди Хауса без дозволу пацієнта оглядають його житло з метою з'ясувати можливі причини його хвороби. Вона не тільки відмовляється приєднатися до них, а й вирішує повідомити про це пацієнтові. Проте, реакція останнього виявляється зовсім не такою, на яку вона очікувала:

- *Aren't you curious how we came up with this diagnosis?*
- *You are doctors. Isn't it your job?*
- *But how we knew you were drinking apple cider?*
- *You had to find that out at my house so I guess you guys broke in there.*
- *It doesn't bother you?*
- *Medicine's like politics. At the end of the day all that matters is results.*
- *It's not true. Respect matters. Honesty and integrity matter.*

- *Have you ever thought of running for public office? Because I would love to have someone like you as an opponent*. (House, 7/6)

У наведеному вище уривку когнітивний дисонанс Марти маркується її емоційними питаннями *Aren't you curious how we came up with this diagnosis? But how we knew you were drinking apple cider? It doesn't bother you?*, а також емоційним запереченням *It's not true*. Вона не розуміє, як пацієнт може з цілковитою байдужістю ставитися до факту незаконного вторгнення лікарів у його житло. Коли він пояснює свою спокійну реакцію через ціннісний концепт РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ (ЕФЕКТИВНІСТЬ) (лексема *results*), домінантність якого в його системі цінностей виражається за допомогою ціннісного маркера *all that matters*, Марта вдається до аргументативної комунікативної стратегії, намагаючись переконати його, що крім РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ є ще такі цінності, як ПОВАГА (лексема *respect*), ЧЕСНІСТЬ (лексема *honesty*), ПРИНЦИПОВІСТЬ (лексема *integrity*). Проте, чергова репліка співрозмовника тільки підсилює її когнітивний дисонанс, оскільки імплікує його цинізм, який повністю суперечить ідеалістичним переконанням дівчини. Цікаво, що питання Марти приписують пацієнту її власні відчуття – подив (лексема *curious*) і дискомфорт (лексема *bother*).

Фактично контраст ціннісних систем Марти Мастерс та Грегорі Хауса і його команди присутній в усіх серіях з її участю, отже когнітивний дисонанс грає важливу роль у розгортанні сюжету цього кінотексту.

Хоча згодом Марта звикає до чужої для неї системи цінностей і навіть намагається діяти згідно нових для неї принципів, врешті-решт викликаний майже перманентним когнітивним дисонансом дискомфорт виявляється сильнішим за неї:

- *Someone has got their pouty face on*.
- *I did things no doctor in their right mind would do*.
- *Good.*
- *I manipulated, lied, forged, stole*.
- *I don't want the specifics. Might be called to testify.*
- *I broke the rules because I believed I was right*.
- *You were right.*
- *Then why don't I feel good or satisfied? Instead I just feel like throwing up*.
- *And you follow me to ask how I freak the rules and maintain my worthy demeanor?*
- *I didn't do it to be happy. I just thought I would be*.

- *You can't always get what you want.* (House, 7/19)

Маркерами когнітивного дисонансу у цьому діалозі між дівчиною і Хаусом виступають негативно-оцінний епітет *no doctor in their right mind would do*, дієслова і фрази з негативно-оцінною конотацією *manipulated, lied, forged, stole, broke the rules,* контрастивні твердження *I broke the rules because I believed I was right*, *Then why don't I feel good or satisfied? Instead I just feel like throwing up. I didn't do it to be happy. I just thought I would be*, лексичні одиниці на позначення емоцій *feel good, satisfied, happy* (емотивні концепти ЩАСТЯ та ЗАДОВОЛЕННЯ). В обох наведених вище уривках маркерами когнітивного дисонансу виступають також численні заперечення. Врешті-решт дівчина відмовляється від пропозиції Хауса залишитись у його команді, оскільки не хоче відмовлятися від своїх принципів.

Другий тип когнітивного дисонансу є дуже поширеним у кінотекстах детективної тематики, коли на певному етапі розслідування виникає протиріччя між отриманою раніше та новою інформацією:

- *Oh, we've got the jeep right.*
- *Everything else wrong.*
[…]
- *We're missing something.* (Criminal, 1/1)
- *Something's not right about this. This is a boy's room. Not a man's.* (Criminal, 1/1)

У наведених вище прикладах маркерами когнітивного дисонансу є базові оцінні конструкти *right* та *wrong*, а також кліше *We're missing something*.

Маркером такого типу когнітивного дисонансу часто виступає лексема *problem*:

- *We have a problem.* (Criminal, 1/1)
- *This is my problem.* (Zodiac)

Таким чином когнітивний дисонанс може усвідомлюватись кіногероями як концепт ПРОБЛЕМА. Також дискурсивним маркером цього типу когнітивного дисонансу може виступати метафоричне використання дієслова *fit* у заперечній формі:

- *[…] does't fit.*
- *Doesn't fit. So, why did Zodiac kill him?* (Zodiac)

Крім того, у наведеному прикладі когнітивний дисонанс сигналізується питанням *why did Zodiak kill him?*

Подібні питання можуть прямо вводити ситуацію когнітивного дисонансу в тексті:

- *Why hasn't he contacted the press yet?*

- *Reed's right. He's got the symbolism, the inflated sense of duty, he should be seeking out a claim.* (Criminal, 1/17)

Оскільки інформаційний когнітивний дисонанс відбувається на трохи слабшому порівняно з ціннісним когнітивним дисонансом емоційному фоні, найчастіше його емотивними дискурсивними маркерами виступають лексеми *odd*, *weird*, *funky* і т.п., які виражають емотивні концепти ПОДИВ та СПАНТЕЛИЧЕННЯ:

- *Odd.*

- *Odd?*

- *His wife reported he'd been down here almost a week on business and yet he never wore the suits he packed.* (Criminal, 3/17)

- *Four letters in three months and this is a first mention of Catherine Jones. That's very weird.* (Zodiac)

- *[…] Listen. Something's funky, man.* (Criminal, 1/17)

Усвідомлення когнітивного дисонансу змушує кіногероїв зупинитися й реінтерпретувати всю існуючу інформацію. Таким чином, обидва типи когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах пов'язані з розвитком сюжету.

Отже, у сучасних американських кінотекстах найчастіше моделюється або когнітивний дисонанс, викликаний розбіжностями в ціннісних системах кіногероїв, або когнітивний дисонанс, спричинений невідповідністю нової інформації старій. Дискурсивними маркерами обох типів когнітивного дисонансу є питальні й заперечні речення та емотивно-оцінна лексика. У подальших дослідженнях планується розглянути моделювання подолання когнітивного дисонансу в сучасних американських кінотекстах.

1. *Бондаренко Я. О.* Дискурс акцентуйованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Я. О. Бондаренко. – К., 2002. – 248 с. 2. *Бондаренко Я. О.* Мовленнєва реалізація когнітивної простоти / когнітивної складності в дискурсі акцентуйованих мовних особистостей (на матеріалі сучасної американської художньої прози) / Яна Олексіївна Бондаренко // Філол. науки: Зб. наук. пр. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка. – 2004. – С. 121–127. 3. *Бондаренко Я. О.* Егоцентричний дискурс: визначення та основні характеристики / Яна Олексіївна Бондаренко // Філол. науки: Зб. наук. пр. – Суми: Сум ДПУ ім. А.С. Макаренка. – 2005. – С. 160–168. 4.

Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – Омск: Омск. госуд. ун-т, 1999. – 285 с. 5. *Калашникова А. А.* Языковая личность в русскоязычном блоге: когнитивно-прагматический аспект: автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 "Теория языка" / А. А. Калашникова. – Ростов-на-Дону, 2011. – 19 с. 6. *Краткий словарь* когнитивных терминов / [Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина]. – М.: Филол. ф-т МГУ имени М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с. 7. *Потапенко С. І.* Мовна особистість у просторі медійного дискурсу: Досвід лінгвокогнітивного аналізу / Сергій Іванович Потапенко. – К.: Видавничий центр КНЛУ, 2004. – 359 с. 8. *Фестингер Л.* Теория когнитивного диссонанса / Пер. с англ. А. Анистратенко, И. Знаешева / Леон Фестингер. – СПб.: Ювента, 1999. – 318 с. 9. *Юшковець І. А.* Комунікативні стратегії і тактики в політичному дискурсі канцлерів ФРН (на матеріалі урядових заяв і політичних виступів): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.04 "Германські мови" / І. А. Юшковець. – Донецьк, 2008. – 20 с.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. *Criminal Minds*. Season 1, Episode 1. = (Criminal, 1/1). 2. *Criminal Minds*. Season 1, Episode 17. = (Criminal, 1/17). 3. *Criminal Minds*. Season 3, Episode 17. = (Criminal, 3/17). 4. *House, M.D.* Season 7, Episode 6. = (House, 7/6). 5. House, M.D. Season 7, Episode 19. = (House, 7/19). 6. *Zodiac.* Paramount Pictures and Warner Bros. 2007. = Zodiac.

Бондарук Л. В., докторант,
Інститут філології та журналістики
Східноєвропейський НУ ім. Лесі Українки

АРХЕТИПНА ПАРАДИГМА СИМВОЛІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі роману Марселя Пруста "Імена країв: ім’я")

У статті розглядаються проблеми дослідження семантичних глибин художнього тексту, зокрема символістського, на основі архетипного аналізу, що дає можливість розкрити особливості індивідуальної, авторської та загальної, національної поетичної перцепції на рівнях мови і мовлення.

Ключові слова: *архетип, універсальна структура, несвідоме, символізм, символістський художній текст.*

In that article investigated the problem of semantic depth study of a literary text, including symbolist text, based on archetypal analysis that enables to reveal particular individual, author, and overall, national poetic perception on the level of language and speech.

Key words: *archetype, a universal structure, unconscious, symbolism, symbolist art text.*

Художній текст як результат культурної трансформації все частіше наповнюється універсальними структурами, серед яких метафоричні, міфопоетичні та архетипні займають провідне місце і вже не розглядаються як елементи долітературної архаїки, а навпаки – як структурні елементи індивідуального і колективного несвідомого, а отже, як структурні елементи літературної системи.

Поняття архетипу, його визначення, класифікаційні характеристики, функціонування та методики дослідження потребують нових пошуків, особливо при вивченні відомих, значимих літературних творів, аналіз яких зазвичай базується на вже загальноприйнятих методиках та критичних положеннях. У нашій статті ми запропонуємо архетипний аналіз символістського твору, особливість якого в тому, що він наповнений імпліцитним значенням, яке концентрується, фокусується і транслюється не лише через архетипні, а й через відповідну систему символічних значень – авторських, індивідуальних чи колективних, національних смислів. Вони та прийоми їх реалізації в тексті часто залишаються поза увагою дослідників.

Услід за Л. Дербеньовою, яка розглядає архетипне "як механізм, функція якого полягає в породженні нових культурних смислів, у новій інтерпретації тексту та його конкретизації, … тому основна увага акцентується не на констатації наявності архетипів, а на прийомах їх реалізації у літературному тексті" [Дербеньова 2008, 5], ми деталізуємо поняття архетипу, розглядаючи його як один із універсальних структурних елементів художнього тексту зі специфічними способами функціонування та прийомами реалізації.

Науковий термін архетипу та його обґрунтування у своїй теорії колективного несвідомого ввів швейцарський вчений К.-Ґ. Юнг. Первісний образ, першообраз, архетип (грец. *arche* – початок, *typos* – образ), за К.-Ґ. Юнгом, "універсальний символ", образ, переживання, опредмечення якого відбувається за умови співвідношення внутрішнього-зовнішнього та ідеального-матеріального рівнів, що й надає йому конкретного матеріалізованого, предметного вияву:

"архетипи – лише активовані можливості функціонування, тому вони позбавлені змісту, відтак не представлені і прагнуть до наповнення" [Юнг 2001, 428]. За словами Зборовської Н. В., "архетип як ідеальна формотворчість виявляється у матеріалі свідомого досвіду через архетипний образ" [Зборовська 2003, 134]. Аналізуючи структуру людської психіки, К.-Ґ. Юнг виділяє основні архетипи, які притаманні кожному психологічному типові і найсильніше впливають на його Его: Персона (Маска), Тінь, Аніма, Анімус, Самість. Кожен із вказаних архетипів характеризується особливою здатністю до реалізації, у процесі якої наповнюється індивідуальним змістом.

Архетипний аналіз як літературний метод значно доповнився завдяки дослідженням С. Аверінцева, М. Бодкіна, М. Еліаде, Н. Зборовської, Вяч. Іванова, І. Смирнова, В. Топорова, Н. Фрая, ін. Так, канадський філолог і літературознавець Нортроп Фрай (1912-1991) розробив теорію літературних архетипів на основі архетипних образних структур, класифікувавши їх за базовим архетипом як стрижневим елементом образу на три типи: маскулінні, фемінінні та анімалістичні, які не розрізняють внутрішню сутність, а навпаки, поєднані внутрішніми глибинними зв'язками [Фрай 2001, 142–176]. На нашу думку, надзвичайно важливими в такому аспекті є дослідження О. А. Свірепо, яка вказала на те, що завдяки архетипному методу можна пояснити модель світу, як індивідуальну, авторську, так і загальну, колективну. У своїй роботі "Образ, символ, метафора в современной психотерапии" авторка пише, що "модель світу є фундаментальне поняття, яке відображає взаємовідношення людини і світу. Це один із базових пластів свідомості, оскільки він відображає індивідуальний та історичний досвід людини, цілісне уявлення про навколишній світ, яке формується на основі переживань, що виникають тільки в результаті контактів людини й світу" [Свірепо 2008, 36]. Авторка деталізувала юнгівську структурну класифікацію шести базових архетипів, виокремивши:

1. Архетип матері – Аніма (або матерії), належить жіночому началу.
2. Архетип батька – Анімус. І аніма (лат. *anima* – душа), і анімус (лат. *animus* – дух) присутні в жіночій і в чоловічій сутності, об'єднуючись в те, що ми називаємо душею.
3. Архетип дитини, проміжний, відображає і аніму, і анімус в тому сенсі, що він – це майбутнє, запорука розвитку та змін.
4. Образ Тіні, низьких рис характеру, неусвідомлених інстинктів.
5. Образ маски – це система адаптації людини до навкілля.

6. Інший – це наш внутрішній голос; це той, ким ми насправді являємося.

7. Самість – глобальний образ цілосності, яка передається символом кола.

8. Бог – уособлює той центр, до якого прагне людина [Свірепо 2008, 30-40].

Таким чином, використовуючи твердження К.-Ґ. Юнга, що архетип – це стислий міф та універсальний символ, ми взяли символістський текст для дослідження. Враховуючи вказані нами теоретичні положення вчених, що архетипний метод розкриває авторську картину (модель) світу залежно від індивідуальної наповненості її компонентів певним змістом, ми проаналізуємо способи та прийоми використання архетипних базових структур та їх функціонування в романі Марселя Пруста "Імена країв: ім'я" в українському перекладі Анатоля Перепаді.

Архетип Аніми представляють, насамперед, країни – це Франція та північна Італія, міста – Париж, Венеція, Флоренція, Парма, Піза (реально існуючі) та Бальбек і Комбре (вигадані автором), окрім того, автор перераховує міста, які його герой Марсель проїжджає, подорожуючи поїздом, і які він бачить крізь вікно. Усі ці географічні назви асоціюються в читача із певною територією, землею, народженням, стабільністю, якої, однак, не існує. Зміна місця перебування свідчить про зміну внутрішніх відчуттів і переживань. Осягнути розумом і свідомістю ми можемо лише горизонтальний простір, вертикальний – ні. Можливо, тому автор вводить архетип Божої Матері, яка асоціюється із вічністю, лише можливість збагнути, наблизитись до якої приносить незбагненну радість:

Мене повели до музею подивитися зліпки найславетніших статуй Бальбеку – кучерявих і кирпатих апостолів, ***Матір Божу*** *з церковного порталу, і* ***на радощах у мене перещипнуло дух на саму думку, що я побачу,*** *як вони вирізблюються в* ***одвічній солоній млі*** [Пруст 1997, 318].

Архетип Божої Матері тісно переплітається з архетипом Бога, який імплікується назвами церков і Святих місць: церква *Марія дель Фйоре* (Богоматір у квітах) – кафедральний собор у Флоренції [Пруст 1997, 319], *Пармський монастир*, *портал Святого Марка* – це собор Святого Марка у Венеції. Міста реальні поєднуються із місцями ірреальними, людина реальна – із Святими: Божою Матір'ю, Богом, Святим Марком. Таке поєднання вказує на тісне взаємовідношення Аніми – Анімусу.

Архетип Анімусу передає образ батька. У романі не вказується ні його ім'я, ні рід занять, інтересів, тощо, оскільки це неважливо, викривається лише його авторитарність, стабільність, присутність. Характерною ознакою презентації архетипу батька є його використання в парі з архетипом матері та умовний час, що вказує на необхідність їм покорятися, незалежно від власних бажань:

*… **я міг би, якби батько-матір мені дозволили,** убратися абияк і поїхати сьогодні-таки, щоб прибути до Бальбека* [Пруст 1997, 318].

До архетипу дитини, окрім самих персонажей Марселя та Жільберти, можна віднести і саме їхнє кохання між ними, або ж швидше ті стосунки, які між ними зав'язалися. Це ще не кохання, але вже й не дружба:

*Найважливіше для мене було те, щоб ми могли одне з одним бачитися і щоб **ми освідчилися одне одному в коханні, яке,** так би мовити, **ще й не починалося*** [Пруст 1997, 330].

Архетип дитини – зародження стосунків – переплітається з іншим архетипом – архетипом тіні, яка приховує людські інстинкти, внутрішні переживання. Вони не завжди благородні, іноді уподібнюються тваринним інстинктам, виникають несподівано, всупереч свідомості й розуму і живуть автономно від нас:

*Але коли я приходив на Єлисейські Поля і діставав змогу порівняти свою любов, щоб піддати її конечним поправкам, з її живим і одрубним від мене джерелом у присутності Жільберти Сванн, … тієї самої Жільберти Сванн, з якою я грався учора, **яку допоміг мені впізнати і якій змусив мене уклонитися сліпий інстинкт, на зразок того, що під час ходьби викидає вперед то одну, то другу нашу ногу, перш ніж ми встигаємо щось подумати, –** негайно все виходило так, нібито Жільберта і дівчинка, об'єкт моїх марень, були **дві різні істоти*** [Пруст 1997, 331]

Архетип тіні, прихованих і невдоволених бажань пронизує весь роман. Це мрії, марення, бажання, очікування, які є такими, допоки вони не здійсняться і не перейдуть у стан розчарування. Мрії найчастіше пов'язані з певними місцями – відвідати, побачити, доторкнутися; і з певними людьми: побачити, зустрітися, бути разом, освідчитися в коханні. Однак, найчастіше при реалізації мрій ми надаємо перевагу другорядним цінностям, жертвуємо тим, що на перший погляд не є важливим:

*І хоча моя екзальтація живилася **жагою розкошів естетичних**, **путівники цікавили мене більше**, ніж художні видання, але ще більше, ніж путівники, – **розклади потягів*** [Пруст 1997, 322].

Архетип іншого, нашого внутрішнього двійника, найчастіше опонента, нашого внутрішнього голосу, який ми чуємо, подумки розмовляємо, оправдовуємось чи заперечуємо – він закладений генетично природою як дві протилежності одного цілого. В аналізованому нами романі архетип іншого транслюється паралельно з одним із основним мотивів – прагненням героя до самоідентифікації, самоутвердження в реальному світі:

... мов той філософ-ідеаліст, чиє ***тіло мусить зважати на зовнішній світ, у реальність якого його розум не вірить,*** *те саме моє "я"* [Пруст 1997, 331].

Архетип самості є одним із самих значущих – це поєднання того, ким ми є, з тим, ким би ми хотіли бути. У тексті це поєднання наратора (того, хто оповідає) і персонажа або ж нарататора, від чийого імені іде оповідь. Головний персонаж – а це малий хлопчик Марсель – не просто розповідає про своє минуле життя. У романі немає подій як таких, діалогів, інтриг. Він розповідає і дає оцінку лише своїм переживанням і відчуттям. Тому в читача складається враження одночасності, хоча імплікується головний персонаж із майбутнього, дорослого життя. Це ніби сповідь дорослого, виправдання, саме тому в тексті так часто вживається умовний час із вказівкою на те, що за інших обставин, ситуацій, коли можна було б пережити інші враження, у дорослому житті Марсель також міг би бути іншим.

Отже, як висновок, ми можемо стверджувати, що архетип є тією універсальною структурою, яка дає можливість у тексті поєднати колективне несвідоме та індивідуально-авторське, виявити імпліцитні архетипні структури в художньому тексті, зорієнтовані на символічне віддзеркалення дійсності. На прикладі роману Марселя Пруста " Імена країв: ім’я" ми простежили презентацію архетипної парадигми як спосіб конкретизації літературного твору і відмітили її функціонування на різних рівнях. На жанровому рівні вона вплітається у структуру романного наративу, на мотивному рівні – передає глибинну сутність основних мотивів, на персонажному рівні – розкриває внутрішні переживання героїв на шляху до самоствердження.

1. *Дербеньова Л. В.* Архетипна парадигма в російській реалістичній літературі другої половини XIX століття: автореф. дис. на здобуття наук. ст. д-ра філол. наук / Л. В. Дербеньова. – Сімферополь: Таврійський нац. ун-т ім. В. І. Вернадського, 2008. – 36 с. 2. *Зборовська Н. В.* Психоаналіз

і літературознавство: Посібник / Н. В. Зборовська. – К.: "Академвидав", 2003. – 392 с. 3. *Пруст М.* У пошуках утраченого часу. В 7 т. – Т.1. На Сваннову сторону: Роман / Пер. з фр. А. Перепадя / Марсель Пруст. – К.: Юніверс, 1997. – 386 с. 4. *Свирепо О. А.* Образ, символ, метафора в современной психотерапии / О. А. Свирепо, О. С. Туманова. – М.: Изд-во Ин-та психотерапии, 2004. – 268 с. 5. *Фрай Н.* Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 2001. – С. 142–176. 6. *Юнг К.-Ґ.* Психологические типы / К.-Ґ. Юнг. – СПб: Азбука, 2001. – 736 с.

Борисенко Н. Д., к. філол. н., доц.,
Житомирський державний університет

ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОМУНІКАТІВ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ)

Стаття присвячена аналізу персонажного мовлення британської драми як такого, що відображає соціально-статусні характеристики мовця. Аналізується співвідношення між статусом персонажа та його мовленням. Стратегії і тактики персонажного мовлення розглядаються як такі, що залежать від статусу комунікантів.

Ключові слова: *соціальний статус, мовець, слухач, варіативність мовлення, персонажне мовлення, стратегії та тактики.*

Статья посвящена анализу персонажной речи британской драмы, отражающей социально-статусные характеристики говорящего. Анализируется соотношение между статусом персонажа и его речью. Стратегии и тактики персонажной речи рассматриваются как зависящие от статуса коммуникантов.

Ключевые слова: *социальный статус, говорящий, слушающий, вариативность речи, персонажная речь, стратерии и тактики.*

The article deals with the analysis of personages' speech which reflects the social status characteristics of the speaker in British drama. The correlation between the personages' status and their speech is analyzed. The strategies and tactics of personages' speech are dealt with as those which depend on the status of the communicants.

Key words: *social status, speaker, listener, variation of speech, personages' speech, strategies and tactics.*

Наше дослідження персонажного мовлення британських драматургічних творів направлене на виявлення співвідношення між статусними характеристиками персонажа та його мовленням і є актуальним, оскільки дозволяє виявити кореляцію між мовленнєвою характеристикою комуніканта та його соціально-статусними характеристиками. Комунікативно-дискурсивний підхід до аналізу мовних та мовленнєвих фактів, який використовується у дослідженні, робить можливим урахування екстралінгвістичних параметрів комунікації, одним з яких є соціальний статус учасника спілкування.

Антропоцентричне спрямування лінгвістичних досліджень зумовило необхідність лінгвістичного аналізу впливу соціальних факторів на мову та дозволило розглядати мову не як щось однорідне та монолітне, коли відмінності у межах мовної спільноти ігноруються під маркою вільного варіювання. Саме доведення того, що мовленнєве варіювання не є хаотичним, а певним чином співвідноситься із системно упорядкованими соціальними відмінностями, є одним із завдань сучасних розвідок [Брайт 1975, 34–35].

Поняття статусу мовця та слухача виступає центральною категорією комунікації [Конецкая 1997, 24]. При цьому статус розуміється як таке місце індивіда в ієрархії певної групи, що може мати більший чи менший престиж, тобто вплив, який надає авторитету висловлюванням та діям індивіда [Белл 1980, 137]. На думку В. І. Карасика, соціальний статус обумовлюється соціально-економічними та культурно-етичними характеристиками суспільства, з одного боку, і рольовими дистанційними, нормативними характеристиками соціальної стратифікації, з іншого боку [Карасик 2002, 32]. Обов'язково враховуються соціальна належність учасника інтеракції до певного прошарку суспільства, стать, вік, рівень освіти. В. В. Богданов уводить поняття соціально-культурного статусу, що складається з професійної належності, посади, що обіймається, культурних норм та звичаїв спільноти, місця проживання та сімейного стану [Богданов 1990, 28–29]. С. О. Нікітіна виділяє мовний та культурний статус, соціальну належність, психічний тип, світогляд, особливості біографії та інші константні та змінні параметри особистості [Никитина 1989, 34]

Відповідно до позиції Л. Б. Нікольського, характеристики відправника та одержувача інформації впливають на побудову певного соціально значущого різновиду висловлювання [Никольский 1984, 124–125]. З іншого боку, вони впливають і на очікування слухача щодо мовленнєвої поведінки мовця.

Оскільки поняття соціального статусу не є винятково мовознавчим, у лінгвістичних дослідженнях воно співвідноситься із соціолінгвістичними змінними, які тлумачать як будь-які мовні та мовленнєві кореляти варіативності, обумовлені відмінностями у соціальній належності комунікантів та особливостями ситуації спілкування. З іншого боку, будь-яка соціальна характеристика людини виявляється у його мовленні, яке слугує однією з найбільш важливих ознак, за якими ми визначаємо статус мовця [Беликов 2001, 138]. У той же час, мовлення індивіда не лише відображає його статус та повідомляє слухача про нього, а й виражає оцінку статусу слухача, що виявляється у демонстрації поваги до нього та дотримання принципу ввічливості [Карасик 2002 32; Brown, Levingson 1987].

Різні аспекти соціального статусу знаходяться вже певний час у колі інтересів представників сучасного мовознавства. У російській лінгвістиці розробляється теорія соціального статусу як лінгвістичної категорії [Карасик 2002], досліджується прагмалінгвістичний аспект категорії соціального статусу на матеріалі німецької мови [Быганова 2010], вивчається вплив соціального статусу на формування мовленнєвого репертуару та просодичні особливості мовлення [Савинова 2009, 186–189], аналізується вплив уявлення про соціальний статус комуніканта на вербальну поведінку комунікантів у міжкультурній комунікації [Саушева 2005, 409–413], розглядається соціальний статус мовця та слухача як важливий фактор регуляції спілкування [Маковецкая 2012, 30], класифікуються мовленнєві акти за критерієм соціального статусу учасників інтеракції [Саранцацрал 1993].

Необхідність передачі певної інформації вимагає від мовця обирати соціально адекватний режим. Такий вибір певної комунікативної стратегії та тактики, а також варіативних мовних та мовленнєвих засобів стає можливим завдяки реально існуючій у мові дистрибуції елементів, що виявляється у висловлюваннях з тотожною інформативністю. Означена дистрибуція усвідомлюється носіями мови і є відображенням соціальної диференціації, властивої певній мовній спільноті.

Аналіз мовленнєвої характеристики персонажів полягає у виявленні механізмів відбору значимих варіантів, установленні критеріїв, що лежать у його основі, а також визначенні тих факторів, що дозволяють надавати перевагу одному варіанту над іншим. Таким чином, виявляються ті норми, які детермінують мовлення особистості у певному соціумі. У свою чергу, пошук і вибір стратегій передбачає відсутність однозначних відповідностей між метою мовця і стратегією, яка її реалізує. Іншими словами, існує кілька варіантів стратегій та тактик, що можуть бути використані в одній і тій самій ситуації. Відмінність між стратегіями буде полягати у ступені адекватності як ситуації спілкування, так і статусній позиції мовця та слухача. Вибір індивідом більш адекватного варіанта залежить як від правильної оцінки власного статусу й статусу співбесідника, так і від соціального досвіду особистості [Тарасов 1987, 161].

У ситуації асиметричного спілкування представників різних соціальних прошарків реалізуються стратегії та тактики, які відображають належність мовця до певного прошарку. Наприклад, у спілкуванні вуличної квіткарки та представниці вищого класу:

The MOTHER. *Now tell me how you know that young gentleman's name.*

The FLOWER GIRL. *I didn't.*

The MOTHER. *I heard you call him by it. Don't try to deceive me.*

The FLOWER GIRL. *[protesting]. Who's trying to deceive you? I called him Freddy or Charlie same as you might yourself you was talking to a stranger and wished to be pleasant* [Shaw 1972, 13].

Як бачимо з прикладу, персонаж, що належить до вищого прошарку суспільста, наступає, застосовуючи тактику наказу (*now tell me; don't try to deceive me*), що демонструє його вищу статусну позицію, та тактику наведення аргументу (*I heard you call him by it*). Квіткарка, що має нижчий статус, захищається, реалізуючи тактику протесту у вигляді емоційно забарвленого риторичного питання (*Who's trying to deceive you?*), та виправдання (*I called him Freddy or Charlie same as you might yourself if you was talking to a stranger and wished to be pleasant*), що свідчить про залежне становище мовця в діаді. Крім того, у тактиці виправдання додатково залучаються апеляція до слухача (*same as you might yourself*), яка має створити спільний зі слухачем простір та неправильна граматична форма (*you was talking*), що сигналізує про низький рівень володіння мовою, а отже і низький соціальний статус мовця.

Повага до слухача, який має вищий статус, демонструється мовцем шляхом дотримання Принципу ввічливості. Сигнали

ввічливості у мовленнєвій поведінці одного з мовців свідчать про його більш низький статус. Наприклад, у розмові жінки, що належить до вищого класу, та квіткарки вираження вдячності з боку квіткарки доповнюється ввічливим звертанням (*lady*):

The MOTHER. *This is for your flowers.*

The FLOWER GIRL. *Thank you kindly, lady.*

The MOTHER. *You can keep the change*.

The FLOWER GIRL. *Thank you, lady* [Shaw 1972, 13].

Ввічливе звертання, що є типовим для представників робітничого класу у спілкуванні з комунікантами, які мають вищий соціальний статус, знаходимо у репліках Дулітла, який розмовляє з професором Хігінсом:

HIGGINS. *Here. Good morning. Sit down.*

DOOLITTLE. *Morning Governor. [He sits down magisterially] I come about a very serious matter, Governor* [Shaw 1972, 40].

З іншого боку, представники нижчих верств населення вживають вульгаризми для передачі сильних емоцій в інтеракції з представниками вищого прошарку. Наприклад, у розмові Фредді та Елізи Дулітл, яка видає себе за освічену дівчину, що відбувається у присутності світського товариства:

FREDDY *[opening the door for her]. Are you walking across the park, Miss Doolottle? If so---*

LIZA *[with perfectly elegant diction]. Walk! Not bloody likely. [Sensation.] I am going in a taxi.*

Pickering gasps and sits down. Freddy goes out on the balcony to catch another glimpse of Eliza.

Mrs EYNSFORD HIIL [*suffering from shock*]. *Well, I really cant get used to the new ways.*

CLARA [*throwing herself discontentedly into the Elizabethan chair*]. *Oh, it's all right, mamma, quite right. People will think we never go anywhere or see anybody if you are so old-fashioned* [Shaw 1972, 60].

Як бачимо з прикладу, освічений персонаж-чоловік хоче провести дівчину і намагається реалізувати тактику запрошення, яка має декілька кроків, першим з яких є непрямий квеситив. Проте персонаж-жінка не дає можливості співбесіднику закінчити тактику та реагує на прямий смисл мовленнєвого акту, що свідчить про те, що вона не розуміє намірів співбесідника, а отже є недосвідченим мовцем. Повідомляючи присутнім про свою поїздку на таксі, персонаж-жінка використовує вульгаризм (*bloody*), який передає її справжні почуття. Показовою є реакція слухачів на вживання

вульгаризму Елізою, яка відображає вікові особливості мовців. Якщо представники молодого покоління або не реагують на вульгаризм (*Freddy goes out on the balcony to catch another glimpse of Eliza*), або сприймають його як новий стиль поведінки (*People will think we never go anywhere or see anybody if you are so old-fashioned*), то реакція полковника Пікерінга (*Pickering gasps and sits down*) та Місіс Айнсфорд Хіл ([*suffering from shock*] *Well, I really cant get used to the new ways*) говорить про неприпустимість уживання такої лексики представниками вищих прошарків британського суспільства на початку XX-го століття. Таким чином, вік персонажів виступає як важливий фактор соціально-статусної характеристики комуніканта.

Подальшою перспективою дослідження є комплексний аналіз взаємодії таких соціально-статусних характеристик мовця й слухача, як рівень освіти, походження, професійна належність, стать та їх відображення у персонажному мовленні британського драматургічного тексту. Цікавим нам видається аналіз ситуацій симетричного спілкування, коли персонажі належать до одного прошарку суспільства, і асиметричного спілкування, коли дійові особи представляють різні прошарки суспільства.

1. *Беликов В. И., Крысин Л. П.* Социолингвистика: Учебник для вузов. – М.:РГГУ, 2001. – 439 с. 2. Белл Т. Р. Социолингвистика. Цели, методы и проблемы: Пер. с англ. / Под ред. д.ф.н. проф. А. Д. Швейцера. – М.: Международные отношения, 1980. – 318 с. 3. *Богданов В. В.* Речевое общение: Прагматические и семантические аспекты. – Л.: Ленинград. гос. ун-т, 1990. – 88 с. 4. *Брайт У.* Введение: параметры социолингвистики // Новое в лингвистике. – Вып. VII. – М., 1975. – С. 34–41. 5. *Быганова Е. А.* Прагмалингвистический аспект категории статуса в немецкоязычном тексте: автореф. дис… канд. филил. наук / 10.02.04 – германские языки. – М.: МГЛУ, 2010. – 24 с. 6. *Карасик В. И.* Язык социального статуса. – М.: Гнозис, 2002. – 333 с. 7. *Конецкая В. П.* Социология коммуникаций. Учебник. – М.: Международный университет бизнеса и управления, 1997. – 304 с. 8. *Маковецкая М. С.* Особенности речового взаимодействия участников групового общения и подходы к изучению его просодической организации // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – № 2. – 2012. – С. 28–31. 9. *Никитина С. Е.* Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре // Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С. 34–40. 10. *Никольский Л. Б.* Синхронная социолингвистика. – М.: Наука, 1976. – 168 с. 11. *Савинова М. С.* Профессия как часть социального статуса и ее отражение в просодических характеристиках речи // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Основной выпуск №4.

– Кострома: Изд-во КГУ им. Н.А. Некрасова, 2009. – С. 186–189. 12. *Саранцацрал Ц.* Речевые акты побуждения, их типы и способы выражения в русском языке: автореф. дис… д-ра филил. наук / 10.02.01 – русский язык.– М.: МГУ, 1993. – 40 с. 13. *Саушева Е. В.* Фактор социального статуса в межкультурной коммуникации // Межкультурная коммуникация и перевод. Материалы межвузовской научной конференции. Москва 27 января 2005 г. – М.: МОСУ, 2005. – С.409–413. 14. *Тарасов Е. Ф.* Тенденции развития психолингвистики. – М.:Наука, 1987. – 167 с. 15. *Brown P., Levingson S.* Politeness: Some Universals in Language. – Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p. 16. *Shaw B.* Pygmalion: Home Reading Book. – M.: Higher School Publishing House, 1972. – 139 p.

Боцман А.В., к.філол.н., доц.,
Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка

ЯВИЩЕ АНАПЛАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ФУТУРАЛЬНИХ СТРУКТУР У ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ

Стаття пов'язана з дослідженням особливостей формування аналітичних футуральних темпоральнних структур у процесі розвитку германських мов. Перехід від футурального презенса до аналітичного футурума залучає двокомпонентну систему, де кожен складник є варіативним конституентом на певному рівні.

Ключові слова*: анаплазія, аналітичні футуральні форми, германські мови, інхоативні та претерито- презентні дієслова.*

Статья связана с исследованием особенностей формирования аналитических футуральных темпоральных структур в процессе развития германских языков. Переход от футурального презенса к аналитическому футуруму вовлекает двухкомпонентную систему, где каждое составляющее есть вариативном конституентом на определенном уровне.

Ключевые слова*: анаплазия, аналитические футуральные формы, германские языки, инхоативные и претерито- презентные глаголы.*

This artide is dedicated to the investigation of the specifics of the analytical future tense structures formation in the process of the Germanic language development. The transition from the future presence to the analytical future involves two components system where each component is a variable constituent on the certain level.

Key words*: anaplasia, analytical future forms, the Germanic languages, inchoative and preterite- present verbs.*

Постановка проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Тенденція до аналітизації граматичних форм у германських мовах особливо яскраво спостерігається на прикладі темпоральних структур, що слугують на позначення футурума. Виникнення цих структур, що віддзеркалювали рух германських мов до аналітизації, особливості їхнього формування дають можливість простежити як загальні структурні зміни, так і специфічні явища, пов'язані з темпоральними формами. Відповідно, зв'язок цієї проблеми з науковими та практичними завданнями полягає у спробі проаналізувати процес, що лежить в основі формування аналітичних часових структур у діахронічному аспекті.

Постановка завдання. З'ясування механізму формування структур на позначення футурума в германських мовах з огляду на варіювання аналітичних складників є основним завданням цієї статті. ***Актуальність*** дослідження полягає у тому, що виявлення специфіки формування певних аналітичних граматичних структур є складним завданням, вирішення якого потребує залучення великого обсягу лінгвістичного матеріалу. ***Наукова новизна*** репрезентованого матеріалу в тому, що здійснюється спроба виявити специфіку варіювання складників аналітичного футурума у східних, північних і західногерманських мовах у діахронічній ретроспективі. ***Об'єктом дослідження*** є виокремлені синтетичні та аналітичні структури на позначення футурума. ***Предметом дослідження*** є особливості процесів варіювання складників аналітичного футурума у давньогерманських мовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналітичні граматичні конструкції традиційно розглядалися з огляду на те, що в їх основі лежить словосполучення, яке підпадає під певні трансформації. Словосполучення у результаті семантичного і граматичного зв'язку між словами, що входять до їх складу, можуть розвиватися у бік більш або менш тісного лексичного або граматичного об'єднання з новим значенням цілого (лексичним або граматичним), відмінним від значення його частин. Розвиток у бік лексикалізації веде до утворення більш або менш міцних фразових єдностей, які у смисловому плані є фразовими еквівалентами окремих слів. Розвиток у бік граматизації (морфологізації) веде до перетворення групи у нову граматичну (аналітичну) форму слова.

Граматизація словосполучення пов'язана з більшим або меншим послабленням лексичного (предметного) значення одного з

компонентів словосполучення, з послідовним перетворенням його із лексичного значущого (повнозначного) слова у напівслужбове або службове, у якому домінує граматичне значення, а всієї групи в цілому – в аналітичну форму слова [Жирмунский 1976, 88].

При вивченні аналітичних форм особлива увага приділяється першому складнику. Важливим моментом є те, що перший складник у певному сполученні для вираження однієї певної граматичної категорії (наприклад, показує лише майбутній час), а також те, що його вживання цілком одноманітне, і форми складного дієслівного часу, утвореного з ним, складають певну систему. Іноді критерієм такого переходу може слугувати можливість уживання дієслова-зв'язки у розумінні, протилежному його первісному лексичному значенню [Ярцева 1960, 124].

Серед аналітичних структур особливо широко представлені модальні звороти. Дієслово у модальному звороті виражає не дію, а ставлення до неї. Через це все сполучення в цілому має значення не дії відносно іншої дії, а лише ставлення до дії, тобто її необхідність, бажаність, можливість тощо. Переважно модальне дієслово поза модальним зворотом не вживається або не має того значення, яке воно має у модальному звороті. Це сприяє тісному з'єднанню елементів сполучення. Інфінітивна частка у модальному звороті не вживається. Це забезпечує тісніше поєднання інфінітива з дієсловом і є зовнішнім проявом смислового об'єднання елементів сполучення [Стеблин-Каменский 1957, 202–203].

Тенденція модального звороту до зближення з морфологічним словосполученням, тобто до граматизації, змушує відносити його розглядання до морфології, а саме до того розділу, у якому розглядаються способи, – дієслівна категорія, яка близька за своїм значенням до модального звороту. Але за умови, коли модальне дієслово все ж зберігає, хоча у деяких випадках не повністю, своє лексичне значення, тобто є дієсловом повнозначним (або у деяких випадках «напівпозначним»), теоретично доцільніше розглядати модальний зворот у синтаксисі, а не у морфології. Тенденція слова до граматизації не є граматизованість у власному розумінні слова [Стеблин-Каменский 1957, 203–204].

В усіх сучасних германських мовах є словосполучення, що узуально відносять процес до часового плану майбутнього, але вони менш інтенсивно залучені до парадигми, ніж інші аналітичні форми, що існують у мові: на «шкалі парадигматизації» футурум посідає позицію, протилежну перфекту [Смирницкая 1972, 74]. Позиція

футурума у германських мовах є двоїстою. З одного боку, його включення до парадигми полегшується тим, що він формується у рамках первинної категорії, що конституюється протиставленням двох синтетичних форм [Смирницкий 1959, 74].

З іншого боку, відносячи процес до часового плану майбутнього, тобто позначаючи його нереалізованість, футурум протистоїть за своїм змістом як претериту, так і презенсу, і ця особливість його змісту, об'єднуючись з особливістю його форми (дискретність, роздільнооформленість), перешкоджає повній інтеграції футурума у складі категорії часу.

Усе це свідчить про складний характер формування аналітичних футуральних форм, специфічне варіювання складників темпоральних структур.

Виклад основного матеріалу. Процес формування аналітичних футуральних структур у германських мовах має не лише складну природу, але й ознаки поступовності, градуальності, які виявляються по-різному в різних германських мовах. Відправним пунктом у вивченні особливостей цього процесу може стати доречне припущення стосовно того, що всі конструкції, які були джерелом аналітичних форм, набули (отримали) видо-часову функцію задовго до їх включення в парадигму як елементів граматичної периферії мови. Це означає, що подібно до морфологічних форм дієслова, вони мали здатність передавати видо-часову інформацію про процес, яка належала в них, як і в морфологічних формах, не конкретним лексемам (пор. прислівники часу), а узагальненим мовним моделям, тобто була граматичною.

Процес, що позначається словоформою або словосполученням, які включають периферійні елементи, протиставляється за своїми видо-часовими ознаками процесу, що позначається простою часовою формою, яка тим самим набуває корелятивної (заперечної за своїм змістом) видо-часової ознаки. Так, у прикладі ***jah þarei im ik, þaruh sa andbahts meins wisan habaiþ*** (J. XII, 26) «*де я є, там буде і слуга мій*» вживання моделі ***haban*** + ***Vinf*** створює у підсистемі непередування потенційну (тобто таку, що виявляється лише у мовленні) опозицію одночасність моменту мовлення / слідування за моментом мовлення.

Факультативність периферійних елементів (майбутніх конституентів аналітичних формантів) не лише не виключає, але навпаки, передбачає контекстуальну можливість їх уживання. Очевидно, що такі малочастотні периферійні елементи набувають додаткової експресивної функції. У біблійному контексті вони

зустрічаються майже незмінно в експресивно увиразненому прямому мовленні, проповідях, пророцтвах тощо.

Труднощі, які виникають у процесі дослідження появи аналітичних структур на позначення германського футурума, пов'язані, можливо, з тим, що аналітичні форми, які виникають, не лише мають різні структурні схеми, але і парадигматизуються у складі різних граматичних категорій. У німецькій мові – це аналітична форма футурума ***werden*** + ***Vinf***., в англійській – форма тривалого виду ***be*** + ***Ving***. При цьому необхідно зазначити, що сполучення ***werden*** + ***Vinf***. зустрічаємо в письмовій формі мови одночасно з дієприкметниковими сполученнями ***werden*** + *Vp*., але не пізніше за нього, як було б природно очікувати у випадку їх вторинного характера.

Висувався аргумент, що функціонально-стилістичний статус давньої конструкції ***sein*** + ***Vinf***. дозволяє припустити, що одночасно з нею, але у формах мови, що не зафіксовані письмово, існували й інші моделі, які включали ознаку дуративності, – зокрема розглянуті тут інфінітивні конструкції [Dal 1951, 36].

Як би не вирішувалося питання щодо генезису інфінітивних сполучень (у мікросистемі, яка вже склалася у XIII ст.), вони фактично не відокремлені від сполучень з дієприкметником ні в плані вираження (структурна схема), ні у плані змісту (видо-часова функція), що демонструє приклад: ***da werdent die beilgen rihtende über die diet unde herschen über daz volk*** (B.v.R. 182,7) «*тоді святі будуть правити народом; володарювати (панувати) над людьми*» (проповідь Бертольда Регенсбугського – баварський діалект, друга половина XIII ст.). Функціональному змішуванню дієприкметникових та інфінітивних конструкцій, очевидно, сприяв перетин дистрибутивних сфер дієприкметника ***I*** та інфінітива у середньонімецькій (наприклад, це моделі з об'єктивно-предикативним зв'язком, пор. також про схоже явище в англійській мові). У змішуванні ж їхніх структурних схем відіграли важливу роль фонетичні процеси в кінці слова [Behaghel 1924, 689].

Видо-часове значення як дієприкметникових, так і інфінітивних сполучень з *werden* суттєво відрізняється від значення давньої конструкції ***werden*** + ***Vp***. і відмінність між ними в цілому узгоджується із загальною спрямованістю розвитку системи. Давньоверхньонімецькі структури були комбінованим утворенням видо-часової периферії, і вони подібні відповідним готським сполученням, тобто вони поєднували в собі ознаки інхоативності та дуративності, відрізняючись

від сполучень ***sein*** + ***Vp***. лише тією мірою, якою зв'язка *werden* відрізняється від *sein*, наприклад, ***nu uuirdist thu suigenti inti ni maht sprehhan*** (Tat. 2, 9) – лат. ***eris tacens et non poteris loqui*** «*будеш мовчати і не зможеш говорити*».

А ось середньоверхньонімецькі сполучення з ***werden*** не мають жорстких лексичних кордонів, утворюючись від дієслів різної видової семантики. У цьому полягає їхня відмінність не лише від стародавніх сполучень, але й від належних до тієї ж мікросистеми сполучень ***sein*** + ***Vp***.: ***Dô sie quâmen zuo den wazzern, dô wurden sie trinkende*** (B.v.R. 38,19) «*підійшовши до води, вони почали пити*». ***Nû sihstû daz uns didiu kleine und kurze arbeit sô grôze êre gebende*** (варіант *geben*) ***wirt*** (Dav. v. Augs. 346, 21) «*ось бачиш, що ця мала і нетривала праця принесе нам таку велику славу*». Подібні приклади в цю епоху зустрічаються дуже часто.

Розширення лексичного об'єму моделі важливе як показник її видо-часового значення. У сполученні з презентною формою ***wird*** виходить на перший план вторинна ознака – футуральність, що іноді витісняє у пам'ятках XIII ст. видові ознаки інхоативності і дуративності: це очевидно з тих прикладів, де процес, що пов'язаний з майбутнім, репрезентований пунктуально, у суперечності з видо-часовою ознакою дієприкметника ***I*** (наприклад, Dav. v. Augs. 346,21).

Формування футурума з ***werden*** розглядається як вторинний процес, що досягає своєї кульмінації у XV ст. – на початку XVI ст., тобто в епоху, коли у верхньонімецьких діалектах вперше різко підвищується частотність футуральних словосполучень з ***werden*** [Kurrelmeyer 1904, 187]. Центром розповсюдження цих процесів були південнонімецькі і східносередньонімецькі діалекти, які відіграли особливу роль у формуванні літературної мови. Із просуванням на північ посилюється і розповсюдження футуральних сполучень з модальними дієсловами, і видові конструкції виявляють більший опір деструктивним процесам. У діалектах нижньої Німеччини зворот з ***werden*** зберіг старе початкове значення, що пов'язане у середньонижньонімецькій з його походженням – сполученням інхоативного дієслова з дієприкметником *I*, яке у подальшому співпало з інфінітивом ***werden*** + ***Vp***. / ***Vinf***. [Жирмунский 1956, 552]. У цьому відношенні нижньонімецькі діалекти подібні до діалектів скандинавського ареалу, де також функціонують різні інфінітивні видові конструкції з дуративним та інхоативним значенням.

Відмежування футуральних словосполучень від споріднених синтетичних словосполучень переважно не супроводжується

експліцитними змінами у структурній схемі або суттєвим розширенням лексичного навантаження конструкцій. Тим не менш лише відмежування є критерієм стрибка у смисловій структурі сполучень, у результаті якого часова ознака «слідування» набуває парадигматичної значущості, а видові й модальні ознаки нівелюються до рівня факультативних «відтінків», що забарвлюють футурум у мовленні. Тому тут особливо важливо розрізняти властивий усім германським мовам процес виокремлення словосполучень як спеціалізованого засобу футуралізації, і відмежування останніх, яке досягається зовсім не всюди. Наскільки важливі для складного дієслівного часу стабільність структури і уніфікація вживання, доводить доля майбутнього часу [Ярцева 1960, 124].

У давні часи інформація про віднесеність процесу до часового плану майбутнього або залишалася невираженою (тобто містилася лише в ситуативному контексті), або виражалася за допомогою контекстуальних лексичних індикаторів, чи всередині дієслівної форми (дієслівного словосполучення), залишаючись вторинною у відношенні до їхнього видового або модального значення. Ці випадки представлені в усіх давньогерманських мовах; будь-яка мова мала цілий набір засобів такої «опосередкованої» футуралізації. Наведені приклади ілюструють співвідношення різних випадків: готськ. ***Jah wirþiþ þus faheds jah swegniþa, jah managai in gabaurþai is faginond*** (L. I, 14); д.в.н. ***inti her ist thir gifeho inti blidida inti manage in sinero giburti mendent*** (Tat. 2, 6); д.англ. ***ond bið gefea ðe ond glædnise, ond monigo in acennisse his bið on glæde (erit… gaudebunt)*** «*І буде тобі радість і веселощі, і численні зрадіють його народженню*»; д.в.н. ***inti thin fater, thie iz gisinit in tougalnesse, gelte thir*** (Tat. 33, 3); д.англ. ***forgeldeþ ðe*** (Mt. VI, 4) [reddettibi] «*і твій батько, що бачить таємне, воздасть тобі*»; д.ісл. ***en er Muspellz synir ríða Myrkvið yfir, veitsta þúþá, vesall, hvé þú vegr*** (Ls. 42, 3) «*але коли сини Муспелле поскачуть через Мюрквід, не знаєш ти, негіднику, чим станеш битися*»; ***Létt er þér, Loki; munattu lengi svá leika lausom hala, þríat þikáhiǫrvi skolo ins hrímkalda magar gǫrnom binda goð*** (Ls. 49) «*Весело тобі, Локі! Але не довго ти будеш так метеляти хвостом, бо до скелі прив'яжуть тебе боги кишками твого холодного сина*».

Питома вага окремих випадків може коливатися у значних діапазонах, варіюється від мови до мови і набір конкретних засобів опосередкованої футуралізації процесу. Так, у готській опосередкована футуралізація за допомогою цільноформальних елементів (композитів

ga + ***Vpraes***., форм оптатива ***Vopt. praes***.) домінувала над іншими випадками, що, безумовно, пов'язане з відносною стабільністю тут оптатива. Дещо більше у давньоанглійській мові (у порівнянні з готською) розповсюджене сполучення з модальними дієсловами (так, в Альфредовому перекладі **Cura Pastoralis** сполучення зі ***sculan; willan*** відповідають латинському футуруму приблизно у 20 випадках) може у такому випадку пояснюватися обмеженість функції оптатива.

Привертає увагу поширеність сполучень із модальними дієсловами ***sculan, willan, motan*** у «Хеліанді» та інших давньосаксонських пам'ятках, але тут уживання цих сполучень майже завжди вкладаються у рамки модального значення.

Важливим випадком у процесі виокремлення спеціалізованих футуральних словосполучень для західногерманських мов є XIII ст. – епоха, коли в англійській мові укорінилося сполучення з модальними дієсловами, у південнонімецьких діалектах відбувається боротьба між сполученнями з ***werden*** у різних типах складеного присудка, і особливо у сполученнях ***werden*** + ***Vp***. / ***Vinf***. і ***sollen;*** у нижньонімецьких діалектах укорінюються сполення з ***sollen*** (пізніше ***wollen***). Динаміка процесу спостерігається на Ноткерівському перекладі «Псалмів Давида»; сполучення з ***skullan*** мають футуралізуючу функцію у 1,7% всіх випадків віднесеності процесу до майбутнього (сполучення з ***willen*** не вживаються зовсім); у пам'ятках алеманських діалектів XIII ст. сполучення з ***sollen, wollen*** перебирають на себе футуралізуючу функцію більш ніж у 39% випадків.

Виокремлення словосполучень супроводжується і важливими якісними перетвореннями в їх смисловій структурі. Деякі приклади вживання сполучень у тексті вказують на витіснення модельних і видових ознак, на те, що футуральна функція стає самостійною і первинною функцією конструкції. Але це стосується тільки використання сполучень у мовленні, а не їхньої побудови: особливого «центру обособлення» (як у випадку утворення перфекта) тут не виникає. Порівняймо приклади, де на виділення футуральної ознаки вказує контекст: с.в.н. ***unser lebn und unser burt diu suln wir iu vil gerne sagen*** (Iw. 6321) «*Наше життя, наше походження ми вам охоче розкажемо*»; ср.англ. ***Haue mecy, – quod Mede,- of men that it haunte, And i shall keure yowre kirke, yowre cloystre do maken, Wowes do whiten*** (P.P. III, 60) «*Зглянься, сказала Меда, – над людьми, котрі це роблять, і я покрию вашу церкву і накажу побудувати вам монастир, побілити ваші стіни*»; наступний приклад демонструє ситуацію, коли всередині словосполучення зіштовхуються два

модальні дієслова, що є критерієм десемантизації одного з них ***(shall): and whase wilenn shall þis bok Efft oþerr siþe writenn, Himm bidde icc…*** (Orm. 95) «*І хто б не схотів знов переписати цю книжку, прошу я його…*».

Повною мірою виявляються ознаки виділення футуральних конструкцій у давньоісландській прозі. Зазначається, що [Щур 1964, 138] у 7/8 випадків відносеність процесу до майбутнього виражається за допомогою футурального словосполучення; більше 80% усіх словосполучень містить дієслова ***munu*** (50%) і ***skulu*** (30%). Наступні приклади демонструють домінування часової ознаки над модальною або повне витіснення останньої: ***Vel er at, – sagði Grettir; – en eigi muntu kyrkja, hvernever sem hitt hefir verit*** (Gret. 16, 11) «*Гаразд, – сказав Греттир, – але ти мене не придушиш, щоб там не було*»; ***þorir það hann til ráða, – ok et slikt drengiligt svá rǫskum manni, sem þú ert: en ek skal koma þér ór sek ok þar með gefa þér nogt fé*** (Gret. 56, 2) «*Торир просив його здійснити це: і це саме пристало такому гідному чоловіку, як ти; а я вже визволю тебе з вигнання та ще дам тобі вдосталь грошей*».

Деякі приклади у пам'ятках ранньої епохи дають підставу відсунути межу виокремлення футуральних словосполучень із ***skulu*** і ***munu*** принаймні на X–XI ст., хоча віднесеність процесу до майбутнього частіше залишається у ранніх пам'ятках (скальдична, едична поезія, рунічні надписи) не вираженою: рун. шв. ***Sua hifir asa as igi sum kuir ift uir siþan kaurua*** «*Так має (зробила) Аса, як не зробить після ніяка жінка (у пам'ять) чоловіка*».

У більшості германських мов перший складник аналітичного форманта утворюється модальними дієсловами зобов'язання (сер.англ. ***shal***; с.в.н. ***sol***; сер.нід. ***sal***; д.ісл.. д.шв. ***skal***) і частково волевиявлення (сер.англ. ***wol, wul***; с.в.н. ***wil***; д.дат., д.шв. ***wil***). Ці словосполучення в цілому перебирають на себе футуральні функції оптатива, але вживаються у цій якості ширше – як у незалежному, так і у підрядному реченні.

Виокремлення сполучень зі ***sculan*** і ***willan*** мотивовано їх модальним значенням: для сполучення зі ***sculan*** ця мотивованість виявляється сильніше за все у 2 і 3 особах (зовнішнє, стосовно суб'єкта, зобов'язання); для сполучень з ***willan*** у 1особі («волитивність» – «футуральність»).

Відповідно до цього встановлюється у більшості мов частотність футуральних словосполучень. Сполучення зі ***sculan*** є універсальним, але відносно частіше зустрічається з 2, 3 особ.; сполучення з ***willan*** в цілому затверджується пізніше, і основна сфера їх розповсюдження –

1 особа. Показовим є зіставлення даних середньоанглійської і середньонімецької мов, які репрезентовано у табл. 1, яка сформована в результаті аналізу досліджень [Blackburn 1892; Kurrelmeyer 1904].

Типовими східноскандинавськими приклдами є: д.шв. ***vi hopun, at han skal lenger liffua*** «*Ми сподіваємося, що він проживе довше*»; ***iak wil honom benne gærna giwa*** «*Я охоче віддам її йому*»; д.дат. ***thynænde fiænde skulæ ey ladhe een steen bliuæ ower een annen*** «*Твої вороги не залишать каменя на камені*»; ***wij will hanum snarth igen fange*** «*Ми його незабаром знов упіймаємо*»; що демонструють функціонування модальних дієслів.

Специфічним явищем скандинавського ареалу є д.ісл. ***munu*** + ***Vinf***., де ***munu*** первісно має модальне значення «*наміру*»; у східноскандинавських мовах сполучення з ***munu*** теж трапляються у найдавніших пам'ятках, але ніколи не отримують значного розповсюдження.

Мотивованість футурального значення модальним сприяє виокремленню і розповсюдженню футуральних словосполучень, але перешкоджає їхньому відмежуванню. Функціональна ознака відокремлюється від модальної перш за все у позиції найменшої мотивованості. Цим, можливо, і можна пояснити закріплення допоміжного ***shall*** за 1 особою, а ***will*** – за 2, 3 особами в англійській мові і тенденцію до аналітичного закріплення у норвезькій і данській. У цьому аспекті слід розуміти і той факт, що футуральні сполучення зі ***skulu*** вживаються у давньоісландській у першу чергу з 1 особою: саме у 1 особі футуральна ознака у мінімальному ступені мотивована модальністю; у 2,3 особах вони майже завжди є нерозчленованими, наприклад: ***þá mælti kerling: – Eigi skal ek leggja til með þér, ef þú lætr mik ergu ráða. – Eigi skal svá vera, foðstra min! – segir hann*** (Gret. 78.7) «*Я не стану допомагати тобі, якщо ти не дасиш мені вирішувати по-моєму. Цього не буде (або «цьому не бувати», «цього не повинно бути»), матінко, – сказав він*».

Навпаки, відсутність зсувів у дистрибуції модальних дієслів, подібних до тих, які мали місце в англійській мові, в цілому свідчить про нижчий рівень парадигматизації. У цьому плані доречно порівняти сучасну шведську мову, де сполучення зі ***skola*** прямо походить від відповідних давньошведських сполучень; або сучасну ісландську мову, де додаткова диструбіція, що намітилася, не отримала розвитку, сполучення з ***munu*** відійшли на задній план, і футурум опинився тим самим далі від залучення до парадигми, ніж у давню епоху.

Висновки на перспективи подальших розвідок. Проведений аналіз тенденцій розвитку темпоральних форм на позначення германського футурума дозволяє зробити певні припущення. Синтетичні презентні форми, які вживаються на позначення футурума (***Vpraes. ind***., ***ga*** + ***Vpraes***., ***Vopt. praes., Vmediopas.***), вичерпали свої потенційні можливості для необмеженого позначення футурума, залишившись у сфері впливу футуралізуючих чинників (обставин часу, підрядних речень часу і умови). Ця обмеженість вживання, залежність від футуралізуючих чинників свідчить про припинення подальшого розвитку цих форм (синтетичних за своєю природою) на позначення футурума. Відповідно, цей процес можна кваліфікувати як ***агенезію*** – припинення розвитку. Спостерігається це явище на рівні синтетичних форм презенса на позначення футурума як у межах простого речення у сполученні з футуралізуючими чинниками (обставинами часу), так і у межах підрядного речення (умови і часу), де футуралізуючими чинниками виступає семантика цих типів підрядних речень.

Паралельно з цим спостерігається тенденція до аналітизації темпоральних форм на позначення футурума. Ці форми отримують атипову (у порівнянні з презентними синтетичними формами) додаткову диференціацію, яка вкладається у рамки двоскладникового форманта. Це явище можна схарактеризувати як ***анаплазію***, яка у свою чергу вивляється у загальній тенденції переходу від синтетичних форм до аналітичних, а також у підваріантах, першим із яких є залучення претерито – презентного або інхоативного дієслова як першого компонента двоскладникового форманта (***Vpraet. –praes. / Vincho***).

Іншим підваріантом анаплазії є залучення інфінітива або дієприкметника як другого компонента у складі аналітичного темпорального форманта (Vinf. / Vp.).

Щодо агенезії, то це явище (але вже як другорядне, вторинне) спостерігається у межах аналітичних формантів. Найчастіше воно простежується на прикладі верхньонімецьких та нижньонімецьких діалектів. У першому варіанті не відбулося остаточного утворення футуральних форм з преперито-презентними (модальними) дієсловами, футурум закрився за структурою ***werden*** + ***Vp***. / ***Vinf***. Модальні ж дієслова не підпали під десемантизацію і зберегли своє первісне модальне значення. У північно (нижньо)-німецьких діалектах закріпилися футуральні форми з модальними дієсловами, тобто агенезія не спостерігалася, а явище анаплазії реалізувалося повністю.

Аналіз наведених прикладів свідчить про те, що у процесі аналітизації футуральних темпоральних структур кожна з германських мов сформувала певну кількість стійких словосполучень.

Перспективним для подальших розвідок є виявлення форм, які досягли найвищої парадигматизації (граматизації), а також форм, які залишилися другорядними.

Таблиця 1

Процентне співвідношення інфінітивних сполучень зі *sculan* і *willan*

Особа	Середньоанглійська мова				Середньо німецька мова					
	Ленгленд		Чосер		Trier Psalter (середньо-німецький діалект)		Бертольд Регенсбург-ський (баварський діалект)		Reinke de Vos (нижньонімецький діалект)	
	shall	will	shall	will	soll	will	soll	will	soll	will
1	43	57	40	60	76	24	19	81	4	96
2	78	22	86	14	100	-	-	-	66	34
3	89	11	86	14	100	-	33	64	66	34

1. *Жирмунский В. М.* Немецкая диалектология / В.М. Жирмунский. – М., Л.: Наука, 1956. – 638с. 2. *Жирмунский В.М.* Об аналитических коструцкциях / В.М. Жирмунский // Общее и германскоъ языкознание. Избранные труды. – Л.: Наука, 1976. – С.82–125. 3. *Смирницкая О. А.* Морфологизация аналитических глагольных коструцкций в германских языках / О.А. Смирницкая // Историко-типологические исследования морфологического строя германских языков / гл. ред. М.М. Гухман. – М.: Наука, 1972. – С.38–94. 4. *Смирницкий А. И.* Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. – М.: Изд-во лит. на иностр. яз., 1959. – 440с. 5. *Стеблин-Каменский М. И.* Грамматика норвежского языка / М.И. Стеблин-Каменский. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1957. – 243 с. 6. *Щур Г. С.* О будущем времени в инсландском / Г.С. Щур // Скандинавский сборник / ред. М.И. Стеблин-Каменский. – Таллин: изд-во Таллинский гос. ун-та, 1964 – Т.IX. – С.124–142. 7. *Ярцева В. Н.* Историческая морфология английского язика / В.Н. Ярцева. – М., Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – 438с. 8. *Behaghel O.* Die deutsche Syntax. Bd. II; 4-te Buch / O. Behaghel. – Heidelberg: Gross, 1924. – 698 S. 9. *Blackburn F.* English Future, ist origin and development / F. Blackburn. – Leipzig: Nijhoff, 1892, – 278p. 10. *Dal J.* Zur Entsehurg des englischen Part. Praes. auf-ing / J.

Dall / Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap. – Uppsala-Wiesbaden, 1951. – Bd. 16. – S. 15–39. 11. *Kurrelmeyer K.* The Historical Dovelopment oft he Forms of the Future Tense in middle High German / K. Kurrelmeyer. – Strassburg, 1904. – 286p.

ДЖЕРЕЛА

B.v.R. – Berthold von Regensburg. Vollständige Ausgabe seiner Predigten mit Anmerkungen und Wörterbuch, Bd. I. Hrsg. Von F. Pfeiffer. Wien, 1862. – 348S. **Dav-v- Augs.** – Bruder David von Augsburg. Deutsche Mysticker des vierzehnten Jahrn, Bd. 1., Hrsg. von F. Pfeiffer, 2 unveränd. Aufl. Anastatischer Neudr. Der. Ausg. von. 1845., Bd 1. Göttingen, 1906. – 1907. – 428S. **Gret.** – Grettis Saga Asmundansonar. Islenzk Fornrit, Bd. 7, Reykjavik, 1936. – 346 p. **Cur. Pastor** – King Alfred´s Wes-Saxon Version of Gregory´s Pastoral Care. Ed. by H. Sweet. EETS, №45, 50. L., 1871-1872. -210p. **IW.** – Iwein. – Des Minnesangs Frühling, 33. Aufl. nach K. Lachmann, M. Haupt und Fr. Vogt. Neu bearbeited von C. von Kraus. Leipziy, 1964. – 282S. **Ls-** Locasenna – Edda – Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern. Hrsg.von. G. Neckel, 4 umgearb. Aufl. von H. Kuhl. Heidelberg, 1962. – 684S. **Tat.** – Tatian. Hrsg.von E. Sievers. Paderborn, 1892. -226S. **MT** – The Gospel of Saint Matthew in West-Saxon. Boston, 1904. -176p. **Orm.** – The Ormulum. Ed.by R. Holt. Oxford, 1878. – 310 p. Streitberg W. Die Goticher Bibel / Wilhem Streitberg, – Heidelberg: Carlwinter. Universitätsverlay. 1965. – 498S. **P.P.** – W. Langland. The vision of Piers the Plowman, London, 1941. – 218 p.

Бочарнікова А.М., к. філол. н., асист.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФОНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ І ПИТАННЯ ПРО АВТОРСТВО АВЕСТІЙСЬКОГО ГАТУ № 46

У статті розглянуто специфічні риси тексту Гату № 46, серед яких – дотримання метричного розміру віршованого тексту, семантична завершеність ритмічних груп всередині тексту. Здійснено кількісний аналіз застосованих засобів милозвучності мови. За результатами аналізу виявлено значні відмінності між двома частинами тексту, що дозволяє зробити припущення про укладення цих двох текстових масивів різними авторами.

Ключові слова: *Гати, лінгвістичний аналіз, текст, метрика, цезура.*

В статье рассмотрены особенности текста Гата № 46, среди которых –соблюдение метрического размера поэтического текста,

семантическую завершенность ритмических групп внутри текста. Осуществлен количественный анализ фонетических средств языка. Обнаружены значительные отличия между двумя половинами текста, что позволяет выдвинуть гипотезу про составления этих текстовых массивов разными авторами.

Ключевые слова: *Гаты, лингвистический анализ, текст, метрика, цезура.*

In this article some specific features of the text of Gath 46 has been revealed, in particular exactness of syllabic verse system and semantic completeness of the rhythmic groups inside the text. The quantity analysis of phonetic means of language has been used. The result of the analysis leads to the conclusion that text consists of two parts with two different authors.

Key words: *Gathas, linguistic analysis, text, verse metrics, pause.*

Актуальність статті зумовлена відсутністю у нашій країні досліджень у галузі авестійської мови. Після аналізу західних публікацій у цій галузі нами не виявлено досліджень, у яких би був здійснений лінгвістичний аналіз авестійського тексту.

Метою циклу статей є визначення істотних рис тексту Гату № 46, що дозволить остаточно визначити, чи цей текст є авторським, чи комбінацією текстів різних авторів (питання, поки що не вирішене у світовій авестології). Метою цієї статті є визначення основних особливостей тексту на фонологічному рівні.

Матеріалом статті єє оригінал тексту Гату авестійською мовою. Як відомо, Гати є однією з найархаїчніших частин Авести, і їхнє створення приписують самому Зороастрові. Усього їх 17, вони згруповані у 5 частин і разом є частиною Ясни [Gāthā 1999, 67]. Кожна з 5 великих частин мовою Авести називається *gāθa*, а кожен окремий із 17 гімнів – *hāiti*, відповідно перською *gāsā* та *hāt / gāt*. Для зручності, у наших статтях Гатами названо кожний окремий із 17 гімнів, тобто *hāiti*, оскільки фонетично цей термін *Гат* однаково відрізняється і від назви *gāθa*, і від назви *hāiti*, проте він тотожний сучасним перським номінаціям *hāt / gāt*.

На заході дослідженнями у галузі Авести займалися з XVIII ст., проте авестологи класичного періоду (кінець XVIII – початок XX ст.) мало спиралися на мовні дані, переводячи наукові студії в культурологічну, історичну або релігієзнавчу площину. Авестологи XX та початку XXI ст. під авторитетним тиском видатних попередників здебільшого перейшли до вивчення окремих аспектів та деталей, пов’язаних з Авестою або авестійською мовою (наприклад, вокалізм, дієслова, окремі типи

словооснов). Найвідомішими працями у галузі авестології у світовій науці за останній час є праці Ж. Келлена і О. Ск'ярво [Лелеков 1992, 52].

На пострадянському просторі найпомітнішим є переклад Гатів російською мовою, здійснений І.М. Стеблін-Каменським [Гаты 2009]. Проте цей переклад є художнім, а не лінгвістичним, і передає здебільшого тематику та загальне враження від текстів.

Серед західних лінгвістів, як сучасних, так і класичної доби, існують істотні розбіжності у поглядах на питання авторства й часу укладання Гатів. Докладно ці погляди проаналізовані у нашій попередній статті [Бочарнікова 2012]. Загалом, переконання щодо авторства Зороастра варіюються від цілковитого визнання його автором Гатів (іранські дослідники) до сумнівів його авторства у 2-х останніх частинах Гатів (А. Хінтце) й далі до заперечення існування історичного Зороастра і, відповідно, переконання у колективному або одноосібному укладанні Гатів без його участі (Ж. Келлен). Наукові погляди стосовно часу укладання Гатів також варіюються від упевненості, що він приблизно збігається з часом появи текстів Рігведи, до переконання, що Гати є пізньою підробкою під давнину й укладені в часи правління династії Ахеменідів або навіть Сасанідів.

Лінгвістичний аналіз дозволить виявити непомітні у процесі звичайного прочитання властивостеі тексту. Як зразок для схеми лінгвістичного аналізу тексту візьмемо схему, наведену в однойменній праці Т.А. Єщенко [Єщенко 2009, 235–238], поєднавши з принципами здійснення лінгвістичного аналізу тексту, наведеними у праці І.М. Кочан [Кочан 2008].

Як приклад тексту Гатів розглянемо Гат № 46. Вибір саме цього Гату зумовлений тим, що прибічники теорії про авторське укладання Гатів Зороастром, а не колективом жерців, аргументують свої переконання надзвичайною емоційністю висловлень на початку цього Гату.

Дослідження ритміки як поетичного, так і прозового твору є частиною лінгвістичного аналізу тексту [Ещенко 2009, 235; Кочан 2008, 145–147]. У поетиці Гатів силабічному елементу належить головна роль у створенні поетичного тексту, а тонічному – другорядна. Отже, для доведення або спростування факту однорідності тексту Гату № 46 варто розглянути чіткість дотримання віршового розміру в усіх строфах Гату.

Загалом Гат № 46 являє собою поетичний текст силабічного типу з дев'ятнадцяти строф по п'ять рядків, у кожному з яких найчастіше 11 складів із цезурою (паузою) після четвертого [Gāthā 1999, 87].

Таблиця 1.

Дотримання метричного роз міру в тексті Гату № 46

1	11 12 10 11 10	2	11 11 12 10 11	3	10 12 11 11 11	4	11 11 13 11 11	5	11 11 10 11 11	6	10 8 11 10 11	7	11 12 11 12 10	8	11 11 11 10 11	9	13 10 12 11 11	10	12 11 11 10 12
11	12 13 10 13 12	12	10 11 10 11 12	13	11 13 11 11 10	14	12 11 8 12 10	15	11 11 12 - 11	16	13 10 10 11 13	17	9 10 12 11 11	18	11 11 11 11 11	19	12 11 10 11 10		

У цій таблиці колонки з номерами строф розташовано поряд із колонками, у яких ми зазначили кількість складів у кожному рядку строфи. Верхнє число колонки означає кількість складів у першому рядку строфи і, відповідно, нижній показник – кількість складів у п’ятому, останньому рядку строфи. У п’ятнадцятій строфі один із рядків не зберігся [Gāthā 1980, 17], і таким чином, маємо загальну кількість рядків у цьому Гаті – 94.

Під час аналізу таблиці одразу помітно, що метричний розмір, яким, як вважають, укладений Гат № 46 (так само, як і вся Гаса Уштаваіті, до якої він належить) витриманий далеко не в усіх рядках. Власне, в усіх строфах крім передостанньої є відхилення від загального правила. Загалом, правильна кількість складів (11) наявна у 47 рядках, тобто саме в половині від усієї кількості рядків.

У попередній статті нами було висунуто припущення про умовний поділ тексту Гату на дві частини: з початку до десятої строфи і з одинадцятої до дев’ятнадцятої. Ці частини розрізняються: за жанром (перша частина – молитва, друга – проповідь), особою оповідача (у першій частині – від першої особи однини, у другій трапляються включення першої особи множини та згадки про ймовірного автора Гатів – Заратуштру – у третій особі). Крім того, перша частина містить внутрішній монолог, а друга – перформативний діалог. Своєрідною межею між цими частинами є строфа 11, яка за кількома ознаками відмінна від обох половин тексту.

З огляду на вищезазначені факти доцільно розглянути, як розташувалися спостережені у тексті явища фонологічного рівня за нашим умовним поділом. Відсутність кореляції статистичних проявів

фонетичних особливостей з нашим поділом на половини тексту означатиме наближення тексту до однорідності, а спостереження такої кореляції слугуватиме аргументом на користь припущення про різне походження й авторство змісту першої і другої частин тексту.

У першій половині (по десяту строфу включно) – 28 рядків із правильним розміром, це – 56 відсотків від змісту цієї частини тексту. У другій половині – 19 правильних рядків, що становить приблизно 43,18 % цієї дещо меншої за змістом частини.

Крім того, у тексті Гату можна помітити сусідство рядка з десятьма складами (на один менше, ніж потрібно) і рядка з дванадцятьма складами (відповідно, на один більше, ніж потрібно) в оточенні рядків із правильною кількістю складів. Це може бути свідомим прийомом, завдяки якому автор компенсував метричні недоліки. Схожі методи відомі у класичній перській поезії, коли поети компенсували занадто короткий склад у віршу занадто довгим, який розташовували після нього і навпаки. Звичайно ж, класична перська система віршування докорінно відмінна від авестійської, проте в обох випадках мозок проводить однакову логічну операцію.

Якщо припустити прийнятність для сучасників автора тексту Гату сполучення 10+12 або 12+10 замість 11+11 складів, то кількість метрично правильних рядків у Гаті збільшиться. У першій половині Гату таких сполучень 6 (що означатиме 12 правильних рядків), а у другій половині – 2 (відповідно, ще 4 правильних рядки). Таким чином, з урахуванням компенсаторного поєднання закороткого й задовгого рядків маємо у першій половині 40 правильних рядків (тобто 80 %), а в другій – 23 (тобто лише 52,27 %). Отже, наявна істотна відмінність. Цікаво, що єдина абсолютно силабічно правильна строфа (18) знаходиться у другій половині тексту.

Єдина ж строфа, у якій взагалі відсутні рядки з правильною кількістю складів – це одинадцята строфа. Вона унікальна в цьому Гаті також тим, що лише в ній маємо поєднання двох задовгих рядків, при чому є і поєднання 12+13, і 13+12. Складається враження, що автор цієї строфи взагалі не розумів, яким розміром укладений цей Гат.

Крім того, у тексті є три занадто коротких рядки. Це другий рядок строфи 6 (складається враження, що в ньому пропущене слово, бо його зміст дещо туманний). Єдиний рядок з дев’ятьма складами розташований у строфі 17. Дуже цікавим є рядок із вісьмома складами у 14-й строфі. У ньому невідомий автор питає: "О Заратуштра, хто з магів бажає тебе добре прославити?" У наступному

рядку він із повним порушенням метрики відповідає: "Це – цар Віштаспа". Цей фрагмент містить натяк на ймовірного замовника пізніх змін у тексті Гату, оскільки якщо б Віштаспа замовив увесь текст Гату, його ім'я, напевно, змогли б розташувати без порушень метрики віршованого тексту.

Однією з рис тексту, непомітних при звичайному прочитанні, є змістова завершеність ритмічних груп. І коли без жодних додаткових операцій зрозуміло, що межі рядків у більшості випадків збігаються з межами фраз, то важко одразу сказати, чи несе змістове навантаження цезура (пауза) всередині рядків. У всіх Гатах другої Гаси, що має назву Уштаваіті, цезуру дослідники фіксують після четвертого складу. Таке її розташування вже викликає цікавість, оскільки в рядках представлено по одинадцять складів, і цезура, таким чином, розташована далеко від симетричного положення.

Її функціональне призначення – полегшити процес запам'ятовування й подальшого утримання в пам'яті великого за обсягом усного тексту, що було необхідно як слухачам, так і самому авторові тексту. У такий спосіб безписемною мовою, якою була авестійська за часів укладання Авести, цезура мала б відповідати справжній паузі у мовленні, а отже, відрізку мовлення від початку рядка до цезури має бути властива змістова завершеність.

І навпаки, якщо текст укладено на пізнішому історичному етапі, коли вже існує писемність, нагальна необхідність застосування цезури у віршованому тексті з довгими рядками зникає, оскільки для запам'ятовування можна скористатися письмовим текстом.

Отже, розглянемо дотримання цезури та змістову завершеність фрагменту рядка перед нею у Таблиці 2.

Таблиця 2.

Застосування цезури у тексті.

1	4	+	2	4	+	3	4	+	4	4	+	5	4	+	6	4	±
	4	±		4	+		5	±		4	+		4	+		5	+
	4	+		4	+		5	–		4	–		4	+		4	+
	5	+		5	+		4	+		4	±		4	+		4	+
	4	+		4	–		5	+		4	±		4	+		3	–
7	4	+	8	4	–	9	4	+	10	4	+	11	4	–	12	4	+
	4	+		4	±		3	–		4	+		5	+		4	+
	4	+		4	+		3	±		4	+		4	+		4	–
	5	+		4	–		4	+		4	+		5	+		4	–
	4	+		4	+		4	+		4	–		4	–		4	+

13	4 4 4 4 4	– – – + +	14	4 4 4 4 5	+ + – – –	15	4 3 5 - 3	+ – + –	16	5 4 4 4 4	+ + – – –	17	3 4 4 4 4	± ± ± + +	18	4 4 4 4 4	+ + + + –
19	4 4 4 4 4	– ± ± ± ±															

У таблиці подано номери строф, праворуч від яких розташовані колонки з номером складу, після якого рядок Гату містить цезуру (зверху вниз відповідно з першого по п’ятий рядок строфи). У наступній колонці плюсом або мінусом позначено той факт, чи збігається цезура з дійсною паузою в мовленні, тобто з межею синтагми (також зверху вниз від першого до останнього рядка строфи). У деяких рядках текст може мати кілька тлумачень, і тому ми не беремося стверджувати про наявність або відсутність меж синтагми після четвертого складу або в місці найближчого до нього словорозділу. У таких рядках нами проставлено поєднання плюса й мінуса.

З таблиці видно, що у 76-ти рядках із загального обсягу в 94 рядка цезура справді знаходиться після четвертого складу. Це становить 80,85 %. У 63,8 % від загальної кількості рядків Гату цезура збіглася з межею синтагми.

Розгляньмо окремо ці показники у двох частинах тексту. У першій частині з 50 рядків усього 10 з цезурою не на четвертому, отже 80 % правильної для цього віршового розміру цезури. У 78 відсотках цезура збіглася з межею синтагми. У другій частині, яка має загальний обсяг у 44 рядка, 81,8 % випадків уживання правильної цезури. Проте цезура збіглася з межею синтагми лише у 54,55 % рядків. Отже, при формально правильному застосуванні цезури у другій частині Гату далеко не скрізь цезура застосована як свідомий елемент семантики тексту і майже у половині випадків є лише засобом дотримання формального метричного розміру тексту.

Однією з особливостей, що є унікальними для кожного авторського тексту, є застосування у ньому засобів милозвучності мови. Досліджуючи текст Гату № 46, було встановлено такі засоби милозвучності: свідомі повтори (11 випадків), асонанс (6 випадків), алітерація (4 випадки), анафора (8 випадків) та епіфора (23 випадки). Наявні також складні

комплексні поєднання в одному рядку кількох засобів: асонансу, анафори та епіфори. Крім того, у тексті можна зустріти однакові сполучення з кількох звуків всередині рядка, що виходять за межі слів. Іншим цікавим прийомом є розташування в одному рядку слів, що не мають рими, проте складаються з тих самих звуків, розставлених в іншій послідовності.

Якщо розглянути щільність застосування художніх прийомів фонетичного рівня окремо у двох умовних частинах тексту, одразу стає помітною різниця у їхній кількості. Серед повторів усередині рядків сім випадків маємо в першій частині тексту, а чотири – у другій. Серед випадків застосування асонансу усі шість припадають лише на першу половину тексту. Алітерація не дуже широко застосована у Гаті № 46, три випадки її наявності в тексті стосуються першої половини строф, і один раз вона зустрічається у другій. З восьми випадків застосування анафори п'ять наявні в першій половині Гату, а три – у другій. Найчастотнішим засобом милозвучності у Гаті № 46 є епіфора – 23 випадки, серед яких 16 припадає на першу половину тексту і лише сім – на другу. Загалом на першу половину тексту припадає 37 випадків уживання специфічних фонетичних художніх засобів, тоді як у другій половині зафіксовано 15 випадків.

Таким чином, проведений аналіз тексту Гату № 46 показав відмінність його властивостей у першій половині (з першої по десяту) та в другій (з одинадцятої по дев'ятнадцяту строфу). Перші десять строф значно багатші на застосовані засоби підвищення милозвучності мови, метрично досконаліші й містять цезуру як свідомо вжитий елемент метрики. За підсумками кількісних підрахунків, правильний силабічний розмір віршованого тексту дотримано у 80 % рядків першої половини і в 52 % другої. Відсоток правильного і свідомого застосування цезури 78 % у першій половині та 54,55 % у другій. Загальна кількість випадків застосування засобів милозвучності мови – 37 у першій половині й 15 у другій, що становить лише 40,5 % від багатства першої половини Гату. Користуючись наведеними вище фактами, можна дійти висновку, що текст першої та другої половин Гату № 46 належить різним авторам.

1. *Бочарнікова А. М.* Мовно-стилістичні особливості авестійських Гатів (на матеріалі Гату № 46) / Мовні і концептуальні картини світу: Збірник наукових праць. – К., 2012. – Вип. 41. – Ч. 1. – С. 132-140. 2. Гаты Заратуштры / Пер., коммент. и прил. И.М. Стеблин-Каменского. – СПб: Петербургское Востоковедение, 2009. – 186 с. 3. *Єщенко Т. А.* Лінгвістичний аналіз

тексту: навч. посіб. / Єщенко Тетяна Анатоліївна. – К.: ВЦ "Академія", 2009. – 264 с. 4. *Лелеков Л. А.* Авеста в современной науке / Лелеков Леонид Аркадьевич. – М.: Гос. НИИ реставрации, 1992. – 362 с. 5. *Кочан І. М.* Лінгвістичний аналіз тексту: Навч. посіб. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2008. – 423 с. 6. Farhange avestā. / E. Purdāvud. – Dar 4 j. – Tehrān: Asātir, 2001. 5. Gāthā: Kohantarin baxše Avestā / tarj. va ta'lif E. Purdāvud. – Tehrān: Asātir, 1999. – 591 s. 7. Gāthā: Sorudhāye Zartošt / tarj. va tafsir F. Azargošasb. – Tehrān: Foruhar, 1359 (1980) – 556 s. 8. Razi H. Dasture zabāne avestāyi. J. 2: Dastur / Razi Hāšem. – Tehrān: Foruhar, 1368 (1989) – 593 s.

Артур Брацкі, д. гуманіт. н., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченко,
ад'юнкт філологічного факультету Гданського університету
(Польща)

УКРАЇНСЬКА МОВА У ТВОРЧОСТІ ТОМАША ПАДУРИ

Статтю присвячено аналізу української мови в поезіях Томаша Падури. На матеріалі його поетичної збірки досліджується використання української мови та притаманних їй правил просодії як засобу поетичного вислову.

Ключові слова: *українська мова, Падура, фонетичний запис, латиниця, кирилиця.*

Статья посвящена анализу украинского языка в поэзии Томаша Падуры. На материале его поэтического сборника исследуется использование украинског языка и свойственных ему правил просодии как средства поэтического выражения.

Ключевые слова: *украинский язык, Падура, фонетическая запись, латиница, кириллица.*

The article discusses the Ukrainian language in Tomasz Padura's poetry. On the material of his poetry collection the author studies how to use Ukrainian language and its prosody rules as a means of poetic expression.

Key words: *Ukrainian language, Padura, phonetic, Latin, Cyrillic.*

Томаш Падура (1801–1871) – польський поет і громадський діяч – був нащадком шляхетського роду руського походження, що плекав патріотичні традиції, та випускником знаменитого Волинського ліцею в Кременці, де навчався у 1820–1825 роках. Він долучився до

підпільної діяльності декабристів, через що деякий час був ув'язнений. Закликав до спільної боротьби поляків та українців за незалежність, беручи активну участь у польському листопадовому повстанні на Поділлі в загоні Вацлава Жевуського. Як письменник, він дебютував у пресі 1829 року, а його твори, написані переважно українською мовою, сягали традицій народної поезії східних «кресів» першої Речі Посполитої. Серед них найпопулярнішими були українські думи, які співалися по селах завдяки самому поету, що блукав по Україні під виглядом діда (жебрака) у 1828–1829 роках. У біографіях Падури також наголошується факт, що до багатьох пісень музику склав сам поет.

Як зазначали дослідники творчості Падури [Przyborowski 1872; Wild 1874], за його життя вийшло лише п'ять творів, авторизованих самим поетом [Bracki 2012, 332], хоча більшість із них були чудово відомі тогочасному суспільству Волині, Поділля й України [Wild 1874, V; Padurra 1844, 125–126], причому як у шляхетських дворах, де поширювалися у письмовій формі, так і по селах шляхом усного переказу. Цей другий, усний варіант переказу був знаний також у регіонах Центральної й Південно-Східної України та Кубані, які Падура обійшов у 1828–1829 роках як мандрівний лірник (згаданий дід), презентуючи місцевому населенню свою співану поезію. Його дії позитивно оцінив Роберт Жаховський, використавши слова поетового приятеля: «Мандрівні лірники, що проходили з піснями про вчинки наших праотців, зміцнювали в наших серцях любов до народу і хвали» [Żachowski 1934, 3]. Біограф автора засвідчує, що «у школі [у Вінниці. – *А. Б.*] Падура співав українських пісень і вживав у розмові переважно українське наріччя (...). Він любив оповістки руською мовою і думи (...), пісні лірників» [Wild 1874, V].

Можна сміливо стверджувати, що Падура – надзвичайна особистість, яку можна зарахувати до співців локального патріотизму та громадян «малої» вітчизни, що, однак, не втратила почуття своєї належності та представленого ним світу до «великої», «ідеологічної» вітчизни. Першим на цей аспект звернув увагу Володимир Гнатюк, унаочнюючи збіжність світоглядних позицій Т. Падури з основами західноєвропейського регіоналізму, зокрема провансальського і панкельтського руху [Гнатюк 2002, 119–121].

Томаш Падура створив власну концепцію польсько-українських взаємин. Посилаючись на наукову спадщину А. Осятинського і Й. Лелевеля, у зв'язку з тим, що польські джерела не мали достатньо відомостей, які його цікавили, поет скористався приватною

бібліотечною колекцією київського митрополита Євгенія (Болховитинова), монастирськими архівами, щоденниками й епістоляріями, намагаючись заглибитися в суть історії України [Wild 1874, X]. Він побудував власну, хоча й основану переважно на словах Нестора у «Повісті врем'яних літ», теорію, яку біограф переказує так: «Поляки й українці одного роду, спочатку звалися полянами, проте внаслідок приходу варягів у наддніпрянські околиці та прийняття тамтешніми слов'янами східної релігії утворилася між ними позірна різниця – західні надвіслянські поляки отримали назву "ляхів", східні наддніпрянські – назву "козаків", проте й одні, і другі є одноплемінними братами. Тому Падура вважав Польщу своєю вітчизною, натомість Україну, яка складала частину Польщі, особливим своїм рідним краєм, безпосередньою матір'ю. В обох частинах племен містився республіканський первінь, тому так довго, як Польща його трималася, була заможною і великою, а на її чолі стояли обрані королі. Українці ж перемішалися з косоями – кавказькими ордами неслов'янського роду, тобто козаками, які пізніше перемішалися з втікачами з Польщі, Литви, Турції, Татарії й Волощини, прийняли наріччя й релігію українців і надали цілому краю свою назву» [Wild 1874, XX–XXI]. Біограф продовжує переказ концепції Т. Падури твердженням, що всі біди ставалися через нащадків косоїв, яких поет ототожнював із низовими козаками (що жили південніше порогів Дніпра) і протиставляв їх «расово чистим» козакам Поділля.

Ця концепція поширювалася і на мовне питання. Українську Падура вважав діалектом польської мови і, за словами біографа, дуже добре володів нею [Wild 1874, X]. Свідченням цього було прийняте поетом 1823 року рішення відтворити в піснях історію України в «крайовому наріччі» [Wild 1874, X]. Для чого, крім згаданих вище робіт і документів, він використав ще українські народні перекази та пісні. Після 1825 року поет налагоджує творчі відносини із представниками старшого покоління шанувальників народознавства – Зоріяном Доленгою-Ходаковським і Тимоном Заборовським. Думається, вибір української мови як засобу художньої комунікації у випадку творчості цього поета є результатом як власної внутрішньої потреби, так і виявом свідомого вибору зрілого письменника.

Мова творів – українська, записана латинськими літерами, була не тільки літературним інструментом, а й об'єктом зацікавлення поета. Свідчить про це примітка до поезій (думок і українок), в якій автор пояснює свій спосіб запису текстів і коментує мовні питання: «На

півдні Передніпрянської України, де місцеві жителі говорять найкрасивішім діалектом, переважно замість *Е* використовують *Y*, замість *І* вживають *Y*, тому над цими голосними ставлю дві крапки, щоб показати різницю у вимові, яка в різних закутках так званої польської України ще часто позичає довільні закінчення з братніх слов'янських мов. І так за Дніпром говорять: *hnat'*, *hrat'*, а в нас *hnaty*, *hraty*; в частині Поділля і на Волині: *schëłyś*, *nëchaj*, *mëni*, *Nëczaj*; в Україні: *schyłyś*, *myni*, *nychaj*, *Nyczaj*; замість *ïnszy*, *spïsa*, *kïpjaczy*, говорять *ynszy*, *spysa*, *kypjaczy*; часто ще після *Y* додають *J*, кажучи: *ynszyj*, *kypjaczyj*, *nyhidnyj*. У некрасівців, як біженців з Передніпрянської України, мова, вільна від засвоєння слів з сусідніх мов, можливо, зберіглася в первісній чистоті (?). Мешканці території колишніх деревлян зіпсували мову польськими діалектами (Зоріян Ходаковський показав мені написаного 1517 року цим діалектом листа Андрія Немирі, київського воєводи, до князя Андрія Ольгердовича-Коширського (Сангушка) про смерть князя Романа Острозького в битві з татарами під Межибожем) та прилеглою до них білоруською; мова їх мішана й мелодійна у вимові, чиста і чоловіча. Варто жалкувати, що збирачі старих українських дум не звернули увагу на діалектні різниці мови, але кожен з них збирає і публікує так, як чув вдома, переважно шляхом переписування з чужих колекцій; звідси ця суміш перетворення слів із кількох слов'янських діалектів робить їхні колекції смішними для експертів з мови, а для менш знаючих – темними. Без сумніву, ці красиві думи створено в Передніпрянській Україні, їх авторам вистачало мова їхніх предків, тому навіщо домішуємо до них іноземні слова?» [Padurra 1844, 125–126].

У мові поезії Падури необхідно виокремити такі неточності й помилки, помічені в збірнику «Ukrainky z nutoju» (в дужках біля прикладів подається сторінка цього видання і рядок):

1. У порівнанні з нормою сучасної української літературної мови увагу привертає окремий запис зворотних дієслів із займенником *-ся* (*sia*) та поєднаний із часткою *не* (*në*): *zakotyw sia* [9, I], *podëwyw sia* [9, XI], *nëpyszaj sia* [31, I], *nëlakaw sia* [31, V]. Займенник у зворотних дієсловах Падура, як здається, ототожнює з його аналогом у польській мові, бо переносить його на позицію перед дієсловом і навіть розділяє іншим словом (*nëchaj*) *sia* (*toj*) *stereże* [10, III], однак коротшу форму цього ж займенника (*-сь*) сприймає без винятку як складову одинарного зворотного дієслова *posunułys'* [9, III], *ozwałys'* [67, XII], *pokotyłos'* [67, XIII], *dobuwałas'* [69, II]. У результаті принцип милозвучності визначає не тільки кількість складів у слові, а

і його спільний або окремий запис (навіть у сучасній українській мові використання мовних форм *-ся* або *-сь* у зворотних дієсловах, особливо в літературних текстах, пов'язане із принципом милозвучності, але в обох випадках слова пишуться разом).

2. Окремого обговорення вимагає також питання відображення пом'якшення у закінченнях *-ть* (*-t'*/*-t*) іменників і дієслів. Якщо в іменниках жіночого роду м'якість закінчення позначається регулярно: *cześt'* [присвята на першій сторінці], *hiśt'* [35, XII], *kiśt'* [35, XIV], то у дієслівних формах помітна певна непослідовність. У третій особі однини майбутнього часу дієслова отримують вид: *połëtyt* [11, II], *zahladyt* [11, IV], але дієслова третьої особи однини теперішнього часу – потенційна основа конструкції згаданого майбутнього часу – можуть мати вже різні закінчення: *kinczyt'* [15, III], *cztyt* [15, VIII]. Однак Падура не цурається вжити пом'якшення для третьої особи множини теперішнього часу (*uczat'* [15, XIII]) та інфінітивів (*hrat'* [30, VI], *hnat'* [30, VIII]), хоча два останні містять рідше вживане закінчення порівняно з типовою формою *-mu* (*-ty*) – *грати*, *гнати*.

Брак послідовності у передачі м'якості веде до непрозорості формульованої думки, доказом чого може слугувати такий рядок:

Piniteś chwyli, hremit janczarky [81, IX],

що, поза сумнівом, ускладнює сприйняття змісту цього твору.

При цьому особливо цікавим є спосіб відображення м'якості у трьох перших іменниках, згаданих вище. Поза належним пом'якшенням *t* м'якість позначена також над *s*. Це, мабуть, свого роду спроба фонетичного запису (фонетична асиміляція призводить до м'якої артикуляції *s* в українських словах: *честь*, *гість*, *кість*), яка наближує запис цих слів до польських аналогів – *cześć*, *gość*, *kość*, що ідеально відповідає переконанню Падури і середовища «кресової» шляхти про близьке споріднення обох мов (саме до цієї шляхти переважно спрямована була згадана поезія).

3. Непослідовна транслітерація *л* – *ł*. Складається враження, що Падура не опрацював ідею правильного запису. Якщо тверде *л* передавав літерою *ł* (наприклад, *posunułys'* [9, III]), то його м'які варіанти передавав, гадається, доволі випадково, непродумано. Поєднання *лі* могло бути записане або за допомогою *łi*: *łiżkom* [13, VII], *żałibnyj* [15, XIV]; або *li*: *zemli* [11, VIII]. Лише порівняння цих слів із польськими відповідниками (*łóżkiem*, *żałobny*, *ziemi*) показує видиме уподібнення запису до польського звучання. Поєднання *ль* завжди передається за допомогою *l*: *stal* [23, XVIII], *żal* [23, XX] (тут

також неважко помітити аналогії з польським записом), однак нерозуміння фонетичної різниці поміж *ł*, *l* і *l'* призвело до хибного запису слова *pył*, яке бачимо в таких варіантах: *pyl* [17, V] і [59, VIII], *pył* [51, I], *pyłom* [63, XII], що вказувало б на існування в українській цього слова чоловічого і жіночого роду. Внаслідок цього поєднання *ля* і *лю* передавалися *l* (*la* і *lu*): *szlach* [21, II], *żalu* [23, VI], також, здається, не без зв'язку із польським правописом.

4. До кардинальних мовних помилок у творах Падури, яких не можна пояснити наявністю регіоналізмів чи іноземних запозичень, є «допасування» закінчень слів із метою зберегти риму і повне ігнорування історично зумовлених принципів українського правопису, що видно хоча б на прикладі таких двох рядків:

«*…hromom słow,*

...laty krow» [31, II], [31, IV].

Форми *słow* немає в українському лексиконі (укр. – *слів*), вона збіжна з російським відповідником *слов* та, ймовірніше, у зв'язку із мовними поглядами Падури, наближена до польської форми *słów*. У свою чергу слово *laty*, незважаючи на нормативне українське закінчення інфінітива *-ти* треба було б визнати прихованим полонізмом (польськ. – *lać*) з огляду на невідповідну голосну [Тоцька 1981, 64–65]. Власне, через те, що митець у своїх текстах доводить знання української, особливо у сфері аналізованих закінчень слів, що підтверджують лексеми *worohiw* [37, II], *spadkiw* [37, XII], *moriw* [37, XIII], *horiw* [37, XIII], ще більший контраст становлять вигадані в гонитві за римою дивакуваті слова на зразок *carstwiw* [37, VII], *mohyłiw* [65, II].

5. Останню групу мовних вад, помічених у текстах поета, можна назвати загальними лінгвістичними хибами. Це окремі випадки відходу від граматичної норми або прийнятого типу транскрипції, помітні хоча б у записі прикметника *sławjańśkij* [39, XII], де в інших випадках бачимо уже нормативний запис, наприклад, *kozaćkyj* [37, VI]; зворотнього дієслова *zistaw śia* [67, XIII] поруч із прикладами, поданими у пункті 1. Це також недогляд на сторінці зі змістом (українською), де вгорі міститься слово *Spis* замість *Zmist*.

Проте поетичний стиль Томаша Падури мав у собі настільки великий потенціал, що багато його сучасників-поетів визнали його гідним наслідування зразком. У дослідженнях, присвячених українській тематиці в польській літературі, згадуються кільканадцять польських митців, які в той чи інший спосіб продовжували українську справу Падури. Серед них варто згадати Яна Комарницького (1784–

1840), Антонія Шашкевича (1813–1880), Спиридона Осташевського (1797–1875), Януарія Позьняка (1811–1883), Генрика Яблонського (1828–1869), Антонія Станіславського (1817–1883), Кароля Гейнча (1810–1860), Каспера Ценглевича (1807–1886), Павлина Свєнціцького (1841–1876) [Кирчів, Гнатюк 1971]. Писати українською намагалися також відоміші поети, наприклад Богдан Залеський (1802–1886), який писав переважно польською, а його україномовні твори були частково опубліковані у посмертному виданні [Zaleski 1891, 12–14]. Зверталася увага також на можливий вплив поезії Томаша Падури на творчість Кіндрата Рилеєва [Гнатюк 2002].

Чудовим підсумком аналізованої проблеми є слова Мечислава Інгльота – влучний коментар слів критики мови творів польського поета: «...Падура писав не мовою, а наріччям. Це було наріччя (як кожна інша мовна система такого роду) не сформоване і відкрите на чужі впливи. Проте власне такий був стан української мови, який Падура вірно відтворював» [Inglot 1984, 46].

Характеристика рис мови літературних творів Падури однозначно вказує на свідоме її використання як знаряддя, що закріплює поетичне висловлювання в багатоплощинному форматі. Поет бачить в українській мові потенціал, який дозволяє увічнити світ внутрішніх переживань, світ уявлень про навколишню дійсність, простір, із яким сам ототожнюється і вірить, що з ним ототожнюються його читачі. Це певною мірою інтимна мова, адже походить із «малої» вітчизни (хоч і не позбавлена різних вад, чого поет свідомий), настільки кохана і дорога мова, що лише при її вжитку можлива розповідь про кохане і дороге. Врешті-решт, це спеціальна мова, наближена до сакральної, що вживається лише для вищої форми висловлення – поезії, тоді як прозові твори, посилання й коментарі як звичайні висловлювання поет записував мовою «великої» вітчизни – польською. Це також шанована читачем і реципієнтом мова, що тішить душу «кресового» шляхтича мрією про давню славу Речі Посполитої, зрозуміла для нащадка козацького роду і водночас цінна для варшавського чи львівського знавця літератури XIX століття. Сьогодні творчість Падури репрезентує стан свідомості суспільства давних «кресів» Речі Посполитої, його нездійснених прагнень і мрій.

1. *Гнатюк В.* Тимко Падура в українському історично-культурному процесі / В. Гнатюк // «Українська школа» в польському романтизмі / Ред. С. Ткачов. – Тернопіль, 2002. – С. 110–124. 2. *Кирчів Р. Ф., Гнатюк М. П.* Українською музою натхненні – польські поети, які

писали українською мовою / Р. Ф. Кирчів, М. П. Гнатюк. – Київ: «Радянський письменник», 1971. – 304 с. 3. *Тоцька Н. І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – Київ: «Вища школа», 1981. – 183 с. 4. *Bracki A.* Obecność i rola języka ukraińskiego w poezji T. Padurry / A. Bracki // «Ukraińska szkoła» poetów polskich / Red. U. Makowska. – Warszawa: Wyd. UW, 2012. – S. 331–347. 5. *Ingot M.* Bard literackiej mody (O poetyckiej karierze Tymka Padurry) / M. Ingot // Przegląd Humanistyczny. – 1984. – Nr 2. – S. 34–48. 6. *Padurra T.* Ukrainky z nutoju / T. Padurra. – Warszawa: Drukarnia Gustawa L. Glücksberga, 1844. – 180 s. *7. Przyborowski W.* Tomasz Padurra / W. Przyborowski // Biblioteka Warszawska. – 1872. – T. IV. – S. 410–423. 8. *Wild K.* O życiu i pismach Tomasza Padurry // K. Wild. Pyśma Tymka Padurry. Wydanie posmertne z awtohrafiw / K. Wild. – Lwów: 1874. – S. I–LXVI. 9. *Zaleski B.* Bohdana Zaleskiego dzieła wszystkie. T. I / B. Zaleski. – Kraków: 1891. – 600 s. 10. *Żachowski R.* Tomasz Padurra / R. Żachowski // Biuletyn Polsko-Ukraiński. – 1934. – Nr 28 (34). – S. 2–3.

Бурбело В.Б., д. філол. наук, проф.,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОМУНІКАТИВНІ І ДИСКУРСИВНІ ІПОСТАСІ МОВЦЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

Статтю присвячено проблемі визначення основних функціонально-рольових і соціодискурсивних характеристик мовця у загальному плані, а також їх втілення у французькій лінгвокультурі.

Ключові слова: *комунікація, дискурс, референція, мовець, спільнота, французька лінгвокультура.*

Статья посвящена проблеме определения основных функционально-ролевых и социодискурсивных характеристик говорящего в общем плане, а также их воплощения во французской лингвокультуре.

Ключевые слова: *коммуникация, дискурс, референция, говорящий, сообщество, французская лингвокультура.*

This article is devoted to the problem of identifying the key roles, functional, social and discursive characteristics of the speaker in general, as well as their implementation in French language culture.

Key words*: communication, discourse, reference, speaker, community, French language culture.*

Проблеми, пов'язані з визначенням соціокомунікативного, дискурсивного, актантно-функціонального статусу мовця, посідають одне із провідних місць в сучасних мовознавчих та інтердисциплінарних дослідженнях. Вони залишаються надзвичайно актуальними у французькій лінгвістичній традиції, яка, з одного боку активно вбирає та переосмислює світовий мовознавчий досвід, а з іншого – нерідко виступає у ролі першовідкривача нових теорій та підходів у вирішенні цих питань. Серед французьких та франкомовних дослідників, внесок яких у розв'язання питань, які відносяться до окреслення функцій суб'єкта мовленнєвої діяльності, аналізу їх складної структури в комунікативній інтеракції та дискурсивному просторі, є надзвичайно вагомим, слід віднести Ш. Баллі, Е. Бенвеніста, М. Фуко, М. Пеше, Р. Барта, Ц. Тодорова, Ю. Крістєву, А.-Ж. Греймаса, О. Дюкро, А. Рабателя, П. Рікера, Д. Менгено, П. Шародо, Ф. Растьє, Ж.-К. Бекко, К. Кербра-Орекйоні та багатьох інших.

Свідченням цього наукового інтересу та розмаїття підходів до вивчення проблем, пов'язаних із суб'єктом мовлення у двох його основних амбівалентних [Kerbrat-Orecchioni 1998, 25–29], комунікативно взаємообернених іпостасях відправника й отримувача повідомлення, є поява численних термінів на його позначення. Так, поряд із традиційним *sujet parlant* уводяться: *locuteur, énonciateur, co-énoniateur, sujet communicant, sujet interprétant, sujet énonçant, l'être du monde, l'être de la parole, allocutaire, interlocuteur, Moi et l'Autre, émetteur / récepteur, destinateur / destinataire, auteur, narrateur / narrataire, acteur, partenaire, protagoniste, actant, public, auditoire* та ін. Виокремлюються різні види колективного мовця – *locuteur collectif,* такі як *communauté discursive, communauté langagière, communauté translangagière.* З поширенням функціонально-комунікативного підходу та застосуванням театральної метафори Е. Гофмана ці мовленнєві іпостасі розглядаються через призму *rôle, face, fonction,* у структурному та комунікативному ракурсі виділяються його *compétences, savoir faire* і т.п., наратологія і французький літературний структуралізм, розвиваючи ідеї В. Проппа та російського формалізму, детально аналізують актантні й наративні функції автора та їх різновиди як *point de vue, attitude,* тощо.

Інтерес французьких дослідників до проблематики мовця зумовлено передусім загальними комунікативно спрямованими тенденціями розвитку сучасного мовознавчого пошуку, постмодерним філософським

переосмисленням сутності та ролі людини в сучасному світі, де провідна роль також належить французьким мислителям – Ж. Дерріда, Ж. Ф. Ліотару, М. Фуко. Водночас сам цей інтерес виникає на багатому цивілізаційному підґрунті французької лінгвокультури, у складному переплетенні процесів становлення і розвитку дискурсивних формацій у суспільних практиках французького суспільства та різних видів рефлексії цих процесів і явищ – від наївно-побутової до наукової і художньої.

У такій перспективі хочемо насамперед зосередити увагу на взаємодії універсального та етноспецифічного у розумінні та інтерпретації сутнісних характеристик та функцій мовця. Ця проблема надто складна, щоб отримати однозначне й остаточне рішення, проте можливим є окреслення певних тенденцій у становленні та осмисленні ролей і функцій мовця як в загальному плані, так і в етно-, мовно- і культурно зумовленому середовищі, беручи при цьому до уваги відповідні мовні ресурси та дискурсивно-комунікативні вектори їх реалізації.

У цій площині вищезазначені функціонально-рольові аспекти можна розглядати як універсальні, властиві суб'єкту мовлення незалежно від мови висловлення, етнокультурної належності. Універсальність функціонально-рольових іпостасей мовця можна представити як протоінстанцію, яка у згорнутому вигляді представляє ядро потенційних можливостей його позиціонування, розгортання, реалізація яких відбувається в залежності від суспільного запиту і відповідних комунікативних потреб спільноти (мовної, трансмовної, дискурсивної тощо) [Бурбело 2011]. А історично та національно зумовлена специфіка комунікативного середовища, особливості мовного вираження накладають свій відбиток на функціональні, смислові, оцінні аспекти їх реалізації [Бурбело 2000; Бурбело 2001]. При цьому слід, звичайно, брати до уваги, взаємовпливи, процеси інтеграції, інтернаціоналізації, глобалізації і т.п., які накладають свій відбиток, у тому числі, і на посилення уніфікаційних тенденції у формуванні функціонально-рольових іпостасей мовця.

У французькій лінгвокультурі спостерігаємо складні й цікаві процеси суспільної валоризації тих чи інших функцій мовця та їх осмислення у різних формах рефлексії. У цих процесах важливу роль відіграють усталені суспільні моделі і стереотипи, відображені в системі соціальних репрезентацій і цінностей, нормативно-регулювальних принципах та зафіксовані у мовнокультурній картині світу. Саме вони визначають основні осередки позиціонування мовця

– референційно-семіотичні, комунікативні, соціодискурсивні – та їх конфігурації у різних суспільних практиках, мовленнєвих жанрах і типах дискурсів. При цьому визначальними чинниками стають легітимність акту мовлення, відповідальність і доступ до соціодискурсивного ресурсу, як на цьому наголошували М. Фуко, [Фуко 1996, 69, 74, 202–203], П. Шародо [Charaudeau P. 2002, 339–340] та ін.

Позиціонування мовця як осередку референції виявляється передусім в його базовому, універсальному статусі *l'être du monde* (термін О. Дюкро), що виражається в ролях комунікатора – свідка, спостерігача, експерієнцера певної події, який, незалежно від свого суспільного статусу, набуває права семіотизувати її та повідомити адресату (індивідуальному чи колективному). Таким чином, ці ролі уможливлюють вихід за межі суспільно обумовленого статусу і доступ до суспільно значущого дискурсу. У періоди суворого ієрархічно-статусного обмеження доступу до дискурсу, як от у середні віки, роль свідка або її опосередковані варіанти, наприклад, опитування свідків, збір інформації з першоджерел, стає аргументом для легітимації професійного права на слово жонглерів, авторів різного роду повчальних та розважальних жанрів, найчастіше синкретичних за своєю сутністю, запорукою достовірності вимовленого слова. Гернес де Пон-Сент-Максанс, автор «Житія святого Фоми Бекета», зазначає у пролозі до твору, що чотири роки збирав та обробляв дані про свого персонажа, опитував свідків подій і тих, хто добре знав архієпископа Кентерберійського, чим забезпечив достовірність, правдивість викладеної інформації:

Si volez esculter la vie al saint martyr,
Ci la purrez par mei plenierement oir;
N'i voil rien trespasser, ne rien n'i voil mentir.
Quatre anz i ai pres mis al feire e al furnir;
D'oster e de remettre poi la peine suffrir.
Primes traitai d'oie, e suvent i menti.
A Cantorbire alai, la verité oi;
Des amis saint Thomas la verité cuilli,
E de ces ki l'aveient des enfance servi.
D'oster e de remettre le travail ensuffri .
Mes cel premier romanz m'unt escrivein emblé,
Anceis que je l'ousse parfet e amendé
E l'amer e le dulz adulci e tempré;
E la u j'oi trop mis, ne l'oi encore osté,

Ne le plus ne le mains n'erés ne ajusté

[Guernes de Pont-Sainte-Maxence 1962, 22–23].

Таким чином значущість референта – події, її героїв – обумовлює всезагальну, соціально не стратифіковану значущість і право висловлення того, хто спостерігав цю подію або переживав її. У становленні і розвитку цих іпостасей мовця відбувається складна гра валоризації об'єктивності викладу, тяжіння до відтворення упізнаваних ментальних схем і когнітивних моделей розбудови інформаційного ланцюжка *Що? – Де? – Коли?*, з одного боку, і виражально-оцінної суб'єктивності, обмеженості сприйняття та семіотизації фрагменту дійсності, з іншого. У такий спосіб мовець постійно перебуває у полі тяжіння двох стратегічних полюсів – інформування й оцінювання.

Звичайно найчастіше йдеться про опосередкування ролі свідка шляхом посилання на свідка реального чи уявного, наприклад: *Et si dient cil qui les voient sovent, que olifans, quant il chiet, ne puet relever sus por tout son pooir, car il n'a es genouz nule jointure...* [Jeux 1941, 815], або відтворення мовленнєво-дискурсивного ракурсу спостереження-коментаря, як це найчастіше відбувається в епічних піснях [Бурбело 1986; Burbelo 2008]. Імітація ролі свідка стає важливим етапом формування дискурсивної ролі наратора та становлення власне художнього дискурсу, який моделює свій уявний світ референції. При цьому на етапі цього становлення відбувається балансування між цими двома іпостасями, їх художнє обігравання, навіть залучення слухача чи читача до ролі свідка, як це робить, наприклад, Кретьєн де Труа:

Veés or commant chil se prueve!
Veés com se tient en ranc!
Veés com emporte de sanc
Sa lanche et s'espee nue!
Veés comment il les remue!
Veés comment il les entasse,
Com il lor vient, com il les passe,
Com il guenchist, com il trestourne!

[Chrétien de Troyes 1994, 816–817].

Розвиток функції наратора веде до феномена, який Р. Барт охарактеризував як «прозорість», «нульовий рівень письма», де мовець зникає, розчиняється в тексті, де зникають його

автореферентні сліди, у той час як об'єктивований світ-референт виходить на перший план.

Цей процес тісно пов'язано з розвитком іншої іпостасі мовця, яка інакше валоризує універсальний статус *l'être du monde,* прив'язуючи його до суспільного. Йдеться про роль знавця, експерта в певній галузі, якому надано право на знання і доступ до нього, а також право на тлумачення отриманої інформації. Роль учасника чи свідка події змінюється на роль пошукувача та збирача знань, яка легітимізує перехід до суспільно значущого, соціально маркованого статусу знавця. Поступово до функції передавача знань долучається переклад: *Cil qui cest livre pourchaça cercha mainte abaïe et parla a pluseurs clers et a pluseurs perriers et a pluseurs sage devins pour savoir l'auctorité des pierres et ce que li livre en disoient, et fist translater du latin en romanz et en plain concile par acort de sages clers* [Lapidaires 1882, 291].

Водночас лише знавець має право на іншу іпостась, яка переходить до категорії суспільно-дискурсивних і надає право на тлумачення, інтерпретацію, тобто власне ученість. При цьому обов'язковим корелятом, іншою стороною ролі знавця, ученого стає його авторитетність. Зі свого боку, авторитетність корелює з поняттям влади і відповідним соціальним статусом. Таким чином, функція авторитету, притаманна передусім відповідним верствам суспільства та їх керівній ролі, поділяється ними з іншим суспільним прошарком – учених, а також позначає соціально недиференційовану роль свідка в комунікативно-дискурсивній площині. Слід зазначити, що авторитетність взагалі виходить за рамки соціальної стратифікації, є не лише успадкованою, але й набутою, визначає відносини в сім'ї, інших типах спільноти як за рольовими опозиціями вищості / підпорядкованості, так і за особистісними характеристиками, індивідуальною харизмою тощо.

Властивістю авторитетності наділено передусім божественну інстанцію, а також історичних діячів, давніх мислителів, мудреців, їх діяння і твори, висловлювання. Посилання на святе письмо, на давніх мислителів та їх твори є основним аргументом легітимації права мовця на знання та тлумачення у середньовічній Франції. Послуговуючись цим аргументом роль знавця часто перебирають на себе не лише автори учених трактатів, але й автори повчальних чи розважальних творів, як про це свідчить анонімний автор середньовічної епічної поеми про руйнацію Рима:

Niuls des altres jouglours, k'els le vous ont contee,
Ne sevent de l'estoire vaillant une darree.
Le chanchon est perdu[e] et le rime faussee;
Mais Gautier de Douay a la chier[e] membree
Et li rois Loeis, dont l'alme est trespassee
– Ke li fache pardon la verge honoree! -
Par lui et par Gautier est l'estoire aunee
Et la chanchon drescie, esprise et alumee,
A Saint Dynis de France premierement trovee,
Del rolle de l'eglise escrit[e] et translatee;
Cent anz i a este, ch'est verite provee.

[La Destruction de Rome 1873, v.5–15].

Слід зазначити, що в добу Середньовіччя право на письмо також було запорукою авторитетності, а слово написане – джерелом мудрості. Таким чином, з одного боку, відбувається певна «соціалізація» ролі свідка, набуття нею суспільної авторитетності, а з іншого – поступова валоризація ролі наратора в художньому творі та набуття ним права на знання, що в подальшій перспективі перетвориться на всезнання літературного автора аж до його «розчинення» у створеному ним самим художньому світі.

У сучасному світі категорія авторитетності певним сином нівелюється, ставиться під сумнів, релятивізується, поступаючись місцем новому своєму потрактуванню як прецедентності. Такий переворот підготовлено великими суспільними і культурними трансформаціями, які відбувалися в добу Відродження та знайшли своє відображення у працях Монтеня та Рабле, у класицистичний період логіко-раціоналістичної рефлексії Декарта і Паскаля, у добу Просвітництва, представники якої – Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро, Вольтер, Д'Аламбер – радикально змінили погляди на суспільні відносини, сутність та роль людини, і, звичайно, як наслідок сучасного постмодерного погляду на суспільство Ж. Ф. Ліотара, М. Фуко, Ж. Делеза та ін.

У цьому плані набуває особливого значення валоризація відповідальності мовця за висловлене, яка є свого роду «зворотнім» аспектом його права на слово. Цю відповідальність зумовлено як референційним статусом мовця, таким як роль свідка, так і його суспільним статусом, наприклад, гаранта, керівника, делегата, автора тощо. У добу Середньовіччя слово вимовлене уже вважалося істинним, адже мовець брав на себе відповідальність за нього. Анонімність передачі свідчення чи знання в епічних та учених

творах перетворюється на авторство і, відповідно, також постає у новому ракурсі відповідальності за вимовлене чи написане слово.

У різних соціодискурсивних формаціях можна спостерігати різноспрямовані процеси взяття на себе відповідальності та поділ її з іншими або перекладання на інших. У цьому аспекті виявляється одна з основних комунікативних функцій мовця, яка полягає, поряд із регулюванням інтерактивного процесу комунікації, у залученні думки, поглядів, слова іншого до свого повідомлення. Цю функцію можна визначити як поліфонізацію висловлення, яку досліджують, у розвиток відомої теорії діалогічності М. М. Бахтіна, численні французькі дослідники і наукові школи, які виросли на цьому підґрунті. Комунікативна медіація професіоналузується у конфліктології, коучингу, психоаналізі, PR-технологіях тощо.

Соціодискурсивні іпостасі мовця традиційно визначалися прив'язкою до певної суспільної практики і відповідного дискурсу. Так, належність до владного прошарку (божественно визначене, успадковане, а в сучасну добу – делеговане) зумовлювала право на дискурс припису, на формування системи суспільних цінностей, суспільно значимих смислів, соціальних ритуалів. У сучасну епоху демократизації суспільних відносин та глобалізаційних процесів особливого значення набувають зміни в осмисленні належності людини до соціодискурсивних спільнот з огляду на динаміку їх розвитку, утворення нових соціодискурсивних конфігурацій на противагу сталості суспільної організації у попередні періоди. Пожиттєво визначена належність людини до певного суспільного прошарку і доступу до відповідних дискурсивних ресурсів поступилася місцем соціальній мобільності, можливостям «суспільного ліфту», належності до все більшого числа спільнот, які, у свою чергу, відзначаються динамікою свого формування і функціонування у новому віртуальному просторі. Відбувається демократизація соціально-ритуальної складової комунікації та водночас її швидкі зміни, формування нових ритуалів спілкування.

Сучасний мовець осмислюється у плюралістичності своїх ролей і функцій: як *режисер* сцени висловлювання (Д. Менгено [Maingueneau 2000, 69–76], Ф. Растьє [Rastier 2005]); як *медіатор* у комунікативній інтеракції, до якої включено Іншого, світ референції, світ мови-культури; як *актор,* який позиціонує себе у системі соціодискурсивних практик та, беручи на себе відповідальність за висловлене, стає його *автором*. Саме в новому віртуальному просторі суб'єкт мовлення набуває широких можливостей доступу до дискурсивних ресурсів,

стаючи активним діячем у різних аспектах суспільного життя, позиціонуючи себе у різноманітних іпостасях суспільно-дискурсивного актора, зокрема, як коментатор, критик, ініціатор тощо, висловлюючи власний погляд на певне явище чи подію, висловлюючи згоду чи незгоду, закликаючи чи спонукаючи до певних дій і т.п. Переосмислюється роль свідка та учасника події, суспільний статус яких, їх авторитетність прирівнюється до статусу та авторитетності знавця, експерта у поліфонічному режисуванні комунікативної сцени, що є характерним передусім для медійного простору.

Крім того, чи не найважливішим нововведенням сучасності є можливість створення власного дискурсивного осередку, як-от блог чи форум, у якому його творець позиціонує себе фактично у всіх референційних, комунікативних, соціодискурсивних іпостасях: як суспільний актор, авторитет, знавець, свідок чи учасник, медіатор, тобто свого роду режисер-деміург власного дискурсивного простору, до якого долучаються інші мовці. Смислотвірна функція в рамках дискурсивно сталих ролей у цій новій соціокомунікативній перспективі нерідко позбувається обмежувальних суспільних рамок і набуває ознак трансдискурсивності. Сам мовець усе частіше наголошує на своєму трансдискурсивному позиціонуванні, валоризуючи свій статус як *l'être du monde* та посилаючись на плюралістичну належність (*appartenances plurielles*): *«Certains adolescents rejettent les conceptions de citoyenneté, de groupe ethnique ou de classe sociale et vont plutôt exprimer des préférences musicales ou un attachement à la Francophonie sur les sites de réseautage en ligne, décrit Hans-Olivier Poirier-Grenier. Ceux-ci illustrent souvent clairement leur sentiment d'être des citoyens du monde»* [Rioux 2010].

При цьому спостерігається переосмислення самої структури відповідальності суб'єкта мовлення, можливості коливання в межах сучасної надскладної ідентичності мовця між полюсами анонімності й авторства, належності до спільноти та індивідуалізації аж до маргіналізації. Посилення ролі маскування, приховування власної ідентичності призводить до зміни власне самої цієї ідентичності.

Французька мова має відповідні ресурси на позначення цих різноманітних іпостасей мовця. Так ресурси поліфонізації висловлення у французькій мові стали предметом спеціальних досліджень у працях О. Дюкро [Ducrot 1984], наукових розвідках школи *ScaPoLine*. Різні ракурси належності до спільноти, включення, участі, розмежування, а також комунікативного статусу представлено системою французьких займенників. Їх використання в різні періоди

історії французької мови і культури, у різних типах дискурсів є показником формування, розвитку, валоризації різних комунікативно-дискурсивних конфігурацій, наповнення їх різними суспільно значущими смислами, оцінними конотаціями, передусім у протиставленні *Я / Інший, Ми / Вони*.

Цікавою в цьому плані видається перспектива пошуку в діахронічному плані семантичного розвитку неозначено-особового займенника *on*, який походить від іменника *homo* і набуває у сучасну добу особливого поширення. Він замінює особовий займенник 1-ої особи *nous* і, таким чином, переводить семантику суб'єктивності і включення до спільноти у площину безособової антропоморфності, що корелює з «акомунікативною» 3-ою особою. Цікавим є також той факт, що французькі особові займенники 3-ої особи (*il, elle, ils, elles*) походять від вказівних латинських і вживаються у французькій мові у безособових безсуб'єктних конструкціях типу *il pleut, il neige, il est important,* а також у структурах «відтермінованого підмета» типу «*Il est arrivé un groupe de touristes*». Залучаючи також лексико-семантичні і синтаксичні ресурси, французька мова створює таким чином власну комунікативну конфігурацію категорій суб'єктності / об'єктності, особовості /безособовості, включення / виключення, завдяки якій можливим є конструювання різних рівнів і ступенів відповідальності суб'єкта мовлення, його комунікативного і соціодискурсивного позиціонування.

Проблема суб'єкта мовлення та суб'єкта в мові залишається надзвичайно важливою темою рефлексії у французькій лінгвокультурі. Досить згадати міркування Е. Бенвеніста про формування людини в мовленні як суб'єкта, про категорію суб'єктивності в мові [Benveniste 1966, 259]. Водночас саме французька лінгвокультура стала джерелом постмодерного погляду на безсуб'єктність тексту, дискурсу, їх примат над дійсністю, який заперечує антропоцентризм модерних гуманітарних наукових парадигм. Цікавими у цьому плані є розуміння М. Пеше, засновника Французької школи автоматичного аналізу дискурсу, суб'єкта як такого, що конструюється у дискурсивній діяльності, і уведене ним поняття преконструкту, яке тлумачиться як попередні висловлення, утворені дискурсами, де відповідальність суб'єкта мовлення як актора знімається, зокрема, завдяки актуалізації ролі свідка, спостерігача. Уведені у рамках тієї ж школи поняття *forme-sujet* і *effet-sujet* наповнюють новим змістом розуміння ідентичності та самоідентифікації особи (див. [Квадратура смысла 2002]).

Таким чином, основні іпостасі мовця визначаються через категорійний апарат діяльності, відповідальності, авторитетності, взаємодії, де особливу роль відіграють опозиції суб'єктності/об'єктності, особовості / безособовості, включення/виключення. Основні лінії розвитку їх комунікативних і соціодискурсивних конфігурацій виявляються у соціодискурсивній плюралізації ідентичності мовця; посиленні поліфонізації висловлення як поділення відповідальності з іншими мовцями; трансформації трансдискурсивного статусу авторитетності, який із суспільно валоризованої ролі знавця чи влади повертається до референтно спрямованої ролі учасника, свідка; уможливлення доступу до владних дискурсивних ресурсів через віртуальний простір і створення власного дискурсивного осередку.

Етноспецифічні вияви цих іпостасей зумовлено відповідною лінгвокультурою, її мовними ресурсами. У цьому плані французька лінгвокультура стала одним із важливих джерел та осередків формування, розвитку та осмислення функціонально-рольових і соціодискурсивних характеристик ідентичності мовця.

1. *Бурбело В. Б.* З історії розвитку дискурсивних стратегій: метакомунікативні процеси у французькій художній словесності XIV –XVI ст. / Валентина Броніславівна Бурбело // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. статей. – Вип.6. – К., 2001. – С.22–26. 2. *Бурбело В. Б.* Комунікація в глобалізованому світі: повернення до першооснов / Валентина Броніславівна Бурбело // Мовні і концептуальні картини світу. – Вип. 36. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – С.139 – 151. 3. *Бурбело В. Б.* Метакомунікативний компонент французьких середньовічних текстів (драма, епос, повчання) / Валентина Броніславівна Бурбело // Наукова спадщина професора Ю.О. Жлуктенка та сучасне мовознавство: Зб.наук. праць. – К., 2000. – С.49-53. 4. Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса / [общ.ред. П.Серио]. – М.: ОАО ИГ "Прогресс", 2002. – 416 с. 5.*Фуко М.* Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет / Мишель Фуко. – М.: Касталь, 1996. – 448 с. 6. *Benveniste E.* Problèmes de linguistique générale / Emile Benveniste. – P.: Gallimard, 1966. – 642 p. 7. *Burbelo V.* Le locuteur épique: l'instance discursive dans la perspective typologique et diachronique / Valentyna Burbelo // Науковий Вісник Чернівецького ун-ту. – Вип.386. Романо-слов'янський дискурс. – Чернівці: Рута, 2008. – С.44–51. 8. *Charaudeau P.* Dictionnaire d'analyse du discours / Patrick Charaudeau, Dominique Maingueneau. – P.: Editions du Seuil, 2002. – 667 p. 9. *Chrétien de Troyes.* Romans, suivis des Chansons avec, en appendice, Philoména. – P., 1994. – 1278 p. 10. *Ducrot O.* Le Dire et le dit / Oswald Ducrot. – P.: Minuit, 1984. – 240 p. 11. *Guernes de*

Pont-Sainte-Maxence. La vie de Saint Thomas Becket / Ed. par E.Walberg. – P.: Honoré Champion, 1962. – XXIV, 264 p. 12. Jeux et sapience du Moyen âge / Publ. par A.Pauphilet. – P.: N.R.F., 1941. – X, 925 p. 13. *Kerbrat-Orecchioni C.* Les interactions verbales / Catherine Kerbrat-Orecchioni. – T.1. – P.: Armand Colin, 1998 – 318 p. 14. La Destruction de Rome / Par G.Groeber //Romania, 1873. – P.6–26. 15. Lapidaires français des XIIe, XIIIe et XIVe siècles / Publ. par L.Pannier. – P.: F.Vieweg, 1882. 16. *Maingueneau D.* Analyser les textes de communication / Dominique Maingueneau. – P.: Nathan Université, 2000. – VIII, 211 p. 17. *Rastier F.* Pour une sémantique des textes théoriques / François Rastier // Revue de sémantique et de pragmatique. – 2005. – № 17. – P. 151–180. 18. *Rioux M.* Appartenir à une communauté virtuelle / Martine Rioux. – Режим доступу: http://www.infobourg.com/2010/05/18/appartenir-a-une-communaute-virtuelle/

Вакулик И.И., к. филол. н., доц.,
НУ биоресурсов и природопользования Украины

ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Стаття присвячена специфіці формування наукової картини світу у сучасному мовному просторі, яка залежить від ситуативно-психологічних складників, конотації у широкому значенні, а також інтерпретації одиниць мовного коду.

Ключові слова: *наукова картина світу, маркер, кодування, комунікативна компетенція, мовна компетенція, латинська мова.*

Статья посвячена специфике формирования научной картины мира в современном языковом пространстве, зависящей от ситуативно-психологических составляющих, коннотации в широком значении, а также интерпретации единиц языкового кода.

Ключевые слова: *научная картина мира, маркер, кодировка, коммуникативная компетенция, языковая компетенция, латинский язык.*

Article is devoted to the specifics of the scientific worldview in the modern language space, which depends on situational and psychological components, connotations in broad sense and the interpretation of units of language code.

Keywords: *scientific worldview, marker, encoding, communicative competence, language competence, Latin.*

Языковая картина мира – это система понятий, характерная для каждого языка в отдельности, с помощью которой носители языка классифицируют, интерпретируют мир. Изучение языковой картины

мира – это путь к лучшему познанию специфики любого языка, эволюции системы понятий каждого народа, его самобытности и ментальности. На всех этапах исторического развития языковая картина помогает глубже взглянуть на особенности развития социума. Изучением языковой картины мира, как отдельного народа, так и проведением сравнительных исследований на материале нескольких языков занимаются этнолингвистика, социолингвистика, психолингвистика.

Научная картина мира включает в себя систему знаний о человеке, о его месте в мировом пространстве, космосе. Это синтез знаний, в основе которого заложены фундаментальные принципы, идеи, выработанные наукой в данный исторический период. Если в XIX веке картина мира трактовалась как философско-мировоззренческое построение, то для XX века, особенно для его второй половины это научно-философская система представлений об общих свойствах и закономерностях мира (природы, социальной среды) [Кузнецова 2008]. Человеческий потенциал любой современной нации напрямую связан с организацией системы образования, особенно – высшего образования, формирующего интеллектуальную, творческую, управленческую элиту общества [Луков 2009]. Глобализация, как известно, является, прежде всего, следствием прорыва в мир информационных технологий и систем, которые по своей природе являются глобальными. Глобальный мир – это предельно информатизированный мир [Межуев 2009]. В современном обществе под влиянием глобализации и информационного взрыва происходят активные трансформации научных картин мира, что нашло свое отражение в научных исследованиях украинских ученых.

Так, М. Ю. Яременко рассматривает информационную картину мира как социокультурную реальность [Яременко 2008]. В. В. Колотило в статье «Современная картина мира и мировоззрение человека» описывает специфику формирования мировоззрения человека в свете современных технократических тенденций [Колотило 2010; Кузнецова 2008]. Чернова Л. П. в работе «Научная картина мира как предмет философского дискурса» [Чернова 2010] анализирует генезис и взаимодействие разных наук, доказывая, что на основе научной картины мира происходит активное постижение истины, законов природного и социального бытия. Сидоренко В. К. рассматривает формирование информационно-технического общества в свете современных общеобразовательных учебных заведений [Сидоренко 2010]. В основе диссертации Кузьменко В. В. «Теоретические и методические основы формирования в учащихся научной картины мира в истории развития школьного образования

(XX столетие)» [Кузьменко 2009] лежит идея познания личностью действительности. На основе изучения и анализа научной литературы, архивных документов, педагогической практики автор исследует генезис формирования научной картины мира, определяет методологические подходы и теоретико-методические основы формирования научной картины мира как продукта теоретической и практической деятельности учащихся. В последующей его работе «Развитие научных картин мира как результат исторического становления науки и образования» определяются методологические подходы к формированию научной картины мира как результата теоретической и практической деятельности человека, выделяются структурные компоненты, которые влияли на исследуемый процесс, и доказывается влияние на него образования. Работы Н. Ашиток [Ашиток 2010; Ашиток 2011] акцентируют внимание на необходимости использования воспитательного потенциала в формировании научной картины мира на гуманистической основе.

Значительный вклад в изучении данной проблематики на лексическом материале нескольких национальных языков внесен И. А. Голубовской и Ю. Л. Мосенкисом [Голубовська 2004; Мосенкис 2004].

Психолог Бергсон полагал, что основной функцией интеллекта служит рубрификация. «Объяснить нечто – значит увидеть в новом и непредвиденном элементы старого и знакомого, организованные в новом порядке» [Маслоу 1999]. Сущность языка состоит не в употреблении какого-либо способа коммуникации, а в использовании фиксированных ассоциаций, т.е. в том, что нечто ощутимое – произнесенное слово, картинка, жест или что угодно – могли бы вызвать представление о чем-то другом. Когда это происходит, то ощутимое может бать названо «знаком» или «символом», а то, о чем появляется представление, – «значеним» [Панов 1983, 66]. Поэтому В. А. Звегинцев называет язык средством мысленного расчленения окружающего нас мира на дискретные понятия, а также орудием классификации этих понятий. По мнению Ф. де Соссюра, слово в качестве языкового знака есть «двустороння психическая сущность», которая держится на неразрывной связи между понятием и его акустическим образом. Откуда бы ни явилось к человеку новое для него слово – в устном разговоре, со страниц книги или газеты – во всех случаях оно будет храниться в памяти в виде звукового образа. Этот образ в любой момент можно представить мысленно (через так называемую «внутреннюю речь») или воспроизвести вслух. И неизменно в тот же момент в памяти всплывет абстрактное понятие, отвечающее данному акустическому

образу [Панов 1983, 68-69]. Естественный язык человека осуществляет семиотическое моделирование и тем самым служит универсальной семиотической матрицей, на которой можно вторично построить практически неограниченное число самых разнообразных знакомых или информационных систем [Панов 1983, 88].

Лингвопсихоментальная деятельность современного человека направлена, с одной стороны, на передачу информации, а с другой – на ее восприятие. Поэтому в коммуникативных ситуациях проявляются такие составляющие, как коммуникационные установки, знание социальной системы, культурные нормы и ценности. Нынешняя социальная реальность формирует поведение культуры личности, определяет спектр языковых ресурсов, с помощью которых интерпретируются реалии развития социума. Поэтому проблема мобилизации разноплановых знаний в сфере личностной деятельности, а соответственно, и языковая компетенция, формируют новый пласт научных достижений.

В процессе коммуникативного взаимодействия проявляется готовность коммуникантов к быстрому реагированию на меняющиеся обстоятельства, корректировке поведения и, соответственно, выделяются единицы языковой деятельности, которые характеризуют коммуникативное мастерство. «Вербальная коммуникация строится на определении лексических единиц, которые соответствуют реалиям мира или фокусируются на них <…> Успешный коммуникатор ведет свою коммуникацию заранее спланированно. Это вариант актера, который уже знает, когда аудитория засмеется, а когда заплачет, т.к. он имеет опыт множественности сыгранных спектаклей. Это знания метакоммуникативного плана уровня профессионализма» [Почепцов 2006, 31, 40].

Коммуникатор активизирует все внутренние и внешние рецепторы, определяющие глубину психики, влияющие на формирование разных типов поведения, регулирующие деятельность. Так языковые параметры с помощью маркеров перекодировываются в социальные. При этом роль маркеров могут исполнять, например, латинские сентенции типа *modus vivendi, modus prosedendi, onus probandi, ius educendi, ius respondendi, ius utendi et abutendi, error in eligendo, tempus ad deliberandum, ad notanda, ad corrigenda, exceptis excipiebdis, mutas mutandis, quod erat demonstrandum,* активно использующиеся в юриспруденции. Употребление фразеологических единиц, в состав которых входят герундий и герундив, есть необходимым условием работы современного юриста-практика.

Частота их применения свидетельствует об эффективности влияния метафоры на «клиента». «Главное условие ее эффективности <…> состоит в том, чтобы она встречала клиента в его собственной модели мира» [Почепцов 2006, 78]. Далее следует процесс идентификации знаков, их декодировка. При этом восприятие, как подтверждают экспериментальные данные [Селиванова 2010, 687], фокусируется на длинных, менее знакомых, нечастотных, ядерних словах в высказываниях или на последнем слове (напр., *non exemplis, sed legibus iudicandum; non numeranda, sed ponderanda argumenta; et post malum segetem serendum*).

Таким образом, коммуникативная компетенция включает в себя языковую компетенцию, которая не только необходима при дифференциации знаний, но также сопряжена со способностью порождать и воспринимать новую информацию. В процессе восприятия и понимания единиц языка могут происходить всевозможные случаи смещения адекватности понимания текста. В языкой практике могут возникать стереотипы мышления и стереотипные языковые обороты, поэтому всегда необходима точная установка на логическое, рациональное восприятие слова.

Языковая деятельность – это сложное психическое и физиологическое явление, поэтому целостная личность есть ключевым звеном каждого языкового акта. В процессе изучения древнего языка и процессе обучения ему следует учитывать следующее:

– механизм восприятия и понимания единиц язика словен и предполагает возможность смещения адекватности понимания текста;

– в языкой практике могут возникать стереотипы мышления и стереотипные языковые обороты, потому необходима точная установка на логическое, рациональное восприятие слова;

– использование комбинированного принципа в построении занятий предполагает умение фокусировать внимание на конкретной проблематике (напр., фонетических нормах, морфологическом строе языка, структурно-семантических особенностях словосочетаний, семантико-функциональных характеристиках слова и т.п.).

Следовательно, можно утверждать, что специфика формирования научной картины мира в современном языковом пространстве зависит от ситуативно-психологических составляющих, коннотации в широком значении, а также интерпретации единиц языкового кода.

Благодаря языку мы вооружаем наше сознание, что позволяет не только продуцировать акты коммуникации, но и выработать механизм вхождения в социально-культурную среду.

1. *Ашиток Н. І.* Мовна картина світу з позицій освітніх викликів сучасності / Надія Ашиток // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 37. //http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_44/Gileya44/F32_doc.pdf 2. *Ашиток Н. І.* Морально-ціннісний потенціал мовної картини світу в освітньому аспекті / Надія Ашиток // Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. – Вип. 21. – Педагогіка. – С. 76–85. 3. *Бергсон А.* Две формы памяти / Анри Бергсон // Хрестоматия по общей психологии. Психология памяти. – М., 1979. – С.61–75. // http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000152/index.shtml 4. *Голубовська І. О.* Етноспецифічні константи мовної свідомості: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.15 / Ірина Олександрівна Голубовська / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. 5. *Жоль К. К.* Язык как практическое сознание (философский анализ) / Константин Константинович Жоль – К.: «Выща школа», 1990. – 238 с. 6. *Захарова И. Г.* Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб, заведений. / Ирина Гелиевна Захарова – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 192 с. 7. *Кашина Е. Г.* Традиции и инновации в методике преподавания иностранного языка: учеб. студентов филологических факультетов университетов / Елена Георгиевна Кашина ; отв. ред. А.С. Гринштейн. – Самара: Изд-во «Универс-групп», 2006. – 75 с. 8. *Колотило В. В.* Сучасна картина світу і світогляд людтни / Володимир Володимирович Колотило // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: Київський університет, 2010. – № 19. – С. 156–160. 9. *Кузнецова Т. Ф.* Картина мира / Татьяна Федоровна Кузнецова // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение", 2008. – №4. – Культурология // http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2008/4/Kuznetsova/# 10. *Кузьменко В. В.* Теоретичні і методичні засади формування в учнів наукової картини світу в історії розвитку шкільної освіти (ХХ століття). Автореферат дис. док. пед. наук / Василь Васильович Кузьменко // Тернопіль, 2009, 42 с. // http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pedalm/kuzmenko_avt.pdf 11. *Луков В. А.* Реформы образования: перспективы в XXI веке / Владимир Андреевич Луков // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение". – 2009. – № 11. – Высшее образование для XXI века // http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/11/Lukov/ 12. *Маслоу А.* Мотивация и личность. Пер. А. М. Татлыбаевой / Абрахам Маслоу – СПб.: Евразия, 1999. – // http://psylib.org.ua/books/masla01/index.htm 13. *Межуев В. М.* Ценности современности в контексте модернизации и глобализации / Вадим Михайлович Межуев // Информационный гуманитарный портал "Знание. Понимание. Умение". – 2009. – № 1. – Философия. Политология // http://www.zpu-journal.ru/e-zpu/2009/1/Mezhuev/ 14. *Мосенкіс Ю. Л.* Семантична проблематика у

спецкурсі «Дослідження з етимології» / Юрій Леонідович Мосенкіс // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук. праць. – К.: Видавничий центр Київського національного лінгвістичного університету, 2004. – С. 180–182. 15. *Панов Е. Н.* Знаки. Символы. Языки / Евгений Николаевич Панов – Изд. 2-е, доп. – М.: Знание, 1983. – 248 с. (Библиотека «Знание») 16. *Почепцов Г. Г.* Теория коммуникации / Георгий Георгиевич Почепцов / М.: Рефл-бук, К.: «Ваклер», 2006. – 656 с. 17. *Селіванова О. О.* Лінгвістична енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2010. – 844 с. 18. *Сидоренко В. К.* Роль школи в підготовці учнів до вибору педагогічної професії / Віктор Костянтинович Сидоренко // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 6. – С. 242–249. 19. Становлення науки і освіти / Василь Васильович Кузьменко // Педагогічний альманах. – 2010. – Вип. 6. – С. 235–242. 20. *Чернова Л. П.* Наукова картина світу як предмет філософського дискурсу // «Гілея: науковий вісник»: Збірник наукових праць. – К., 2010. – Вип. 40 (10) //http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2010_40/Gileya40/F10_doc.pdf. 21. *Яременко М. Ю.* Інформаційна картина світу як соціокультурна реальність / Марина Юріївна Яременко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2008. – № 1. – С. 234–239.

Василик А., к. філол. н., асист.,
Львівський НУ імені Івана Франка

КАНТО ДЖАКОМО ЛЕОПАРДІ "ALL'ITALIA" В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО. ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ ПЕРЕКЛАДУ

У статті проаналізовано стратегію віршового перекладу М. Рудницького на матеріалі канто "All'Italia" представника італійської літератури XIX ст. Дж. Леопарді. Український переклад М. Рудницького під заголовком "О рідний краю мій" (Львів, "Діло" , 1924) – маловідомий в історії української рецепції творів Дж. Леопарді. Перекладознавчий, лінгво-стилістичний і зіставний аналіз засвідчують стратегію М. Рудницького, що скерована на повноцінне відтворення поетики Дж. Леопарді.

Ключові слова*: українська рецепція літератури, художній переклад, перекладацька стратегія.*

The article focuses on M. Rudnyts'kyi's translator's strategy based on the analysis of the canto "All'Italia" by Giacomo Leopardi – a representative of the Italian literature of the XIX c. The Ukrainian translation published in

Lviv, "Dilo", 1924, under the title "O, My native land" is not known in the history of Ukrainian reception of Leopardi's legacy. The translation studies', literary and stylistic analysis demonstrates translator's accurate strategy while rendering author's style.

Key words: *Ukrainian reception of literature, artistic translation, translator's strategy.*

Статья посвящена стратегии поэтического перевода М. Рудницкого на материале канто "All'Italia" представителя итальянской литературы XIX века Дж. Леопарди. Украинский перевод М. Рудницкого под названием "Мой край родной" (Львов, "Діло", 1924) – забитый факт истории рецепции творчества Дж. Леопарди. Переводоведческий, лингвостилистический, а также сопоставительный анализы свидетельствуют об определённой стратегии М. Рудницкого, направленной на перевод особенностей авторского стиля.

Ключевые слова: *украинская рецепция литературы, художественный перевод, переводческая стратегия.*

Історія української рецепції творчості Дж. Леопарді налічує чимало здобутків – це насамперед збірка його поезій (із серії "Перлини світової класики" упорядник – М. Литвинець, (Київ, 1988)). П. Грабовський одним із перших на початку XX ст. спробував передати зміст поезій Дж. Леопарді. У міжвоєнний період "Літературно-науковий вістник" опублікував переклади П. Карманського – знавця італійської культури (зокрема два діалоги з "Моральних нарисів"). У 50-х рр. XX ст., перебуваючи в еміграції, поезію Дж. Леопарді перекладав М. Орест. Вагомим є внесок Г. Кочура − переклади поезій (Із збірки "Співець: Із світової поезії кінця XVIII – першої половини XIX сторіччя" (Київ, 1972) та дослідження поетики письменника. Відомі також переклади Д. Паламарчука (пісень "До Італії" та "На пам'ятник Данте"). Цікавим, дещо призабутим фактом є український переклад канто "All'Italia" М. Рудницького − "О рідний краю мій" (Львів, "Діло", 1924). Прикметно й те, що цей переклад замовлено для збірки поезії Січових Стрільців "Золоті ворота", мета якої – пробудження духу національної свідомості.

Дж. Леопарді − представник італійського романтизму, епохи визвольної боротьби за повернення давньої величі держави, періоду Рісорджіменто (Відродження): повстання карбонаріїв (20-ті рр.), рух "Молода Італія" (30-ті рр.), гарібальдійський рух (60-ті рр.). Поетика

Дж. Леопарді це синтез духу всенародного піднесення і туги за славним минулим. Письменники цього періоду перебувають у стані постійного творчого пошуку.

Дж. Леопарді, не сприйнявши поширеного поетичного формату – канцони, запровадив – канто (жанр, не обмежений внутрішньою структурою, створений на виточеній музикальній тональності). Віршова реформа Дж. Леопарді логічно завершувала поетичний процес XVIII ст. Поезія Дж. Леопарді – це монолог душі, палкі почуття та емоції, відчуття розкутості, вільного висловлювання. Власне емоції виходять за межі усталених канонів класичного віршового мовлення, що символізує домінування емотивного над раціональним. Відсутність певного системного римування в оригіналі, здавалось би, полегшує завдання перекладача, проте, це ще більш ускладнює його відтворення. Г. Кочур зауважував стосовно поетики Дж. Леопарді − "ніби сама думка втілена у своїй сутності, ця ілюзія простоти часто вводить в оману перекладача, якому доводиться долати труднощі, майже непереборні" [Кочур 2008, 834]. Звукова гармонія ґрунтується на пропорції між голосними та приголосними і на їх відповідному повторенні. На фонетичному рівні символічно закодовано поняття *Батьківщина*, реалізоване в асонансі *а–і–а*, що відповідає основі лексем *Patria mia, Italia – Батьківщина, Італія моя* та апелює до цих понять. У процесі перекладу виникає проблема збереження відповідного ефекту. Цей звуковий мотив чергування голосних *о–а–і–а* прочитується вже з перших акордів поеми і створює відповідне емотивне тло, яке асоціативно викликає відчуття плачу, голосіння, жалю, що налаштовує на певне сприйняття головного мотиву. Емотивний настрій поезії увиразнено частим використанням вигуків, що супроводять висловлювання жалю, болю, страху, голосіння: *O!, Oime!, Oh!* Вигук посилює звучання ввідної ідеї оригіналу й у четвертому рядку: ***O*** *p****a****tr****ia*** *m****ia****, ved****o*** *le mur****a*** *e gl****i*** ***a****rch****i*** – *M****a*** *l****a*** *Gl****o****r****ia*** *non ved****o****.* Через кілька смислових періодів знову бачимо повтор цього звукового мотиву: *P****ia****ng****i****, che ben h****ai*** *d****o****nde,* ***Italia*** *m****ia****, / Le gent****i*** ***a*** *v****i****ncer n****ata*** */ E nell****a*** *f****a****ust****a*** *s****o****rte e nell****a*** *r****ia*** [Leopardi 1824, 5]. В українському варіанті цей мотив у обох місцях не відтворено з огляду на відмінність систем віршування романської – силабічної − та поширеної в українській поезії силабо-тонічної: *О рідний краю мій! Дивлюсь на мури, брами... / Не бачу тільки слави.* У другому прикладі також не бачимо відповідного мотиву: *Плач, плач, а за віщо, краю мій: / тобі судилось всіх перемогти* [Рудницький 1924, 2]. Для кульмінації та акцентуації ідей автор використовував такі засоби: створення

відповідного тону, шляхом асонансу та римування: C**o**me cadesti **o** quand**o** / Da tanta altezza in c**o**si bass**o** l**o**c**o**? / Nessun pugna per te? Non ti defende / Nessun de'tu**o**i? L'ami, qua l'armi: i**o** s**o**l**o** / C**o**mbatter**o**, pr**o**c**o**mber**o** s**o**l i**o**. М. Рудницький досяг рими шляхом перехресного римування, проте це призводить до втрати індивідуально-авторської метричної схеми: *Коли і як ти вспів Так низько впасти зі своїх вершин? / Ніхто за тебе не воює? / Ніхто з твоїх синів? До збруї, гей до збруї! / Сам боротимусь і впаду сам один.*

Переклад М. Рудницького майже не відтворює своєрідності фонетичного рівня оригіналу. Запровадження рими не змогло компенсувати втрату макротональності оригіналу, що створювала ритм засобами алітерації та асонансів. У перекладі Д. Паламарчука "До Італії" (1988) вдало подано лексичну тональність, однак на фонетичному рівні стратегія обох перекладачів дещо хибна: *Сидиш і плачеш ти у час негоди. / Ридай, Італіє, якій було / Призначено звестися над народи / Усупереч мінливій долі.* Така стратегія додає мелодики звучання тексту, однак відрізняється від манери Дж. Леопарді. Поет свідомо творив у формі, позбавленій мелодійної плавності, як асоціативний натяк на неоднорідність долі самої Італії.

Лексичний рівень оригіналу рясніє архаїзмами та лексикою, притаманною античній поезії. Це характерна риса поетики романтизму і зокрема Дж. Леопарді – ідея відродження Італії реалізована в його поезії в усіх аспектах: активізацією різних лексичних пластів та вкрапленням елементів мовлення італійських класиків. Відтворення цього рівня пов'язане з пошуком лексичних відповідників, що в оригіналі позначають концепти італійської культури: *Vedo le mura e gli archi / E le colone e i simulacri e I'erme, / Torri degli avi nostri, / Ma la Gloria non vedo.* В українського читача постають у пам'яті рядки поезії Т. Шевченка "Іван Підкова": *Було колись в Україні – / Ревіли гармати; / Було колись – запорожці / Вміли панувати. Панували, добували / І славу і волю, – / Минулося: осталися могили по полю* [Шевченко 1989, 98]. М. Рудницький писав: "Таких письменників треба переносити на ґрунт іншомовної культури без пристосування" [Рудницький 1927, 2]. У цьому фрагменті провідною лексичною ознакою є реалії італійської культури, що творять в уяві читачів пейзажі Риму. Слова *le mura e gli archi,* що стосуються арки Трояна, спорудженої на прославлення військових тріумфів, якою урочисто в'їжджали в місто війська, нагадують звитяжне минуле й закликають до боротьби) з його архітектурою, розкопаними залишками храмів та колон і

скульптурами богів (*Vedo le mura e gli archi / E le colone e i simulacri e I'erme*) – культурного центру давньої імперії. В українському перекладі читаємо: *Дивлюсь на мури, брами, / Кольони, статуї, твердині. Не бачу тільки слави, не бачу предківської збруї поміж нами, ні лаврів їх.* Отже, парні лексичні комбінації *le mura e gli archi* – мури й арки; *E le colone e i simulacri* – колони і скульптури*, l'erme torri* – безлюдні (покинуті) вежі, у перекладі дещо видозмінено. Аналіз перекладу засвідчує, що, навіть на перший погляд, незначні їх заміни призводять до ідейно-змістового зсуву, що порушує сприйняття твору. М. Рудницький допустив певну трансформацію цих спарених лексем, увівши компонент *твердиня,* що в цільовій культурі часто викликає семантичні асоціації *твердиня* – оплот, храм Божий: згадуємо фрагмент псалмів *Благословен Господь, твердиня моя певна* (Псалом 318), замість відповідно до *simulacri* – скульптури, що символічно пригадує мистецтво античних часів та його розквіт доби Відродження, зокрема знамениті твори Мікеланджело. У перекладі лексема-архаїзм *збруя*, що апелює до конотації – спорядження воїна [Словник Грінченка, 453], у поєднанні з означенням *предківська*, ужито в авторській манері для оспівування славного минулого, створення урочистого настрою канто, нагадує майстерність мови Данте та Петрарки, що контрастно змінюються вкрапленнями різких монологів. На лексичному рівні також помітне створення ритму шляхом повторів займенника *ти* у зверненні поета до Італії, що бачимо і в перекладі. Ключовий компонент *Patria mia* фігурує на початку вірша, творячи вертикальну вісь, яка наскрізь пронизує твір. Заміна лексеми *Patria* призводить до втрати зв'язку із семантично і фонетично близьким словом *Italia*, що в оригіналі має жіночий рід. Ця граматична деталь є натяком на персоніфікацію *Італія − скорботна жінка*, яка апелює до античності, де цей образ асоційовано пов'язаний з Батьківщиною. У перекладі ці зв'язки не експліковано: *О рідний краю мій!* Перед читачем виникає чоловічий образ, що віддаляє від образу Італії. Вилучено значущий компонент *Formosimma donna* – жінка небувалої краси, бачимо лексичну перифразу з заміною складової *жінка*, що віддаляє від оригіналу: *Блідий який ти! Де твоя краса?* Далі в тексті бачимо граматичне узгодження *знесилений, ти, нині,* яке наприкінці змінено на жіночий рід – *Моя країно,* і у фінальному рефрені перекладач все-таки ввів лексему – *Батьківщина*: *Старі часи, коли за волю Батьківщини...* Можливо, переклад звертання *Patria mia* відповідником *рідний краю мій*, зроблено під впливом тогочасного українського поетичного

мовлення, де таке визначення поняття рідної землі було доволі поширене. Пригадуємо поему І. Франка "Мойсей", де звучать слова: *Задарма* ***край твій*** *весь политий кров'ю / Твоїх борців? Йому вже не пишаться / У красоті, свободі і здоров'ю?* У вірші "Не пора, не пора, не пора…" І. Франка також бачимо цю лексичну пару: *Бо пора се великая єсть / У завзятій важкій боротьбі / Ми поляжем, щоб волю і щастя, і честь, /* ***Рідний краю****, здобути тобі!* Символічно використано лексему *край твій*, тут це поняття, як і в перекладі М. Рудницького, з граматичною ознакою чоловічого роду. Подібне уживання маємо в тогочасній поезії, зокрема в поезії Б. Лепкого, наприклад, вірш "До рідного краю": О *мій рідний безталанний краю! / Чи побачу я тебе? Не знаю*. [Розсипані перли 1991, 37] Поезія П. Карманського, що переплетена мотивами патріотичного духу італійської культури, підтверджує цю тенденцію використання вислову *краю мій*: *Мій краю рідний, дорогий клейноде, / В короні світла перло найцінніше!* (поезія "Мій краю рідний") [Розсипані перли 1991, 51]. У перекладі твору "До Італії" Д. Паламарчук запропонував еквівалент *моя вітчизно*, відповідно дотримано паралель *моя Італіє*, що зберігає усю символіку оригіналу.

Вираження головної ідеї моделює і структуру синтаксичного рівня. Доля Батьківщини – ідейно-смислове ядро, яке впливає на напружений ритм поезії. Його реалізовано за допомогою риторичних запитань, що чергуються з вигуками. Нагнітання емотивного контексту, різке прискорення ритму створює мотив розпачу в цих рядках: *Oimè quante ferite, / Che lividor, che sangue! oh qual ti veggio, / Formosissima donna! Io chiedo al cielo / E al mondo: dite dite; / Chi la ridusse a tale?* Риторичне вигук-запитання: *О яка жорстокість!* посилює продовження риторичного питання, яке завершує вигук, виражений суперлативом прикметника *красива*, ступені *Formosissima*. Кульмінацією є риторичне звертання поета до неба і до світу і питанням до Батьківщини, – *Хто тебе так понизив?* В українському перекладі структуру цього періоду відтворено з певними змінами на лексичному та граматичному рівнях. *Ах, скільки крови й ран! / Блідий який ти! Де твоя краса? / О, земле, небеса! / Як це довелося / Тобі попасти в цей нікчемний стан.* Тут послаблено експресивність фрагмента, оскільки вилучено компонент *Formosissima donna*, зміст якого виражає риторичне запитання *Де ж твоя краса?*

У тексті не існує часопросторових обмежень. Автор використав ретроспективні вкраплення. Занепад тогочасної Італії

протиставлений згадкам про славне минуле. Поет оспівав відвагу Еллінських юнаків, які полягли в бою, зобразив брязкіт зброї та шум коліс. Новий смисловий період розпочато риторичним запитанням, близьким до заклику: *Dove sono i tuoi figli? – Де твої сини?* Цей мотив доповнено ідеєю *ненависті до війни* та зміною хронотопу: *Dove sono i tuoi figli?/ Odo soun d'armi / E di carri e di voci e di timballi: / In estranie contade / Pugnano i tuoi figlioli.* В оригіналі бачимо трирівневу модель синтаксичного обрамлення – риторичний заклик-питання, ретроспективу й відповідь. У перекладі цю синтаксичну систему відтворено: завершення ретроспективного вкраплення пунктуаційно виділено за допомогою трьох крапок, що позначає нескінченність мотиву й повернення до відповіді на поставлене запитання – *Де твої діти? Чую як несеться / Шум збруї, барабанів, окликів коліс.../ На побоєвищах чужих країн / Змагаються твої сини!* Отже, запроваджені зміни пунктуаційного рівня увиразнюють синтаксичний період, це розмежовує композиційну зміну фрагмента й акцентує ключові моменти.

Увиразнення внутрішнього ритму створюють синтаксичні повтори та антитези. Вірш розпочато ствердженням існуючої дійсності і, як контрастне протиставлення, відсутністю, втратою давньої слави. Цю антитезу продовжує й відповідно посилює повтор завершального заперечення, що є початком наступного синтаксичного періоду: *O patria mia, vedo le mura e gli archi / E le colonne e i simulacri e l'erme / Torri degli avi nostri, / Ma la gloria non vedo, /Non vedo il lauro e il ferro.* У перекладі є ця синтаксична структура: *О рідний краю мій! Дивлюсь на мури, брами, / Кольони, статуї, твердині. / Які дістали ми, / Не бачу тільки слави, / Не бачу предківської збруї поміж нами / Ні лаврів їх.* М. Рудницький змінив компонент *бачу* на *дивлюсь*, що вносить інший відтінок сприйняття і, відповідно, послаблює ефект антитези *дивлюсь – не бачу* (в оригіналі *vedo – non vedo, бачу – не бачу*), проте продовжує лінію повторів заперечення – *ні лаврів їх.*

Вертикаль поезії творить образ-алегорія скорботної жінки, яка припала лицем до колін і плаче: *Sic he sparte le chiome e senza velo / Siede in terra negletta e sconsolata, / Nascondendo la faccia / Tra le ginocchia, e piange.* М. Рудницький переклав ці рядки – *Немов дівча з розпущеним волоссям / Сидиш скулиніг, без хустини, ти. / В обіймах очі сховані, ридаючи...* У процесі зіставлення помітні певні зміни через вилучення деталей поетичного образу, де закодовано не лише головну авторську ідею, а й основний мотив цієї епохи. Цей наскрізь

скульптурно витворений образ сягає витоків античного мистецтва й пробуджує в уяві монументальні твори античних скульпторів, його знаходимо в митців Відродження, зокрема в Мікеланджело. Наприклад, образ Орфея, якого зображено приблизно в такій позиції (лице похилене до колін, що охоплені руками). Компонент *жінка* – пряма паралель, що уособлює Італію, похилена постать – стан занепаду, плач – туга за втраченим славним минулим. Знаходимо цей образний мотив і в Біблії, зокрема у книзі "Плач Єремії", йдеться про зруйнування Єрусалима: *Сидять на землі та мовчать старші доньки сіонської, порох посипали на свою голову, підперезались веретами, аж до землі свою голову єрусалимські дівчата схилили...* [Плач Є 2:10-11, 763]. Образ Італії можемо побачити і в Дантівських терцинах "Італія – раба", у Петрарковій пісні "Італія моя" й у Ф. де Амічіса "Quore" ("Серце").

Символічно-образну площину оригіналу формують ритмічно розміщені парні метафоричні комбінації-контрасти, що персоніфікують ключові ідейні цінності, на яких акцентує поет, закликаючи "до першоджерел". До провідних ідейно-образних основ належать: *E nella fausta sorte e nella ria (Le genti a vincer nata / E nella fausta sorte e nella ria).* Цей мотив відлуння античних гасел – ключовий в оспівуванні визвольної боротьби. Ідейні заклики належать до загально моральних архетипів поезії різних епох. Образну інтерпретацію цього мотиву знаходимо в поезії І. Франка, що в основі містить подібну модель спарених ідейних гасел: *Проти рожна перти, / проти хвиль плисти, Сміло аж до смерти / Хрест важкий нести! / Правда проти сили! / Боєм проти зла! / Між народ похилий / вольності слова!* ("Semper idem!") [Франко 1976, 54] Переклад М. Рудницького зберігає цей мотив: *Тобі судилось всіх перемогти / у щасній долі та лихій.* У перекладі Д. Паламарчука цей вислів дещо узагальнено: *Призначено звестися над народи / усупереч мінливій долі*!

il Valore e la costanza – два вагомі поняття-архетипи античної доби з глибоким смисловим наповненням: компонент *valore* символічно позначає такі ключові ідейні поняття, як: *вартість, цінність, відвага, хоробрість*, що виступають у поєднанні з компонентом *costanza*, який активізує семантичний ряд: *постійність, сталість, витривалість*. Усі ці семантичні грані формують метафоричну цілісність – virtuti militari, ідеали військової доблесті, до яких автор апелює в тексті – *Dove l'armi e il valore e costanza?* Відповідно відтворення цього метафоричного поєднання зумовлює звуження широти семантичного підтексту: М.

Рудницький експлікував лише перший пласт – *Де збруя, сміливість, рішучість?* У Д. Паламарчука це передано глибше: *Де честь твоя, де гідність і відвага?* Продовженням цього символічно-образного рівня звучать слова: *Il manto e l'auree bende (Qual tanta possanza /Valse a spogliarti il manto e l'auree bende?);* дослівний переклад – *Яка могутність влади зуміла зняти з тебе мантію та золоту діадему?* Невипадково в основу цього образу Дж. Леопарді заклав компоненти-реалії греко-римської імперії, що позначають символи державної влади, відповідно могутності; М. Рудницький зумів відтворити ці складники у відповідній смисловій тональності: *Які зусилля, хитрощі чи зради, / Яких це сил могучість, / Могли зірвати з тебе плащ та діядем.* Виразно та лаконічно, проте з глибинним символічно-образним наповненням звучить поєднання: *E fumo e polve* (Дим і Порох) *(Io veggio, o parmi, / Un fluttuar di fanti e di cavalli, e fumo e polve)*. Ключові поняття, які позначають походи, битви, алюзія на архетип *порох і сонце* – символи військового життя. Дж. Леопарді використав такий символ для візуалізації ретроспективних вкраплень. У перекладі М. Рудницького помітна трансформація, що зумовлює зміни смислових акцентів: *Здається бачу жовнірів, коней, хвилястий ліс, дим, куряву... – з мрячної сірини проміння на вістрях.* І фінальним акордом є заклик автора, що апелює до матері-землі *La vita che mi desti ecco ti rendo* – життя, що дала ти мені, ось віддаю тобі: *Alma terra natia, / La vita che mi desti ecco ti rendo.* М. Рудницький зберіг символічно-образну конотацію та експресивність вислову: *Моя країно, / Я взяв життя від тебе – й віддаю тобі!*

Проведений аналіз оригіналу та перекладу М. Рудницького (1924), а також порівняльний аналіз варіанта Д. Паламарчука (1988) показали значущість урахування особливостей оригіналу крізь призму авторської поетики на всіх текстових рівнях. Розгляд фонетичного рівня з урахуванням специфіки нового метричного формату – канто, вирізняється астрофічністю вірша і пропорцією між голосними та приголосними. Цей рівень характеризує чергування римованих рефренів і прозових монологів. Переклади М. Рудницького та Д. Паламарчука зроблено в дещо невідповідному ключі, адже римування стирає межу між різними площинами вірша. На цьому рівні український варіант М. Рудницького не зберігає звукових пропорцій, з огляду на типологічні розбіжності двох мов і не передає ключового звукового мотиву. Синтаксичний рівень, із притаманним чітким ритмом на основі чергування риторичних запитань, монологів та ретроспективних вкраплень, М. Рудницький відтворює з певною трансформацією,

компенсуючи увиразненням на рівні пунктуації. До специфіки лексичного рівня відносимо патетичність авторського мовлення. В оригіналі бачимо використання поетичної лексики – надбання багатої традиції італійської літератури, у поєднанні з архаїзмами та реаліями, поетизуючи славне минуле, що втілює ключову концепцію творчості Дж. Леопарді – ad fontes. З огляду на це переклад М. Рудницького близький до оригіналу, попри певні лексичні заміни. Витончену майстерність Дж. Леопарді засвідчує аналіз образно-смислового пласту. Ключові ідейні мотиви твору уособлюють алегорії, які вражають скульптурністю зображення, лаконічністю та рельєфністю. Переклад М. Рудницького тяжіє до збереження цих ознак, проте простежуємо трансформацію образно-символічної вертикалі в результаті лексико-граматичної заміни компонентів *Батьківщина моя / Італія – рідний краю мій*, що втрачає зв'язок з алегорією матері – батьківщини. У перекладі, як і в оригіналі, концептуальні ідеї вирізняються гостротою висловлювання та закликом до дії. Адже крім історико-літературного значення цей переклад суголосний із провідною метою італійського канто – відродженням національної свідомості.

1. *Кочур Г. П.* Література та переклад: Дослідження. Рецензії. Літературні портрети. Інтерв'ю / Г. П. Кочур ; упоряд. А. Кочур, М. Кочур ; передм. І. Дзюби, Р. Зорівчак. – К.: Смолоскип, 2008. – Т. 1–2. 2. *Леопарді Дж.* О, рідний краю мій... / Дж. Леопарді ; пер. з італ. М. Рудницький // Діло. – 1924. – 1 лист. – Ч. 224 – С.2; 3. *Розсипані перли*: [збірка поезії] / упор. та авт. передм. М. Ільницький. – К.: Дніпро, 1991– 846 с.; 4. *Рудницький М.* З нових перекладів. Повісті й оповідання / М.Рудницький // Діло. – 1927. –19 трав., ч. 109. – С. 2.; 5. *Словарь української мови: в 4 т.* / упор. Б. Грінченко. – К.: В-во "Довіра"– УНВЦ "Рідна мова", 1997. – Т. 1–4. ; 6. *Франко І.* Поезія // Франко І. Зібрання творів: у 50 т. Т. 1: Поезія / Іван Франко. – К.: Наукова думка, 1980. – С. 54; 7. *Шевченко Т.* Повне зібрання творів в дванадцяти томах / Т. Шевченко / упор. та авт. ком. В.С. Бородін та ін. ; ред. Є.П. Кирилюк (гол.) та ін. – К., 1989–1991 – Т. 1–12. ; 8. *Devoto G.* Dizionario della Lingua Italiana. Edizione 2004–2005. / G. Devoto, G.K. Oli. – Firenze: Le Monnier, 2004. – 3188 p. ; 9. *Leopardi G.* All' Italia / Gacomo Leopardi // Canzoni. – Napoli: Editione Annesio, 1824. – 120 p.; 10. *Vocabolario Italiano-Ukraino.* Італійсько-український словник. за ред проф. Є. Онацького. – Рим: Вид-ня укр.. катол. Ун-ту ім. Св. Климента Папи, 1977. – 631 с.

Вереш М.Т., ст. викл.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ХРИСТИЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИХ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ

У статті здійснено структурний та кількісний аналіз німецьких композитів християнсько-богословської термінології. Розглянуто їх основні структурні моделі.

Ключові слова: *християнсько-богословська термінологія, композити, німецькі композити, терміни-композити, словоскладання, структурні особливості, структурні моделі.*

В статье осуществлен структурный и количественный анализ немецких композит христианско-богословской терминологии. Рассмотрены их основные структурные модели.

Ключевые слова*: христианско-богословская и церковная терминология, композиты, немецкие композиты, термины-композиты, словосложение, структурные особенности, структурные модели.*

The article deals with the structural and quantitative analysis of German compounds in the Christian theological terminology. Their main structural models are described.

Key words*: Christian theological terminology, compound word, German compounds, term-compounds, word composition, structural peculiarities, structural models.*

Вивчення структурних та морфологічних особливостей термінологічних одиниць фахової мови у дослідженнях сучасної лінгвістики має велике значення, оскільки воно відображає рівень розвитку терміносистеми та основні шляхи її формування. Німецька мова, для якої характерне утворення нових одиниць шляхом складання двох і більше основ, особливо придатна для проведення подібного дослідження.

Об’єктом нашого дослідження є структурні особливості німецьких християнсько-богословських термінів-композитів. Актуальність нашої теми ґрунтується на поглибленому інтересі до вивчення фахових мов та пов’язаною з нею фаховою лексикою. Новизна роботи полягає в аналізі основних структурних моделей німецьких християнсько-богословських термінів-композитів, а також їхнього морфологічного складу, оскільки ця тема вперше висвітлюється у

вітчизняному мовознавстві. Завдання дослідження – структурний аналіз німецьких християнсько-богословських термінів-композитів, виявлення основних структурних моделей та частиномовного вживання. Джерело дослідження – 1395 термінологічних одиниць із словника Е. Агріколи «Wörterbuch des christlich geprägten Wortschatzes».

Композити досліджували у своїх працях зокрема Г. О. Винокур, Л. Ф. Омельченко, М. Д. Степанова, М. Лоде, Ф. Патоцка, Г. Паул, В. Флайшер та інші.

Композит як багатокомпонентний термін належить до одного з найбільш продуктивних методів збагачення словникового складу німецької фахової мови теології «за рахунок наявного в ній арсеналу функціонально-структурних одиниць» [Омельченко 1989, 2]. Як результат процесу словоскладання він містить в собі не менше двох основ – неафіксованих морфем, тобто морфем, які не вживаються в якості афіксів, і звичайно виступають основою (базою) слова [Ахманова 1969, 430].

У дослідженні німецьких композитів основна увага зосереджена на аналізі їхніх структур, утворених шляхом поєднання двох або кількох основ у процесі морфологічного словотворення [Розенталь 1972, 388] з метою встановлення основних типів моделей композитів у християнсько-богословській термінології німецької мови. Утворення нових складних слів потрібно не лише для задоволення вимог у нових словах, але й тому, що дуже часто існує необхідність подати дві ідеї в одному слові [Винокур 1939, 46]. У подальшому будемо використовувати термін «компонент» для позначення лексем, що входять до складу композити.

У словотворі розрізняють детермінативні та копулятивні композити. Детермінативні композити – це такі складні слова, у яких перший компонент (означувальне слово) визначає чи пояснює другий компонент (основне слово) [Lohde 2006, 36]: *der Mönchsorden* (монаший орден), *das Nonnenkloster* (жіночий монастир) *das Kirchenrecht* (церковне право) тощо. Так, у слові *der Adventsonntag* (неділя адвента) компонент *Advent* (адвент) тематизує та чіткіше окреслює слово *Sonntag* (неділя), виділяючи його серед інших неділь визначаючи його особливість. Детермінативні композити за своєю структурою – бінарні, утворені таким чином, що їх можна розділити на дві частини [Lohde, M., 36]: *Kirchen (1) recht (2); Abendmahls (1) kelch (2) → Abend (1) mahl (2)*, при цьому кожна із частина може також бути простою чи складною. М. Лоде розрізняє правобічні,

лівобічні та двобічні композити [Lohde 2006, 36]. Лівобічні композити – це такі композити, у яких перший елемент може мати ієрархічний поділ. Правобічні композити відповідно мають ієрархічний поділ у другому елементі. У двобічних композитах як перший так і другий елементи вказують на ієрархічний поділ. Таким чином утворюється ієрархічна структура, у якій складники глибшого рівня можуть бути виражені у формі композита. Лексичні одиниці, утворені цим способом, підпорядковані формальним умовам, які існують виключно у такому виді. Детальніше про побудову детермінативних композитів у таблицях 1, 2, 3.

Таблиця 1.

Лівобічний детермінативний композит

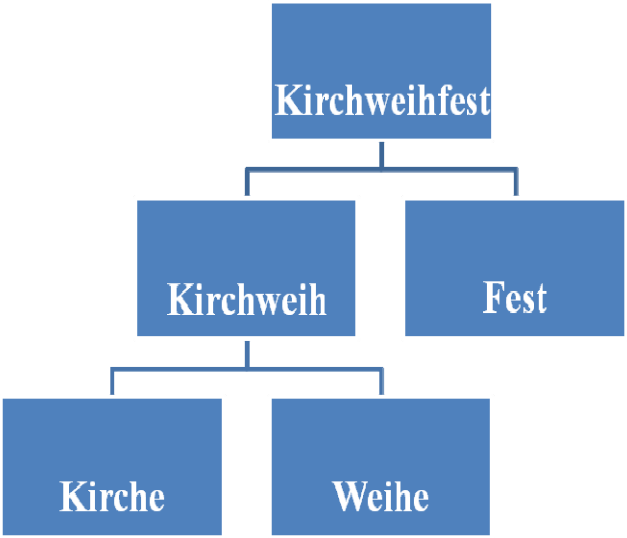

Таблиця 2.

Правобічний детермінативний композит

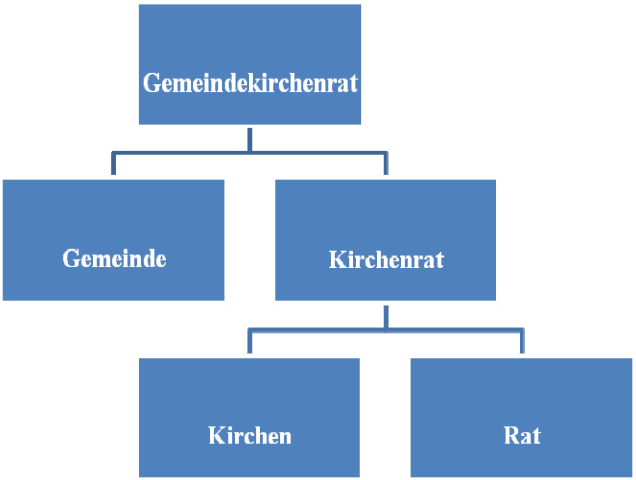

Таблиця 3.

Двобічний детермінативний композит

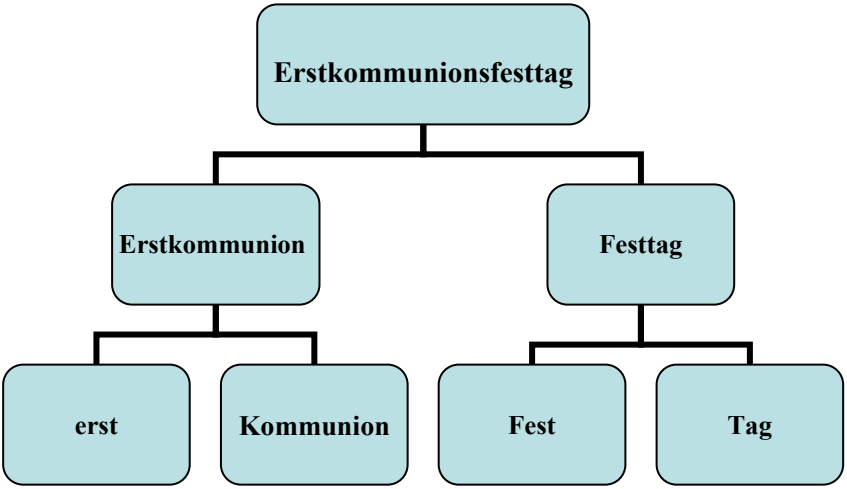

Копулятивні композити – це такі складні слова, які утворюються за допомогою складання компонентів у такий спосіб, що їхнє значення накладається одне на одного [Ахманова 1969, 431]. Обидва компонента цього композита однаково беруть участь у формуванні

значення словотворчої конструкції [Степанова, Флайшер 1984, 115] і характеризуються абсолютною рівністю компонентів у частиномовному відношенні та на рівні семантичної конкретності» [Федорцова 1994, 9]: *asketisch-mystisch* (аскетично-містичнй), *heidnisch-gnostisch* (язичницький та гностичний), *mystisch-asketisch* (містично-аскетичний), *mystisch-spirituell* (містично-духовний), *der Gottmensch* (Богочоловік), *der Fürsterzbischof* (князь-архиєпископ), *der Kardinalerzbischof* (кардинал-архиєпископ).

У дослідженні німецьких композитів важливим елементом виступає аналіз співвідношень закріплених уже типів моделей словоскладання, а також їхні стилістичні можливості. У процесі словоскладання два і більше окремих слова з'єднуються у нове, причому цими окремими елементами можуть виступати як виключно основи слів (основоскладання): *die Mutterkirche* (католицька церква, головний храм), *das Mutterhaus* (провінціальний/ генеральний будинок монастиря), так і деривати з відповідними афіксами: префікс *un-*: *das Unfehlbarkeitsdogma* (догма непомильності папи у питаннях правд віри) та суфікси *-ung, -keit*, *-heit, -schaft*, які несуть в собі абстрактні значення: *die Kreuzerhöhung* (воздвиження Чесного і Животворящого Хреста), *die Klostergemeinschaft* (монастир).

Необхідно також зазначити, що між окремими одиницями композитів можуть бути присутні з'єднувальні елементи – фуги, які не впливають на значення слова, оскільки не несуть у собі жодної семантики. Такими фугами виступають -(e)s-, -(e)n-: *die Gottesverehrung* (Богопочитання), *die Bischofskonferenz* (єпископська конференція), *der Kirchenheilige* (святий церкви).

У словоскладанні один і той самий компонент може виступати складовою частиною багатьох композитів. У християнсько-богословській термінології найбільш плідними словотвірними компонентами виступають одиниці *der Gott* (Бог) (52 композити) та *die Kirche* (церква) (87 одиниць). Вони зустрічаються у значній кількості композитів: *das Gottesvolk* (народ божий), *das Gottesgericht* (суд божий), *das Gotteskind* (дитя боже), *der Gottessohn* (Син Божий), *die Gottesverehrung* (божий досвід), *der Gottessucher* (той, хто шукає Бога), *der Kirchtag* (день церкви), *das Kirchengesetz* (церковний закон), *das Kirchengebot* (церковна заповідь), *die Kirchweihe* (посвячення церкви), *das Kirchenjahr* (церковний рік). Наявність одного й того ж детермінатива в композитах свідчить про наявність спільних ознак відповідних понять.

Для аналізу термінологічних одиниць використовуються початкові структурні моделі за Т. Р. Кияком [Кияк 1989, 48], а саме:

S – іменник;

A – прикметник як складова складного слова

S_s – іменник із суфіксом.

У процесі дослідження структурних моделей зафіксовано 1395 термінів-композитів більшість із яких – 1247 одиниць – це виключно іменникові утворення, 54 одиниці – сполучення іменника та прикметника та 14 одиниць, в яких всі елементи – прикметники. Вагому частину серед термінів-композитів становлять двоосновні композити – 1251 одиниці. Така значна кількість двокомпонентних термінів зумовлена тим, що вони відповідають високим вимогам до терміна, а саме: точності та короткості.

У 1159 термінологічних одиницях зафіксовані такі структурні моделі: S + S, *der Weihbischof* (помічний єпископ), *die Singmesse* (співана меса), *der Schutzpatron* (покровитель), S + S_s, *der Ordensgeistliche* (духівник ордену), *die Gebetsordnung* (молитовний порядок), *der Gefängnisgeistlicher* (духівник в'язниці); S_s + S *der Titularbischof* (титулярний єпископ), *der Dominikanerorden* (чин домініканців), та S_s + S_s *die Religionspsychologie* (релігійна психологія), *die Benediktinerabtei* (бенедиктинський монастир). Висока продуктивність двокомпонентних моделей, до складу яких входять виключно іменники, зумовлена здатністю останнього відображати в основному слові основне поняття, і в той самий час в означувальному – певні ознаки цього поняття. Друга найбільш часто вживана модель двокомпонентних термінів – це S + A – 38 одиниць: *kirchenrechtlich* (церковно-правовий), *kirchenslavisch* (церковно-слов'янський), *kirchentreu* (вірний церкві), *gottgegeben* (Богом даний). Третю групу налічує структурна модель A + S – 32 терміни: *der Generalvikar* (генеральний вікарій), *die Generalsynode* (головний синод), *die Generalbeichte* (генеральна сповідь), *der Hochaltar* (головний олтар), *der Hochwürden* (звертання до священика «високопреподобний»), *die Fundamentaltheologie* (фундаментальна теологія). Найменшу групу двокомпонентних композитів зафіксовано зі структурною моделлю A + A – 22 одиниці: *rechtgläubig* (правовірний), *strenggläubig* (правовірний), *stockkatholisch* (сильно католицький).

Терміни-композити, що складаються із трьох компонентів, зафіксовано у 142 одиницях: S + S + S *der Dankgottesdienst* (багодарственна літургія), *der Gemeindekirchenrat* (церковна рада), *der Domkapellmeister* (капельмейстер катедри), *das Herz-Jesu-Fest* (свято найсвятішого серця Ісусового), S + S + S_s *die Gottesdienstordnung* (порядок богослужінь), *die Herz-Jesu-Verehrung* (почитання

найсвятішого серця Ісусового).

Композити, до складу яких входять 4 компонента, зафіксовано з моделлю S + S + S + S лише у 2 випадках: *der Augustinerchorherrenstift* (монастир, члени якої живуть за правилами Августинів). Композити, утворені із 4 і більше основ, створюють труднощі щодо правильного розуміння, не виконують умови короткості та чіткості, яким повинен відповідати один термін. Саме тому вони мають незначний відсоток. Детальніше результати дослідження у таблиці 4.

Таблиця 4

Структурний аналіз німецьких християнсько-богословських термінів-композитів

	Абсолютна кількість	Відносна кількість у %
двокомпонентні	1251	89,68 %
трикомпонентні	142	10,18 %
чотирикомпонентні	2	0,14 %
Всього:	**1395**	**100 %**

Проведений вище аналіз німецьких християнсько-богословських термінів-композитів свідчить про те, що словоскладання виступає продуктивним елементом в утворенні нових одиниць християнсько-богословської термінології. У процесі дослідження виявлено було такі структурні особливості: найбільш продуктивними групами виступають двокомпонентні (1251 термінологічна одиниця) та трикомпонентні композити (142 терміна). Висока частотність вживання таких моделей свідчить про те, що такі структури найбільш практичні й продуктивні, оскільки вони дають змогу дуже точно виразити поняття, що пов’язані із богослів’ям та церковним устроєм, а також відповідають основним вимогам терміна: короткості і точності. У процесі дослідження було встановлено, що компонентами композитів виступають як основи слів, так і деривати. Більшість композитів утворені за детермінативним підпорядкуванням, копулятивні композити менш характерні для цієї терміносистеми. На перспективу планується семантичний аналіз двокомпонентних композитів з метою визначення основних семантичних груп.

1. *Ахманова О. С.* Словарь лингвистических терминов. / О.С. Ахманова. – М.: «Советская энциклопедия», 1969. – 608 с. 2. *Винокур Г. О.* О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / О. О. Винокур – Т. 5. – 1939. С. 3–54. 3. *Кияк Т. Р.*

Лингвистические аспекты терминоведения: Учеб. Пособие / Т. Р. Кияк – К.: УМК ВО, 1989. – 104 с. 4. *Омельченко Л. Ф.* Английская композита: структура и семантика: дис.… докт. филол. наук: 10.02.04 / Омельченко Л. Ф. – К., 1989. – 493 с. 5. *Розенталь Д. Э., Теленкова М. А.* Справочник лингвистических терминов. Пособие для учителя / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – М.: «Просвещение», 1972. – 495 с. 6. *Степанова М. Д., Флайшер В.* Теоретические основы словообразования в немецком языке / М.Д.Степанова, В.Фляйшер. – М.: Высшая школа, 1984. – 264 с. 7. *Федорцова В. Н.* Интернациональные словообразовательные модели в немецком языке. Автореф. дис. … док. филол. наук. – С.-Пб, 1994. – 33 с. 8. *Agricola E.* Wörterbuch des christlich geprägten Wortschatzes / Erhard Agricola. [Aus dem Nachlaß bearb. und für den Dr. vorbereitet von Wilhelm Braun]. – Stuttgart: Hirzel, 2003. – 218 S. 9. *Lohde M.* Wortbildung des modernen Deutschen / M. Lohde – Tübingen: Narr, 2006. – S.348

Волгіна О. О., асп.,
Запорізький національний університет

СТИЛІСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ І КОНЦЕПТ

У статті обґрунтовується ментальна природа і організація стилістичної інформації про мовні одиниці та її співвіднесеність із стилістичним субконцептом. Останній розглядається як емоційно-оцінний квант знання, що репрезентується вербальним знаком.

Ключові слова*: стилістичне значення, концепт, стилістичний субконцепт.*

В статье обосновывается ментальная природа и организация стилистической информации о языковой единице в соотношении со стилистическим субконцептом. Последний рассматривается как эмоционально-оценочный квант знания, репрезентируемый вербальным знаком.

Ключевые слова: *стилистическое значение, концепт, стилистический субконцепт.*

The article substantiates the mental nature and organization of the stylistic information of the language elements and its coordination with the stylistic subconcept. The latter is considered as the emotional and evaluative quantum of knowledge which is represented by the verbal sign.

Key words: *stylistic meaning, concept, stylistic subconcept.*

Функціонально-когнітивна парадигма сучасного наукового знання дозволяє виявити й описати стилістично марковані вербальні засоби у зв'язку з когнітивними процесами і структурами.

«Зміст висловлень, які ми вживаємо, залежить не тільки від мови та системи правил: мовлення виступає лише недосконалим засобом передачі інформації; а є складовою частиною перебігу комунікації, яка в свою чергу залежить від контексту та інтерпретації повідомлення комунікантами. Когнітивна лінгвістика стверджує, що зміст слів та граматичних конструкцій треба шукати не в самій мові, а в глибоко прихованих ментальних механізмах» [Le langage 2010, 9]. Це дає підстави розглядати стилістично марковану лексику як активну мовну сутність, яка співвідноситься з відповідною поняттєвою сутністю (концептом) і має комплекс специфічних властивостей та можливості для подальшого розвитку.

Розвиток стилістичної інформації лексичних одиниць та їх варіантів останнім часом усе більше пов'язується з якісно новим переосмисленням категорії лексичного значення. Обрії лінгвістичних досліджень, задані означеною сферою функціонування мови, є майже невичерпними внаслідок специфіки концептуалізації світу людською свідомістю. Семантика слова становить собою «зліпок» певної моделі світосприйняття, яка у згорнутому вигляді у лексичних знаках втілює досвід осягнення світу.

Тому лексичне значення доцільно розуміти як багатокомпонентне утворення, у межах якого об'єктивуються значущі концептуальні ознаки, але не в повному обсязі. «Концепт більший за обсягом ніж лексичне значення слова <...> Його структура набагато складніша і багатогранніша», – підкреслює М. В. Піменова [Піменова 2004, 7]. Концепти – посередники між словами та екстралінгвістичною дійсністю і значення слова не може бути зведене виключно до концептів, що його утворюють [Croft 2004, 395].

Концепт кваліфікується нами, услід за З. Д. Поповою та І. А. Стерніним, як дискретне ментальне утворення, яке є базовою одиницею мисленнєвого коду людини та має відносно впорядковану структуру, що становить собою результат пізнавальної діяльності особистості, суспільства і несе комплексну, енциклопедичну інформацію про відображуваний предмет або явище, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю і відношення суспільної свідомості до певного явища або предмета [Попова / Стернін 2007, 34]. Таким чином, ми поділяємо думку більшості дослідників щодо багатомірності концепту й визначаємо його як

ментальну одиницю, локалізовану в колективній та індивідуальній свідомості, що відображає соціокультурну дійсність, має етнічні особливості й вербалізується мовними одиницями. Тому сучасні дефініції концепту ґрунтуються на різних підходах – лінгвокогнітивних (А. П. Бабушкін, А. Д. Бєлова, О. С. Кубрякова, М. Шварц), соціокультурних (М. Ф. Алефіренко, С. Г. Воркачов), психоетнічних (О. О. Залевська, В. В. Красних) та інших.

Не можна не погодитись з Н. Д. Арутюновою, яка зазначає, що не кожне явище реальної дійсності є базою для утворення концепту, а лише те, яке стає об'єктом оцінки. «Для того, щоб оцінити об'єкт, людина повинна пропустити його крізь себе: природа оцінки відповідає природі людини» [Арутюнова 1998, 45]. Водночас, цей момент пропуску та оцінювання і є моментом первинного утворення того чи іншого концепту у свідомості носія культури. Отже, концепт постає як поняття повсякденної філософії, що становить собою результат взаємодії ряду факторів, таких як національна традиція, фольклор, релігія, ідеологія, життєвий досвід, образи мистецтва, відчуття та система цінностей. Концепти утворюють «свого роду культурний шар, що виступає посередником між людиною та світом» [Арутюнова 1998, 3].

У дослідницьке коло представників лінгвокультурологічного підходу до вивчення концепту потрапляють його різні аспекти і функції, але загальним моментом є утвердження беззаперечного зв'язку мови та культури.

На нашу думку, розмежування концептів на лінгвокультурні та когнітивні є недостатньо обґрунтованим, адже концепти мають когнітивну природу й культурно марковані незалежно від напрямку їхнього аналізу.

У межах запропонованих визначень вбачається можливим розглядати концепт як специфічну одиницю освоєння лінгвальним середовищем відповідного ментального середовища (у цьому зв'язку необхідно зауважити, що одним із можливих визначень концепту як когнітивної сутності є «лінгвально-закріплений ментальний факт» [КСКТ 1996, 51]). Іншими словами, концепт являє собою конструювання лінгвального образу мислимого уявлення. Зазначимо, що концепт є більш дискретною сутністю, порівняно з поняттям. Причому, подібну дискретизацію обумовлено загальною спрямованістю концепту на те, щоб бути актуалізованим неоднорідними мовними (зокрема, лексико-стилістичними) засобами.

Таким чином, виявляється суміжність лінгвістичних термінів, які мають ментальну та «значеннєву» природу, як-то: концепт, поняття,

стилістичне значення. Так, поняття і концепт нерідко ототожнюються у філософії і логіці [ФС 1987, 217]. Очевидно, рацію має М. П. Кочерган, який пов'язує поняття з передачею денотативного значення слова, а концепт – інтерпретаційного компоненту значення [Кочерган 2001, 17]. Поняття стає лише тоді концептом, коли воно валоризується, тобто обростає національно-ціннісними асоціаціями і тим самим перетворюється в одиницю менталітету.

Оскільки концепт є складним різносубстратним утворенням, функція якого – акумуляція та відображення знання і досвіду людини, є підстави говорити про його структуру як про структуру складного об'єкта.

Когнітологи розглядають повну тотожність концепту і значення, відношення перетину чи включення першого до другого або активацію значення в концептуальній структурі залежно від контексту і ситуації. Звідси випливає протиріччя між обсягом значень одиниць у мові й мовленні: у мові значення тотожне концепту, у мовленні воно представлене лише актуальним фрагментом концепту за умови гасіння неактуалізованого [Селіванова 2007, 50]. Згідно із З. Д. Поповою та І. А. Стерніним, розмежування термінів "концепт" і "значення" полягає у різному статусі одиниць: значення є мовною сутністю, а концепт – психоментальною. Причому, значення слова у відношенні до концепту виступає як його частина, що позначається регулярно використовуваним і відтвореним у певному співтоваристві мовним знаком і представляє в спілкуванні комунікативно релевантну для певної лінгвокультурної спільноти частину концепту. Значення – елемент мовної свідомості, концепт – когнітивної (загальної) [Попова / Стернін 2007, 19]. Отже, значення своїми семами передає певні когнітивні ознаки і компоненти, що утворюють концепт, але це завжди лише частина смислового змісту концепту. Для експлікації всього змісту концепту потрібні численні лексичні одиниці, а саме – значення багатьох слів, до того ж необхідні експериментальні дослідження, які доповнять результати лінгвістичного аналізу. Звідси, значення і концепт співвідносяться як комунікативно релевантна частина і ментальне ціле.

Психолінгвіст О. О. Залевська відмінність концепту, поняття й значення вбачає у самому тлумаченні концепту як «базового перцептивно-когнітивно-афективного утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує в пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда та підкорюється закономірностям психічного життя людини, завдяки чому за низкою параметрів відрізняється від понять і значень як продуктів наукового опису з позицій лінгвістичної теорії» [Залевська 1999, 39].

Специфіка формування концепту виявляється у тому, що в його творенні активно беруть участь не тільки ліва, але й права півкуля, яка відповідає за емоційне сприйняття інформації людиною. У зв'язку з цим концепт являє собою квант структурованого знання, глобальну полімодальну ментальну одиницю, яка несе в собі також почуттєвий компонент [Болдирев 2000, 26]. Про складну природу концепту і присутність емоційно-оцінного компонента у його структурі говорить А. М. Приходько: «Концепт відбиває знання та уявлення стосовно матеріальних об'єктів реального світу, бо охоплює не лише абстрактні, але й конкретно-асоціативні та емоційно-оцінні ознаки» [Приходько 2008, 49].

Отже, науковці розглядають концепт як певний культурно маркований вербалізований смисл (термін С. Г. Воркачова), що має складну структуру. З одного боку, у нього входить усе, що є змістом поняття, з іншого – те, що робить його явищем культури: етимологія, асоціативний ряд, відтінки і конотації. Останні розглядаються як «додаткові семантичні або стилістичні відтінки, що накладаються на основний зміст слова і служать для вираження емоційно-експресивного забарвлення» [ЛЕС 2002, 243].

Вважаємо, що у кожній національній мовній картині світу, що становить собою продукт та відображення її концептуальної системи, існує стилістичний страт, який характеризується притаманними йому етнокультурними та іншими властивостями. Ці особливості представлені різною мірою в різних складниках цієї концептуальної системи. Тому видається за доцільне виділити стилістичний субконцепт як невід'ємну частину будь-якої концептосфери або як складову концепту, якщо прийняти до уваги, що стилістична інформація вербального знаку матеріальна та входить в обсяг його значення [Алексєєв 2011, 7].

Отже, соціальна і стилістична зумовленість концепту дає нам можливість називати досліджувану нами складову ментальної одиниці *стилістичним субконцептом*. Означений термін включає у себе зміст термінів емоційно-образний та оцінний (валоративний) компонент концепту, проте, на відміну від них, у ньому акцентується стилістична маркованість як інформація про використання мовної одиниці відповідно до ситуації спілкування.

Таким чином, структурою репрезентації стилістичної інформації в мозку людини, до якої, як правило, належать оцінні, емоційні, стилістичні відтінки значення, що можна знайти у словниковій дефініції [Никитін 2004, 54], та асоціації [ЛЕС 2002, 236], виступає

стилістичний субконцепт – квант знання про світ, зорієнтований на відображення національно-культурного досвіду суспільства. За своєю сутністю він становить собою периферію концепту, його онтологічний експресивно-оцінний субстрат, що розкриває і доповнює його зміст, при цьому стилістично марковані лексичні одиниці виступають у ролі структур представлення знання про системи національних і загальнолюдських цінностей, а також засобом концептуальної організації цього знання.

Слід зазначити, що стилістичні субконцепти містять інформацію, зняту з різних концептуальних площин та пропущену через певний діяльнісний фільтр – онтологічний, оцінний, інтенціональний, і, отже, інтегрують соціо-культурну інформацію з аксіологічною у свідомості людини. Наявність стилістичного компоненту в структурі концепту пояснюється специфічністю додаткової інформації мовного знака, а також обов'язковою проекцією ментального лексикону на сфери мовлення. Так, концептуальний аналіз на базі еволюції стилістичного значення слів, що репрезентують концепт у мовленні, дає змогу встановити розвиток концепту й знання, що стоїть за ним у певному суспільстві.

Ми виходимо з того факту, що внутрішня структура концепту неоднорідна за своїм складом, а є субстратом цінностей психічних, етнічних, культурних, соціальних та інших, які «нашаровуються» на поняття і мають статус компонентів або шарів концепту. Ці оцінно-емотивні та ціннісні компоненти актуалізуються у процесі розумової діяльності й отримують вербальне позначення у вигляді стилістичного варіанта або інваріанта лексичної одиниці. Велика кількість стилістично маркованих репрезентантів об'єктивують ціннісні якості концепту.

Отже, концепт постає як не гранична одиниця ментального простору, а множина субконцептів. Очевидно, що субконцепти різняться за концептуальним наповненням, тобто інформацією. Тому можна говорити про стилістичну маркованість лексичних одиниць і, зокрема, про стилістичні субконцепти як субконцепти, ім'я яких має додаткове смислове навантаження та оточене конотативним ореолом.

Стилістичні субконцепти тісно пов'язані з варіативністю змісту, зумовленою як мовними, так і позамовними чинниками. Певний зміст потребує лише такої, а не іншої форми чи її варіювання, її зміна зумовлює виникнення нових смислових нюансів. Інакше кажучи, концептуальне уявлення втілюється в певній мовній формі; воно відразу народжується як стилістично окреслене, призначене для конкретної сфери спілкування, зумовлене комунікативною метою

висловлення. Будучи пропущеним крізь аксіологію людини, концепт актуалізується в певному типі дискурсу.

Реалізуючись у вербальних символах, імена стилістичних субконцептів зберігають «закладені в підсвідомості архетипні знання, забезпечують інтерпретацію культурних, психолінгвістичних, національно-орієнтованих асоціацій і оцінок і через ці чинники входять у концептосфери» [Кононенко 2006, 115].

Незалежно від того, прихильником якої точки зору на будову концепту є той чи інший лінгвіст, він ніколи не обмежується дослідженням однієї поняттєвої властивості концепту. Найчастіше науковці говорять про трирівневу внутрішню організацію концепту. Проте, не так важливо якому найменуванню віддати перевагу – сфера / шар / сторона / складова / страт / субконцепт (пор. активний / пасивний / внутрішній шари концепту [Степанов 1997, 41], понятійна / образно-перцептивна / ціннісна сторони концепту [Воркачов 2005, 7; Карасик 2005, 73; Красавський 2001, 110], субстрат / адстрат / епістрат [Приходько 2008, 55], образ / інформаційний зміст / інтерпретаційне поле [Попова / Стернін 2007, 106]). Суть стилістичного компонента залишається незмінною: відтворення у значенні стилістично маркованих одиниць індивідуального досвіду і колективного знання. Тому стилістичний субконцепт має вигляд певного набору когнітивних ознак, пов’язаних із додатковою, асоціативною, суб’єктивно маркованою інформацією про концепт.

Отже, концепт має гетерогенну внутрішню будову і складається з кількох складників- субконцептів, різних за інформативним навантаженням. У центрі нашої уваги постають «асоціативні нашарування культурних смислів (конотацій) на основне (словникове) значення слова» [Жайворонок 2004, 26], тобто нюанси, образи, обертони, своєрідний енергетичний ореол, що виявляється у стилістично маркованих лексичних одиницях.

Відомо, що як лексична одиниця слово має лексичне і стилістичне значення, які можуть сягати далекого минулого, а можуть бути сучасними. Саме стилістичні значення слова відтворюють такі властивості концепту як його «породження традицією, його якості як категорії історичної, багатогранність його позицій, його відкритість контекстам найрізноманітнішої стилістичної та функціональної властивості» [Белоусова 2004, 36]. У цілому, вони відображають зміни в структурі знання про оточуючий світ і деякою мірою зберігають досвід попередніх поколінь.

Цілком закономірно, що наявність багатьох лексико-стилістичних варіантів забезпечує найкращу об'єктивацію концепту в мовленні, його деталізацію та конкретизацію і свідчить про засіб концептуалізації оточуючого світу, ключове положення концепту у формуванні національної концептосфери на певному історичному етапі.

Отже, мовне вираження певної ментальної одиниці, що зберігається на глибинному рівні свідомості мовного колективу, здійснюється лексико-стилістичними засобами мови. Стилістична варіативність лексеми забезпечує мовну вербалізацію оцінно-емотивних, образних компонентів значення, що відображають відповідні настанови носія мови. Властиві лексичним одиницям оцінні конотації шляхом різнойменування концепту актуалізують у мові національне сприйняття предметів і понять.

Таким чином, концепт є складним лінгво-ментальним феноменом, що на рівні семантики поєднує денотативний та образно-оцінний (стилістичний) значеннєві плани, виявляє особливості мовомислення, поведінкових стереотипів людини як представника певного етносу, ставлення її до того чи іншого відображуваного об'єкта.

Означена проблематика є досить цікавою для дослідження і саме тому вимагає подальшого детального аналізу та вивчення.

1. *Алексеев А. Я.* Стилистика и современная лингвистика / А. Я. Алексеев // Лексико-грамматические инновации в современных славянских языках: V Междунар. науч. конф.: материалы / сост. Т. С. Пристайко. – Д.: Нова ідеологія, 2011. – С. 5–7. 2. *Арутюнова Н. Д.* Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 896 с. 3. *Белоусова А. С.* Смысловая парадигма концепту «время» / Алла Сергеевна Белоусова // Режим доступу: http://lexrus.ru/default.aspx?p=2856. 4. *Болдырев Н. Н.* Когнитивная семантика: [курс лекций по англ. филологии] / Н. Н. Болдырев. – Тамбов: Изд-во Тамб. ун-та, 2000. – 123 с. 5. *Воркачев С.* Г. Счастье как лингвокультурный концепт: [монография] / С. Г. Воркачев. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2004. – 236 с. 6. *Жайворонок В. В.* Етнолінгвістика в колі суміжних наук / В. В. Жайворонок // Мовознавство, 2004. – № 5-6. – С. 23–32. 7. *Залевская А. А.* Введение в психолингвистику [учебник] / А. А. Залевская. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1999. – 349 с. 8. *Карасик В. И.* Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику: [учеб. пособие] / Отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово: Кузбасвузиздат, 2005. – С. 61–105. 9. *Кононенко В. І.* Концептологія в лінгвістичному аспекті / В. І. Кононенко // Мовознавство: наук.-теор. журнал / гол. ред. В. Г. Скляренко. – К.: Ін-т

мовозн. ім. О.О.Потебні, 2006. – № 2–3. – С.111–117. 10. Короткий словник когнітивний термінів / під заг. ред. О. С. Кубрякової. – М.: МГУ, 1996. – 425 с. 11. *Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства: [підр. для студ. філол. спец.] / М. П. Кочерган. – К.: ВЦ «Академія», 2001. – 368 с. 12. *Красавский Н. А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах: [монография] / Н. А. Красавский. – Волгоград: Перемена, 2001. – 495 с. 13. *Лингвистический* энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой. – М.: Большая государственная энциклопедия, 2002. – 709 с. 14. *Никитин М. В.* Развернутые тезисы о концептух / М. В. Никитин // Вопросы когнитивной лингвистики, 2004. – № 1. – С. 53–64. 15. *Пименова М. В.* Дух и душа: особенности концептуализации / М. В. Пименова. – Кемерово: ИПК «Графика», 2004. – 386 с. 16. *Попова З. Д.* Введение в когнитивную лингвистику / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2007. – 220 с. 17. *Приходько А. М.* Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики [монографія] / А. М. Приходько. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. 18. *Селіванова О. О.* Теоретичні засади й дослідницькі можливості концептуального аналізу / Олена Олександрівна Селіванова // Нова філологія: зб. наук. праць / відп. ред. В.М. Манакін. – Запоріжжя: ЗНУ, 2007. – № 27. – С. 49–56. 19. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с. 20. *Философский словарь* / под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987. – 590 с. 21. *Croft W.* Cognitive Linguistics Text / W. Croft, A. Cruse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 356 p. 22. *Le langage: introduction aux sciences du langage* / ouvrage coordonnй par J.-F. Dortier. – P.: Sciences Humaines Editions, 2010. – 253 p.

Воскобойник-Шпинта Г. М., ст. викл.,
НМУ імені О.О. Богомольця

ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ЛАТИНОМОВНОЇ ЕНТОМОЛОГІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ

У статті в аспекті когнітивної ономасіології схарактеризовано механізми асоціативної мотивації, використані у процесі творення міжнародних назв комах (ентомонімів), визначено також типи метафоризації в ентомологічній номенклатурі.

Ключові слова: *метафоризація, асоціативність, номен, назва комах (ентомонім), ентомологічна номенклатура.*

В статье в аспекте когнитивной ономасиологии охарактеризованы механизмы ассоциативной мотивации, используемые в процессе создания международных названий насекомых (энтомонимов); указаны типы метафоризации в энтомологической номенклатуре.
Ключевые слова: *метафоризация, ассоциативность, номен, название насекомых (энтомоним), энтомологическая номенклатура.*

The article provides a description of the mechanisms of associative motivation involved in the creation of international insects' nomens (entomonyms) through the perspective of cognitive onomasiology; specified types of metaphor in entomological nomenclature.
Key words: *metaphor, associative, insects' nomens (entomonyms), entomological nomenclature.*

Мовознавче зацікавлення процесами номінації загалом і вторинної зокрема, виявлене ще в минулому столітті у зв'язку з розвитком семасіології та ономасіології, з кожним роком помітно зростає. Провідним механізмом вторинної номінації у номенклатурі є метафора. Останнє пояснюється тим, що визначальною рисою метафори є властива їй образно-асоціативна подібність між первинним і вторинним метафоричним значеннями. У науковій лінгвістичній літературі розрізняють кілька видів метафор. Метафору, яка виникає з метою номінації нової реалії і слугує творенню нових смислів, називають **номінативно-когнітивною метафорою** [Слово … 2003, 7]. Метафора такого типу утворюється на основі "подібності предметів функціонально чи за зовнішніми наочними ознаками і швидко втрачає свою образність" [Русанівська, 75]. Метафора, головною функцією якої є "пошук образу, визначення смислових нюансів чи вираження оцінки та предмета, а не номінування його", називається **образною** (предикативною, ознаковою) **метафорою** [Русанівська, 76].

Таким чином, процес **метафоризації** здійснюється шляхом "вираження одного концепту в термінах іншого і відбувається на основі відповідного образу, що пов'язує асоціативні кореляції вихідного та вторинного концептів" [Русанівська, 76].

Зважаючи на те, що домінантою лексичного значення ентомоніма є денотативно-сигніфікативний елемент, а не емоційно-експресивний або конотативний елемент семантичної структури ЛО, частка метафоричної лексики в ЕН – незначна (361 ЛО – 16,9%).

Непрямі метафоричні назви, що є в кожній лексико-семантичній групі ентомонімів – цікавий шар номенклатурної лексики.

Здебільшого метафоричні ентомоніми вживаються для відображення асоціацій, що їх викликають особливості **комахи**, **з людськими властивостями** або інших **тварин**. Наприклад, видові назви комах – бджоли *Panurgus* ***ursina***, совок *Acronicta* ***leporina***, *Euxoa* ***aquilina*** утворені від лат.: *ursinus, a, um* (*ursus, i* m) "ведмежий", *leporinus, a, um* (*lepus, oris* m, f) "заячий", *aquilinus*, *a*, *um* (*aquila, ae* f) "орлиний", що асоціативно нагадують колір шерсті відповідної тварини і тим самим вказують на забарвлення поверхні окремих частин тіла та опушення комах [Ключко 2006, 191, 207, рис. 89, 498; Осичнюк 1977, 303]. Назва бджоли *Colletes* ***cunicularis*** (від лат. *cuniculus, i* m "кролик") пов'язана зі специфічно густим, довгим опушенням тіла комахи, його пухнастістю (ознака властива й кроликові).

Є ентомоніми, які вказують на різні людські властивості, зокрема поведінку, одяг, органи тіла. Наприклад, частина, орган тіла людини: ЛО **сердце** (*cor*, *cordis* n) покладена в основу номінації комах *Andrena* ***cordialis*** та *Tabanus* ***cordiger***, у першому випадку назва пов'язана з формою грудей комахи, яка нагадує серце, а в другому – назва стосується серединної лобної мозолі, що має вигляд чорної плями у формі стилізованого зображення серця. Видові назви *Emmelia* ***trabealis*** (від лат. *trabealis, e* "той, що слугує для оздоблення трахеї" (білого плаща з пурпурними смужками)), *Athetis* ***pallustris*** (від лат. *palla, ae* f "палла", "верхнє парадне жіноче плаття до п'ят", "мантія") номіновані за особливостями поверхні крил і тіла метелика [Ключко 2006, 192, 197, рис. 108, 242].

В основу метафоричної назви комахи може бути покладено назву суб'єкта дії із вказівкою на особливості поведінки біологічних об'єктів: *Graphiphora* ***augur*** (лат. *augur, uris* m, f "віщун", "провісник") найменовано, ймовірно, через те, що метелики є "віщунами" погоди або певних явищ; або особливості забарвлення комах: *Cryphia* ***fraudatricula***, *Cryphia* ***receptricula***, *Deltote* ***deceptoria*** (від лат. *fraudatrix, icis* f "обманщиця", *receptrix, īcis* f "переховувачка", "приховувачка", *deceptorius, a, um* "оманливий"), можливо, підставою для номінації видів став рябенький (коричневий зі світлими плямами, смужками) колір передніх крил метеликів [Ключко 2006, 192, рис. 101, 102, 113] – маскувальне, оманливе, захисне забарвлення цих представників комах від ворогів.

Чорний колір в ЕН часто використовується у переносному, метафоричному значенні (у 31 ЛО), зокрема, зустрічаються лексеми

зі значенням "сумний", "скорбний" (*Rusina* ***tristis***; *Paracolax* ***tristalis***; *Aedia* ***funesta***; *Tyta* ***luctuosa***), "могильний", "траурний" (*Chrysops* ***sepulcralis****, Ch.* ***lugubris***), "овдовілий" (*Ch.* ***viduotus*** від лат. *viduus, i* m "вдівець"), "жахливий", "страшний" (*Ch.* ***crudelis*** від лат. *crudelis,e* "жорстокий", "жахливий", *Agrotis* ***trux*** від лат. *trux, trucis* "страшний") тощо.

В ЕН особливо цікавими є метафоричні назви, в яких компоненти складних слів – **антитетичні**: ***Melanargia****, Andrena* ***nycthemera*** утворені від грец.: μέλαν, ανος τό "чорна пляма" (μέλας, μέλαινα, μέλαν "чорний") та ἀργός, 3 "білий", "світлий"; νύξ, νυκτός ὁ "ніч" та ἡμέρα ἡ "день", тому ці назви перекладаються як "чорно-біла" (дослівно "темно-світла", "ніч-день"). Підставою для номінації представників даних груп комах стало чорно-біле забарвлення тіла об'єктів, що підтверджується їх біологічним описом [Ключко 2006, 209, рис. 548; Корнелио 1986, 86-87; Некрутенко 2005, 130-131, зобр. 139, 140; Осичнюк 1977, 294].

Також зустрічаються ентомоніми, в яких відображено колір тіла комахи за допомогою **метонімії** ("заміна одного явища іншим, суміжним за суттю" [Звонська-Денисюк 1997, 505]), зокрема, використовується назва тварини, будь-якого об'єкта замість його забарвлення. Так, назва бджоли *Andrena* ***tringa*** утворена від лат. *Tringa* "уліт", рід птахів родини бекасових (кулики), для представників яких характерне контрастне забарвлення тіла [Гладков 1986, 227], що пояснює асоціативну номінацію бджоли [Осичнюк 1977, 119]. Або денні метелики *Apatura* ***iris***, *Leptidea* ***sinapis***, словникові відповідники – грец. *ἶρις, ἴριδος ἡ* "райдуга", *σίναπι, εως το* "гірчиця" [Древнегреческо-русский словарь 1958], що асоціативно відображають забарвлення крил метеликів, яке, в першому випадку, під різним кутом зору міняє колір, переливається [Корнелио 1986, 100-101], тим самим нагадує райдугу, а в другому – блідо-жовтуватий колір метеликів, особливо у другому поколінні відповідає кольору гірчиці [Корнелио 1986, 74-75] тощо.

Трапляються композитні лексеми, в яких два компоненти складного слова з рівнозначними значеннями підкреслюють насиченість ознаки об'єкта (своєрідний **композитний гендіадіс**): *Euxoa* ***nigrofusca*** (утворено від лат.: *niger, gra, grum* "чорний", "темний" та *fuscus, a, um* "темний", "чорно-бурий", тому назва перекладається як "чорно-темний", "дуже темний"); *Eremobia* ***ochroleuca*** (від грец.: *ὠχρός* 3 "блідо-жовтий", "блідий" та *λευκός* 3 "світлий", "яскравий", білий", тому – "жовто-біла", "бліда") тощо.

У номенклатурі використовується й **схожість** об'єктів як за зовнішньою формою, так і за внутрішньою подібністю їх сутності. Наприклад, номінація ранніх назв бджіл *Sphex*, *Vespa* (1758), які походять від грец. *σφήξ*,□*ηκός ὁ* та лат. *vespa, ae* f зі значенням "оса", пов'язана з подібністю бджолиного хоботка до осиного.

Іноді в ЕН зустрічаються **композитні плеоназми**: *Andrena* ***sphecodimorpha*** (андрена сфекоподібна) утворено від грец.: *σφηκώδης* 2 "схожий на осу", "осоподібний"; *μορφή ἡ* "вид", "форма". Дослівний переклад назви – "осоподібновидна", "осоподібноформа"; *Sidemia* ***spilogramma*** (совка спілограма) – від грец.: *σπίλος ὁ* "пляма" та *γράμμα, ατος τό* "смуга", "лінія"; "малюнок", тому назва перекладається – "плямиста" тощо.

Крім того, номени, в основу номінації яких покладено епітети міфологічних персонажів, виконують функцію антономазії, різновиду синекдохи [Звонська-Денисюк 1997, 14, 15]. Наприклад, ***Limenitis*** відповідає грец. *λιμενῖτις*□ *ιδος ἡ* "охорониця порту", епітет Артеміди; *Polyommatus pyrenaicus* ***ergane*** – словниковий відповідник грец. *ἐργανη ἡ* "робітниця", епітет Афіни як покровительки ремесел; *Heliothis* ***viriplaca*** – лат. *Viriplaca, ae* f "богиня, яка заспокоює злих чоловіків", епітет Юнони та ін.

Цікавим є той факт, що в ЕН зустрічаються назви зі **звуженим** значенням: етимологія назви бджоли *Andrena* ***nigrifrons*** (лат.: *niger, gra, grum* "чорний" та *frons, frontis* f "лоб", тому перекладається як "чорнолоба") вказує на чорне забарвлення конкретної частини тіла комахи, однак в описі виду про колір лоба окремо не зазначено, тому назва стосується не лоба, а тіла взагалі ("колір тіла – чорний"), точніше його поверхні [Осичнюк 1977, 94]; *Andrena* ***nigrobarbata*** (від лат.: *niger, gra, grum* "чорний", *barba, ae* f "борода" та форманта наявності ознаки *-ata*, тому – "чорноборода"), підставою для номінації виду стало майже повністю чорне опушення виду [Осичнюк 1977, 203].

Увагу привертають і біномінальні ентомоніми, в яких номенклатурий, таксономічний родо-видовий зв'язок **підсилюється** ще й семантично, зокрема такі ЛО зустрічаються серед назв совок (нічних метеликів). Наприклад, підставою для номінації совки ***Dicycla oo*** стали два темні кола (у формі двох *O*) на жовтому фоні передніх крил [Ключко 2006, 198, рис. 267], на що вказує етимологія номенів. Родова назва (*Dicycla*) утворена від грец.: *δίς* "двічі", "двократно" та *κύκλα τά pl.* від *κύκλος ὁ* "круг", "окружність", тобто – "двокола", що узгоджується і з видовою. Або ***Panchrysia***

aurea: обидві таксономічні назви вказують на золотисте забарвлення поверхні тіла та крил метеликів [Ключко 2006, 193, рис. 131] (*Panchrysia* – від грец.: πᾶς, πᾶσα, πᾶν "всякий", χρυσίον τό "золото", χρύσιος□3, 2 "золотий", тому перекладається як "повністю золота"; *aurea* – лат. *aureus, a, um* "золотий", "золотоносний", "позолочений’) та ін.

Отже, непрямі, метафоричні назви-етноніми переважно асоціативно відображають особливості забарвлення (223), будови (74), поведінки (29) біологічних об’єктів. Аналіз групи метафоричних назв ЕН репрезентує асоціативні та антропоцентричні погляди систематиків-зоологів у процесі творення ентомонімів.

1. *Гладков Н. А*. Подотряд куликовие (Charadrii) / Н.А. Гладков, А.К. Рустамов, В.Е. Флинт // Жизнь животных. – изд. 2-е. – М.: Просвещение, 1986. – Т. 6. Птицы. –С. 216-245. 2. Древнегреческо-русский словар: [в 2 т.] / сост. Дворецкий И.Х. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. – 1905 с. 3. *Звонська-Денисюк Л. Л.* Давньогрецька мова / Л.Л. Звонська-Денисюк. – К.: Томіріс, 1997. – 592 с. 4. *Ключко З. Ф.* Совки України / З.Ф. Ключко. – К.: Вид-во Раєвського, 2006. – 248 с. 5. *Корнелио М. П.* Школьный атлас-определитель бабочек / М.П. Корнелио. – М.: Просвещение, 1986. – 256 с. 6. *Некрутенко Ю*. Денні метелики України / Ю. Некрутенко, В. Чиколовець. – К.: Вид-во Раєвського, 2005. – 232 с. 7. *Осичнюк Г. З.* Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 4. Бджоли-колетиди / Г.З. Осичнюк. – К.: Наук. думка, 1970. – 159 с. 8. *Осичнюк Г. З.* Фауна України. Т. 12. Бджолині. Вип. 5 Бджоли-андреніди / Г.З. Осичнюк. – К.: Наук. думка, 1977. – 328 с. 9. *Русанівська Т*. Внутрішня форма слова у сленгових вторинних номінаціях (на матеріалі сленгових соматизмів української та німецької мов) [Електронний ресурс] / Т. Русанівська // Наукові записки. Серія "Філологічні науки". Вип.89 (2). – С. 75–80. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nz/89_2/statti/ 17.pdf. 10. 10. Слово как когнитивная, прагматическая и антропоцентрическая номинация: [коллективная монография]. – Мичуринск: МГПИ, 2003. – 171 с.

Гаврецька Х.М., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ГІНДІ

У статті розглядається словотвірна структура юридичних термінів мови гінді та способи їх словотвору (серед яких: морфологічні та неморфологічні). Також було зосереджено увагу на шляхах поповнення юридичної терміносистеми сучасної літературної мови гінді. Аналіз було здійснено на матеріалі гіндімовної правничої літератури.

Ключові слова: *юридичний термін, юридична лексика мови гінді, способи словотвору, структура терміна.*

В статье рассматривается словообразовательная структура юридических терминов языка хинди и способы их словообразования, (среди которых: морфологические и неморфологические). Внимание было сосредоточено также на путях пополнения юридической терминосистемы современного литературного языка хинди. Анализ был осуществлено на материале хинди языковой юридической литературы.

Ключевые слова: *юридический термин, юридическая лексика языка хинди, способы словообразования, структура термина.*

In the article the derivative structure of legal terms of Hindi and methods of word formation, (including: morphological and non morfological)are viewed . It also focuses on the ways of enriching the legal terminology in modern Hindi. The analysis was made on the base of Hindi language legal literature.

Keywords: *legal term, legal vocabulary of Hindi language, ways of word formation, the structure of the term.*

Предметом загальної теорії термінології є вивчення і формування та використання спеціальних слів, за допомогою яких акумулюються й передаються накопичені людиною знання; відбувається вдосконалення існуючих термінологічних систем; пошук оптимальних шляхів утворення нових термінів та їх систем; пошук універсальних рис, притаманних термінологіям різних галузей знання. Кожна спеціальна термінологія є відбитком поняттєвої системи певної галузі науки або техніки у формі терміносистеми. Термінологія є інструментом організації та репрезентації спеціальних знань. Таким чином, системному аналізу підлягає словотвірна будова термінів та їхнє семантичне наповнення.

Інтенсивність словотворення в сучасній літературній мові гінді пояснюється неоформленістю термінологічної сфери її словника, що відображає нові поняття та явища в житті сучасного суспільства, а

також потребою в опрацюванні нової термінології, яка з'явилися у зв'язку з використанням мови гінді як міжнаціональної та офіційної мови Індії.

Словотворення та лексичне запозичення в СЛМГ мають безпосередній зв'язок один з одним, а також тенденцію впливати один на одного. Тож перед тим як висвітлити структуру словотворення в СЛМГ, необхідно розглянути пласти лексики мови з історичної точки зору [Хаютин 1971, 25].

Словниковий склад сучасної літературної мови гінді є результатом тривалого розвитку. У ньому простежуються лексичні нашарування різних епох, починаючи з глибокої давнини. Традиційно лексику сучасної літературної мови гінді з точки зору її етимології поділяють на слова індійського походження (*татсама, тадбгава, деші*) та слова іноземного походження – *відеші***.**

Лексика *тадбгава* (tadbhava) – давньоіндійська лексика різних етапів розвитку індоарійських мов (пракрити, апабгранша, новоіндійські мови), що з часом змінювала свою фонетичну форму відповідно до норм вимови. Лексика тадбгава являє собою головну частину словника гінді. Вона вважається традиційною лексикою сучасної літературної мови гінді [Бархударов 1963, 75].

Лексика *татсама* (tatsama) – це група слів, що включає в себе всі санскритські слова, які використовуються в мові гінді. До слів татсама відносять як власне санскритські слова, так і пізніше утворені, а також неологізми, що утворюються на основі санскриту.

Лексика *деші* (deSya) – місцеві слова, що не належать до давньоіндійської лексики. Значна кількість слів цієї групи належить до давньо- та середньо індійських діалектів [Бархударов 1963, 76].

Лексика *відеші* (videSi) – запозичення з неіндійських мов. Це слова арабського та іранського походження, характерні для новоіндійських мов. [Бархударов 1963, 79].

Лексика сучасної літературної мови гінді – це не просто хаотичний набір слів, а система взаємопов'язаних і взаємозумовлених одиниць одного рівня. Уважається, що основні відмінності терміна від загальновживаної лексичної одиниці полягають у специфіці вживання, його змістовій точності, семантичній цілісності спеціальної номінації, стилістичній нейтральності, номінативному характері найменування та включеності терміна у терміносистему

Для номінації понять юридичної термінології використовуються терміни-слова, терміни-словосполучення, а також абревіатури [Солнцева 1981, 19, 26; भारतीय दंड संहिता, 213, 177].

Одним із найпопулярніших методів творення в сучасній літературній мові гінді юридичної термінології є утворення похідних слів від існуючих термінів або від загальнолексичних одиниць. Префікси та суфікси належать, як правило, до загального морфологічного фонду мови. Морфеми можуть запозичуватись з інших мов. У сучасній літературній мові гінді також прийнято розмежовувати нові санскритські форманти та старі санскритські форманти. Нові слова здебільшого утворюються афіксальним способом.

Префіксальний спосіб. Розглянемо окремі типи термінів іменників з префіксами –adhi; आधी; –abhi; अभी; – pra; प्र –saN; सान. Наприклад: AiQakr (adhikar) " влада " утворюється за допомогою префікса (AiQa) та основи дієслова krnaa – робити (kr); AiQapHa (adhipatr) "ордер" – префікс (AiQa) та іменник (pHa) – лист; AiQavakta (adhivakta) "адвокат" – префікс (AiQa) та іменник (vakta) – оратор; AiQavaoSaana (adhiveSan) "засідання" (суду, колегії) – префікс (AiQa) та іменник (vaoSaana). Зазначені префікси виникли в санскриті. Проникаючи разом зі словами в літературну гінді, вони відіграють належну роль у подальшому розвитку. Ці префікси не лише є носіями додаткових значень, а й надають слову підкреслено письмового, офіційного характеру.

Суфіксальний спосіб. Суфіксація є головним засобом словотвору в мові гінді й використовується ширше, ніж префіксація. На відміну від префіксації, яка виникла в санскриті, словосуфіксація – нове явище в системі словотвору сучасної літературної мови гінді. Зустрічається також словосуфіксації – використання слів, у тому числі дієслівних основ у ролі суфіксів. Звертаємо вашу увагу на такі суфікси: **[-** i, – **[-naI** ini**,** – **[-k** ik, – **[-ka** ika**,** – **Aa**. Наприклад: AnaaOpcaairk (anoupcharik) "неофіційний" утворюється за допомогою суфікса [k ; AiBarxaa опікунство k-ayakairnaI виконавчий комітет yaaiyak правовий.

Словосуфікси – tn – tantra तंत्र "система", використовуються з метою калькування міжнародних термінів. Наприклад: (loktantra)

लोकतंत्र "демократія"; (rajatantra) लोकतंत्र "монархія"; (pitrtantra) पीत्रतंत्र "патріархат"; (matrtantra) मात्रतंत्र "матріархат".

Префіксально-суфіксальний спосіб. Наприклад: префікс – AMtr приєднуємо до іменника raST/ "національний" та суфікс – [маємо похідний термін AMtrraST/Iya "інтернаціональний" , "міжнародний"; префікс з ознакою заперечення – gaOr поєднуємо з іменником – kanauna "закон" та суфікс– [-naI отримуємо похідний термін – gaOrkanaunaI "незаконний". Означений тип словотворення в сучасній літературній мові гідні має свою специфіку. Утворення префіксально-суфіксальних термінів відбувається в два етапи: спочатку за допомогою префікса утворюється прийменник від іменника або основи дієслова, а потім прийменник, приєднуючи суфікси, утворює іменник.

Основоскладання. Спосіб творення слів шляхом поєднання твірних основ кожного зі слів, що входять до базової сполуки – підрядної чи сурядної. Для формування терміна на основі санскриту типові випадки аглютинації, тобто послідовне поєднання словосуфіксів та суфіксів без змін у структурі похідного слова.

Стосовно неморфологічних способів творення суспільно-політичної лексики, можемо назвати такі моделі:

1. Неосемантизація – набуття лексемою нових семантичних значень через глибоке й тривале переосмислення нового вжитку слова. Інколи терміни, утворені шляхом надання слову нового значення, втрачають зв'язок зі словами, від яких ці терміни утворилися, бо технічний зміст загальнолітературного слова набуває ще більш спеціального значення, таким чином відходячи від свого первинного джерела. Серед неосемантизмів виділено дві підгрупи: а) неосемантизми, що виникли внаслідок використання в межах певного термінологічного лексикону нового значення термінів інших систем, –gopniy गोपनीय "конфіденційний", б) неосемантизми, що виникли як результат переносного вживання слів загальнонаціональної мови –arop आरोप "обвинувачення".

2. Неологізація – побудова нових термінів за рахунок внутрішніх ресурсів. Провідна роль у створенні нових термінів належить афіксації. У процесі побудови юридичних термінів використовується більше шістдесяти відсотків наявних у сучасній літературній мові гінді суфіксів і префіксів. Індійські мовознавці виділяють нові санскритські форманти та старі санскритські форманти.

3. Запозичення та інтернаціоналізми – у збільшенні словникового складу літературної гінді головну роль відіграє утворення нових слів на базі запозичень. У першу чергу, із мови санскрит, а також англійської та з групи слів арабо-перської етимології. У терміносистемі, що базується на санскриті, широко використовується калькування іноземної лексики. Серед запозичених слів найчисельніший шар – лексика арабського і перського походження. Це зумовлено історичним і соціально-політичними чинниками. Перше місце серед запозиченої лексики в мові гінді належить арабо-перській лексиці. Англійська мова більш ніж за двісті років британського панування в Індії також міцно ввійшла в суспільне й політичне життя країни. Так, дуже багато англіцизмів знаходимо саме в суспільно-політичній термінології [Головин 1987, 28].

4. Семантичне калькування (словонаслідування), або передача змісту іноземного слова іншим словотвірним типом. Калькування протистоїть проникненню в мову гінді іноземної лексики. У процесі аналізу явища калькування простежується значний вплив англійської мови на формування нової термінології літературної мови гінді.

Таким чином, ми розглянули різні структурні особливості та способи творенння юридичних термінів у сучасній мові гінді. Можемо зробити висновок, що ця спеціальна лексика поповнюється різними способами (морфологічними та неморфологічними). Багато нових лексем увійшло до сучасної мови гінді через територіально-центральне положення мови гінді, що призвело до взаємовпливу гінді на сусідні з нею мови. Моделі юридичних термінів у мові гінді організовано відповідно до жорстких доволі норм термінотворення, типових для вузькоспеціальної лексики. Наповнення моделі відбувається відповідно до екстралінгвістичних вимог поняттєвого поля. Система способів словотвору представлена в мові гінді різними граматичними моделями: суфіксація і префіксація; складання слів або основ; лексикалізація (синтаксично або граматично). Мають місце також лексико-семантичні процеси, серед яких основними є: неосемантизація, неологізація, запозичення та інтернаціоналізація, семантичне калькування.

1. *Бархударов А. С.* Новосанскритские форматы – слова – суфикси , словообразование в хинди. – М., 1964. 2. *Бархударов А. С.* Словообразование в хинди. – М., 1963 – 192с. 3. Бегизова Ханзарифа. Лексические и грамматические особенности английских заимствований в хинди. – М., 1974. – 7–9 с. 4. *Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю.*

Лингвистические основы учения о терминах. – М.: Высшая школа, 1987. – 109 с. 5. Индийская и иранская филология. Вопросы лексики. – Изд-во «Наука», М., 1971. 6. *Комарова З. И.* О сущности термина. Термин и слово. – Горький: Изд-во ГГУ, 1979. – 313 с. 7. *Семчинський С. В.* Шляхи збагачення лексики: Матеріали до лекцій з курсу загального мовознавства. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1963. – 62 с. 8. *Солнцева Н. И.* Хинди-русский словарь общественно-политической лексики. – Изд-во «Русский язык», М., 1981 9. *Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.* Общая терминология. Вопросы теории. – М., Наука, 1989. – 243 с. 10. *Ульциферов О. Г.* Словосочетания в хинди. – М., 1971. 11. *Хаютин Т. Д.* Термин, терминология, номенклатура. – Самарканд: Изд-во САГУ, 1971. – 129с. 12. भारतीय दंड संहिता. (1860 का आधिनियम संख्याक 45). 6 अक्टूबर 1860 साल. 13. येदियुरप्पा ने 9 महीने में तीसरी बार जीता विश्वास मत इंडो-एशियन न्यूज सर्विस बेंगलुरू, बृहस्पतिवार, जून 2, 2011

Гармаш О.Л., *к. філол. наук, доцент, докторант,*
Запорізький національний університет

СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ МОРФОЛОГІЧНОГО ТА ЛЕКСИЧНОГО ЗМІСТУ ЯК СКЛАДОВИХ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

У роботі пропонуємо авторську модель організації морфологізованого та лексикалізованого концептів. Також висвітлено роль категоризації у процесі концептуалізації.
Ключові слова*: концепт, кластер, словотвірний елемент.*

В работе предлагается авторская модель внутренней организации морфологизированного и лексикализированного концептов. Также освещена роль категоризации в процессе концептуализации.
Ключевые слова*: концепт, кластер, словообразовательный элемент.*

The author's model of concepts of morphological and lexical content is presented in this paper. Besides, the role of categorization in the process of conceptualization is examined in the article.
Keywords*: concept, cluster, word-forming element.*

Головним завданням когнітивної лінгвістики є "пояснення тих постійних кореляцій і зв'язків, що виявляються між структурами мови та структурами знання" [Кубрякова 2004, 9]. До числа

актуальних питань когнітивної лінгвістики належить ментальна репрезентація одиниць різних рівнів мовної системи. Зокрема, проблеми різнорівневої мовної репрезентації концептів були висвітлені в роботах Н.А. Бесєдіної, М.М. Болдирєва, О.С. Кубрякової, О.В. Магіровської, О.М. Позднякової та ін. До складу морфологічного рівня входять морфеми як граматичного характеру, так і дериваційного. Лінгвокогнітивне дослідження морфологічної репрезентації складових людського знання в англійській мові проводилось виключно на матеріалі граматичних морфем [Беседина 2007, 2010; Полюжин 1999], в той же час словотвірні (дериваційні) одиниці цього мовного рівня досі залишалися поза межами уваги лінгвістів. **Метою** роботи є виявлення фрактально-когнітивної організації структури концептів, що об'єктивуються в сучасній англійській мові лексичними одиницями та дериваційними (словотвірними) елементами. Мета обумовлює необхідність вирішення таких **завдань**: визначити роль категоризації у процесах творення концептів; розробити модель концепту, що ґрунтується на принципі триєдності інформації.

З метою відтворення структури концепту як основної складової інформаційного простору світу нами застосовано **методику** 4-вимірного фрактального моделювання складних універсальних об'єктів-систем. На першому етапі за допомогою методу лінгвокогнітивного аналізу аналізуємо природу таких конституентів ментального простору людини, як морфологізований та лексикалізований концепт, а також механізми концептуалізації та категоризації. На другому етапі за допомогою фрактально-когнітивного методу [Жаботинская 2004] встановлюємо взаємозв'язок між принципами будови всесвіту та будовою когнітивних структур як на макро-, так і на мікрорівні. На третьому етапі за допомогою метакогнітивного аналізу розробляємо лексико-морфологічну модель концепту.

Головними формами втілення концепту виступають слово і словосполучення, проте перелік мовних засобів, здатних бути вербалізаторами концептів, є значно ширшим і практично охоплює всі рівні системи англійської мови. Н.А. Бесєдіна справедливо відзначає, що концептуальний зміст передається на різних мовних рівнях [Беседина 2007, 3]. Відповідно і концептосистема мови представлена різнорідними утвореннями. Проводячи лінгвокогнітивне дослідження граматичних морфем, Н.А. Бесєдіна доходить висновку про те, що "концепт, який передається

морфологічно, – це виражена морфологічною формою одиниця знання про світ у мові, тобто одиниця, що передає спосіб мовної репрезентації знання енциклопедичного" [Беседина 2010, 365].

Морфологічний рівень, як і інші рівні мовної системи, виконує функції об'єктивації та класифікації певних квантів інформації. Наряду з граматичними морфемами, сучасна англійська мова активно поповнюється новими словотвірними елементами *(-wiki-, nano-, -bio-, -friendly, cyber-, -free, -something, -person)* та ін. Саме морфоконцепти, що у вербальній репрезентації являють собою словотвірні (дериваційні) морфеми, найбільшою мірою обумовлюють зростання кількості лексикалізованих концептів. Отже, розглядати їх окремо практично неможливо.

У ментальному просторі всі складові досвіду та знання людини, упорядковуються завдяки дії когнітивних механізмів. Концептуалізація та категоризація дають змогу утворювати не тільки найзручніші конституенти, а й максимально впорядковані структури, в межах яких вони об'єднуються. Як свідчить досвід провідних вчених-геометрів, найбільш досконалими, як за параметром структурованості, так і за параметром функціональності, є ті утворення, сутність яких визначається вкладеною самоподібністю [Божокин 2001]. Концепти являють собою структури фрактального типу. Розглядаючи структурованість морфологізованого концепту, відмітимо те, що він складається з певних частин – кластерів, які відповідають за утримання інформації певного змісту. Структура кластерів представлена формантами – найменшими інформаційноємними складовими.

Запропонована модель концепту ґрунтується на принципі триєдності інформації [Чернавский 2001]. Таким чином, інформація, що міститься в мережі концепту, розподіляється нами за функціональним принципом на три типи: *вербоцентрична* (та, що бере безпосередню участь у вербальному відтворенні концепту); *ментоцентрична* (та, що бере опосередковану участь у вербальному відтворенні концепту а також забезпечує існування та взаємозв'язки концепту на ментальному рівні); *метацентрична* (та, що забезпечує метакогнітивне знання).

Метацентричним кластером є "***генезис***". У його межах містяться дані про: а) шляхи отримання інформаційних складників концепту; б) подальші етапи розвитку концепту та його взаємодії з іншими складниками ментального середовища індивіда; в) знання про похідність (у випадку із похідними концептами) та етимологічні знання у випадку із базовими концептами. Однак, інформація

третього типу (типу В) може міститись як у практично повному обсязі, так і частково. Наприклад, лексема *MoSoSo* утворилась від словосполучення (Mobile social software) завдяки дії механізмів апокопіювання, компонування та лексикалізації.

До *ментоцентричних* кластерів відносяться: "посилання", "образні варіанти", "почуття" та "міми". У середовищі кластера "***посилання***" наявна інформація двох видів: а) "адреса" знаходження пов'язаного фрейма (типового фрагмента ситуації, в якій найчастіше відбувається вивільнення інформації вербоцентричного характеру); б) "адреса" знаходження пов'язаного концепта / концептів, що, як правило, є складовою того самого асоціативного поля – особистісної унікальної мережі асоціативних зв'язків певної людини. До речі, форманти кластера "посилання" типу А і типу Б, як правило, перебувають у зв'язку замкнутого циклічного типу. Так, вивільнення інформації типу А призводить до вивільнення інформації типу Б, та навпаки. Наприклад, концепт MORNING а) пов'язаний із фреймом AWAKENING; б) має пов'язані концепти GOOD, TIME, WATER та ін.

Наступним кластером, інформаційна наповненість якого розглядатиметься нами, є "***образні варіанти***". У цьому кластері ми виділяємо: а) образи (конкретні образи – об'єкти та образи – реалії, що денотують концепт певним "візусом", що існує в реальності та інтерактивній реальності; б) параобрази (образи – об'єкти та образи – реалії з уявного життя); в) праобрази (згустки енергії з елементами візуального характеру, що передують появі образу); г) постобрази (залишки образів типу А і типу Б, що використовувались у попередній період); д) графічні образи (такі графічні замісники образів типу А і типу Б, як схеми, малюнки, фото, піктограми, графіті, тощо). У цьому ж плані слід наголосити на тому, що образи всіх типів можуть мати як статичний, так і динамічний характер, тобто рухатись. Так, наприклад, образ лексичного концепту FOOTBALL має динамічний характер, тоді як образ концепту POSTER - навпаки.

Розглядаючи інформаційну наповненість такого ментоцентричного кластеру, як "***почуття***", відзначимо, що в ньому міститься повідомлення про емоційну забарвленість концепту. Почуття являють собою емоційний аспект розумового життя та його виявлень (когнітивних структур). Утворенню або перетворенню цього кластера сприяють процеси категоризації. Проте об'єктом категоризації є не самі концепти, а їхні інформаційні складники. Так, як правило, концепт HOLIDAY пов'язаний з почуттям радості.

Ментоцентричним кластером є ***"міми"***. Лексикалізований концепт містить у своїй структурі інформацію про належність об'єкта або речі до певного міму/мімів (мережі соціо-/егоцентричних принципів та інтенцій). Як свідчать Д. Бек і К. Кован, міми виявляють глибинні образи мислення, які формують системи і впливають на поведінку людини. Мім містить базовий пакет думок, мотивів і інструкцій, які визначають те, як ми приймаємо рішення і розставляємо пріоритети в житті [Бек, 2006]. За типологією Д. Бека і К. Кована існують такі основні міми: виживання; влада; закон; амбіції; взаємовідносини; гнучкість; містика; глобальність; розвиток [Бек, 2006]. Концепт може бути "забарвлений" одночасно кількома мімами.

До *вербоцентричних* кластерів належать: "фонетичні варіанти", "графічні варіанти", "семантичні варіанти" та "граматичні варіанти". Так, у кластері "***фонетичні варіанти***" міститься інформація про фонетичну варіативність вербальної експлікації концепту. У ментальному фонді фонетична варіативність мовного знака зумовлена відмінностями як територіального, так і соціального походження. Наприклад, у лексемах *neither* і *either* у британців у першому складі звучить [aɪ], а в американців [i:]

Такий кластер, як "***форматичні варіанти***" оперує інформацією про графічну варіативність вербального відтворення концепту. На відміну від традиційної тенденції до збереження графічної форми англомовних одиниць, яка панувала протягом століть, унаслідок активізації дериваційних процесів, в сучасній англійській мові спостерігається розгортання цього кластера за рахунок кількісного зростання його інформаційних складників. Окрім повної форми, із різним ступенем активності функціонують скорочені або модифіковані варіанти мовної репрезентації концепту. Наприклад, *agro - /agri- /ag-; blog/Weblog, Chindia/ChinIndia.* Це посилює "глобалізаційна тенденція до компресії інформації та номіналізації, яка відображає прагнення людей до економії лексичних засобів" [Левицкий 2012, 39].

У межах кластера "***семантичні варіанти***" містяться усі варіанти значень тієї мовної одиниці, яка представляє концепт у вербальному аспекті. Потрібний семантичний варіант добирається мовцем у процесі комунікації відповідно до особистих інтенцій та загального наміру, які продиктовані інформаційними складникамии ментоцентричних кластерів. Наприклад, суфікс *-ism* наразі утворює іменники, які позначають дискримінацію, спрямовану на певну категорію людей: *fattyism, sexism,*

smokeism. Нове значення акроніма *LOL "laughing out loud"/"*http://en.wikipedia.org/wiki/LOL - cite_note-Haig2001-1#cite_note-Haig2001-1*laugh out loud"* практично повністю витіснило попередні *"lots of luck"* та *"lots of love"*. Отже, семантична варіативність мовного знака, що виникає за рахунок семантичної деривації, свідчить про дію закону "економії ментальних зусиль". Принципом дії цього закону ми вважаємо "пакування" нової інформації у вже готові ментальні структури (концепти). Поява нової інформації в цьому кластері викликає зміни і в інших кластерах ментоцентричного та вербоцентричного формату.

Інформація, закладена в кластері "***граматичні варіанти***", свідчить про варіативність форми стосовно до початкової. Надання потрібної граматичної форми певній мовній одиниці коригується відповідно до комунікативних потреб. Отже, відбувається процес граматичної (обов'язкової) форматизації вихідної форми. Наприклад, неологізм *powsurfing* (pp.) реалізує також граматичні варіанти *to powsurf (*v.) та *powsurfer (*n.) У мережі концептосистеми інформаційні структури про "граматичне оформлення знань" існують і як самостійні "пакунки інформації", і фрагментарно перебувають у структурі кожного концепту, засобами вербалізації якого є лексичні одиниці або одиниці більшої складності.

Структура морфологізованих концептів відрізняється від структури концептів лексичного типу не кількістю кластерів, а ступенем наповненості. Такі кластери, як "міми", "почуття", "образні варіанти" взагалі не містять конкретної інформації. Проте інформація в них відсутня лише до лексикалізації. Інформаційний контент згасає в цих кластерах у тому випадку, коли лексичний концепт перетворюється на морфологічний. При поєднанні виконуваних функцій (слова та дериваційного елемента) наповненість згаданих вище кластерів відтворюється також за кластерним принципом. Сьогодні поняття концепту розширюється у зв'язку з розширенням його функціонального спектру. Його попередній статус "мінімальної" ментально-вербальної одиниці характеру набуває статусу "контейнера" інформації.

Беседина Н.А., Болдырев Н.Н. Когнитивные механизмы морфологической репрезентации в языке [Текст] / *Беседина Н.А., Болдырев Н.Н.* // Известия РАН. Серия литературы и языка. − 2007. т. 66, № 1. − С. 3-10. *Беседина Н.А.* Роль морфологических категорий в организации языка как когнитивной системы [Текст] / Беседина Н.А. // Когнитивные исследования языка. Вып. VII. – М.: Ин-т языкознания РАН; Тамбов: Издательский дом ТГУ им. Р.Г. Державина, 2010. – С.

363-371с. Божокин С.В. Фракталы и мультифракталы. [монография] / Божокин С.В., Паршин Д.А. – Ижевск: НИЦ «Регуляторная и хаотическая динамика», 2001 – 128с. *Жаботинская С.А.* Геометрия смысла: концептуальные модели языка и фрактальные формы // Первая российская конференция по когнитивной науке. Тезисы докладов. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2004. – С. 85–87. *Кубрякова Е.С.* Язык и знание: На пути получений знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. Академия наук. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с. *Левицкий А.Э.* Стереотипы и глобализация [Текст] / А.Э. Левицкий // Проблемы когнитивной лингвистики и межкультурной коммуникации: Сборник материалов второй международной научно-практической конференции. – Псков, Псков ГУ 2012. – С. 36-40. *Полюжин М.М.* Функціональний і когнітивний аспекти англійського словотворення: [монографія] / М.М. Полюжин – Ужгород: Закарпаття, 1999. – 240 с. *Чернавский Д.С.* Синергетика и нформация. Динамическая теория хаоса: [монография] / Чернавский Д.С. – М.: Наука, 2001. - 105 с.

Гач Н.О., асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КОНЦЕПТ *СВОБОДА* (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКИХ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ XIX СТ.)

У статті аналізується концепт «свобода» в американській поезії XIX ст. та особливості його реалізації на рівні топонімів з огляду на культурно-історичні цінності епохи.

***Ключові слова**: концептосфера, концепт, фрейм, «freedom», «liberty», «independence», топонім.*

В статье анализируется концепт «свобода» в американской поэзии XIX в., а также особенности его реализации на уровне топонимов с учетом культурно-исторических ценностей эпохи.

***Ключевые слова**: концептосфера, концепт, фрейм, «freedom», «liberty», «independence», топоним.*

The author analyzes the concept «freedom» in the American poetry of the XIX century and the specific features of its realization on the level of toponyms from the point of view of the cultural and historical values of the epoch.

***Keywords**: conceptual sphere, concept, frame, freedom, liberty, independence, toponym.*

Сучасне розуміння мови як засобу осмислення колективного досвіду людства загалом та окремої мовної спільноти зумовило необхідність всебічного дослідження взаємозв'язку та взаємовпливу мови і культури. Оскільки існування людини в соціальному та природному середовищі концептуалізується передусім саме на мовному рівні, то вся сукупність образів дійсності знаходить своє відображення у мовній картині світу. Так, з позицій когнітивної лінгвістики саме в рамках концептів як багатовимірних смислових утворень відбувається структуризація та категоризація дійсності певної мовної спільноти.

Саме тому **актуальність** дослідження полягає у виокремленні, описі та лінгвокультурологічному аналізі складників концептосфери американського суспільства. Адже необхідність визначення способів функціонування ментальних, культурних та ціннісних елементів свідомості мовної спільноти на рівні мовної системи лежить в основі усвідомлення як принципів існування та діяльності окремих індивідів у межах американської культури, так і характерних її особливостей.

Новизна дослідження полягає у встановленні особливостей використання топонімів у американських віршованих творах XIX ст. у процесі кодування автором колективного досвіду американського суспільства та його базових когнітивно-культурних сценаріїв.

Об'єктом дослідження є топонімія в американських віршованих творів XIX ст.

Предметом дослідження є лексичні мовні засоби вираження базових елементів концептосфери американського суспільства XIX ст. на рівні топонімів у поетичному дискурсі.

Матеріалом дослідження є американські віршовані твори XIX ст. Ф.-Г. Халлека, Дж. Уіттіера, В. Брайанта, У. Уітмана, П. Данбара, Е. По, Р. Емерсона, О. Холмса, Е. Уілкокс, Г. Лонгфеллоу.

Метою дослідження є визначення особливостей реалізації та функціонування концепту «свобода» на рівні топонімів та його впливу на вираження ідейно-художнього змісту поетичного твору XIX ст.

Починаючи з 1990-х років лінгвісти звернули особливу увагу на вплив культурних відмінностей певної мовної спільноти, їх утілення в різних формах лінгвістичних практик та дискурсів, а також способи передачі концептуальних систем різних культур за допомогою семантичних та прагматичних систем окремих мов. Це сприяло появі великої кількості праць, присвячених поняттю «концепт» як за кордоном, так і в українській лінгвістиці. Варто згадати досягнення

таких учених, як Р. Лангакера, Д. Герертса, Ч. Філмора, Т. ван Дейка, В.З. Дем'янкова, О.С. Кубрякової, Ю.С. Степанова, В.А. Маслової тощо.

За визначенням О.С. Кубрякової, концепт є одиницею ментальних чи психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [Кубрякова 2004, 90]. Таким чином, концепт визначається не тільки як одиниця індивідуальної свідомості мовця, але і як базовий елемент певної культури загалом. Ю.С. Степанов, наприклад, стверджує, що у концепті є «рідний дух», закріплений звичним та улюбленим способом думки мовців [Степанов 2007, 27].

Знання про навколишній світ організоване в концептуальні системи, які можна описати, звернувшись до поняття фреймів, які, за словами Т. ван Дейка, є одиницями, організованими навколо певного концепту. На противагу простому набору асоціацій, ці одиниці містять основну, типову та потенційно можливу інформацію, яка асоціюється з тим чи іншим концептом. Крім того, фрейми можуть визначати та описувати те, що є характерним чи типовим для певного суспільства [Т. ван Дейк 2000, 13]. Варто також зазначити, що фрейм є системою категорій, структурованих відповідно до певного контексту, який, у свою чергу, схематизує та організовує досвід як окремих індивідів, так і певної мовної спільноти загалом, а також окреслює історію соціальних інститутів, на які ми спираємось при створенні певної категорії в історії мовної спільноти [Fillmore 2006, 381].

Однією з основних характеристик концепту є його багатовимірність та дискретна цілісність смислу, що виявляється в безперервному культурно-історичному просторі [Карасик 2002, 98]. Так, лінгвістичний аналіз концепту «*свобода*», закодованого на рівні топонімів в американських віршованих творах XIX ст., показав, що, на відміну від української культури, для якої поняття «свобода» є значно вужчим, зазначений концепт об'єднує навколо себе такі фрейми як *«freedom»*, *«liberty»* та *«independence»*, вираження яких залежить від інтенцій автора та історичної зумовленості ситуації. Адже сутність самого поняття «*свобода*» залежить від епохи, політичної та соціальної ситуації у суспільстві. Історія цього поняття оприявлює ідеї та мету соціально-політичних рухів, виявляє такі кризові ситуації в суспільстві, як Американська революція та Громадянська війна.

Згідно зі словником, термін «*freedom*» означає право діяти без контролю та обмежень; можливість діяти, говорити, думати та писати, що

забажає індивід [LDELC]; можливість вільного існування поза в'язницею [LDCE]. Щодо терміна «*liberty*», то він позначає свободу та право діяти без дозволу та без страху перед владою; закріплені законом права індивіда [LDCE]. На відміну від двох перших понять, значення яких часто перетинаються, термін «*independence*» використовується, перш за все, для позначення політичної свободи від контролю уряду іншої країни [LDCE]. Як бачимо, концепт свободи втілює на просто окрему ідею, а комплекс цінностей спільноти, що зачіпають такі сфери буття суспільства, як інтелектуальна, соціальна, економічна та політична.

Сполучені Штати Америки завжди описувались письменниками як притулок вільний від тиранії та пригнічення, а впродовж усієї історії поняття свободи було невід'ємною частиною американської культури та її основною відмінністю від європейської цивілізації. Так, свобода розуміється як природній стан людства, що в реальності нівелюється рабовласницькими соціальними інститутами [Burns 2002, 34]. Проаналізувавши зміст поняття «*свобода*» на рівні термінів «*freedom*», «*liberty*» та «*independence*» в американських віршованих творах XIX ст., ми дійшли висновку, що він має такі структурні елементи як боротьба проти рабства, основа єдності американської нації, незалежність від Великобританії, а також свобода окремого індивіда.

Проаналізуємо спершу структурні елементи фрейму *«freedom»* у межах поняття «*свобода*».

1. Свобода як священна боротьба проти рабства. Новий Світ завжди описувався як територія існування вільних індивідів, однак рабство зародилось тут ще з часів перших європейських поселенців. До 1808 року, коли торгівля рабами була визнана поза законом, на територію Сполучених Штатів Америки було переправлено дев'ять мільйонів темношкірих, незважаючи на той факт, що Декларація Незалежності США, прийнята 1776 року, проголосила всіх людей рівними, а свободу визначила як невід'ємне право людства [Burns 2002, 33]. Таке разюче протиставлення між торгівлею рабами та демократичними ідеалами Сполучених Штатів знайшло своє відображення у вірші Дж. Уіттіера «To A Southern Statesman»:

…It may be,
That the *roused spirits of Democracy*
May leave to *freer States* the same wide door
Through which thy *slave-cursed Texas* entered in,
From out *the blood and fire*, *the wrong and sin*,
Of *the stormed city* and *the ghastly plain*,
Beat by *hot hail*, and *wet with bloody rain*,

The myriad-handed pioneer may pour,
And the *wild West* with *the roused North* combine
And heave the *engineer of evil* with his *mine*.

Як бачимо, автор проводить чітку межу між свободою як демократичним ідеалом американського суспільства (*roused spirits of Democracy, freer States*) та рабством як прокляттям та пережитком минулого (*slave-cursed Texas, the wrong and sin, engineer of evil*). Доречі, у цьому контексті саме рабовласницьке минуле американської нації є джерелом хаосу (*wild West*), насилля (*the blood and fire*) та війни (*the stormed city,* Beat by *hot hail, wet with bloody rain*), зі стану якої потрібно вийти саме на шлях свободи та демократії.

Така ідея посилюється використаними у тексті топонімів. По-перше, такі збірні поняття як *West* та *North* репрезентують загальні історично-соціальні тенденції розвитку американського суспільства, адже, як вже зазначалось раніше, саме Північ є оплотом свободи особистості (*the roused* North), тоді як інші території Сполучених Штатів Америки лише до неї прагнуть (*wild* West). По-друге, автор вдається до конкретизації і наводить приклад Техасу як одного з південних штатів, де процвітало рабство.

Крім того, поняття свободи як священної боротьби представлене у вірші «New Hampshire»:

… Look upward to those Northern mountain cold,
Flouted by *Freedom's victor-flag* unrolled
And gather strength to bear a manlier part!
All is not lost. The *angel of God's blessing*
Encamps with Freedom on the field of fight;
Still to her banner, day by day, are pressing,
Unlooked-for allies, striking for the right!
Courage, then, Northern hearts! Be firm, be true:
What one *brave State* hath done, can ye not also do...

Ідея свободи від рабства і цьому випадку обертається навколо топоніма New Hampshire, одного з північних штатів Америки, який одним із перших відмовився від рабовласництва на своїй території. Саме його автор ставить у приклад іншим територіям, які повинні вступити в боротьбу за нові ідеали, освячені Богом (*angel of God's blessing*). Також Дж. Уіттіер використовує збірне поняття *North*, апелюючи таким чином до всіх північних штатів. Такий заклик посилюється на мовному рівні метонімічним перенесенням (*Northern hearts*) та використанням таких лексем як *courage*, *firm*, *true*, що звертає увагу читача на глибоке внутрішнє переконання у правильності та святості боротьби за свободи проти рабства.

2. Свобода як втілення єдності американської нації. Тісно пов'язаним із розумінням свободи як боротьби проти рабства є усвідомлення свободи як передумови єдності американського суспільства. Так, у XIX ст., у час різкого культурного повороту в бік романтичної естетики на перший план виходить ідея єдності в окремому, гармонійному поєднанні духу часу, його традиційних моральних і духовних цінностей та індивідуального потенціалу особистості, її прагнень [Keane 2005, 11]. Така взаємодія одиничного та загального стає невід'ємною передумовою розвитку американської нації особливо в часи Громадянської Війни. Визначальним у цьому контексті є вірш Дж. Уіттіера «The Kansas Emigrants»:

We cross the prairie as of old
The pilgrims crossed the sea,
To *make the West, as they the East,*
The homestead of the free!
We go to rear a wall of men
On Freedom's southern line,
And plant beside the cotton-tree
The rugged Northern pine!..

Використання автором топоніма *Kansas* є виправданим з історичної точки зору, оскільки саме ця територія була призначена для переселенців з півночі країни з метою поширення нових демократичних ідеалів та припинення кровопролитних сутичок серед населення різних штатів. Перш за все, варто відзначити порівняння емігрантів із півночі з пілігримами, які прибули на територію Сполучених Штатів, прагнучи створити нове вільне суспільство рівних за правами індивідів. Цікавою є також використана автором метафора, у рамках якої саме дерево виступає символом нових часів, цінностей та ідеалів, які з часом вкоріняться на американській землі (*plant* beside the *cotton-tree /* The rugged *Northern pine*). Крім того, не можна оминути увагою створені автором символи Півдня (*cotton-tree*) та Півночі (*pine*) країни, які здатні співіснувати в межах однієї вільної країни та ніколи не стануть чинником розбрату. Отже, топонім *Kansas* служить зв'язною ланкою між окремими штатами Америки та в аналізованому вірші покликаний символізувати єдність вільної американської нації.

3. Свобода окремого індивіда. У межах цієї категорії варто виділити такі термінали.

3.1. Свобода як складник релігійного світобачення споконвіку притаманна американському суспільству. Цікаво, що іще з часів

пуританства під поняттям свободи розуміли не стільки політичний чи соціальний статус, як духовний стан індивіда. У цьому контексті свобода передбачала моральний вибір особистості на користь потреб спільноти та підпорядкування їм власних бажань [Foner 1998, 5]. Прикладом цього є вірш Дж. Уіттіера «A Summons»:

MEN of the North-land! where's the manly *spirit*
Of the true-hearted and the unshackled gone?
Sons of old freemen, do we but inherit
Their names alone?
Is the *old Pilgrim spirit* quenched within us,
Stoops the strong manhood of our souls so low…
Let it go forth! The millions who are gazing
Sadly upon us from afar shall smile,
And unto God devout thanksgiving raising,
Bless us the while.
Oh for your *ancient freedom*, *pure and holy*,
For the deliverance of a groaning earth,
For the wronged captive, bleeding, crushed, and lowly,
Let it go forth!..

Як бачимо, поняття свободи у цьому випадку нерозривно пов'язане з історичним минулим американської нації (*old* freemen, *old* Pilgrim spirit, *ancient* freedom) та зосереджується навколо ідеї духовності та релігійності (*spirit*/Of the *true-hearted* and the *unshackled*, Pilgrim *spirit*, freedom,/*pure and holy*). Важливим є також використаний автором топонім *North-land*, оскільки, будучи вжитим в контексті заклику до всієї американської нації, він концентрує увагу читача як на внутрішній єдності всіх членів американської спільноти, так і на їх відмінності від інших націй, особливостях світогляду та культури. Ця ідея посилюється і звертанням автора до релігійних витоків американської нації (*Pilgrim spirit*), адже пуританство є основою саме американського світобачення, у якому релігія та свобода є нерозривними поняттями.

3.2. Свобода слова та думки. Можливість вільно мислити та говорити, безперечно, є одним із фундаментальних принципів будь-якого демократичного суспільства. Звичайно, американська нація впродовж історії свого розвитку намагалась зробити цю ідею невід'ємним елементом і свого існування. Так, розглянемо вірш Дж. Уіттіера «A Summons», де принцип свободи слова простежується досить виразно:

… Now, when our land to ruin's brink is verging,
In God's name, *let us speak* while there is time!

Now, *when the padlocks for our lips are forging*,
Silence is crime!...
From each and all, if God hath not forsaken
Our land, and left us to an evil choice,
Loud *as the summer thunderbolt shall waken*
A People's voice.
Startling and stern! the *Northern winds* shall bear it
Over Potomac's to St. Mary's wave;
And buried Freedom shall awake to hear it
Within her grave…

У цьому творі ідея свободи слова експліцитно протиставляється мовчанню, що виражається на рівні твердження «*Silence is crime!*». Важливою для розуміння інтенцій автора є також використання let – конструкції, когнітивно-прагматичні характеристики якої акцентують увагу на єдності мовців у процесі досягнення ними спільної мети. Так, за словами А. Вежбицької, конструкція «let us» акцентує увагу на спільності дій та згоді ліричних героїв та передбачає ситуацію егалітарної взаємодії вільних індивідів [Wierzbicka 2006, 122]. Така ідея єднання на шляху до досягнення свободи слова виявляється і у фразі «*A People's voice*», адже саме у цьому випадку автор наділяє всю американську націю єдиним голосом, що, у свою чергу, передбачає повне взаєморозуміння та згоду як думок, так і слів.

Однак, не менш важливу роль у процесі інтерпретації ідейно-художнього змісту твору відіграють і використані автором топоніми. Згадані у вірші річки Потомак та Сент-Меріс є одними з найвідоміших в Америці внаслідок своєї геополітичної та історичної значущості. Так, спершу варто звернути на їх розташування: річка Потомак посідає четверте місце серед атлантичних річок США та, відповідно, знаходиться на півночі країни, тоді як Сент-Меріс протікає по території таких штатів як Джорджія та Флорида, що знаходяться на півдні країни. Таким чином, автор акцентує увагу на ідеї свободи слова та думки як визначальної риси всієї американської нації незалежно від території поселення.

Окрім того, під час Громадянської війни по річці Потомак проходила північно-східна межа Конфедерації південних штатів, що в історичному контексті означає розподіл країни на ворогуючі табори. Однак на рівні твору таке протиставлення стирається шляхом звертання автора до сил природи, –*the Northern winds* shall bear it / *Over Potomac's to St. Mary's wave* – які є втіленням тотальної свободи,

непідвласної будь-яким обмеженням. Цікаво, що саме Північ країни є для автора втіленням та джерелом свободи, зокрема свободи слова (*Northern* winds), тоді як Південь виступає територією з досить нерозвиненими принципами демократичного суспільства.

3.3. Свобода дій, праці та існування. Історичною передумовою для втілення у віршованих текстах поняття свободи праці та дій можна вважати період 1865 року, названий «тріумфом контракту», який передбачав право вільної домовленості між індивідами з подальшим отриманням власної вигоди та добровільний обмін товарами, що своєю чергою стало вираженням свободи волі особистості [Jacoby 1998, 7]. Таке розуміння свободи знайшло відображення у вірші Дж. Уіттіера «A Summons»:

Oh no; methinks from all her *wild, green mountains*;
From her *blue rivers* and her *welling fountains*,
And *clear, cold sky*;
From her *rough coast*, and isles, which *hungry Ocean*
Gnaws with his surges; from the *fisher's skiff*,
With white sail swaying to the billows' motion
Round rock and cliff;
From the *free fireside of her unbought farmer*;
From her *free laborer at his loom and wheel*;
From the brown smith-shop, where, beneath the hammer,
Rings the red steel…

Використані автором лексеми *fisher, farmer, laborer* розкривають перед читачем панораму основних видів діяльності американців XIX ст., а такі означення як *free, unbought* вказують саме на право вільно обирати рід заняття, вільно працювати та розпоряджатись результатами своєї праці на власний розсуд. Таке розуміння свободи посилюється і звертанням автора до опису природи, адже саме гори (*wild, green mountains, rough rock and cliff*), вода (*blue rivers, hungry Ocean*) та небо (*clear, cold sky*) найчастіше виступають символами вільного незламного духу людини, її здатності самостійно обирати життєвий шлях.

Важко, однак, не помітити, що поняття свободи в американському суспільстві закодовується на рівні таких означень як *wild, rough* тощо. Прикладом цього є і рядки вірша В. Брайанта «The Twenty-Second Of December»: *Wild was the day*; the *wintry sea* / Moaned sadly on *New-England*'s strand, / When first the thoughtful and the *free*, / Our fathers, trod the desert land. Цей факт, безсумнівно, свідчить про те, що ідея свободи як одна з базових цінностей усього американського суспільства (про що

свідчить використаний автором топонім *New-England*) асоціюється з поняттям боротьби, без якої досягти стану повної свободи неможливо.

Як бачимо, фрейм «*freedom*» є досить багатогранним і в американських віршованих творах XIX ст. реалізується на рівні топонімів, що позначають як власне Америку – нову вільну єдину державу (*America*, *New England*, *United States*), збірні назви територій на позначення ментально-культурних цінностей їх населення на противагу іншим територіям (*North*, *South*, *West*, *East*), штати з огляду на їх соціально-історичний розвиток (*Kansas*, *Massachusetts*, *Virginia*, *Connecticut*, *Pennsylvania*, *New Hampshire*, *Columbia*, *Delaware*), річки як символ єднання (*Merrimac*, *Potomac river*, *St. Mary's*). Структурними елементами зазначеного фрейму відповідно є: свобода як священна боротьба проти рабства; свобода як втілення єдності американської нації; свобода окремого індивіда (свобода як складник релігійного світобачення; свобода думки та слова; свобода дій, праці та існування).

У межах концепту «*свобода*», вираженому на рівні топонімів, варто звернути увагу і на функціонування фрейму «*liberty*», складники якого значного мірою перетинаються зі складниками фрейму «*freedom*». Тому, насамперед, визначимо поняття «*liberty*» як таке, що передбачає право кожного виражати свою думку, вибирати професію та слідувати їй, мати власність, вільно пересуватись, об'єднуватись із іншими індивідами, мати власні релігійні переконання тощо [Fleishacker 2002, 244]. Таким чином, поняття «*liberty*» тісно пов'язане з поняттям «*democracy*», яке передбачає захист законом усіх прав та свобод індивідів. Саме тому основною відмінністю понять «*freedom*» та «*liberty*» є юридичне закріплення складників останнього в правових документах.

1. Свобода як опір рабству. Розглянемо вірш У. Уітмана «Walt Whitman's Caution»:

…To The States, or any one of them, or any city of The States,
Resist much, obey little;
Once unquestioning obedience, once fully enslaved;
Once fully enslaved, no nation, state, city, of this earth, ever
afterward resumes its liberty…

Зазначена строфа є закликом до непокори на різних рівнях існування особистості, що реалізується шляхом градаційного уживання автором топонімів: Сполучені Штати Америки – штат – місто (To The States, or any one of them, or any city of The States; nation, state, city). Таким чином, топонім *The States* репрезентує найвищий ступінь організації американського суспільства, на якому сповідуються ті самі культурні та соціальні цінності що і на нижчих

рівнях його організації. Так, автор протиставляє поняття *resist* та *obey*, як утілення понять свободи та рабства / покори. Крім того, перед читачем розгортаються стадії переходу від стану свободи до стану рабства, що на мовному рівні представлені синтаксичним паралелізмом (*once...once...once...*) та анадиплозисом (Once unquestioning obedience, *once fully enslaved*; / *Once fully enslaved*, no nation, state, city). Крім того, автор вказує на імпліцитний взаємозв'язок між такими поняттями як свобода особистості у навколишньому світі (свобода зовнішня) та свобода думки (свобода внутрішня). За відсутності останньої перша є неможливою (Once *unquestioning* obedience, once *fully enslaved*).

2. Свобода як основа єдності американської нації. Яскравим прикладом цього є вірш О. Холмса «Hail, Columbia!»:

…Firm--*united*--*let us be,*
Rallying round our Liberty;
As a band of *brothers join'd*,
Peace and safety we shall find…

Як бачимо, у цьому випадку тема єдності посилюється ідеєю кровної спорідненості між усіма членами американського суспільства (As a band of *brothers join'd*). Крім того, не можна применшувати ролі конструкції "let us", когнітивні та прагматичні властивості якої вказують на об'єднання вільних та рівних за статусом індивідів, чиї дії спрямовані на спільні майбутні досягнення. Неможливо ігнорувати й роль ужитого автором топоніма *Columbia*, що позначає не назву окремого штату, а саму Америку. Так, уперше вжитий 1738 року термін *Columbia*, що дослівно означає «Земля Колумба» через деякий час став поетичним втіленням усієї країни, де кожен може знайти мир, спокій, безпеку та свободу.

3. Свобода як священна цінність американської нації. Таке розуміння свободи є також одним зі складників фрейму «*freedom*». Проаналізуємо особливості його реалізації у фреймі «*liberty*» на матеріалі вірша Е. Уілкокс «Our Atlas»:

O *Liberty*, who *lights the world with rays that come from God*,
Shine on Columbia's troubled track, and *make it bright and broad*;
Shine on each heart, and *give it strength* to meet its pains and losses,
And *give supernal strength* to one who bears the whole world's crosses…

Характерним для аналізованого твору є розуміння поняття «*liberty*» як Божого благословення (*lights the world with rays that come from God*), світла, що вказує напрямок розвитку як усьому суспільству (*Shine on Columbia's troubled track*), так і кожному

індивіду (*Shine on each heart*). Ця ідея на мовному рівні посилюється і використанням автором прийому синтаксичного паралелізму (*Shine on...shine on...*). Крім того, Е. Уілкокс вдається до персоніфікації поняття «*liberty*» (O Liberty, *who* lights), що наділяє його особливими якостями (*supernal strength*) та відносить до категорії базових цінностей американської нації, без яких подальший розвиток країни є неможливим. Варто також зазначити, що авторка використовує топонім *Columbia* для позначення Америки з метою надання твору особливого поетичного звучання.

4. Свобода окремого індивіда, що охороняється законом. Розгляньмо вірш Дж. Уіттіера «The Vow Of Washington»:

…And severed sections, weary of debates,
Joined hands at last and were *United States*…
How felt *the land in every part*
The strong throb of *a nation's heart*,
As its great leader gave, with reverent awe,
His pledge to *Union, Liberty, and Law*.

У цьому контексті поняття «*liberty*» тісно пов'язане з такими поняттями як «єдність» (*Union*) та «закон» (*Law*). Використаний автором топонім *United States* поряд із такими метонімічними перенесеннями як *joined hands* та *a nation's heart* вказує на єднання американської нації та її рівність прав та свобод перед законом.

Як бачимо, на рівні аналізу топонімів в американських віршованих творах XIX ст. фрейм «*liberty*» є значно вужчим, ніж фрейм «*freedom*», оскільки передбачає реалізацію чотирьох структурних елементів: свобода як опір рабству; свобода як основа єдності американської нації; свобода як священна цінність американської нації; свобода індивіда, що охороняється законом. Використання письменниками топонімів лише на позначення Америки як цілісної держави (*The States*, *The United States*, *Columbia*) дає можливість припустити, що поняття «*liberty*» є більш загальним, ніж «*freedom*», та використовується для закодування тих цінностей американської спільноти, які, по-перше, охороняються законом на державному рівні, а по-друге, сповідуються всіма членами американського суспільства.

Ще одним зі складників поняття «свобода» є фрейм «*independence*». В американських віршованих творах XIX ст. він реалізується на рівні поняття «*незалежність*». Так, незалежність Америки від Великобританії втілилась у створення нової держави, одним із базових

принципів існування якої є свобода. Підтвердженням цього служить вірш Е. Уілкокс «Independence Ode»:

Columbia, *fair queen in your glory*!
Columbia, *the pride of the earth*!
We crown you with song- wreath and story;
We honour the day of your birth!
The wrath of a king and his minions
You braved, to be free, on that day;
And the eagle sailed up on strong pinions,
And frightened the lion at bay.
Since the *chains and the shackles are broken*,
And *citizens now replace slaves*,
Since the *hearts of your heros have spoken*
How dear they held *freedom* – by graves…

Як бачимо, поняття незалежності реалізується на рівні топоніма *Columbia*, що є одним із різновидів репрезентації власне Америки і надає тексту особливого ідейно-художнього змісту, адже спершу термін *Columbia* використовувався для визначення Сполучених Штатів Америки як колонії Великобританії, а не повноцінної самостійної держави. Саме таке імпліцитне протиставлення історичного минулого Америки і періоду її незалежності та процвітання посилює значення концепту свободи для американського суспільства. Такі інтенції автора реалізуються на мовному рівні за допомогою порівняння Америки з прекрасною королевою (*fair queen*), гордістю всієї землі (*the pride of the earth*). Крім того, відбувається протиставлення таких базових понять як свобода («*freedom*» та «*liberty*») та рабство (*chains and the shackles are broken; citizens now replace slaves*).

Отже, функціонування поняття «*свобода*» в американських віршованих творах XIX ст. можна представити у вигляді такої таблиці:

СВЯЩЕННА БОРОТЬБА ПРОТИ РАБСТВА	**СКЛАДОВА РЕЛІГІЙНОГО СВІТОБАЧЕННЯ**
ВТІЛЕННЯ ЄДНОСТІ НАЦІЇ	**СВОБОДА СЛОВА І ДУМКИ**
СВОБОДА ІНДИВІДА	**СВОБОДА ДІЙ, ПРАЦІ ТА ІСНУВАННЯ**

Таким чином, можна зробити висновок, що концепт «*свобода*» в американських віршованих творах XIX ст. реалізується на рівні таких понять як «*freedom*», «*liberty*» та «*independence*». Тоді як фрейм «*independence*» передбачає лише незалежність від Великобританії, складники фреймів «*freedom*» та «*liberty*» часто перетинаються та виражають такі уявлення про свободу як частину релігійного світобачення, опір рабству та основу єдності американської нації. Проте, у понятті «*freedom*» закодовані й такі складники, як свобода слова і думки, свобода дій, праці та існування. Відмінною особливістю поняття «*liberty*» є його юридична та правова закріпленість. Цікаво, що таке протиставлення понять «*freedom*», «*liberty*» та «*independence*» репрезентоване й на рівні використаних авторами топонімів. Так, будучи найбільш багатогранним, поняття «*freedom*» охоплює як Америку в цілому (*America, New England, The United States, Columbia*), так і окремі її штати (*Massachusetts, Virginia, Kansas, Vermont, New Hampshire* тощо), річки (*Merrimac, Potomac, St.Mary's*) тощо. У межах двох інших понять («*liberty*» та «*independence*») використовуються лише топоніми на позначення Америки як цілісної держави (*America, The United States, Columbia*).

1. *Дейк Т. А.* Язык, познание, коммуникация / Дейк ван Т.А. – Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 2000. – 308 с. 2. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград, 2002. – 331 с. 3. *Кубрякова Е. С.* Язык и знание / Е.С. Кубрякова. – Москва, 2004. – 556 с. 4. *Маслова В. А.* Введение в когнитивную лингвистику / В. А. Маслова. – Москва, 2007. – 296 с. 5. *Степанов Ю. С.* Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю.С. Степанов. – Москва, 2007. – 278 с. 6. *Burns A.* Thematic Guide to American Poetry / Allan Burns. – Greenwood Press, 2002. – 326 p. 7. *Fillmore Ch.* Frame Semantics / Charles J. Fillmore, Dirk Geeraerts // Cognitive Linguistics: Basic Readings. – 2006. – P. 373–400. 8. *Fleischacker S.* A Third Concept of Liberty: Judgment and Freedom in Kant and Adam Smith / S. Fleischacker. – Princeton University Press, 1999. – 346 p. 9. *Foner E.* The Story of American Freedom / E. Foner. – New York, 1998. – 423 p. 10. *Jacoby D.* Laboring for Freedom: A New Look at the History of Labor in America / D. Jacoby. – New York, 1998. – 224 p. 11. *Keane P.* Emerson, Romanticism, And Intuitive Reason: The Transatlantic "Light of All Our Day" / P. Keane. – University of Missouri Press, 2005. – 555 p. 12. *Wierzbicka A.* English: meaning and culture / A. Wierzbicka. – Oxford University Press, 2006. – 352 p. 13. *LDCE* – Longman Dictionary of Contemporary English [ред. Stephen Bullon]. – Italy: La Tipografica Varese, 2005. – 1949 c. 14. *LDELC* – Longman Dictionary of English Language and Culture [ред. Michael Murphy]. – Italy: La Tipografica Varese, 2005. – 1620 c.

Гнатюк Л. П., д. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ВНЕСОК МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті показано внесок М.О. Максимовича у вивчення історії української мови, зокрема в дослідження питання її походження, обґрунтування її самостійності й визначення характерних рис на тлі інших слов'янських мов.

Ключові слова: *М.О. Максимович, історія української мови, походження української мови, характерні риси української мови, полеміка М. Максимовича з М. Погодіним.*

В статье показан вклад М.А. Максимовича в изучение истории украинского языка, в частности в исследование вопроса о его происхождении, в обоснование его самостоятельности и определение характерных особенностей в сравнении с другими славянскими языками.

Ключевые слова: *М.А. Максимович, история украинского языка, происхождение украинского языка, характерные черты украинского языка, полемика М. Максимовича с М. Погодиным.*

The article considers the contribution of M.O. Maksymovych to the study of history of Ukrainian language, investigation of its origin, explanation of its independence and determination of its peculiarities in comparison with other Slavonic languages.

Key words: *M.O.Maksymovych, history of Ukrainian language, origin of Ukrainian language, peculiarities of Ukrainian language, polemics between M. Maksymovych and M.Pohodin.*

Мовознавча спадщина М.О. Максимовича вже була об'єктом уваги дослідників [Жовтобрюх 1979; Карпенко 1999; Карпенко 2003; Карпенко 2005 та ін.]. Їхню увагу привертало передусім розв'язання ученим питання про відношення східнослов'янських мов до інших слов'янських та їх походження, з чого випливало й обстоювання ним самостійності української мови. Однією з найбільших заслуг видатного філолога лінгвісти вважають прийняття й обґрунтування ним тричленної класифікації слов'янських мов, аргументоване доведення хибності поширеного в першій половині XIX ст. погляду про те, що нібито давньоруська мова тотожна з

церковнослов'янською, від якої начебто і походять східнослов'янські.

Михайло Олександрович Максимович зробив істотний внесок у дослідження не лише української історії, а й історії української мови, переконливо довівши її самостійність та самобутність. У його працях засвідчено комплексний історико-філологічний підхід до явищ української старовини. Впадає в очі послідовне дотримання вченим принципу історизму, надзвичайна увага до мовних та історичних фактів, уміння їх інтерпретувати, прагнення до ясності й точності у викладі. Представник порівняльно-історичного методу в мовознавстві, учений чудово розумів, що вивчення історії мови починається з питання з'ясування її походження.

Виступаючи проти сумнозвісної теорії М. Погодіна, згідно з якою після нашестя Батия 1240 року корінне населення Київської Русі (за термінологією М. Погодіна – "великороси"), рятуючись від навали, попрямувало на північ, а територію Київщини заселили пришельці з Карпат, М.О. Максимович у своїх відомих листах до Погодіна ("Філологічні листи до М.П. Погодіна", 1856; "Листи-відповіді до М.П. Погодіна", 1857; "Нові листи до М.П. Погодіна. Про вікодавність малоросійського наріччя", 1863) відстоював думку про те, що автохтонним на території Київської Русі було українське населення, а українська мова була сформована в Південній Русі впродовж X – XI ст.

У першому з "Філологічних листів" до М. Погодіна М. Максимович розглянув три висунуті опонентом положення: 1) що "великороси" були найдавнішими поселенцями в Києві та околицях; 2) що "малороси" прийшли до Києва після татар; 3) що "великоруське наріччя" є або церковнослов'янським наріччям, або стоїть найближче до нього [Максимович 2008, 186]. Нагадуючи своєму адресатові про те, що раніше той дотримувався інших поглядів, які були "очень близко к правде" [Максимович 2008, 184], український учений вважав своїм обов'язком виступити на їх захист [Максимович 2008, 186], що він і зробив у наступних десяти листах.

Обґрунтовуючи положення про те, що церковнослов'янська мова належить до південнозахідних слов'янських мов, а тому її не можна ототожнювати з "великоруським наріччям" [Максимович 2008, 189], М. Максимович докладно проаналізував фонетичні особливості церковнослов'янської та російської мов, залучивши для порівняння і приклади з інших слов'янських. Глибоко розуміючи природу розгляданих мов і добре знаючи їхню історію, видатний філолог

кваліфіковано вказав на причину помилки свого опонента: "... при позднѣйшемъ образованіи Московскаго поднарѣчія въ нынѣшній, собственно такъ называемый Русскій языкъ, Церковный языкъ вошелъ въ состав его гораздо глубже и обильнѣе, чѣмъ въ какой-либо другой; и отъ того-то тебѣ показалось однородство и даже тожество Великороссійскаго нарѣчія съ Церковнымъ: позднѣйшее живое сочетаніе ты призналъ за первородное единство, чего филологія не признаетъ никогда" [Максимович 2008, 233].

Український учений послідовно дотримувався думки, що "Южнорускій языкъ образовался еще въ древнее, до-Татарское время" [Максимович 2008, 190], що "разныя мнѣнія о происхожденіи Южнорусскаго языка послѣ XIII-го вѣка несправедливы... " [Максимович 2008, 232], що "Украинское нарѣчіе не можетъ быть признано непосредственно отросткомъ и пересадкомъ Карпаторусскаго" [Максимович 2008, 233]. Доводячи цю тезу, він спирався не лише на факти історії, зокрема розселення слов'ян узагалі й українців зокрема [Максимович 2008, 209], а й на походження власних назв, започаткувавши в такий спосіб вивчення української ономастики та етимології. Видатний філолог стверджував: "Доказывать, что до нашествія Татарскаго на Кіевъ не было Малороссійскаго народа на Руси Кіевской, – для меня все равно, если бы доказывать, что до нашествія Польскаго на Москву не было Великороссійскаго народа на Руси Московской!" [Максимович 2008, 230].

Наголошуючи на тому, що українці є автохтонами на своїй території, М. Максимович слушно вказував на споконвічність назв *Русь, руський*, пояснюючи водночас подальші зміни в їхній семантиці: "Мы, малороссіяне, осталися по прежнему въ своей родимой Кіевской сторонѣ, въ своихъ стародавнихъ городахъ и селахъ, съ своими преданіями и обычаями, – мы остались *на корню* (*тут і далі виокремлено М. Максимовичем. – Л.Г.*), съ котораго не сильны были сорвать насъ никакіе вихри и бури, ниже гроза Батыевская ... И какъ в древнее время, мы и наша земля назывались собственно *Русью* и *Руською* землею, а наше южное нарѣчіе называлось *Руськимъ языком*, такъ в позднѣйшіе вѣка *Русью* преимущественно стала называться Великая или Московская Русь, а нарѣчіе Московское стало *Русскимъ языкомъ*..." [Максимович 2008, 209].

Учений наголошує на тому, що назви *Русь, руський* почали замінювати за грецьким зразком *Росія, російський* з дев'яностих років XVI ст. У своїй статті "Об употреблении названий "Россия" и

"Малороссия" в Западной Руси" він підтверджує цю тезу прикладами з актів і книг, надрукованих у різних регіонах українських земель Речі Посполитої в кінці XVI – першій третині XVII ст. [Максимович 2004, 342–345].

Полемізуючи з М. Погодіним, який стверджував, що в "Київському літописі" немає нічого українського, М. Максимович піддав критиці характеристику окремих мовних рис як виключно російських. Він слушно наголошував на тому, що є риси спільні, які можна вважати і російськими, й українськими, наприклад, слова з повноголоссям (*голова, борода, дерево*) [Максимович 2008, 210]. Розглядаючи ці мовні факти з позицій історизму, учений підкреслював: "Обоимъ Русскимъ нарhчіямъ (*тобто українській та російській мовам. – Л.Г.*) эти слова принадлежатъ какъ родовое, наслhдственное имущество; и каждое изъ двухъ нарhчій можетъ считать ихъ у себя своею, неотъемлемою, неприкосновенною собственностью..." [Максимович 2008, 210].

Доречно вказуючи на те, що давні київські і волинські книжники, "писавши на языкh Церковно-Славянскомъ, частехонко включали въ него слова и обороты изъ своего роднаго Малороссійскаго нарhчія". У п'ятому з "Філологічних листів до М. Погодіна" М. Максимович проаналізував слова, які його опонент вважав чисто російськими. Наприклад, М. Погодін стверджував: "... слова, относящіяся до жилища, до одежды, до пищи въ лhтописи отнюдь не малороссійкія. Вездh вы видите *избу, истопку*, а не *хату*; *сапоги, лапти*, а не *чоботы*; квасъ, медъ, жито и т.п." М. Максимович, підходячи до розгляданих явищ із позицій історизму, слушно заперечив: "Ты и знать не хочешь … про *черевья* (1074), т.е. *черевики*; тебh непрем□нно подавай *чоботы*… Тебh захотhлось уже отобрать у малороссійскаго нарhчія и *квасъ*, и *медъ*, и *жито*!" [Максимович 2008, 212]. Послідовно аналізуючи наведені М. Погодіним приклади і покликаючись на вживання згаданих слів у пам'ятках, учений зробив слушний висновок про те, що все, що його опонент вважав неукраїнським, виявилося таки українським! [Максимович 2008, 219]. У десятому листі до М. Погодіна учений знову повернувся до лексеми *сапоги*, зауважуючи, що її не можна вважати російською хоча б уже тому, що вона засвідчена і церковнослов'янською мовою. "А что это слово было въ южнорусскомъ языкh въ древности, – пише М. Максимович, – о томъ свидhтельствуютъ и названье *засапожникъ* (*ножъ*, *кинжалъ* въ Игоревой Пhсни), и Волынскій городокъ

Сапогынъ (1151 г.), нынѣшнее село *Сапожинъ*" [Максимович 2008, 235].

Пояснюючи, чому в "Київському літописі" не засвідчено переходу [о], [е] в [і] в новозакритих складах, наприклад, написань *кинь*, *нижъ*, а зафіксовано лише *конь, ножъ*, український філолог зазначив причину цього: "Учась грамотѣ по букварю, часословцу и псалтырю, они (*книжники. – Л.П.*) и въ правописаніи своемъ соблюдали ... правописаніе церковное" [Максимович 2008, 234].

У листах до М. Погодіна М. Максимович схарактеризував визначальні риси української фонетики, граматики, лексики. Так, наприклад, учений слушно зауважив, що українській мові, як і білоруській та церковнослов'янській, властиві наслідки другої перехідної палаталізації в Д. та М.в. однини іменників з основою на *г, к, х* (*по дорозѣ*), тоді як російська мова цього не знає (*по дороге*) [Максимович 2008, 221]. Саме глибинне розуміння природи української мови, закономірностей у її змінах упродовж тривалого історичного розвитку дозволяло М. Максимовичу бачити риси рідної мови в численних текстах, написаних на цій території, хоч і часто церковнослов'янською мовою.

Те, що особливу увагу при розгляді мовних явищ споріднених мов М. Максимович приділяв їхнім фонетичним особливостям, він сам пояснював так: "Люблю языкъ моей родины и уже лѣтъ тридцать наблюдаю звуки его въ сравненіи съ сѣвернорусскими и съ западнославянскими; примѣчаю всѣ его отголоски въ народныхъ пѣсняхъ и въ письменныхъ памятникахъ разныхъ вѣковъ. Во всѣхъ древнихъ памятникахъ, писанныхъ нѣкогда на нашемъ русскомъ югѣ, вижу ясно слѣды южнорусскаго языка въ текстѣ церковнославянскомъ; и ихъ набирается множество" [Максимович 2008, 240].

У своїх "Нових листах до М. Погодіна", зокрема в тому, що має підзаголовок "О старобытности малороссійскаго нарѣчія", учений обстоював самобутність української мови, її відмінність від інших слов'янських мов, передусім російської та польської, а також обґрунтовував, чому у своїх пізніших працях на позначення української мови використовував термін "южнорусский язык": "Равно и я, начиная съ предисловія къ *Малороссійскимъ пѣснямъ*, изданнымъ 1827 года, постоянно утверждалъ, что на Малороссійское нарѣчіе должно смотрѣть какъ на *особый* языкъ, отличный отъ Великорусскаго, а тѣмъ болѣе отъ Польскаго. Названіе "*Малороссійскій языкъ*" было взято мною съ заглавнаго листа *Энеиды* Котляревскаго, первоначальника новой Малороссійской

словесности. Впослѣдствіи я предпочелъ названіе "*Южнорусскій языкъ*", точнѣе и яснѣе выражающее собою объем этого языка, который состоитъ в *двухъ нар*ѣчіяхъ: 1) *Малороссійскомъ*, существующемъ издревле *оба-полы Дн*ѣп*ра* – на Украинѣ, Подольи, Волыни и въ Сѣверщинѣ; 2) *Червонорусскомъ*, существующемъ издревле *обонполъ Днѣстра* въ Галиціи и въ Карпатахъ" [Максимович 2008, 275]. Як видно з наведеної цитати, М. Максимович запропонував двочленну класифікацію українських говорів, заклавши тим самим основи української діалектології, на що вже звертали увагу дослідники [Жовтобрюх 1979, 48].

Український філолог спростував наведені П. Лавровським начебто докази того, що "сліди" української мови простежуються лише в пізніших пам'ятках. Наводячи названі риси – змішування *въ* з *у*, вставний *й* у формах типу *изыйде*, змішування *ы* та *и*, втрата *-ть* у третій особі однини типу *скаже*, змішування *и* та *ѣ* тощо, а також наявність кличного відмінка, давальний відмінок іменників чоловічого роду на *-ові,* М. Максимович переконливо показав, що вони наявні вже в пам'ятках XI–XII ст. [Максимович 2008, 285–292].

Пильною увагою видатного вченого до історії української мови, його глибоким історико-філологічним баченням української минувшини можна пояснити й те, що свої "Малоросійські пісні" (1827) він видав спеціально розробленим історико-етимологічним правописом (*максимовичівкою*), обґрунтованим у передмові до збірки. Пізніше в листі до Г. Основ'яненка (1841), присвяченому правопису української мови, М. Максимович наголошував на незмінності своєї позиції: "... нашей Малороссійской правописи не должно, да и нельзя уже быть простою, внѣшнею копировкою звуковъ языка буквами. Оно должно необходимо, кромѣ исторической своей стихіи, выражать собою болѣе или менѣе внутренніе, этимологическіе законы и свойства нашего языка" [Максимович 2008, 313]. Саме це прагнення й пояснює, чому видатний філолог вважав за необхідне розрізняти *нêсъ* (дієслово минулого часу 'ніс') та *нôсъ* (іменник 'ніс'), *вêзъ* (дієслово минулого часу 'віз') та *вôзъ* (іменник 'віз') тощо [Максимович 2008, 324].

Розглядаючи процеси і явища української мови з позицій історизму, на тлі розвитку інших слов'янських мов, М.О. Максимович зробив вагомий внесок у вивчення її історії та відстоювання самобутності, заклав підвалини сучасної історичної граматики, діалектології, ономастики та етимології.

1. *Жовтобрюх М. А.* Мовознавчі погляди М.О. Максимовича // Мовознавство. – 1979. – № 5. – С. 46–50. 2. *Карпенко М. О.* Київська історико-філологічна школа в персоналіях: М.О. Максимович як її засновник (до 200-річчя від дня народження) // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – Вип. 13. – К., 2005. – С. 360–365. 3. *Карпенко М. О.* Наступність розвитку ідей Київської історико-філологічної школи в університеті Св. Володимира: М.О. Максимович і М.П. Драгоманов // Мова і культура. – Вип. 6. – Т. 5. – Ч. 1. – К., 2003. – С. 210–216. 4. *Карпенко М. О.* Полеміка М.О. Максимовича з Й. Добровським та П.Й. Шафариком щодо класифікації слов'янських мов (з історії східнослов'янського мовознавства) // Наукові записки Академії наук вищої школи України. – Вип. 2. – К., 1999. – С. 81–88.

Джерела:

1. *Максимович М. А.* Собрание сочинений: В 3 т. – К.: Издательско-полиграфический центр "Киевский университет", 2008. – Т. III. – 752 с. 2. *Максимович М. А.* Об употреблении названий "Россия" и "Малороссия" в Западной Руси // Максимович М.О. Вибрані твори. – К. : Либідь, 2004. – С. 342–345.

Годісь Ю.Я., асист.,
Львівський НУ імені Івана Франка

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ЖАНРУ "МИСТЕЦТВО УСПІХУ"

У статті досліджуються характерні риси композиційного оформлення текстів жанру "мистецтво успіху" у їх прагматичному аспекті: проаналізовано функції та структуру заголовка, коментарів автора та основного тексту, а також його невербальну частину.

Ключові слова*: жанр "мистецтво успіху", прагматика, композиція, заголовок.*

В статье анализируются главные особенности композиции текстов жанра "искусство успеха" в их прагматическом аспекте: исследовано функции и структуру заглавия, комментариев автора и основного текста как вербальной части текста, а также и невербальную его часть.

Ключевые слова*: жанр "искусство успеха", прагматика, композиция, заглавие.*

In this paper, the pragmatic aspect of the composition of the "personal-success" genre has been investigated: the pragmatic nature of titles as the

most powerful tools to attract reader's attention, author's preface and the main body of the text as well as its non-verbal part have been analyzed.

***Key words**: "personal-success" genre, pragmatics, composition, titles.*

На сучасному етапі розвитку лінгвістики, зокрема нового її напрямку – лінгвістичної генології, масова комунікація часто стає об'єктом пильної уваги вчених, які прагнуть з'ясувати її сутність, закономірності розвитку, механізми функціонування тощо. Оскільки масова комунікація відіграє важливу роль у підтримці та утвердженні культурних і суспільних цінностей, тексти різних її жанрів стають дедалі привабливішими для сучасних мовознавчих досліджень (Апалат Г.П., Крижанівська Г.Т., Потапенко С.І.та ін.). Однак жанр "мистецтво успіху" (англ. *personal-success literature, self-help literature*) досі не ставав об'єктом лінгвістичних розвідок і тому потребує детального лінгвогенологічного аналізу. Сама назва «*self-help, personal-success literature*» пояснює контекст досліджуваного жанру: це своєрідні підручники з досягнення успіху, мета яких – навчити читача допомогти самому собі жити успішно та заможно у світі, що змінюється шаленими темпами ("*This book is about those six lessons, put as simply as possible as my rich dad put forth those lessons to me. The lessons are not meant to be answers but guideposts. Guideposts that will assist you and your children to grow wealthier no matter what happens in a world of increasing change and uncertainty*" [Kiyosaki 2000, 19]). Серед авторів текстів досліджуваного жанру слід назвати Н. Хілла, Ф. Бетджера, Р. Кіосакі, Б. Трейсі, Б. Шефера, Дж. Клейсона, Дж. Кехо тощо.

Метою цієї праці є аналіз характерних рис композиційного оформлення текстів жанру "*personal-success literature*" у їх прагматичному аспекті. Матеріалом дослідження стали 6 книг жанру "мистецтво успіху".

Тексти досліджуваного жанру підпадають під категорію *non-fiction* (нехудожня література), куди, крім цього жанру, традиційно зараховують релігійну, наукову, технічну, історичну літературу, есе, біографії, спогади, кулінарні книги тощо. У диференціації вищеназваних жанрів визначальною є жанрова мета, яка, зауважує Т.В. Яхонтова, відбиває суспільно визнані цілі та потреби і формує жанр як засіб досягнення цих цілей [Яхонтова 2009, 75]. Жанрова мета – не лише підтримати свого читача, але й навчити його жити успішно – зумовлює й загальну дидактичну спрямованість текстів жанру "мистецтво успіху".

Вплив жанрової мети є відчутним у функціональній організації змісту та обсязі текстів (це своєрідні підручники з досягнення успіху та фінансової незалежності, в середньому по 140-250 сторінок), а також у їх композиційному оформленні та структуруванні. Композиція текстів досліджуваного жанру складається з вербального та невербального аспектів, що дозволяє трактувати ці тексти як креолізовані, тобто такі, фактура яких складається з двох негомогенних частин [Сорокін 1990, 180-181]. Вербальний аспект композиції охоплює заголовок, коментарі автора та основний текст. Невербальний аспект – специфічне графічне оформлення – є важливою жанрорелевантною особливістю текстів жанру "мистецтво успіху". Ці два аспекти складають одне візуальне, структурне, смислове і функціональне ціле, метою якого є комплексний вплив на адресата [Анісімова 1992, 73]. У способі донесення інформації через поєднання вербального та невербального аспектів реалізується мультимодусність жанру "мистецтво успіху". Погоджуючись з Л. Мінаєвою, зазначимо, що саме невербальні засоби комунікації стають певним фоном для тексту, який, у свою чергу, створює додаткову експресію, оцінку та емоційність, тим самим сприяючи формуванню певної ідеї у свідомості реципієнта [Мінаєва 2002, 28]. Так, поєднання шрифтів різної форми та розміру виділяє важливу для сприйняття інформацію, акцентує на ній, а постійне повторювання цього прийому носить сугестивний характер. Як відомо, шляхом сугестії (навіювання) можна ефективно створювати підсвідомі установки. Цю думку ще раз підтверджує Б. Потятиник, зазначаючи, що "те, що постійно повторюється, набуває в психіці людей певної рельєфності, аж до перетворення у стимул, який керує вчинками" [Потятиник 2004, 100].

Перший елемент вербального аспекту композиції текстів *"personal-success literature" – заголовок* виконує функцію своєрідної реклами. Заголовок взагалі є орієнтиром читача у безкрайому морі художніх та нехудожніх текстів. Він покликаний не лише виразити основну мету повідомлення, встановити контакт з читачем, а й насамперед привернути увагу та викликати цікавість адресата до теми повідомлення [Коваленко 2002, 5]. Узявши за основу класифікацію функцій заголовків, запропоновану А.М. Коваленком, стверджуємо, що заголовки текстів досліджуваного жанру виконують інформативну, інтригуючу та спонукальну функції, причому функція, яка домінує у кожному заголовку, відкриває простір для його інтерпретації [Коваленко 2002, 5].

Інформативна функція заголовків передбачає наявність у них опорних елементів, які забезпечують висвітлення основного змісту тексту, не торкаючись його деталей. Опорними в усіх заголовках є іменники та прикметники, які передають суть концептів "Успіх" та "Гроші" – двох ключових понять, що окреслюють тематичний вектор цього жанру ("*Rich Dad, Poor Dad", "Money, Success and You", "The Richest Man in Babylon", "Think and Grow Rich"*). Саме ці опорні елементи зумовлюють і ще одну функцію заголовків текстів досліджуваного жанру – атрактивну. Передаючи суть концептів "Money" та "Success", вони насамперед приваблюють читача – представника сучасного американізованого суспільства споживачів, для якого найвищі сходинки в ієрархії цінностей займають матеріальні блага.

Ще одним прийомом привернення уваги реципієнта є синтаксична модель – номінативний заголовок, тобто конструкції з односкладним реченням, де головний член речення – підмет – виражений іменником. Так, заголовки *"Rich Dad, Poor Dad", "Maximum Achievement", "The Greatest Opportunity In The World"* інтригують, збуджують уяву адресата, і, окреслюючи тематику, виступають своєрідною рекламою своїх текстів. Поширеними є заголовки, у яких використовується прийом протиставлення. Він виявляється у бінарних структурах *("How I Raised Myself From Failure To Success In Selling", "Rich Dad, Poor Dad"*). Операції з цими структурами, як зазначає А.Д. Бєлова, вважаються легкими як у логічному, так і в психологічному планах [Бєлова 1997, 101].

Експресивний потенціал заголовків текстів досліджуваного жанру реалізується у найвищому ступені порівняння прикметників. Цей граматичний прийом покликаний підкреслити винятковість і досконалість запропонованого методу досягнення успіху. Так, заголовки *"The Greatest Opportunity in the World", "The Richest Man In Babylon"* спонукають адресата до прочитання тексту в надії на те, що пропагована формула успіху стане найбільшою можливістю реципієнта, найкращим його шансом, а ретельне виконання усіх інструкцій обов’язково приведе адресата до омріяної вершини фінансової незалежності.

Поліфункційність заголовків зумовлена також їх дворівневою структурою. Присутність, крім самого заголовку, розширення утворює певний заголовний комплекс, що є облігаторним для досліджуваного жанру. Два елементи заголовного комплексу різняться за своєю прагматичною спрямованістю. Наприклад, у

заголовному комплексі *"Rich Dad, Poor Dad What The Rich Teach Their Kids About Money – That The Poor And Middle Class Do Not!"* перший елемент привертає увагу та інформує про зміст тексту, тоді як другий елемент інтригує, примушує реципієнта замислитись про "науку багатих".

Спонукальна функція реалізується заголовками, у яких виражається заклик до дії. Це – конструкції односкладного речення з головним членом речення – присудком, вираженим дієсловом наказового способу. Саме імператив, за висловом А.Д. Бєлової, є еталоном спонукання [Бєлова 1997, 250]. У заголовку *"Think and Grow Rich"* через спонукання до дії відчутне й навіювання виразного комунікативного смислу. Проходячи крізь увесь текст, цей прийом слугує створенню підсвідомої установки, формуванню певних орієнтирів у психіці адресата, що доводить здатність жанру "мистецтво успіху" маніпулювати масовою свідомістю.

Коментарі автора як елемент композиції досліджуваного жанру виконують подвійну роль "інтродукції" та "ретроспекції". У структурі текстів вони представлені як *Foreword, Acknowledgments, Introduction* або *Author's Preface*. У цьому структурно-функційному компоненті текстів чітко формулюється мета твору ("*This book is…a complete and comprehensive approach to the business of living well, of living a life characterized by happiness, harmony, health and true prosperity"* [Tracy 1993, 17], *"…its purpose being to convey a great universal truth through which all who are ready may learn, not only* ***what to do*** *but also* ***how to do*** *it!"* [Hill 2009, 11]. Ретроспективний аспект коментарів автора актуалізується через опис комунікативної ситуації (термін І. Колєгаєвої [Колєгаєва 1991, 43]) або просторово-часових координат породження тексту. Наприклад, адресат дізнається, що у Ф. Бетджера ідея написання твору з'явилась у потязі з Нью-Йорка до Мемфіса, штат Теннессі, після розмови з відомим психологом Дейлом Карнегі. *"One day, quite by accident, I got on the same train in New York with Dale Carnegie. Dale was bound for Memphis, Tennessee, to deliver some lectures… He said: "Frank, I have been giving a series of one-week schools, sponsored by the United States Junior Chamber of Commerce; why don't you come along with me and give some talks on selling?.. Why don't you write a new kind of book on selling?"* [Bettger 1986, V]. Крім місця і часу в цьому блоці експліцитно виражена інформація про комуніканта та відомості про генезис тексту. Так, читач дізнається, що мільярдер Б. Трейсі починав з миття посуду в маленькому готелі, спав у машині, копав криниці та ін. *"I failed high school, dropping six out of seven courses in my last year. My first real job was washing dishes in the kitchen*

of a small hotel. After that, I drifted from laboring job to laboring job, living in boarding houses, small hotels or one-room apartments, and occasionally sleeping in my car, or on the ground next to it" [Tracy 1993, 13-14]. Проте за 20 років важкої праці він досяг своєї "американської мрії": *"It took me 20 years to escape from poverty and from worrying about money all the time"* [Tracy 1993, 16]. У Н. Хілла реципієнт дізнається про те, як з'явилась ідея породження тексту: Е. Карнегі, сталевий магнат, спонукав автора дослідити формулу успіху, результатом якого стала книга *"Think and Grow Rich"*: *"While I was performing the twenty-year task of research, which I had undertaken at Mr. Carnegie's request, I analyzed hundreds of well-known men, many of whom admitted that they had accumulated their vast fortunes through the aid of the Carnegie's secret…"* [Hill 2009, 9]. Експлікація особи адресанта відбувається через використання займенника першої особи однини (*I*). Цей прийом покликаний зменшити психологічну відстань між адресатом та адресантом і має на меті сформувати довірливе ставлення читача [Крижанівська 2011, 6].

Як бачимо, ця структурна частина, виконуючи роль інтродукції, покликана ще більше заінтригувати читача та спонукає його звернутись до основного тексту, тоді як метою її ретроспективного аспекту є довести дієвість формули успіху.

Структурна модель *основного тексту* передбачає такі частини, як розділи, підрозділи та висновки до кожного розділу. Назва розділу реалізується здебільшого через іменникові фрази, інколи з розширенням, метою якого є передати зміст у лаконічній формі, резюмувати його. Ця функція підкріплюється і назвою підрозділів (*Chapter 6 IMAGINATION* (розділ): *THE WORKSHOP OF THE MIND* (розширення); *The fifth step towards Riches, Two Forms of Imagination, How to Make Practical Use of Imagination, The Enchanted Kettle, What Would I Do If I Had a Million Dollars* (підрозділи) [Hill 2009]; *Chapter 3 Self-Talk* (розділ), *Programming Yourself for Success, "Just My Luck"* (підрозділи) [Kehoe 1991].

Текстовий структурний компонент "висновки" як елемент смислової структури основного тексту відіграє суттєву роль у закріпленні та запам'ятовуванні викладеної інформації і є важливим для підтримки та утвердження нових цінностей, стереотипів поведінки в сучасному суспільстві. Обсяг блоку може варіюватися від 1-2 речень до 1-2 сторінок. Це зумовлено не девіаціями у жанровій структурі, а індивідуальним стилем автора. Так, у Дж. Клейсона висновки реалізуються одним реченням, яке надруковано жирним шрифтом і взято у рамку в кінці

розділу; у Дж. Кехо – це теж речення, прагматичний потенціал якого посилюється словом *"remember" ("Remember, first you fuel the desire then the desire fuels you"*, з розділу *Desire*) [Kehoe 1991]; у Ф. Бетджера – це 1-2 сторінки систематизованих, пронумерованих, тезових висновків, які він називає *Pocket Reminders* (кишенькові пам'ятки).

Отже, чітка послідовність усіх зазначених жанрово-структурних елементів допомагає адресату спрогнозувати організацію текстів жанру "мистецтво успіху". Вона відіграє роль своєрідного маніпулятивного механізму, спрямованого на формування у реципієнта певних очікувань, навіювання виразного комунікативного смислу. У цьому сенсі, на наш погляд, дослідження прагматики синтаксичних структур та лексичних елементів у назвах розділів та підрозділів текстів жанру "мистецтво успіху" могло б стати цікавим предметом подальших розвідок.

1. *Анисимова Е. Е.* Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованых и гибридных текстов)/ Е.Е. Анисимова// Вопр. языкознания. – М., 1992. – №1. – С. 71–78. 2. *Апалат Г. П.* Структура, семантика і прагматика текстів-інтерв'ю (на матеріалі сучасної англомовної преси): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови"/ Апалат Г. П.; Київський національний лінгвістичний ун-т. – К., 2003. – 19 с. 3. *Белова А. Д.* Лингвистические аспекты аргументации./ А.Д. Белова. – К.: Информационно издательское агенство "Астрея", 1997. – 130 с. 4. *Коваленко А. М.* Заголовок англомовного журнального мікротексту-повідомлення: структура, семантика, прагматика (на матеріалі тижневика Newsweek): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови"/ А.М. Коваленко; Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2002. – 19 с. 5. *Колегаева И.* Текст как единица научной и художественной коммуникации/ И. Колегаева. – Одесса, Редакционно издательский отдел обласного управления по печати, 1991. – 120с. 6. *Крижанівська Г. Т.* Комунікативно-прагматичні та семантико-стилістичні особливості медіа-жанру «інтерв'ю-монолог» (на матеріалі сучасних англомовних жіночих журналів): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04. "Германські мови"/ Г.Т. Крижанівська; Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Л., 2011. – 19 с. 7. *Минаева Л. В.* Мультимодусность текстов печатних СМИ и рекламы/ Л.В. Минаева// Весник МГУ. Сер. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – 2002. – №4. – С. 26–28. 8. *Потапенко С. І.* Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти: монографія / С.І. Потапенко. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391с. 9. *Потятиник Б. В.* Медіа: ключі до розуміння:

монографія/ Б.В. Потятиник. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с. 10. *Сорокин Ю. А. Тарасов Е. Ф.* Креолизованные тексты и их коммуникативная функция/ Сорокин Ю.А. // Оптимизация речевого воздействия. – М., 1990. – С. 180–186. 11. *Яхонтова Т. В.* Лінгвістична генологія наукової комунікації: монографія/ Т. В. Яхонтова. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 420с. 12. *F. Bettger* How I raised Myself from Failure to Success in Selling. – New York: Prentice Hall Press, 1986. – 192p. 13. *G. C. Clayson* The Richest Man In Babylon. – A Signet Book: New American Library, a division of Penguin Group (USA) Inc., 1988. – 194p. 14. *N. Hill* Think and Grow Rich. – Success Co. Books, 2009. – 218p. 15. *J. Kehoe* Money Success & You. – Zoetic Inc., 1991. – 142p. 16. *R. Kiyosaki* Rich Dad Poor Dad. – Warner Books Inc., 2000. – 208p. 17. *B. Tracy* Maximum Achievement. – Simon & Schuster, Inc., 1993. – 344p.

Гриценко С.П., к.філол.н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НАЗВ ОДЯГУ (*КОЖУХ, КАПТАН, ЖУПАН, СВИТА, ПЛАЩ*)

Лексика на позначення верхнього одягу у писемних пам'ятках є дуже давньою, що зумовлює розгалуження її семантичної структури; більшість лексем на сучасному етапі збережено в літературній мові та діалектах.
Ключові слова: *запозичення, літературна мова, діалект.*

Лексика, обозначающая верхнюю одежду, в письменных источниках фиксируется давно, что способствует разветвленности её семантической структуры; большинство лексем на современном этапе сохранились в литературном языке и диалектах.
Ключевые слова: *заимствования, литературный язык, диалект.*

Lexics, that is used for denoting of outdoor clothes, was fixed for a long time in the literal sources, so it causes the branching of its semantical structure. Most of the lexemes in present period are contained in the literature language and dialects.
Keywords: *adoption, literature language, dialect.*

Лексика, яка номінує одяг та взуття, є однією з найдавніших і водночас динамічних тематичних груп, у якій закумульовано всі зміни у традиціях та побуті мовців. Фіксація цієї ТГЛ "у писемних

пам’ятках є дуже давньою, що призводить до розгалуження семантичної структури … лексем, які до сьогодні збережені і в літературній мові і в діалектах" [Гримашевич 2005, 57], "…а дані діалектної семасіології часто виступають визначальним чинником у розв’язанні питання глото- і етногенезу, для з’ясування міжмовних і міждіалектних контактів" [Гриценко 1990, 150].

Об’єктом нашого дослідження є лексика, яка позначає верхній довгополий одяг і зафіксована в староукраїнських різножанрових писемних пам’ятках: *кожухъ, каптан, жупан, свита, плащ*. Зауважимо, що "особливості верхнього одягу визначалися природніми умовами, кліматом та характером побуту населення. …він переважно не ділився на одяг чоловічий та жіночий. Один і той різновид верхнього одягу у різний період і в різних місцях, часто в залежності від матеріалу, оздоблення, дрібних деталей, називався неоднаково" [Войтів. Дис., 52]. Кожна номінація має свою історію походження, зазнає кардинальних або незначних змін семантичного наповнення, має власний ареал поширення як в синхронії, так і в діахронії, виконує різне функціональне навантаження на сучасному етапі розвитку української мови, зокрема:

- *кожухъ* "вид верхнього зимового одягу" < кожа < псл. *koża < kozja; первісне значення – "козяча шкура" [див.: ЕСУМ 2, 492; Фасмер 2, 276–277; ПЭС 1, 329]. Цей вид верхнього одягу був чи не найпоширенішим на теренах України, він відігравав не лише практичну, а й ритуальну та обрядову функції у житті українського народу [див.: Матейко 1977, 115; Маслова 1984, 62, 108; Воропай 1993, 551–553]. Першу фіксацію цієї лексеми знаходимо в "Слові о полку Ігоревім": "Орьтъмами и япончицами и кожухы начашя мосты мостити по болотомъ и грязивымъ мѣстомъ" [Срезн. 1, 1246]. Семантика цього слова з часом зазнала певних видозмін: у період Київської Русі воно номінувало "верхній хутряний одяг заможної верстви населення" [Миронова 1977, 77], а з часом цей вид верхнього вбрання набув поширення і серед інших прошарків населення: кожухи стали виготовляти не лише з овечої шкури ("З него знято кожух бараний и чоботы" [Книга Гродская Луцкая, л. 15]), а й з інших матеріалів (пор.: *кожухъ куний, кожухъ котовый* [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 54, 33], *кожухъ соболий, кожухъ сибирковый* [АрхЮЗР, Ч. 8, т. 3, 150], *кожухъ бобровый, кожухъ горностаєвый* [Войтів. Дис., 54], *кожухъ кроликовий* [ТУВН, 171]). Цей вид одягу виконував різну функцію у побуті українців: слугував як вид одягу, та виконував функцію ковдри у холодну пору року. Тому часто можемо натрапити в староукраїнських

писемних пам’ятках на уточнення функціонального призначення реалії: у "Протестации ω(д) пана Бо(н)совского", при описі украдених речей простежується чітка опозиція лексеми *кожухъ* та словосполуки *кожухъ ωдева(л)ныи*: "У Миска Шевца…кожухо(в) два. …У Игната Голощеняти… кожухъ ωдева(л)ныи. Ув Уласа Шчє(р)ници: кожухъ новы(и) ωдева(л)ныи" [ДМВН, 194]. Писемні пам’ятки досліджуваного періоду фіксують ряд похідних дериватів, зокрема: *кожушокъ* ("голые кожушки куние, горностаевые попеличие и лисие" [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 361]), *кожушина* ("кожушини чорной шмат" [картотека ІСУМ]), *кожушаный* ("и(н)дєра(к) кожушаний" [РДВ, 18 зв.]), *кожушний* ("кожушние рукава" [картотека ІСУМ]), *кожухаръ* ("или мастровє иму(т) бы или кожухари" [ССУМ І, 485]), *кожушник* [ЛБ, 63], *кожуховый* ("ωдно то(л)ко в кожуха его виде(л) колне(р) кожуховы(и) зъ шмато(м) кожуха ωтодрано" [ТУВН, 96]), *кожуховати* "шалювати, утеплювати будинок" ("подряжено церков кожуховать" [картотека ІСУМ]). У сучасній українській мові лексема *кожух* та її деривати (*кожушник, кожушок, кожухар, кожуховий, кожушаний, кожушина, кожушисько, кожушище, кожушанка, кожушаночка*) є частовживаними. Поширеною вона є і в говорах української мови: бойк. *кожуша, кожуща* "кожушок без рукавів"; *курчий кожух* – "короткий кожушок" [Онишкевич 1, 364]; лемк. *кожуша* – "короткий жіночий зимовий одяг" [Зубрицький 1908, 2], *кожушниця* – "жіночий кожушок" [Тарнович 1941, 102], *кожушаниця* – "жіночий кожушок" [Матейко 1977, 202]; наддністр. *кожушина* – "кептар" [Матейко 1977, 184]; пол. *кожушка* – "короткий чоловічий кожух", "вид верхнього жіночого одягу" [СПГ, 88], *кожушанка* – "кофта на хутрі", "шубка жіноча" [Пискунов 1983, 1081]; зб. *кожушиння* – "кожухи", *кожух-пані* – "власний, багатий кожух" [Яворницький 1920, 364]. Зі значенням "довга одежа із овчини" та "полушубок" лексема *кожух* (*кажух*) зафіксована на Поліссі. [Соколовська 1968, 292] У середньополіських та суміжних говірках фіксуються такі форми: 1) *кожух* (*кажух, кужух*) "чоловічий чи жіночий одяг з хутра" (Жит., Черн., Вінн. обл.), 2) *кожух з крамом* "кожух, покритий тканиною" (Лел. Гом. обл.), 3) *кожушанка* "кожух, покритий тканиною" (Жит., Хмел. обл.), "жіночий кожух" (Єміл. Жит. обл.), "короткий кожух", "безрукавка з овчини" (Житом. Жит. обл.), "хутряна шапка" (Олев. Жит. обл.), 4) *кожушинка* "безрукавка на овчині" (Єміл. Жит. обл.), 5) *кожушина* "кожух, покритий тканиною" (Єміл., Кор., Мал., Люб., Берд. Жит. обл.), "короткий кожух" (Єміл. Жит. обл.), 6) *кожушка* (*кажушка*) "короткий жіночий кожух" (Житом. Жит. обл., Щор., Нов.-Сів., Гор., Мен. Черн. обл.), 7) *кожушок* (*кажушок*)

"короткий кожух" (Нов.-Вол., Олев., Черв., Чудн., Люб., Руж. Жит. обл., Сем. Черн. обл.), "кожух, покритий тканиною" (Лел. Гом. обл.), "теплий вовняний піджак" (Кор. Жит. обл.), "кімнатне взуття з овечої шкіри з хутром" (Черв., Чудн. Жит. обл.). [Гримашевич, 70-71] У східноподільських говірках фіксуються лексеми: *кожух* та *кужух*, які більшою мірою позначають "верхній одяг з великим коміром, пошитий з овечої шкури хутром до середини", зрідка – "верхній одяг з овечої шкури, покритий тканиною" (Савр. Одес. обл.), *кожух станковий* – "довгий кожух, рясний у поясі" (Христ., Уман. Черк. обл.), *кожушок* – "короткий кожух" (Гайв. Кір. обл.) та "штучний жіночий кожух" (Савр. Одес. обл.) [Березовська, 114].

- *каптанъ* (*каѳанъ, кафтанъ, кафътанъ, кофтан, кафвтанъ*) "старовинний чоловічий верхній одяг із довгими полами" [ІСУМ 14, 45], "легка верхня розстібна одежа різного покрою" [Войтів. Дис, 84] < тур. kaftan "вид верхнього довгого одягу" [ЕСУМ 2, 377; ІСУМ 14, 45] < перс. kaftan [Sławski 2, 20; Фасмер 2, 212] ."У європейських країнах цей різновид одягу поширюється з XIV ст., у східних слов'ян із XVI ст., *каптан* відомий також як верхній одяг у запорозьких козаків. Похідними від цього слова у сучасній українській мові є іменники *каптанець, каптанок, каптанина*, що характеризуються емоційною забарвленістю." [Томиліна 2010, 322]. Г. Войтів уточнює час поширення цієї лексеми в Україні: "…вперше засвідчене в середині XVI ст. і вживане по всій Україні" [Войтів. Дис, 83]: "Епендитъ: обо(й)чи(к), камазєлѧ, сєрда(к), кафта(н), сукнѧ, жупанъ" [ЛБ, 204]. Зауважимо, що ця лексема у слов'янському світі була відома: з XV ст. – у стпол. мові (*kaftan, kawtan* – "різновид плаща" [SSP 2, 219]), з кінця XV ст. – у строс. мові (*кафтанъ* – "верхня чоловіча одежа, різна за кроєм та призначенням, переважно довга (майже до п'ят) з довгими рукавами, яка спереду защіпається на гудзики" [СРЯ 7, 95]), з початку XVI ст. – у стбіл. мові (*кафтанъ, каптанъ, кахтанъ, кофтанъ* – "каптан" [Булыка 1980 (2), 55]). Для пошиття цього різновиду верхнього одягу використовували тканини різного ґатунку, зокрема: "побрали… каптан бархановый" [АБМУ, 9], "Три кафтаны китайковыхъ, четвертый гатласу чирвоного" [РЕА II, 127], "каѳанъ суконій" [ДНРМ, 348], "каѳана таѳи селезневой" [картотека ІСУМ]; специфікою фасону, кольором та елементами оздоблення різнилися каптани чоловічі та жіночі: "каѳанъ женскій китаевій зеленій, з окла(д)ками красними оксамитними, з по(д)бойкою крашеновою рудою, усами сребними chтковими" [ДНРМ, 322], "кафтанъ новий му(ж)ски(й) зелени(й) штофови(й), …други(й) женскі(й) рожеви(й) ду(к)леви(й)" [ДНРМ, 266]. Староукраїнські

пам'ятки фіксують також антропонім *Фєдо(р) Капъта(н)* та ряд похідних: дериватів, демінутивів, префіксальних утворень: *каѳанище* [ДНРМ, 140], *кафтаникъ* [ДМВН, 39], *каптанокъ, каптанічок* [картотека ІСУМ], *полукафанъ* [ДНРМ, 317]. У сучасній українській мові лексема *кафтан* кваліфікується як застаріла і діалектна [СУМ 4, 122], а *каптан* – як нормативна на позначення "старовинного чоловічого верхнього одягу з довгими полами" [СУМ 4, 97]. У сучасній діалектній репрезентації лексеми *кафтанъ* відчутні семантичні зміни, які було продиктовано культурними та історичними чинниками: бук. *кафтан* – "пальто", "довгий жакет", "кофта, блузка" [МСБГ 4, 27, 28], бойк. *каптан* – "каптан з тонкого полотна", *кахтан* – "плащ, приталений у поясі, нижче розширений клинами, які називаються "колами"", *кахтанка* – "кофта із зборами на стегнах" [Онишкевич 1, 339, 343, 343], наддністр. *кафтаня* – "стара чорна довга жіноча одежа" [Зубрицький 1908, 5], силенська говірка – "верхній жіночий одяг без рукавів" [Аркушин 1996, 84]. У середньополіських і суміжних говірках ця лексема представлена словоформами: *каптан* (Жит., Хмел. обл.), *кафтан* (Жит., Вінн. обл.), *кахтан* (Жит. обл.), *катан* (Руж. Жит. обл.), які номінують поняття: 1) "жіноча блузка" (Жит., Вінн. обл.), 2) "тонка шовкова блузка" (Берд. Жит. обл.), 3) "плетена кофта" (Черв. Жит. обл), 4) "теплий піджак" (Нов.-Вол., Чудн. Жит. обл.), 5) "чоловічий піджак" (Жит., Хмел. обл.), 6) "безрукарка" (Жит. обл.), 7) "короткий верхній одяг" (Жит. обл.), 8) "теплий одяг з ватною підкладкою" (Жит. обл.), 9) "чоловіча накидка" (Нов.-Вол., Черв. Жит. обл.), 10) "жіноче напівпальто" (Жит., Хмел. обл.), 11) "старовинний довгий чоловічий одяг з крамної тканини" (Жит., Хмел. обл.), 12) "старовинний одяг без рукавів довжиною до колін, який щільно облягає стан" (Жит. обл.), 13) "верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром" (Андр. Жит. обл.), 14) "довгий чоловічий сукняний одяг з відлогою" (Жит. обл.), 15) "теплий сукняний одяг червоного кольору з клітчастою підкладкою" (Дзер. Жит. обл.), 16) "жіночий святковий верхній одяг" (Дзер., Чудн. Жит. обл.), 17) "верхній одяг з розрізами на боках" (Чудн., Житом. Жит. обл.), 18) "відрізне пальто на ваті з вишитим коміром" (Чудн. Жит. обл.), 19) "довге тепле чоловіче пальто" (Кор. Жит. обл.), 20) "осіннє пальто" (Мал. Жит. обл.) [Гримашевич, 60-61]. У східноподільських говірках переважає форма *каптан*, трохи менший ареал поширення має форма *кафтан*; вони номінують поняття (подаємо за кількістю ареальних фіксацій): 1) "короткий верхній чоловічий одяг" (Гол., Ул., Гайв., Нов. Кір. обл., Тепл., Гайс., Нем., Чеч. Вінн. обл., Ман., Кат., Уман., Жаш., Тал., Христ., Звен. Черк. обл., Кот., Любаш., Савр. Одес. обл.), 2)

"довгий верхній чоловічий одяг" (Ул., Нов. Кір. обл., Савр., Любаш. Одес. обл., Гайс., Іл. Вінн. обл., Кат., Ман., Жаш. Черк. обл., Вр. Мик. обл.), 3) "верхній чоловічий одяг із грубого сукна" (Став. Київ. обл., Трост. Вінн. обл., Мон. Черк. обл.), 4) "чоловічий піджак, жакет" (Балт. Одес. обл., Нем., Чеч. Вінн. обл.), 5) "верхній широкий чоловічий чи жіночий одяг із широкими рукавами" (Савр. Одес. обл.), 6) "широка кофта" (Берш. Вінн. обл., Ман. Черк. обл.), 7) "довгий верхній чоловічий одяг без рукавів" (Гайс. Вінн. обл., Христ. Черк. обл.), 8) "безрукавка з хутряною підкладкою, тілогрійка" (Звен. Черк. обл.), 9) "чоловічий одяг, широкий у плечах і завужений донизу" (Тал. Черк. обл.) [Березовська, 97]. Отже, як свідчать сучасні діалектологічні розвідки, семантичним ядром аналізованої лексеми у середньополіських говірках є "старовинний довгий чоловічий одяг з крамної тканини", найближче до староукраїнської лексеми, а в східноподільських говірках – "короткий верхній чоловічий одяг" (спільними виступають ознаки "статева належність власника речі" – чоловічий та "вид одягу" – верхній).

- лексема *жупан (жупанъ, жепанъ)* номінувала "довгий верхній одяг (чоловічий та жіночий), який носили під свитою чи кунтушем" і, на думку А. Брюкнера, вона походить від пол. *źupan* < араб. *dźubbah, dźobbah* [Brükner, 668]. М. Фасмер [Фасмер 2, 66] поділяє думку Е. Бернекера [Berneker 1, 460] про запозичення цієї лексеми з італійської мови: іт. *giuppone, giubbone* "чоловічий кафтан із грубої тканини; селянський кафтан, фуфайка". Укладачі ЕСУМ указують на поширення цього слова в українській мові з XVI ст. та на посередництво польської мови у процесі переймання: укр. *жупанъ* < пол. *źupan* < іт. *giubbone* (*guippone*) "селянський каптан" – аугментатив від *giubba* (*giuppa*) "куртка" < араб. *ǧubbah* "верхній одяг із широкими рукавами" [ЕСУМ 2, 209]. Укладачі ІСУМ також наголошують на арабському корінні цієї лексеми: стп. *źupan* < іт. *giubonne, diuponne* < араб. *dźubbah* "верхній одяг, оздоблений хутром і позументом". Вперше це запозичення було зафіксоване 1501 р. у староукраїнській мові, пізніше (70-ті роки XVI ст.) – у староросійській та старобілоруській мовах [СРЯ 5, 124; Булыка 1980 (2), 54]. Зауважимо, що пам'ятки XVI-XVII ст. засвідчують багатий вибір жупанів на всіх теренах України, вони різнилися: за кольоровою гамою: "жупа(н) блаки(т)ный лу(н)ски(и) …" (Київ, 1501 р.), "... жупа(н) каразии зєлєноє ..." (Луцьк, 1595 р.) [цит. за: ІСУМ 9, 180], "... жупанъ сукна чорного люнского …" (Клевань, 1571 р.) [АрхЮЗР, Ч. 1, т. 1, 34], "... жепанъ аксамитний чирвоний" (Чигирин, 1600 р.) [ЧИОНЛ, VIII-3, 15], "жупанъ сини(й)" (Київ 1590); за структурою тканини: "... мꙋравско(го) сукна на жупа(н) ..." (Львів, 1631 р.) [ЛСБ, 1052, 5 зв.], "...

жупа(н) лонъдышовы(и) …" (Житомир, 1650 р.) [ДМВН, 199], "жупа(н) ши(п)тухови(й) …" (Лохвиця 1657) [ЛРК, 90]; за специфікою оздоблюваних елементів: "Жупанъ, подшитій крашениною блакитною" [ЛСВ, IV, 119], "жупа(н) … з кнафлями сребреными", "жупа(н) … лисы по(д)шиті(и)" (Житомир, 1584) [АЖМУ, 105, 90], "жупа(н) з гафътками срьбними" (Вінниця, 1610), "жупанъ … с потребами едъвабними" (Київ, 1625). "У XIX ст. жупан був поширений серед міщан, причому наприкінці XIX ст. *жупаном* стали називати теплий верхній одяг з домотканого сукна, а іноді – й кожух. Лексема має кілька емоційно забарвлених похідних форм: *жупанина* – "те саме, що жупан", *жупанчик* – зменшено-пестлива форма, *жупанець* – пестлива форма до *жупан*" [СУМ, 2, 547]. У художній літературі та фольклорі *жупан* відомий як символ козацтва" [Томиліна 2010, 322]. Сучасна українська літературна мова фіксує таке семантичне наповнення лексеми *жупан*: "старовинний верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, що був поширений серед заможного козацтва та польської шляхти", "теплий верхній чоловічий суконний одяг", "верхній жіночий одяг, переважно з дорогих тканин" [СУМ 2, 547]. У говорах ця лексема переважно номінує "довгополий верхній чоловічий та жіночий одяг" [детальніше див.: Головацкий 1877, 16; Пискунов, 77; ГС 1, 492]. "У наддністрянському та надсянському говорах *жупан* – назва прикрашеного вишивкою та бісером жилета, що є частиною національного костюма" [Войтів. Дис, 83]. На Поліссі ця лексема позначає "кафтан із кольорового сукна фабричного виробництва" та "довгий до п'ят суконний кафтан" [Соколовська 1968, 286–287]. У західнополіських говірках лексема *жупан* номінує "чоловічий піджак", виступаючи при цьому синонімом до лексеми *маринарка*, а також "жіноче плаття" [Аркушин I, 159]. У середньополіських та суміжних говірках фіксується лексема *жупанчик* на позначення "дівочого весняного одягу" (Руж. Жит. обл.) та лексема *жупан*, яка має 22 значення. Поодинокими є фіксація лексеми *жупан* зі значеннями: "червоний кожух", "фуфайка" (Волод.-Вол. Жит. обл.), "коротка шубка" (Із. Хмел. обл.), "чоловіче пальто", "сукняне пальто" (Овр. Жит. обл.), "пальто з лисячим коміром" (Луг. Жит. обл.), "чоловіче осіннє пальто" (Черв. Жит. обл.), "сукняне напівпальто без рукавів", "жилетка" (Руж. Жит. обл.), "сукняний одяг типу куртки" (Люб. Жит. обл.), "чоловічий каптан з грубої тканини" (Олев. Жит. обл.), "теплий піджак з великим коміром" (Ємiл. Жит. обл.), "чоловіча літня сорочка" (Корец. Рівн. обл.), "чоловіча довга накидка" (Нов.-Вол. Жит. обл.). Найбільший ареал поширення охоплює лексема *жупан*, яка номінує "чоловічий одяг з

сукна з довгими полами" (Олев., Нар., Нов.-Вол., Овр., Волод.-Вол., Єміл., Кор., Черв., Рад., Дзер., Черн., Бар., Житом., Люб., Чудн., Берд., Андр. Жит. обл., Теоф. Хмел. обл.) та "свита з грубого домотканного сукна" (Олев., Овр., Єміл., Кор., Мал., Черн., Бар., Житом., Андр., Поп. Жит. обл.) [Гримашевич, 50]. Багато сем передають ознаку маскулінної належності цього різновиду одягу в середньополіських говірках (11 з 22), інші – вказують на використання цього одягу як чоловіками, так і жінками. У східноподільських говірках аналізована лексема також є багатозначною (19 значень), домінуючою є сема "верхній чоловічий одяг із ватною підкладкою" (Кат., Мон., Христ., Уман., Тал., Звен. Черк. обл., Гол., Ул. Кір. обл., Трост., Гайс. Вінн. обл., Балт. Одес. обл.), "чоловічий піджак, жакет" (Гайв. Кір. обл., Нем., Гайс. Вінн. обл., Христ., Жаш., Тал. Черк. обл.), "довгий кожух" (Тет. Київ. обл., Кот., Савр., Балт. Одес. обл., Кат. Черк. обл.), "верхній чоловічий одяг з домотканного грубого сукна" (Став. Київ. обл., Мон., Уман. Черк. обл., Крив. Мик. обл.), а похідне *жупанчик* номінує "короткий верхній одяг із домотканного грубого сукна" (Христ. Черк. обл.). [Березовська, 77-79]

- лексема *свита* (> *съвита, свитина, свитица, свитъка*) "просторий верхній одяг (чоловічий та жіночий) із перехватом у стані, пошитий з білого або сірого домотканого сукна" давньоруського походження [ІУМЛФ, 392]; автори ЕСУМа говорять про праслов'янське коріння: "очевидно, псл. *sъvita*, похідне від дієслова *viti* "вити, звивати" [ЕСУМ 5, 193]; ця лексема реконструювалася також як псл. svita, споріднена із лтс. svietas "шерстяні обмотки на ногах у жінок" [ПЭС 2, 262]; проводилися паралелі з болг. *свила* "шовк" [Младенов, 572]; зауважимо, що М. Фасмер указує на фінське запозичення слов'янських мов: *sъvitta < фін. vitta "плащ" [Фасмер 3, 581; пор.: Brükner, 538]. Це слово часто представлене у давньоруських пам'ятках зі значенням "одяг усіх верств населення" [див.: Срезн. 3, 275–276; СРЯ 23, 167]. Г. Миронова стверджує, що *свита* виконувала і функцію військового одягу, крім того, що позначала верхній та спідній одяг: "та(к) ре(че) фео(до)ръ и въста(в) заутра и поятъ ко(н) сво вои(н)скы и оболкъ(с) во свиту браньскую і оружие взя(в)" [Миронова 1977, 47]. На думку В. Русанівського, лексема *свита* належить до давньоруських назв побутових речей, які звузили значення; друс. *свита* як верхній одяг узагалі зберігається певний час у цьому значенні лише в російській мові, а в українській зазнає звуження семантики, позначаючи верхній одяг із грубого сукна [Русанівський 1985, 126]. У досліджуваний період ця лексема фіксується писемними пам'ятками зі значенням

"чоловічий та жіночий одяг, пошитий з домотканого сукна, який носили переважно бідне населення": "челяди дают свити, чоботи, шапки" [картотека ІСУМ]. Зауважимо, що зі значенням "довгополий верхній одяг з домотканного сукна" лексема *свита* дійшла до сьогодення [СУМ 9, 76], утворивши ряд дериватів (*свитина, свитянка, свитник, свитинка, свитка, свитиночка, свиточка*). На Поліссі лексема *свита* номінує поняття "старовинний довгий верхній одяг із домотканого сукна" та виступає як загальна назва верхнього одягу [Соколовская 1968, 312]. У середньополіських та суміжних говірках лексема *свита* (*світа, сьвіта, сьвєта*) була поширена практично в усьому ареалі, однак семантичне наповнення її різнилося. Домінантною семою виступає "верхній довгий одяг з домотканного сукна чи полотна" (Лел., Наров. Гом. обл., Олев., Овр., Нар., Єміл., Луг., Волод.-Вол., Кор., Мал., Нов.-Вол., Черв., Черн., Рад., Корос., Бар., Дзер., Люб., Чудн., Андр., Берд., Поп. Жит. обл.); на великій території аналізована лексема позначає "коротку свитку без капюшона" (Лел. Гом. обл., Овр., Нар., Нов.-Вол., Олев., Єміл., Луг., Кор., Мал., Волод.-Вол., Черн., Бар., Люб., Чудн., Берд. Жит. обл.) або "довгий верхній чоловічий одяг з домотканного сукна з башликом" (Овр., Олев., Луг., Волод.-Вол., Нов.-Вол., Люб., Поп., Черв., Єміл., Рад., Дзер., Берд., Андр. Жит. обл.). Поодинокими виявилися в означеному ареалі фіксації сем: "жіноче пальто на ваті" (Берд. Жит. обл.), "верхній жіночий одяг на ваті, внизу розширений і оздоблений аплікацією" (Здол. Рівн. обл.), "жіночий одяг ззаду з вусами, а чоловічий – чемерка" (Корюк. Черн. обл.), "жіноча шуба" (Руж. Жит. обл.), "кожух з квіткою на правій полі, який одягала дівчина, коли виходила заміж" (Погр. Вінн. обл.), "чоловіча та жіноча куртка" (Корец. Рівн. обл.), "легка куртка" (Чудн. Жит. обл.), "верхній одяг для дітей" (Житом. Жит. обл.), "літній піджак" (Бар. Жит. обл.), "легка кофта" (Єміл. Жит. обл.), "довга сорочка" (Бар. Жит. обл.). Діалектологи фіксують у цьому ареалі ряд похідних: *свитечка, свитинка* "коротка свитка без капюшона", *свитина* (*світина*), *свиточка* "верхній довгий одяг з домотканного сукна", *свитка* (*світка*) "коротка свитка", *свитки* "весь верхній одяг" [Гримашевич, 145–146]. Лексема *свита* зафіксована й у східноподільських говірках з домінантним значенням "довгий верхній одяг з домотканного грубого сукна" (Тет., Тар. Київ. обл., Нов., Віл., Гол., Гайв., Ул. Кір. обл., Вр., Перв., Крив. Мик. обл., Любаш., Кот., Савр., Балт. Одес. обл., Нем., Криж., Трост., Чеч., Берш., Тепл., Гайс., Іл. Вінн. обл., Уман., Тал., Мон., Христ., Кат.,

Жаш., Ман. Черк. обл.), вона збережена у багатьох населених пунктах говірки зі значенням "довгий верхній одяг з домотканного грубого сукна, розширений донизу" (Любаш., Балт., Савр. Одес. обл., Чеч., Гайс., Берш., Трост., Тепл. Вінн. обл., Крив. Мик. обл., Христ., Жаш., Ман., Уман., Кат., Мон. Черк. обл.). Менший ареал поширення має лексема зі значеннями: "довгий верхній чоловічий одяг із домотканного грубого сукна з відлогою" (Гайв. Кір. обл., Крив. Мик. обл., Гайс. Вінн. обл., Мон. Черк. обл.), "теплий вовняний светр" (Ул. Кір. обл., Кот. Одес. обл., Гайс. Вінн. обл.), "верхній жіночий одяг із домотканного грубого сукна з вишитими рукавами, розширений донизу" (Кат. Черк. обл., Гайс. Вінн. обл.); поодиноко фіксуються семи: "приталений кожух" (Став. Київ. обл.), "жіночий верхній короткий одяг, обшитий хутром" (Ул. Кір. обл.), "верхній одяг із домотканного грубого сукна, комір якого обшитий бархатом" (Гайс. Вінн. обл.), "довга жіноча сорочка з домотканного полотна із зборками в поясі" (Ул. Кір. обл.), "довга жіноча сорочка" (Перв. Мик. обл.), "жіноча кофта" (Нем. Вінн. обл.) [Березовська, 257–258]. Типовим для староукраїнської мови є явище збереження назв на позначення одягу бідних верств населення, яке не мало можливості часто змінювати фасони, наслідуючи модні західні тенденції. "З другої половини XVII ст. поширюються й такі назви різновидів свити: *chрякъ* – свита, пошита із сірого або коричневого сукна, виготовленого на нитяній конопляній основі …, замість *chра свита* …, *кирея* (тур. kärägu "просторий одяг" – Ф., 2, 237) – вид свити (із синього сукна), що її вдягали поверх шуби під час негоди, шинеля …" [ІУМЛФ, 392–393], а також *сукманъ* "сермяжний кафтан, зипун" > *сукманіна* "сермяга, зипун" [МСТ 2, 377]: "въ сукманахъ, кунтушh легкомъ" [Дневник Марковича, 1, 220].

- *плащъ (> плащикъ)* – у києворуський період ця лексема номінувала поняття "вид верхнього одягу, полотняний плащ" [Лукина 1987, 234; ІУМЛФ, 140], у староукраїнський – "довгий верхній одяг заможньої частини населення" [МСТ 2, 109]: "…плащъ кировый, чорный, лисами подшытый", "пласчъ чорний, аксамитный, соболцами подшитий, оболожоний пасаманами сребрными, съ петлицами сребрными" [АрхЮЗР, Ч. 6, т. 1, 459, 430], або "одяг вищого католицького духовенства": "до Римγ… по плащи бискγпїи" [Апокрисис, 171 зв.]. Зауважимо, що специфіка цього верхнього одягу, яка полягала у захисті від негоди, охороні, спонукала до розширення семантичного наповнення лексеми *плащъ*, яка в староукраїнських конфесійних пам’ятках починає фіксуватися в переносному значенні –

"прикриття, привід, претекст", "захист, опіка": "и подъ плащикомъ христіанства тые были шкодлившіе, нижли поганскіе, бо рыхлhй бы могли домовою незгодою… церковь Божію загубити", "абы ѡна [Богородица] насъ плащємъ ѡбороны своеи покрывши боронила" [цит. за: Войтів. Дис, 72]. Походження цієї лексеми виводять від псл. *plaščь "плащ", очевидно, похідне від plastъ "пласт" [ЕСУМ 4, 434; Machek, 455] або пов'язаного з ним platъ "плат", "частина, шматок (тканини)", очевидно, пов'язане з plata "плата", *polt-no (*poltьno) "полотно" [ЕСУМ 4, 430; ПЭС 2, 70; Brükner, 420] чи, можливо, від ploskъ "плоский" [Фасмер 3, 277]. Ця лексема залишилася в активному вжитку сучасної української літературної та діалектної мови, зокрема, у середньополіських та суміжних говірках, а також у східноподільських говірках, де вона фіксується із значенням "верхній довгий одяг з непромокальної тканини" і поширена в усьому ареалі [Гримашевич, 124; Березовська, 221]. Семантика лексеми у діахронії зазнала змін, що було скориговано специфікою матеріалу, який використовували для пошиття відповідного верхнього одягу та його функціональним призначенням: від "полотняного плащу" у києворуський період – через *плащ* "заможньої верстви населення чи вищого католицького духовенства" (*кировий, аксамитний*) у староукраїнський період – до *плащ* "балонієвий, брезентовий, клійончастий, кожаний, прорезиновий, резиновий, целофановий" та "плащ-палатка" і "плащ-пальто" у сучасних східноподільських говірках.

Підсумовуючи, зауважимо, що лексико-семантична група "назви верхнього довгополого одягу" розвивалася за загальними тенденціями та закономірностями функціонування лексичної системи староукраїнської мови. Лексичні одиниці цієї групи характеризуються тісним зв'язком із денотатом, однозначністю, особливо це стосується запозичень, які були перейняті мовою-реципієнтом із конкретним значенням відповідної реалії. Історія розвитку цієї ЛСГ є складною: більшість одиниць розширили своє семантичне наповнення і вживаються в сучасних українських діалектах, інші опинилися на периферії семантичної системи або зникли взагалі, оскільки втратили актуальність реалії, які вони позначали.

1. *Аркушин Г.* Силенська гуторка. – Луцьк: Вежа, 1996. – 168 с. 2. *Булыка А. М.* Даўныя запазычанні беларускай мовы. – Мінск: Навука і тэхніка, 1972. – 384 с. 3. *Булыка А. М.* Лексічныя запазычанні у беларускай мове XIV–XVIII стст. – Мінск: Навука і тэхніка, 1980. (1) – 256 с. 4. *Булыка А. М.* Запазычаныя назвы адзення і абутку у старабеларускай мове // Slavia orientalis. – R. XXIX. – № 1–2. – Warszawa, 1980. (2); 5. *Войтів Г. В.* Загальні назви одягу в писемних пам'ятках української мови. // Українська лексика в історичному та ареальному

аспектах. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 66–77. 6. *Войтів Г. В.* Назви одягу в пам'ятках української мови XIV–XVIII ст. – Дис. … канд. філол. наук. – Львів, 1995. – 209 с. 7. *Воропай О.* Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 590 с. 8. *Головацкий О. Я.* О народной одеждh и убранствh Русиновъ или Русскихъ въ Галичинh и chверо-восточной Венгріи. – СПб., 1877. – 85 с. 9. *Гримашевич Г. І.* Номінація одягу та взуття в середньополіському діалекті. – КФН., 2003. – 523 с. 10. *Гриценко П. Ю.* Ареальне варіювання лексики. – К.: Наукова думка, 1990. – 248 с. 11. *Зубрицький М.* Верхня вовняна ноша українсько-руського народу в Галичині. – Відб. з "Матеріалів до українсько-руської етнології". – Львів, 1908. – Т. Х. – С. 69–75. 12. *Лукина Г. И.* Названия одежды в древнерусском языке XI–XIV вв. // Исследования по словообразованию и лексикологии древнерусского языка. – М.: Наука, 1987. – С. 221–245. 13. *Маслова Г. С.* Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в. – М.: Наука, 1984. – 215 с. 14. *Матейко К. І.* Український народний одяг. – К.: Наукова думка, 1977. – 222 с. 15. *Матейко К. І.* Український народний одяг. Етнографічний словник. – К.: Наукова думка, 1996. – 195 с. 16. *Миронова Г. М.* Названия одежды в древнерусском языке.: Дис. …канд. филол. наук. – К., 1978. – 181 с., додатки – 47 с. 17. *Миронова Г. М.* Назви одягу від давнини до сучасності. // Культура слова. – 1978. – Вип. 14. – С. 54–60. 18. *Младенов С.* Вероятни и мнимы остатьци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч // Годишник на Софийския университет. – Т. XVII. – 1920–1921. – С. 226–230. 19. *Русанівський В. М.* Джерела розвитку східнослов'янських літературних мов. – К.: Наукова думка, 1985. – 231 с. 20. *Соколовская А.* С. Полесские названия одежды и обуви. // Лексика Полесья. – М.: Наука, 1968. – С. 281–318. 21. *Тарнович Ю.* Лемківщина. Матеріальна культура. – Краків: Українське вид-во, 1941. – 160 с. 22. *Томиліна Г. Я., Полежаєва Н. А.* Застарілі назви одягу у творах української літератури першої половини XIX століття (лексико-історичний коментар) // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. – Запоріжжя, 2010. – № 2. – С. 320–326.

Джерела

АБМУ – Акты Бориспольского мейского уряда 1612-1699 гг. – К.: Киевская старина, 1892. – 112 с.; **АЖМУ** – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582-1588 рр.) / Підгот. до вид. Бойчук М.К. – К.: Наукова думка, 1965. – 191 с.; **Апокрисис**, соч. Христофора Филалета (1597-1599) // Русская историческая библиотека. – СПб., 1882. – Т. 7.; **АрхЮЗР** – Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною комиссиею для разбора древних актов, высочайше учрежденною при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – Ч. 1, т. 1: Акты, относящиеся к истории православной церкви Юго-Западной России (1481-1596 гг.). – К., 1859; Ч. 1, т. 6: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1372-1648 гг.). – К., 1883; Ч. 3, т. 1: Акты о казаках (1500-1648 гг.).

– К., 1863; Ч. 3, т. 3: Акты о гайдамаках (1700-1768 гг.). – К., 1876; Ч. 3, т. 4: Акты, относящиеся к эпохе Богдана Хмельницкого. – К., 1914; Ч. 3, т. 6: Акты Шведского государственного архива, относящиеся к истории Малороссии (1649-1660 гг.). – К., 1908; Ч. 6, т. 1: Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498-1795 гг.). – К., 1876; Ч. 6, т. 1: (Приложение) Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в Юго-Западной России в XVI–XVIII ст. (1498-1795 гг.). – К., 1876; Ч. 8, т. 3: Акты о брачном праве и семейном быте в Юго-Западной Руси в XVI–XVII вв. – К., 1909; Ч. 8, т. 6: Акты о землевладении в Юго-Западной России в XV – XVIII вв. – К., 1911.; **ДМВН** – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. . / Підгот. до вид. Німчук В.В., Русанівський В.М., Симонова К.С., Франчук В.Ю., Черторизька Т.К. – К.: Наукова думка, 1981. – 315 с.; **Дневник** генерального подскрабия **Якова Марковича. –** 1717-1734 гг. – Ч. I-III. – К., 1893-1897; Ч. IV. 1735-1740 гг. – Львів, 1913.; **ДНРМ –** Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: Матеріали сотенних канцелярій і ратуш Лівобережної України. / Підгот. до вид. В.А.Передрієнко. – К.: Наукова думка, 1976. – 416 с.; **ІУМЛФ** – Історія української мови. Лексика і фразеологія / Під ред. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1983. – 744 с.; **Книга Гродская Луцкая**. Рукопис Центрального государственного исторического архива в Киеве. – 1624. – л. 1060.; **ЛБ** – Беринда П. Лексикон словенороський. – К., 1627. / Підгот. тексту і вст. стаття В.Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.; **ЛРК** – Лохвицька ратушна книга другої половини XVII ст. – К.: Наукова думка, 1986. – 219 с.; **ЛСБ** – Документи Львівського Ставропігійського братства: рукопис кін. XVI – сер. XVII ст. – Зберігається у Львівському державному історичному архіві, ф.129, оп.1.; **РДВ** – Реєстр доходів і видатків братства церкви Богоявлення у Львові. – Зберігається у фондах Львівського національного музею, шифр Рк 147.; **РЕА –** Русско-еврейский архив: Документы и материалы для истории евреев в России / Собрал и издал С.А.Бершадский. – СПб.: Общество распростр. просвещ. между евреями в России, 1882-1903. – Т. 1: Документы и регесты к истории литовских евреев (1388-1550). – 1882. – 337 с.; Т. 2: Документы и регесты к истории литовских евреев (1550-1569). – 1882. – 259 с.; Т. 3: Документы к истории польских и литовских евреев (1364-1569). – 1903. – 260 с.; **ТУВН** – Торгівля на Україні XVI – середина XVII століття. Волинь і Наддніпрянщина. / Підгот. до вид. Кравченко В.М., Яковенко Н.М. – К.: Наукова думка, 1990. – 405 с.; **ЧИОНЛ** – Чтения в историческом обществе Нестора Литописца. – Кн. 8. – К., 1894. – 341 с.

Словники

Аркушин – Аркушин Г. Словник західнополіських говірок. – Луцьк: Вежа, 2000. – Т. 1. – 353 с. – Т. 2. – 456 с.; **Березовська** – Березовська Г. Словник назв одягу та взуття у східно-подільських говірках. – Умань: Уманське комунальне видавничо-поліграфічне підприємство, 2010. – 348 с.; **Гримашевич –** Гримашевич Г. Словник назв одягу та взуття середньополіських та суміжних говірок. – Житомир: Північно-український діалектологічний центр Житомирського державного педагогічного університету, 2002. – 184 с.; **ГС** – Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: У 4-х т. / НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наук. думка, 1996. – Т. 1. – 495 с.; Т. 2. – 558 с.; Т. 3. – 516 с.; Т. 4. – 616 с.; **ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови. У 7 т. // За ред. О.С. Мельничука. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 1982. – 631 с.; Т. 2. – 1985. – 570 с.; Т. 3. – 1989. – 549 с.; Т. 4. – 2003. –653 с.; Т. 5. – 2006. – 703 с.; Т. 6. – 2012. – 566 с.; **ІСУМ** – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Список використаних джерел. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Вип. 1. – 1994. – 151 с.; Вип. 2. – 1994. – 151 с.; Вип. 3. – 1996. – 251 с.; Вип. 4. – 1997. – 259 с.; Вип. 5. – 1998. – 257 с.; Вип. 6. – 1999. – 255 с.; Вип. 7. – 2000. – 255 с.; Вип. 8. – 2001. – 255 с.; Вип. 9. – 2002. – 255 с.; Вип. 10. – 2003. – 255 с.; Вип. 11. – 2004. – 255 с.; Вип. 12. – 2005. – 244 с.; Вип. 13. – 2006. – 241 с.; Вип. 14. – 2008. – 255 с.; Вип. 15. – 2010. – 255 с.; **МСБГ** – Матеріали до словника буковинських говірок. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1971-1979. – Вип. 1. – 98 с.; Вип. 2. – 60 с.; Вип. 3. – 87 с.; Вип. 4. – 119 с.; Вип. 5. – 99 с.; Вип. 6. – 108 с.; **МСТ** – Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV-XVIII ст. – Кн. 1. – К.-Нью-Йорк: ВПЦ "Літопис-ХХ", 2002. – 512 с.; Кн. 2. – К.-Нью-Йорк: ВПЦ "Літопис-ХХ", 2003. – 513 с.; **Онишкевич –** Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – К.: Наукова думка, 1984. – Ч. 1. – 495 с.; Ч. 2. – 517 с.; **Пискунов –** Пискунов Ф. Словарь живого народного, письменного и актового языка русских южан Россійской и Австро-Венгерской Империи. – К.: Изд-во типографии Е.Я. Федорова, 1882. – 329 с.; **СПГ –** Лисенко П.С. Словник поліських говорів. – К.: Наукова думка, 1974. – 260 с.; **ССУМ** – Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. // За ред. Л. Гумецької. – К: Наукова думка. – Т. 1. –1977. – 632 с.; Т. 2. –1978. – 592 с.; **СУМ** – Словник української мови. – К.: Наукова думка. – Т. 1. – 1970. – 799 с.; Т. 2. – 1971. – 550 с.; Т. 3. – 1972. – 744 с.; Т. 4. – 1973. – 840 с.; Т. 5. – 1974. – 840 с.; Т. 6. – 1975. – 832 с.; Т. 7. – 1976. – 723 с.; Т. 8. – 1977. – 927 с.; Т. 9. – 1978. – 916 с.; Т. 10. – 1979. – 658 с.; Т. 11. – 1980. – 699 с.; **Срезн.** – Матеріалы для Словаря древнерусскага языка по письменнымъ памятникамъ. Трудъ И.И. Срезневскаго. – СПб.: Типогр. Импер. Академіи наукъ. – Т. 1. – 1893. – 1420 с.; Т. 2. – 1902. – 1802 с.; Т. 3. – 1912. – 1684 с., дополненія 272 с., дополненія къ указателямъ сокращеній, помещенныхъ въ тт. I-мъ и II-мъ 13 с.; **СРЯ –** Словарь русского языка XI-XVII вв. / Под ред. Д.Н.Шмелева и Г.А.Богатовой. – М.: Наука, 1975-2002. – Вып. 1-27.; **ПЭС** – Преображенский А.Г.

Этимологический словарь русского языка. – М.: Наука, 1958. – Т. 1. – 674 с.; Т. 2. – 417 с.; **Фасмер** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. – М.: Прогресс. – Т. 1. – 1964. – 562 с.; Т. 2. – 1967. – 671 с.; Т. 3. – 1971. – 827 с.; Т. 4. –1973. – 855 с.; **Яворницький –** Яворницький Д.І. Словник української мови. – Катеринослав, 1920. – Т. 1. – 412 с.; **Brückner** – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1957. – 805 s.; **Machek** – Machek V. Etymologický slovnik jazyka českèho a slovenskèho. – Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1957. – 627 s.; **Sławski –** Sławski F. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Krakow: PAN, 1952-1982. – T. 1-5. – T. 1.1: A-Czar. – Kraków: Nakładem Towarzystwa miłosników języka polskiego, 1952 . – 112 s. – T. 1.2: Czara- Fąfel. – 1953. – s. 113-224.; **SSP** – Słownik staropolski. – Red. S. Urbańczyk. – PAN. – T. 1-11, 1953-1993: T. 1. – Warszawa, 1953-1955; T. 2. – Wrocław–Kraków–Warszawa, 1956-1959; T. 3. – Wrocław–Kraków–Warszawa, 1960-1962; T. 4. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1963-1965; T. 5. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1965-1969; T. 6. – Wrocław–Warszawa–Gdańsk, 1970-1973; T. 7. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1973-1977; T. 8. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1977-1981; T. 9. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1982-1987; T. 10. – Kraków 1988-1993; T. 11. – Kraków, 1995-2002.

Умовні скорочення

Райони: Андр. – Андрушівський; Балт. – Балтський; Бар. – Баранівський; Берд. – Бердичівський; Берш. – Бершадський; Віл. – Вільшанський; Волод.-Вол. – Володарсько-Волинський; Вр. – Врадіївський; Гайв. – Гайворонський; Гайс. – Гайсинський; Гол. – Голованівський; Гор. – Городнянський; Дзер. – Дзержинський; Єміл. – Ємільчинський; Жаш. – Жашківський; Житом. – Житомирський; Звен. – Звенигородський; Здол. – Здолбунівський; Ів. – Іванківський; Із. – Ізяславський; Іл. – Іллінецький; Кал. – Калинівський; Кам.-Под. – Кам'янець-Подільський; Кат. – Катеринопільський; Корец. – Корецький; Кор. – Коростенський; Корос. – Коростишівський; Корюк. – Корюківський; Кот. – Котовський; Крив. – Кривоозерський; Криж. – Крижопільський; Лел. – Лельчицький; Луг. – Лугинський; Люб. – Любарський; Любаш. – Любашівський; Мак. – Макарівський; Мал. – Малинський; Ман. – Маньківський; Мен. – Менський; Мон. – Монастирищенський; Наров. – Наровлянський; Нар. – Народицький; Нем. – Немирівський; Нов. – Новоархангельський; Нов.-Сів. – Новгород-Сіверський; Нов.-Вол. – Новоград-Волинський; Овр. – Овруцький; Олев. – Олевський; Перв. – Первомайський; Погр. – Погребищенський; Поп. – Попільнянський; Пол. – Полонський; Рад. – Радомишльський; Руж. – Ружинський; Савр. – Савранський; Сем. – Семенівський; Став. – Ставищенський; Тал. – Тальнівський; Тар. – Таращанський; Теоф. –

Теофіпольський; Тепл. – Теплицький; Тет. – Тетіївский; Трост. – Тростянецький; Ул. – Ульянівський; Уман. – Уманський; Черв. – Червоноармійський; Черн. – Черняхівський; Чеч. – Чечельницький; Чудн. – Чуднівський; Христ. – Христинівський; Щор. – Щорський.

Області: Вінн. – Вінницька; Гом. – Гомельська; Жит. – Житомирська; Київ. – Київська; Кір. – Кіровоградська; Мик. – Миколаївська; Одес. – Одеська; Рівн. – Рівненська; Черк. – Черкаська; Черн. – Чернігівська; Хмел. – Хмельницька.

Данильченко І. В., асп.,
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ВІДНОШЕННЯ ПРИЧИНИ В СТРУКТУРІ АНГЛОМОВНОГО ЖУРНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ

У статті встановлено, що з віком значення причини як основи силового протистояння змінюється від позначення внутрішніх психічних конфліктів у молодих авторів до відображення соціальних чинників у літніх авторів.

Ключові слова: *журнальний дискурс, причина, силова динаміка, вік.*

В статье установлено, что с возрастом значение причины как основы силового противостояния изменяется от обозначения внутренних психологических конфликтов у молодых авторов к отражению социальных факторов у пожилых журналистов.

Ключевые слова: *журнальный дискурс, причина, силовая динамика, возраст.*

The article reveals that causal meaning treated as the base of counterforce changes from naming psychological conflicts with young authors to verbalizing social factors with elderly writers.

Key words: *magazine discourse, cause, force dynamics, age.*

Журнальний дискурс як створена мовними засобами реальність [Потапенко 2009, 11] призначений для формування ставлення читачів до подій у світі. При цьому важливу роль відіграють відношення причини, що відбивають такий взаємозв’язок, за якого одна подія викликає, спрямовує чи змінює іншу [ФЭС 2004, 834], тобто уявлення про причину нерозривно пов’язане з феноменами сили й руху. Відображення в англомовному журнальному дискурсі відношень причини визначається специфікою процесів осмислення й

вербалізації дійсності. Однією із важливих умов є вік журналістів, адже залежно від досвіду й знань людини на певних етапах життя причина осмислюється й, відповідно, вербалізується по-різному. Тому **метою** цієї статті є виявлення впливу віку репортерів на особливості синтаксичної вербалізації відношень причини в англомовному журнальному дискурсі. **Матеріалом** дослідження став корпус обставин і підрядних речень причини, виокремлених методом суцільної вибірки з 90 статей часопису *Newsweek* за 2005–2012 роки, написаних журналістами різного віку: ранньої дорослості, або *молодості* (20–39 років), *середнього віку* (40–59 років) та пізнього періоду, або *старості* (понад 60 років) [Эриксон 1996, 29].

Формування категорії причини пов'язується когнітивною лінгвістикою із сенсомоторним досвідом, описаним теорією силової динаміки (force dynamics) [Talmy 2000, 428]. Осмислення причини як початку й джерела змін у світі спирається на низку силових дій: застосування сили, опір і його подолання [Talmy 2000, 409]. Разом із тим, відношення причини формується внаслідок повторюваності процесів сприйняття: уявлення про причину виникає як результат неодноразової концептуалізації схожих повторюваних дій, що викликали відповідні ситуації-наслідки й формулювання відповідного судження [ФЭС 2004, 834]. Вербалізація причини з позицій силової динаміки спирається на *сило-динамічні відношення*, у яких Агоніст як фокальна сила протиставлений Антагоністові. Обидва можуть характеризуватися протилежними тенденціями: до руху або до спокою. Відповідно, в сило-динамічному аспекті розрізняємо дві моделі причини, які спираються на більш сильного Антагоніста: в одній із них Агоніст із внутрішньою тенденцією до спокою рухається під впливом Антагоніста зі схильністю до руху, напр., *The ball kept rolling because of the wind blowing on it*, а в іншій Агоніст із тенденцією до руху зупиняється під дією Антагоніста зі схильністю до спокою, напр. *The log kept lying on the incline because of the ridge there*. Це силове протистояння характеризує взаємодію фізичних об'єктів, внутрішні психічні конфлікти людини, психо-емоційне протистояння між індивідами й зіткнення протидіючих соціальних чинників [Talmy 2000, 412]. Ці різновиди силового протистояння втілені в обставинах і підрядних реченнях причини, які поділяємо на три групи: фізичної динаміки, психодинамічні й соціодинамічні. Диференціація цих груп здійснюється на основі аналізу значення прийменника, що вводить обставину (*because of, due to, out of*) або сполучника, який приєднує підрядну частину (*because,*

as, since, that) та його сполучення з різними мовними одиницями, оскільки прийменник *because of* як прототипова форма зустрічається в усіх типах обставин. Розгляньмо виокремлені групи.

Обставини на позначення фізичної динаміки виражені сполученням прийменника *because of,* сполучникових виразів *for the reason of, on account of*, які імплікують джерело сили з іменниками конкретної семантики, що називають Антагоніста з тенденцією до спокою: *And while small animals can survive in the water, it's still not fit for drinking, largely because of chemicals farmers use to raise crop yields* [Newsweek 7.06.2010]. У наведеному реченні вода, позначена підметом *it*, представлена як Агоніст із тенденцією до спокою, отруйні речовини, названі обставиною *because of chemicals*, подаються як Антагоніст з тенденцією до руху, що визначає тенденцію Агоніста, тобто вода змінює свій склад.

У реченнях з підрядними частинами причини на позначення фізичної динаміки підмет у головній і підрядній частинах виражений конкретним іменником на позначення фізичного об'єкта (*a car*) чи особи (*President Obama*) або особовим займенником в анафоричній функції (*he*); присудки представлені дієсловами на позначення процесу, напр., *Because the Iranian nuclear program's computers are not connected to the Internet, the worm couldn't have been introduced to them online* [Newsweek 20.12.2010]. У наведеному реченні про потрапляння вірусу до програмного забезпечення комп'ютерів підмет головної частини *the worm* представляє Агоніста з тенденцією до руху, на яку вказує присудок *introduced*. Комп'ютер без підключення до Інтернету, позначений підметом підрядної частини, представлений як Антагоніст, що блокує тенденцію Агоніста до руху.

Обставини й підрядні частини на позначення психодинамічних відношень причини відображають внутрішні психо-емоційні конфлікти людини, у яких поняття фізичного штовхання й блокування узагальнюється у вигляді бажання й внутрішнього стримування: внутрішній стан відображений протистоянням Агоніста й Антагоніста, де останній стимулює або стримує цей стан. Обставини на позначення психодинамічної причиновості виражені сполученням прийменників *because of* або прийменниками просторової семантики *for, from, out of, in, with*, які набувають у цьому контексті причинового значення, та абстрактними іменниками на позначення психічного (*fear, anger, curiosity, happiness*) чи фізичного (*pain, hunger, thirst*) стану людини: *"In the eyes of the Revolutionary Guards, everybody's a potential spy," says a former Iranian intelligence officer, who asked not to be named for fear of likely*

retribution inside Iran [Newsweek 20.12.2010]. У наведеному реченні обставина причини *for fear of likely retribution* описує внутрішній психологічний конфлікт офіцера розвідки: його бажання прокоментувати ситуацію в Ірані (Агоніст не виражений експліцитно) стикається зі страхом відплати з боку Ірану (Антагоніст) за розголошення інформації.

У підрядних частинах причини, що описують психодинаміку, підмет виражений конкретними іменниками на позначення осіб, а присудок – дієсловами бажання й волевиявлення: *to want, to desire, to wish, to mind, to refuse, to allow, to agree, to insist, to rely* тощо, які вказують на Агоніста, напр., *I logged into Facebook because I wanted to snicker at that girl I went to elementary school with* [Newsweek 19.02.2009], і психічного стану: *to fear, to be angry,* напр., *Because Europeans fear the future more than Americans, they spend less and save more* [Newsweek 25.07.2005].

Обставини на позначення соціодинамічних відношень причини відображають протистояння між людьми й зіткнення протидіючих соціальних чинників. Вони оформлюються трьома способами: 1) сполученням прийменника *because of з* іменником абстрактної семантики на позначення процесу, події, напр., *because of U.N. sanctions*, та конкретним іменником на позначення осіб, діяльність чи характеристики яких зумовили настання певної ситуації, напр., *Obama won the White House in good measure because of swing voters in states such as Ohio, Indiana, Missouri, and Virginia* [Newsweek 10.12.2009]; 2) дієприкметником чи абсолютним номінативним комплексом, напр., *Harnessing the issue of climate change, Kevin Rudd became prime minister of Australia, ready to take on what he called "the biggest political, economic and moral challenge of our times"* [Newsweek 19.07.2010], де обставина *harnessing the issue* вказує на джерело сили, що викликала настання описуваної події; 3) виразами зі сполучниками словами *due to, owing to, thanks to* і рідше вживаним *by courtesy of,* які імплікують усунення перешкоди внаслідок того, що Антагоніст, який блокував схильність Агоніста до руху, припиняє дію й дозволяє Агоністові реалізувати свою тенденцію: *Thanks to WikiLeaks, we know what one member of the British establishment thinks* [Newsweek 20.12.2010]. У наведеному реченні соціальна мережева організація Вікілікс, названа у складі обставини причини *thanks to WikiLeaks*, представлена як Антагоніст, який розголошує таємницю, дозволяючи таким чином реалізувати тенденцію Агоніста до руху (*we know*).

У підрядних частинах причини, що описують соціодинаміку, підмет, виражений абстрактним іменником на позначення процесу, події або конкретним іменником на позначення осіб, представляє Агоніста, який долає опір Антагоніста: *Skills loss could be a huge issue, because the average duration of unemployment has increased* [Newsweek 18.01.2010].

У журнальному дискурсі новин більшість обставин і підрядних частин причини вербалізують психо- й соціодинамічні відношення. Вказівки на фізичну динаміку майже відсутні: у проаналізованих 90 статтях ми виявили 2 обставини і 1 підрядне речення, які називають взаємодію фізичних об'єктів. Вербалізація причини через психо-емоційний конфлікт чи вплив соціальних обставин зумовлена специфікою журнального дискурсу, котрий формує ставлення читачів до подій у соціальному вимірі, для якого фізична взаємодія не надто важлива.

Із урахуванням розглянутих різновидів силового протистояння проаналізуємо вплив віку журналістів на вживання обставин і підрядних частин причини у сучасному англомовному журнальному дискурсі. Відношення причини виявляють залежність від віку журналістів у двох випадках: по-перше, він визначає загальну кількість причинових конструкцій у статтях, по-друге, зумовлює частотність уживання обставин і речень на позначення описаних різновидів силового протистояння.

Найбільша кількість причинових конструкцій виявлена у статтях журналістів середнього віку (93 одиниці), що свідчить про частішу концептуалізацію у цьому поколінні схожих повторюваних подій та явищ і увагу до різних видів силової взаємодії. Наступні за частотністю вживання обставин і підрядних частин причини – автори похилого віку. У їхніх статтях кількість причинових конструкцій спадає (67 одиниць), порівняно з журналістами середнього віку, оскільки люди похилого віку зосереджуються більше на відношеннях умови й допустовості, які передбачають актуалізацію складніших сило-динамічних моделей. Найменше причинових конструкцій виявлено у статтях молодих репортерів (63 одиниці), оскільки вони фокусуються більше на просторово-темпоральних відношеннях.

На фоні тенденції до збільшення причинових конструкцій у середньому та їх спаду в похилому віці семантика обставин і підрядних речень причини у авторів молодого, середнього й похилого віку диференціюється, позначаючи різні видів причиновості: психо- й соціодинамічної.

Обставини й підрядні частини причини на позначення внутрішніх психологічних конфліктів переважають у статтях молодих авторів: виявлено 16 обставин і 20 речень на позначення психодинамічної причиновості на противагу 9 обставинам і 16 реченням соціодинамічної причиновості. Переважання вербалізації молодими журналістами внутрішніх конфліктів є наслідком частішого переживання молодими людьми психо-емоційних суперечностей [Крайг 2000, 231; Эриксон 1996, 42], які полягають у внутрішньому протистоянні тенденцій Агоніста до руху і спокою, зумовлених необхідністю прийняття нових рішень, освоєння різних діяльностей та соціальних ролей. Так, у статті автора молодого віку тимчасова заборона автоматичних покупок представлена як внутрішній конфлікт, у якому бажання дозволити купівлю в автоматичному режимі (тенденція Агоніста до руху) наштовхується на страх фінансових втрат (*out of fear*), представленим як Антагоніст із тенденцією до спокою, який стримує схильність Агоніста до руху, пор.: *Major pension funds and endowments have suspended automatic buying out of fear* [Newsweek 11.03.2009].

Обставини й підрядні частини соціодинамічної причиновості властиві журналістам похилого віку: у їхніх статтях виокремлено 11 обставин і 10 речень психодинаміки й 15 обставин і 31 речення соціодинаміки. Частіша вербалізація авторами похилого віку соціодинамічної причиновості свідчить про більший досвід міжособистісних стосунків та володіння більшою кількістю інформації щодо культури й соціуму [Крайг 2000, 687]. У наведеному нижче реченні населення представлене як Агоніст (підмет *the population*) із внутрішньою тенденцією до спокою, несприятливі соціальні чинники, названі обставиною причини *because of a housing shortage*, представлені як більш сильний Антагоніст, що змушує Агоніста рухатися (*is shrinking*): *The population of 11 million is shrinking, because of a housing shortage that's leading many families to have fewer children* [Newsweek 16.03.2009].

У авторів середніх літ дистрибуція обставин і підрядних частин на позначення психо- й соціодинамічної причиновості майже однакова: виявлено 10 обставин і 29 речень на позначення психо-емоційних конфліктів і 13 обставин 1 34 речення на позначення соціальних обставин. Рівномірна дистрибуція обставин і підрядних частин у статтях репортерів середнього віку вказує на їхню зосередженість однаковою мірою як на внутрішніх станах і на зовнішніх соціальних обставинах.

Отже, вікове відображення причинових відношень в англомовному журнальному дискурсі новин змінюється від їхньої фрагментарної категоризації у молодому віці до урізноманітнення й узагальнення у похилому віці. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі особливостей вербалізації інших адвербіальних відношень у журнальному дискурсі крізь призму віку репортера.

1. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений: Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М.: Наука, 1988. – 341 с. 2. *Вендлер З.* Причинные отношения / З. Вендлер ; пер. с англ. // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 18. Логический анализ естественного языка. – М.: Прогресс, 1986. – С. 264–276. 3. *Крайг Г.* Психология развития / Г. Крайг ; пер. с англ. – СПб.: Издательство Питер, 2000. – 992 с. 4. *Потапенко С. І.* Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти / С. І. Потапенко; [монографія]. – Ніжин: Видавництво НДУ імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с. 5. *Степанов Ю. С.* Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца XX века. Сб. статей. – М.: РГГУ. – 1995. – С. 35–73. 6. *Философия:* Энциклопедический словарь / Под ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1074 с. 7. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Прогресс, 1996. – 264 с. 8. *Talmy L.* Force Dynamics in Language and Cognition / L. Talmy // Concept Structuring Systems. – Cambridge (Mass.): The MIT Press, 2000. – Vol. 1. – P. 409–470.

Дем'яненко Н.Б., к. філол. н., доц.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВОЛЬОВИХ РИС ХАРАКТЕРУ У ПОЛЬСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджуються фразеологізми польської, української та російської мов, які позначають вольові якості особистості. Виявлено спільні та відмінні фразеологізми у вказаних мовах.

Ключові слова: *фразеологізм, вольові якості особистості, тематичні групи.*

В статье исследуются фразеологизмы польского, украинского и русского языков, которые обозначают волевые качества личности. Выявлено общие и отличительные фразеологизмы в указанных языках.

Ключевые слова: *фразеологизм, волевые качества личности, тематические группы.*

This article investigates phraseologisms of the Polish, Ukrainian and Russian languages, denoting features of strong will of a personality. The common and distinctive phraseologisms were revealed in these languages.

Key words: *phraseologisms, features of strong will of a personality, thematic groups.*

Одним із найскладніших питань у сучасній психології виступає проблематика, пов'язана з явищем «волі». Основна складність цього феномена полягає у тому, що всі переконані в існуванні волі, але ніхто чітко не може пояснити її природи. Одним із центральних на сьогодні залишається питання змісту волі, її мотивів, цілей, а у зв'язку з цим проблема її структури. Чітко побачити психічну реальність, що відповідає змісту поняття «воля», ніяк не вдається. Сутність і значення волі можна розглядати в такому поєднанні: активність – воля – свідомість. У вольовій діяльності виступає «найбільший ступінь прояву активності особистості. Воля – не абстрактна сила, а свідомо спрямована активність особистості» [Загальна психологія, 280]. Своєрідність цієї активності знаходить своє вираження у вольових явищах особистості. Вольові якості – це «відносно постійні, незалежні від конкретної ситуації, стійкі психічні утворення, що вказують на досягнутий особистістю рівень свідомої регуляції поведінки, її влади над собою» [Загальна психологія, 294]. Отже, це стійкі індивідуальні особливості волі, властиві окремим людям.

Сучасне лінгвістичне дослідження неможливо уявити без зіставлення досліджуваних об'єктів: взаємна співвіднесеність, зіставлення та протиставлення одиниць, форм, категорій, розрядів та інших мовних явищ виступає як обов'язкова умова характеристики кожного з них, встановлення формальних і смислових зв'язків між ними та визначення складу мікросистем і систем, що їх об'єднує.

Метою нашої розвідки було проаналізувати фразеологічні одиниці (ФО) на позначення вольових якостей особистості сучасної польської, української та російської мов, вибрані методом суцільної вибірки із фразеологічних словників зазначених мов.

В обсяг поняття фразеологічної одиниці (фразеологізму, фразеологічного звороту, фраземи) нами включаються не лише її формальні та значеннєві (денотативні та сигніфікативні) властивості, а й ті її риси, які мають стосунок до її внутрішньої (семантичної) форми. Відтак у якості

предмета дослідження виступають відповідні аспекти аналізованих фразеологічних одиниць та їх угрупувань. У мовознавчій літературі представлені окремі когнітивно-лінгвістичні дослідження, присвячені певним тематичним групам фразеологічних одиниць слов'янських мов, зокрема деяким групам польських фразеологічних одиниць [Czurak 1998, Jurkowski 1983, Krawczyk-Tyrpa 1987, Pajdzińska 1988]. Відомі також дослідження, присвячені порівняльному вивченню фразеологізмів окремих мов [Неруш 1987]. Тим не менш, клас фразеологізмів на позначення вольових якостей особистості у слов'янських мовах ще не був предметом порівняльного вивчення. Фактологічну базу нашого дослідження складають дані фразеологічних словників («Słownikfrazeologicznyjęzykapolskiego» pod red. S. Skorupki; «Mały słownik frazeologiczny języka polskiego» pod red. S.Bąby, J. Libereka; «Wielki frazeologiczny polsko-rosyjski a rosyjsko-polski» pod red. J. Luksina; «Учебный русско-польский фразеологический словарь» А.І. Молоткова та В. Цесліньської, а також «Фразеологічний словник української мови», укладачі Білоноженко В.М., Винник В.О., Гнатюк І.С., Горобець В.Й. та ін.).

Користуючись класифікацією вольових якостей, розробленою В. Калініним [Калинин 1983], та враховуючи досліджуваний нами фразеологічний матеріал, ми визначили тематичні групи у класі вольових якостей особистості, які розглянемо докладно на прикладі фразеологічного матеріалу.

Клас «вольова особистість» – це складне синтетичне явище, до складу якого входять усі зазначені вище позитивні риси особистості.

Витримка – це здатність вольовими зусиллями швидко гальмувати чи послаблювати дії, почуття та думки, що заважають здійсненню прийнятого рішення. Фразеологізми, що позначають це явище: *trzymaćnerwy w garści*, *człowiek żelaznej wytrwałości*, *stalowe nerwy*, *spokojna głowa*. Зазначеним польським фразеологізмам відповідають українські *тримати нерви в кулаці, людина залізної витривалості, сталеві нерви, спокійна голова* та російські *держать нервы в кулаке, человек железной выдержки, стальные нервы, спокойная голова.*

Завзятість полягає у сконцентрованості людини стосовно вирішення будь-якого питання чи справи, спрямованості вольових зусиль у певне зазначене русло. Серед польських фразеологічних зворотів визначено такі, що окреслюють завзятість: *natrętny jak mucha*, *uczepić się jak pijawka*, *uczepić się jak pchła kożucha*, *uczepić się jak pijany płotu*, *uczepić się rękami i nogami*, *zacięty charakter*, *zażarły jak pies*, *cięty jak osa*, *przyczepić się jak rzep do psiego ogona*. Слід

зазначити, що деякі з цих фразеологізмів можуть мати як позитивний, так і негативний характер, тобто позначати як завзятість, так і докучливість. В українській фразеологічній системі значно менше зворотів, що позначають завзятість. Нам вдалося зафіксувати такі: *вчепитися руками й зубами, затятий характер,* та російські *уцепиться руками и ногами.*

Твердість – це здатність у складній чи сумнівній ситуації зберігати стійкість організації психічних функцій, мати нервову зібраність і спокій, а також здатність не відступати від визначеної мети. На позначення цієї важливої вольової риси характеру існують такі фразеологізми: *człowiek z brązu*, *twardy jak kamień*, *twardy jak skała*, *twardy jak stal*і под., яким відповідають українські *людина з заліза, твердий як кремінь, твердий як скеля, твердий як сталь*та російські *человек с железа, твердый как кремень, твердый как скала, твердый как сталь.* До цього класу ми залучали усі фразеологізми з компонентом-прикметником *twardy* за винятком тих зворотів, які окреслюють людську душу чи серце, бо, вважаємо, що у таких випадках йдеться швидше про почуття та емоції, про незворушність, ніж про вольову характеристику особистості.

Цілеспрямованість полягає в умінні людини керуватися у своїх діях і вчинках загальними й визначеними цілями, які обумовлені твердими переконаннями. Нами зафіксовано такі польські фразеологічні одиниці, що позначають явище цілеспрямованості: *być na swoim miejscu*, *mieć grunt pod nogami*, *iść prawą drogą*, *trzymać rękę na pulsie*, *iść swoją drogą*, *niezależny charakter*, *gruntowny człowiek*, *iść na górę*, *daleko idący*, *być panem swojej woli* і под. Зазначеним польським фразеологізмам відповідають українські *бути на своєму місці, мати ґрунт під ногами, іти правильним шляхом* та російські *быть на своем месте, иметь почву под ногами, независимый характер, далеко идущий.*

Цілеспрямована особистість завжди спирається на загальну мету і свою конкретну мету підпорядковує їй. Як правило, особистість уміє знаходити нові, нестандартні рішення і нові засоби для досягнення мети. Отже, ініціативність є також важливою вольовою рисою характеру. Але серед фразеологізмів польської мови є лише звороти – *szara eminencja* і *być motorem*, які позначають ініціативну особистість. Про це ми можемо довідатися зі значень зворотів, які зафіксовані у словнику. Проте зворот *szara eminencja* має негативну конотацію. В українській фразеологічній системі зафіксовано

звороти *сірий кардинал* та *бути мотором*, а в російській *серый кардинал* та *быть мотором.*

Владність – необов'язкова риса характеру для вольової особистості. До польських фразеологізмів, що позначають владність людини, належать такі: *duchownyprzywódca*, *kierowniczaręka*, *Herodbaba*. В українській фразеологічній системі зафіксовано звороти *володар дум* та *сильна рука*, а в російській *властитель дум* та *руководящая рука.*

Так само і досвідченість не є обов'язковим складником вольової особистості, проте досвідчена людина – це особистість, яка пройшла певний життєвий шлях, а, отже, її воля загартувалась у випробуваннях. Ми визначили такі польські фразеологізми, що позначають досвідчену особистість: *stary ale jary*, *kuty i bity*, *oblatany po świecie*, *być oblatanym w czym*, *obyty w świecie*, *stary ćwik*, *bywały wróbel*, *stary wróbel*. Звичайно, не можна з цілковитою категоричністю віднести ці звороти до позитивно забарвлених, оскільки досвід не завжди може бути правильним і хорошим, тому віднесення окреслених фразем до позитивних є досить умовним. В українській фразеологічній системі зафіксовано звороти *старий горобець*, *бувалий у бувальцях,* а в російській *старый воробей, стрелянный воробей.*

Вольова активність особистості виражається і в енергійності, яка надає можливість вольовим зусиллям швидко активізуватися до необхідного рівня. Енергійність окреслюють польські фразеологізми типу *żywyjaksrebro*, *żywyjakskra*, *mieć charakterwnogach*, *gorącyumysł,zapalonagłowa*, *żwawyjakwół wpługu*, *krewkipiwarem* тощо. В українській фразеологічній системі зафіксовано звороти *швидкий на руку, скорий на руку, запальна голова, кров кипить (у когось) в жилах*, а в російській – *скорый на руку, горячая голова, кровь закипает в жилах (у кого-то).* Зазначимо, що тематична група «енергійність» є найчисленнішою у класі вольових якостей особистості. Але, як і в попередній групі, можемо зробити висновок про те, що віднесення до позитивно забарвлених фразеологізмів є умовним, оскільки енергійність у чистому вигляді не має показника позитивності.

Що ж стосується працьовитості – це є цілком позитивна вольова риса характеру. Працьовита особистість досягає поставленої мети, вона здатна до тривалого й неослабного напруження енергії, неухильного руху. Серед фразеологізмів польської мови ми визначили такі, що позначають працьовиту особистість: *pracować za*

trzech, *majster klepka*, *pracowity jak mrówka*, *pracowity jak pszczoła*, *pracować jak wściekły*, *orać jak wół*, *pracować jak zegarek*, *pracować jak koń*, *pracować jak się patrzy*, *pracować jak dziki osioł*, *mieć złote ręce*, *złote ręce*, *robocze ręce*, *wół roboczy*, *fachowa ręka*. В українській фразеологічній системі зафіксовано звороти *працювати за трьох, працьовитий як віл, працьовитий як бджола, працювати як кінь, працювати, як віл, мати золоті руки, золоті руки, робочі руки, робоча конячка*, а в російській *работать за троих, работать как вол, работать как лошадь, работать как пчела, иметь золотые руки, рабочие руки, рабочая лошадка.* Більшість із означених фразем має у своєму складі прикметник *pracowity* або ж дієслово *pracować* (укр. *працьовитий, працювати,* рос. *роботящий, работать*).

Сукупність позитивних вольових якостей утворюють вольову особистість – людину із сильною волею. Численна група позначає саме таку людину, серед них *mieć, posiadać wartość*, *brylant czystej wody*, *ważna osoba*, *wielka fisza*, *lwi pazur*, *gruba ryba*, та ін. (укр. *мати вартість, поважна особа, велика риба, людина великого формату, перша скрипка,* рос. *иметь вес, важная персона, большая фишка, человек большого формата*). Як бачимо, звороти цієї тематичної групи можуть належати до будь-якої з решти груп позитивних вольових рис особистості, за винятком груп «владність» і «досвідченість», оскільки ці вольові риси не є обов'язковими складниками поняття «сильна вольова особистість».

Аналіз зібраного матеріалу дозволив виявити у мовах, що зіставляються, а саме, у польській, українській та російській:

1. Повні тотожності – фразеологічні одиниці, тотожні в обох мовах за формою та значенням. Наприклад: пол. *pracować jak wół*, укр. *працювати як віл*, рос. *работать как вол.* Ці фразеологізми є повними еквівалентами, тобто вони співпадають за своїм внутрішній образом, значенням, стилістичним забарвленням, співвідносні за компонентним складом та структурно-семантичною організацією.

2. Часткові еквіваленти – ФО, які відрізняються від перших тим, що можуть мати незначні відмінності в лексичному складі або структурі. Наприклад: пол. *trzymać nerwy w garści,* укр. *тримати нерви в кулаці,* рос. *держать нервы в кулаке*

3. Специфічні фразеологізми, які зустрічаються лише в одній із мов. Наприклад, *mieć charakter w nogach.*

Можемо зазначити, що фразеологічні одиниці є особливими формами фіксації психологічного поняття вольова дія, а також структури цієї вольової дії.

1. *Загальна психологія*: Курс лекцій. – К.: Правда Ярославичів, 1997. – 436 с. 2. *Калинин В. К.* Классификация волевых качеств. Эмоционально-волевая регуляция поведения и деятельности / В.К. Калинин. – Симферополь: Изд-во Симферопольского ун-та, 1983. – 254 с. 3. *Неруш Г. І.* Зіставний аналіз чесько-української анімалістичної фразеології // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов: Зб. наук. праць / Г.І. Неруш. – К.: Наук.думка, 1987. – С.152–175. 4. *Czurak M.* Frazeologia określająca cechy charakreru człowieka / M. Czurak // PFPS IV, 1998. – S.147–151. 5. *Jurkowski M.* Nazwy części ciała jako nominacje wtórne // Problemy nominacji językowej / M. Jurkowski. – Katowice: Uniwersytet Śląski, 1983. – T.II.– S.44–56. 6. *Krawczyk-Tyrpa A.* Frazeologia somatyczna w gwarach polskich. Związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych / Krawczyk-Tyrpa A. – Wrocław: Ossolineum, 1987. – 287 s. 12. *Pajdzińska A.* Związki frazeologiczne nazywające akt mowy. Semantyka i składnia / Pajdzińska A. – Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1988. – 155 s.

ЗМІСТ

Андреєва Т.М. ТАВТОЛОГІЧНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ **3**

Андрійченко Ю.В. ЛІНГВОПРАГМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ ГЕНДЕРНИХ СТЕРЕОТИПІВ В ІСПАНСЬКІЙ МОВІ **9**

Андрусяк І.В. ТЕЛЕСКОПІЯ В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: СОЦІОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ **15**

Андрухович А.А. ҐЕНДЕРНА (А)СИМЕТРІЯ ІНТЕРНЕТ-ДИСКУРСУ СПЕЦСЛУЖБ НІМЕЧЧИНИ **24**

Антоненко Н.П. ИЗОМОРФЫ «КРУГА» И «ВРАЩЕНИЯ» В СТРУКТУРЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ АССОЦИАТИВОВ ВОСТОЧНЫХ СЛАВЯН (на материале русских волшебных сказок) **32**

Антонов О.В. ПОНЯТТЯ КОМУНІКАТИВНОГО СТИЛЮ В СУЧАСНИХ ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ **38**

Асмукович І. В. СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВІАЦІЙНОЇ ФАХОВОЇ МОВИ (на матеріалі радіообміну англійською мовою) **44**

Афанасьєва О. М. НАУКОВА ПОЛЕМІКА: РИТОРИКО-АРГУМЕНТАТИВНИЙ АСПЕКТ **50**

Бабире О. В. КЛІМАТГЕЙТ У КОНЦЕПТАХ І НОМІНАЦІЯХ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ **64**

Бадзюнь О. Є. ЛЕКСИЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ СТАНІВ ТА ЯВИЩ ПОГОДИ В АНГЛІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ **73**

Базан О. М. РИТОРИЧНЕ ПИТАННЯ: ЛОГІЧНИЙ ЧИ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФЕНОМЕН? **80**

Басюк Л.М. НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА СПЕЦИФІКА КОМУНІКАТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧАСНИКІВ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ДИСКУРСУ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА США **89**

Безпаленко А.М. КОНЦЕПТИ ВИРАЖЕННЯ ТЕОРЕТИЧОГО ЗНАННЯ: ПРИНЦИП, ЗАКОН, ТЕОРІЯ **94**

Берегова О. А. СТИЛІСТИКА ДЕКОДУВАННЯ: РИЙОМ ПОВТОРУ В ІСПАНСЬКІЙ НАРОДНІЙ ЗАГАДЦІ **99**

Біскуб І.П. КОРЕЛЯЦІЯ КОНЦЕПТОТВОРЕННЯ Й КАТЕГОРИЗАЦІЇ: ЛІНГВОІНДУКТИВНИЙ ПІДХІД **106**

Блажко М.І. СЕМАНТИЧНА СТРУКТУРА ПЕРЦЕПТИВНИХ І ГРАДУАЛЬНИХ ПРИКМЕТНИКІВ І ДІЄПРИКМЕТНИКІВ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗВУЧАННЯ **113**

Боднар І. М. ОБ’ЄКТ ТА СУБ’ЄКТ ДИДАКТИЧНОГО ПРОЦЕСУ: СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ **119**

Бойко О. О. МОВЛЕННЄВИЙ ЖАНР УСНОЇ РЕКЛАМИ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ ПРИКЛАДНОЇ ЛІНГВІСТИКИ (на матеріалі французької мови)..... **125**

Бойко Т.В. ВЕРБАЛІЗАЦЯ ІДЕЙНОГО КОМПОНЕНТА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОГО КОНЦЕПТУ MINNE / КОХАННЯ (на матеріалі лірики німецьких мінезингерів XII–XIV століть)..... **134**

Бойчук Н.В. ПЕРЕКЛАД ЯК ЗАСІБ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМУНІКАЦІЇ..... **140**

Бондаренко Я.О. ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОГНІТИВНОГО ДИСОНАНСУ В СУЧАСНИХ АМЕРИКАНСЬКИХ КІНОТЕКСТАХ..... **147**

Бондарук Л. В. АРХЕТИПНА ПАРАДИГМА СИМВОЛІСТСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (на матеріалі роману Марселя Пруста "Імена країв: ім'я")..... **153**

Борисенко Н. Д. ПЕРСОНАЖНЕ МОВЛЕННЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-СТАТУСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК КОМУНІКАТІВ (НА МАТЕРІАЛІ БРИТАНСЬКОЇ ДРАМИ)..... **159**

Боцман А.В. ЯВИЩЕ АНАПЛАЗІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ФУТУРАЛЬНИХ СТРУКТУР У ГЕРМАНСЬКИХ МОВАХ..... **165**

Бочарнікова А.М. ФОНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ І ПИТАННЯ ПРО АВТОРСТВО АВЕСТІЙСЬКОГО ГАТУ № 46..... **177**

Артур Брацкі. УКРАЇНСЬКА МОВА У ТВОРЧОСТІ ТОМАША ПАДУРИ..... **185**

Бурбело В.Б. КОМУНІКАТИВНІ І ДИСКУРСИВНІ ІПОСТАСІ МОВЦЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ..... **192**

Вакулик И.И. ФОРМИРОВАНИЕ НАУЧНОЙ КАРТИНЫ МИРА В СОВРЕМЕННОМ ЯЗЫКОВОМ ПРОСТРАНСТВЕ..... 203

Василик А. КАНТО ДЖАКОМО ЛЕОПАРДІ "ALL'ITALIA" В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ МИХАЙЛА РУДНИЦЬКОГО. ДО ПИТАННЯ ПРО СТРАТЕГІЮ ПЕРЕКЛАДУ..... **209**

Вереш М.Т. СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ХРИСТИЯНСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИХ ТЕРМІНІВ-КОМПОЗИТІВ..... **219**

Волгіна О. О. СТИЛІСТИЧНА ІНФОРМАЦІЯ І КОНЦЕПТ..... **226**

Воскобойник-Шпинта Г. М. ОСОБЛИВОСТІ МЕТАФОРИЗАЦІЇ ЛАТИНОМОВНОЇ ЕНТОМОЛОГІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ..... **234**

Гаврецька Х.М. ОСОБЛИВОСТІ СЛОВОТВОРУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У СУЧАСНІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ ГІНДІ..... **240**

Гармаш О.Л. СТРУКТУРА КОНЦЕПТІВ МОРФОЛОГІЧНОГО ТА ЛЕКСИЧНОГО ЗМІСТУ ЯК СКЛАДОВИХ КОНЦЕПТОСИСТЕМИ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ..... **245**

Гач Н.О. КОНЦЕПТ СВОБОДА (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКИХ ВІРШОВАНИХ ТВОРІВ XIX СТ.) **251**

Гнатюк Л. П. ВНЕСОК МИХАЙЛА МАКСИМОВИЧА У ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ **265**

Годісь Ю.Я. ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ КОМПОЗИЦІЇ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО ЖАНРУ "МИСТЕЦТВО УСПІХУ" **271**

Гриценко С.П. ІСТОРІЯ ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ НАЗВ ОДЯГУ (Кожух, каптан, жупан, свита, плащ) **278**

Данильченко І. В. ВІДНОШЕННЯ ПРИЧИНИ В СТРУКТУРІ АНГЛОМОВНОГО ЖУРНАЛЬНОГО ДИСКУРСУ: ВІКОВИЙ АСПЕКТ **293**

Дем'яненко Н.Б. ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ВОЛЬОВИХ РИС ХАРАКТЕРУ У ПОЛЬСЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ **299**

Наукове видання

МОВНІ І КОНЦЕПТУАЛЬНІ КАРТИНИ СВІТУ

Випуск 43

Частина 1

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 17,96. Наклад 100. Зам. № 213-6389.
Гарнітура Times New Roman. Папір офсетний. Друк офсетний.
Підписано до друку 16.03.13

Видавець і виготовлювач
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; тел./факс (38044) 239 31 28
e-mail: vpc_div.chief@univ.kiev.ua
http: vpc.univ.kiev.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02